

การศึกษาบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325 - 2394)

โดย

นายปรีชา เสือพิทักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325 - 2394)

โดย

นายปรีชา เสือพิทักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**A STUDY OF ROLES OF WOMEN AND MEN IN LAKORNNOK ROLE PLAY OF THE
EARLY RATANAKOSIN PERIOD (1782 - 1851)**

**By
Preecha Suapitak**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Thai

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2011

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การศึกษาบทบาทของ
ผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325 - 2394) ” เสนอโดย นายปรีชา
เสื่อพิทักษ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทย

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
อาจารย์ ดร.อารียา หุদিনทะ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง)
...../...../.....

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.สุมาลี ลิ้มประเสริฐ)
...../...../.....

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ศิริพร ศรีวรกานต์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.อารียา หุদিনทะ)
...../...../.....

50202206 : สาขาวิชาภาษาไทย

คำสำคัญ : บทบาทของผู้หญิง/บทบาทของผู้ชาย/บทละครนอก/รัตน โกสินทร์ตอนต้น

ปริชา เสือพิทักษ์ : การศึกษาบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325 - 2394). อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : อ.ดร.อารีษา หุติณฑะ. 255 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยศึกษาตัวบทจากบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) ผลการวิจัยพบว่าบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีทั้งที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม (Norms) กล่าวคือตัวละครหญิงและตัวละครชายต่างมีบทบาทที่สอดคล้องกับแนวคิดแบบปิตาธิปไตยตามกรอบของศาสนาและวรรณกรรมคำสอนอันเป็นอุดมคติทางสังคม ส่วนบทบาทที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมนั้นผู้แต่งได้ใช้ความขบขันซึ่งเป็นขนบของบทละครนอกเป็นสื่อ อย่างไรก็ตามบทบาทที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมนั้นจะแสดงออกในเชิงยั่วล้อกับบรรทัดฐานทางสังคม กล่าวคือในด้านตัวละครหญิงจะยั่วล้อความบกพร่องในประเด็นหญิงสาวกับการรุกเร้าทางเพศและภรรยากับความหึงหวงและการผรุสวาท ส่วนด้านของตัวละครชายจะยั่วล้อความบกพร่องในประเด็นกษัตริย์กับการผรุสวาท กษัตริย์กับความขลาดเขลาและสามีกับความกลัวภรรยา

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

50202206 : MAJOR : THAI

KEY WORDS : ROLES OF WOMEN/ROLES OF MEN /LAKORNNOK ROLE PLAY/THE
EARLY RATANAKOSIN PERIOD

PREECHA SUAPITAK : A STUDY OF ROLES OF WOMEN AND MEN IN
LAKORNNOK ROLE PLAY OF THE EARLY RATANAKOSIN PERIOD (1782 - 1851). THESIS
ADVISOR : LECTURER AREEYA HUTINTA,Ph.D. 255 pp.

This thesis aims to explore the roles of women and men in Lakornnok Role Play of the Early Ratanakosin Period (1782-1851). The result discovers that the roles of women and men in Lakornnok Role Play of the Early Ratanakosin Period are both in line and break away from the social norms. First of all, the roles of women and men characters correspond with the patriarchy concept under the Buddhist principles, and with the conventions of didactic literature which present social ideals. On the contrary, the roles that deviate from the social norms, the authors employ humorous and ironical techniques of Lakornnok Role Play to present these roles. In addition, the roles that differ from the social norms, for women characters are presented by the role of being sexually active and jealous wives and swearing frequently. For male characters, these ideas are presented to the audiences by the role of the rude and foolish king and the role of henpecked husband.

Department of Thai Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2011
Student's signature
Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากผู้มีพระคุณหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ ดร.อารียา หุদিনทะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการให้คำแนะนำตลอดจนตรวจแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้อย่างดียิ่งเสมอมา ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อาจารย์ได้ให้ข้อคิดอันดีงามหลายประการ ทั้งยังคอยเน้นย้ำความตระหนักรู้ในคุณค่าแห่งงานวิชาการอันจะเติมเต็มพื้นฐานทางสติปัญญาให้บริบูรณ์พัฒนาตามศักยภาพอันพึงมี กำลังใจที่ได้รับจากอาจารย์ได้ช่วยปลุกปลอบผู้วิจัยให้พากเพียรเรียนรู้สู่การต่อยอดทางความคิด กระทั่งสัมฤทธิ์ผลเป็นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน อันได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง อาจารย์ ดร.สุมาลี ลิ้มประเสริฐ อาจารย์ ดร.ศิริพร ศรีวรกานต์ ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่าในการตรวจแก้วิทยานิพนธ์ตลอดจนให้คำแนะนำที่ล้ำค่าซึ่งผู้วิจัยได้นำมาปรับปรุงแก้ไขในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์บาหยัน อิมสำราญ ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ท่านได้ให้การดูแลผู้วิจัยตลอดมาอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยจะจดจำคำแนะนำและข้อคิดทุกสิ่ง ไปปฏิบัติด้วยমনัสแห่งกตัญญูตาสืบไป

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ร่วมกันอบรมสั่งสอนผู้วิจัยด้วยความเมตตา สิ่งเหล่านี้จะทรงคุณค่าอยู่ในสำนึกของผู้วิจัยตลอดไปไม่รู้ลืมเลือน

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์จตุพร มีสกุลที่กรุณาเอื้อเฟื้อด้วยทบวงฉบับให้แก่ผู้วิจัย ได้ศึกษา น้ำใจจากอาจารย์ในครั้งนี้ได้นำพาผู้วิจัยผ่านพ้นจากความขัดข้องอันติดค้างอยู่ระยะหนึ่ง จนลุล่วงสู่จุดหมายได้เป็นอย่างดี

ท้ายที่สุดนี้ไม่มีสิ่งใดจะมากไปกว่าพระคุณของพ่อและแม่ผู้หนักแน่นด้วยพรหมวิหารธรรมทั้งสี่ประการอย่างสมบูรณ์ ทุกทำที่และถ้อยคำอันล้ำค่าจากท่านได้พูนเพิ่มเสริมกำลังใจให้ทำตามฝัน ผลักดันให้เกิดความวิริยะอุตสาหะที่จะกระทำในสิ่งซึ่งมีประโยชน์บนพื้นฐานแห่งความดีงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมที่ท่านเน้นย้ำแก่ผู้วิจัยเสมอมา ผู้วิจัยขอเทิดทูนบูชาพระคุณของท่านด้วยความกตัญญูทเวทีย่างหาที่สุดมิได้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	15
สมมติฐานของการศึกษา.....	15
ขอบเขตของการศึกษา.....	15
วิธีดำเนินการวิจัย	15
แหล่งข้อมูล	16
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	16
นิยามศัพท์เฉพาะ	16
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	17
2 บริบทและภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อบทละครนอกสมัยรัตน โกสินทร์	
ตอนต้น	20
สภาพสังคมสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้น	20
ลักษณะทางศาสนาของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	20
ลักษณะทางการศึกษาของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	25
ลักษณะทางเศรษฐกิจของสังคมสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้น	31
ลักษณะการปกครองของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	36
ความคาดหวังต่อผู้หญิงและผู้ชายในวรรณกรรมคำสอน	47
ความคาดหวังต่อผู้หญิง	47
การปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางเพศ	47
ผู้หญิงโสด.....	47
ผู้หญิงแต่งงานแล้ว	50
ความสัมพันธ์ทางสังคม	53

บทที่ หน้า

	ความสัมพันธ์ต่อสามี	54
	ความสัมพันธ์ต่อผู้อื่น	68
	การวางตัว.....	75
	การแสวงหาความรู้	94
	ความคาดหวังต่อผู้ชาย	95
	การแสวงหาความรู้	96
	การแสวงหาความรู้ด้านราชการ	98
	การแสวงหาความรู้ด้าน ไซยศาสตร์	99
	ความสัมพันธ์กับผู้อื่น	101
	ความสัมพันธ์กับผู้ที่มึ่ระดับทางสังคมสูงกว่า.....	101
	ความสัมพันธ์กับผู้ที่มึ่ระดับทางสังคมเสมอกัน.....	104
	ความสัมพันธ์กับผู้ที่มึ่ระดับทางสังคมต่ำกว่า	106
	การวางตัว.....	109
	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบทละครนอก	116
3	การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครหญิงและตัวละครชายในบทละครนอกสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น	122
	การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครหญิงในบทละครนอกสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น	122
	ตัวละครหญิงในฐานะลูกสาว	122
	ตัวละครหญิงในฐานะภรรยา	124
	ผู้หญิงจำเป็นต้องมีสามี	124
	ภรรยาจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี	135
	ภรรยาต้องเคารพเชื่อฟังและดูแลปรนนิบัติสามี	142
	ภรรยาสามารถเป็นที่ปรึกษาแก่สามีได้	159
	ตัวละครหญิงในฐานะมารดา	169
	การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครชายในบทละครนอกสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น	176
	ตัวละครชายในฐานะลูกชาย	176

บทที่ หน้า

	ตัวละครชายในฐานะสามี	179
	สามีต้องปกป้องภรรยา	179
	สามีเป็นเจ้าของชีวิตของภรรยา	181
	ตัวละครชายในฐานะบิดา	183
	ตัวละครชายในฐานะกษัตริย์	187
4	การขู่ล่อความบกพร่องของตัวละครหญิงและตัวละครชายในบทละครนอกสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น	195
	การขู่ล่อความบกพร่องของตัวละครหญิง	197
	ผู้หญิงกับการรุกร้าวทางเพศ	198
	ภรรยากับความหึงหวงและการผรุสวาท	204
	การขู่ล่อความบกพร่องของตัวละครชาย	215
	กษัตริย์กับการผรุสวาท	215
	กษัตริย์กับความขลาดเขลา	220
	สามีกับความกลัวภรรยา	239
5	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	245
	บรรณานุกรม	250
	ประวัติผู้วิจัย	255

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

รูปแบบการศึกษาวรรณกรรมที่นิยมแนวทางหนึ่งคือการศึกษาสภาพสังคมที่ปรากฏในยุคสมัยต่างๆ ด้วยเหตุที่ว่าวรรณกรรมยุคสมัยใดก็ตามย่อมสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมในสมัยนั้นๆ ได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะ “วรรณกรรมและสังคมที่ผลิตวรรณกรรมนั้นย่อมมีปฏิสัมพันธ์กัน”¹ โดยสามารถศึกษาผ่านตัวละครซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของเนื้อเรื่อง ดังที่ ชัดสุณี สินธุสิงห์ กล่าวว่า

วรรณกรรมเป็นกระจกส่องสมัย ตัวละครในเรื่องเป็นส่วนหนึ่งของสังคมซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นวรรณกรรมของแต่ละยุคแต่ละสมัยจะมีลักษณะเฉพาะตัวในแง่ของสภาพสังคมขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความคิดในแง่ต่างๆ ซึ่งจะเป็นหลักฐานที่ช่วยให้เราสามารถเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความคิดของชนชาติต่างๆ และสมัยต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น²

เมื่อเปรียบเทียบวรรณกรรมราชสำนักและวรรณกรรมชาวบ้านเราจะพบว่าวรรณกรรมชาวบ้านสามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความคิดในแง่มุมมองต่างๆ ทางสังคม ได้ดีกว่าวรรณกรรมราชสำนัก ทั้งนี้เพราะ “วรรณกรรมราชสำนักสะท้อนแต่ภาพความรู้สึกนึกคิดของชนชั้นนำ”³ และมีลักษณะของวรรณคดีประยุกต์ (Applied Literature) กล่าวคือมุ่งประโยชน์ในด้านวิชาความรู้หรือเป็นคำสั่งสอนมากกว่าความสนุกสนาน ในขณะที่วรรณกรรมชาวบ้านซึ่งเป็นวรรณกรรมของประชาชนมีลักษณะของวรรณคดีบริสุทธิ์ (Pure Literature) คือมุ่ง

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543), 24.

² ชัดสุณี สินธุสิงห์, วรรณกรรมทัศนาว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 2.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, 24.

ให้เกิดสุนทรียภาพทางอารมณ์ ให้ความรู้สึกเพลิดเพลิน และสร้างความบันเทิงเป็นหลัก
วรรณกรรมชาวบ้านจึงน่าจะถูกรวบรวมด้วยนโยบายทางการเมืองหรือจากกฎระเบียบทางสังคมน้อยกว่าวรรณกรรมราชสำนัก สามารถสะท้อนภาพสังคมได้อย่างอิสระ หลากหลายมากกว่าสภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณคดีราชสำนักอีกด้วย

วรรณกรรมชาวบ้านนอกจากจะปรากฏในลักษณะของมุขปาฐะ (oral) แล้วยังปรากฏในรูปแบบของลายลักษณ์ซึ่งมีหลักฐานชัดเจนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ นิราศ เพลงพื้นบ้าน นิทาน ละครนอก อย่างไรก็ตามเมื่อนำวรรณกรรมชาวบ้านแต่ละประเภทมาพิจารณาแล้วจะเห็นว่าบทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่น่าศึกษามากที่สุดในแง่ของการสะท้อนสังคม ด้วยเหตุผลที่ว่าวรรณกรรมประเภทนิราศและเพลงพื้นบ้านเป็นวรรณกรรมที่ไม่มีเนื้อเรื่องอันเป็นปัจจัยในการสะท้อนสังคม นอกจากนี้กรณีของเพลงพื้นบ้านที่แม้ว่าโดยชนบแล้วจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถแสดงออกแบบผู้ชายได้ เช่น การพูดในเชิงหยาบ โหลน หรือการพรูสาวทต่อผู้ชายในเชิงวรรณศิลป์โดยไม่ถูกลงโทษจากสังคมก็ตาม หากแต่บทบาทดังกล่าวเป็นเพียงบทบาทของแม่เพลงเท่านั้น มิได้เป็นภาพแทน (representation) ของผู้หญิงโดยทั่วไป ในส่วนของนิทานแม้จะมีปัจจัยในด้านตัวละครก็ตาม หากแต่นิทานมุ่งใช้บทบาทของตัวละครเป็นลักษณะสาธก วัตถุประสงค์ของการให้บทบาทและพฤติกรรมตัวละครจึงมุ่งเน้นไปที่การสั่งสอนให้กระทำหรืองดเว้นการกระทำมากกว่า นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลของหลักกรรมควบคุมอยู่เป็นประการสำคัญ ส่วนบทละครนอกสามารถสะท้อนสังคมได้อย่างน่าสนใจเนื่องจากบทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่อง หรือนิทินิ เอียวศรีวงศ์ใช้คำว่า “นิยาย” และได้อธิบายว่า ความเป็นนิยายในวรรณกรรมชาวบ้านนั้นมีวัตถุประสงค์หลักคือเป็นไปเพื่อความบันเทิง แต่เมื่อแทรกเนื้อเรื่องลงไปทำให้เห็นสภาพสังคมซึ่งผู้แต่งอดไม่ได้ที่จะนำสิ่งแวดล้อมใกล้ตัวมาใช้ในวรรณกรรม ดังเช่นสมัยอยุธยาตอนปลาย พระเจ้าเอกทัศโปรดให้หาละครเข้าไปเล่น นายแทนกับนายมีซึ่งเป็นตัวจำอวดจึงได้ประพวงเรื่องภานี้ ผักบั้งขึ้น⁴

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ยังแสดงให้เห็นว่าละครนอกเป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะร่วมกันของทั้งวรรณกรรมประชาชนและวรรณกรรมศักดินา เพราะมีกระบวนการผสมผสานทั้งสองวัฒนธรรมเอาไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือราชสำนักมีการนำเอาละครนอกไปแสดงในวังเป็นครั้งคราว ทำให้ราชสำนักคุ้นเคยกับวรรณกรรมของประชาชนและเริ่มปรับปรุงละครของประชาชน มีการเพิ่มจารีตทางวรรณกรรมของตน โดยเริ่มจากการใช้ผู้หญิงเป็นผู้แสดง ให้มีการ

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานละครอิเหนา* (พระนคร: คลังวิทยา, 2508), 119-120.

ทรงเครื่องตัวละคร โดยรับรูปแบบมาจากโขน ทำให้บุคลิกของตัวละครดูชัดเจนยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือมีการแต่งบทร้องไว้อย่างตายตัว สิ่งเหล่านี้สั่งสมอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะแพร่กระจายมาสู่ประชาชนเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ปฏิสัมพันธ์ของละครราชสำนักและละครประชาชนสมัยอยุธยาจึงเป็นไปอย่างเข้มข้น

กล่าวได้ว่าบทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่น่าสนใจอย่างยิ่งในด้านการสะท้อนสภาพสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่มีระดับชนชั้นที่ชัดเจน คือสังคมศักดินาและสังคมไพร่ ดังนั้นการที่เราศึกษาบทละครนอกจึงเป็นการศึกษาวรรณกรรมซึ่งมีที่มาจากสังคมทั้งสองกลุ่ม อันจะสะท้อนภาพรวมของสังคมได้อย่างน่าสนใจ

บทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาจำนวน 14 เรื่อง ได้แก่ การเกิด คาวิ ไชยทัต พิกุลทอง พิมพ์สวรรค์ พินธุริยวงศ์ มโนห์รา โมงป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ ไสวัตร นอกจากนี้ยังมีบทละครเก่าก่อนรัชกาลที่ 2 อีก 5 เรื่องซึ่งเข้าใจว่าเป็นของอยุธยาเช่นกันคือ ไกรทอง โคนบุตร ไชยเชษฐ พระรถเมรี และศิลป์สุริยวงศ์ อย่างไรก็ตามต้นฉบับลายลักษณ์ของบทละครนอกสมัยอยุธยา ปัจจุบันได้รับการเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ หากแต่ปัจจัยของระยะเวลาทำให้บทละครนอกสมัยอยุธยาบางฉบับเสื่อมสภาพลงจนไม่อาจปริวรรตเพื่อศึกษาเนื้อเรื่องได้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นรัชสมัยที่วรรณกรรมบทละครนอกเฟื่องฟูมาก ละครนอกได้มีพัฒนาการขึ้นจากการแสดงพื้นบ้านมาเป็นมหรสพสำหรับราชสำนัก โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงปรับปรุงระเบียบวิธีการแสดงละครนอกเสียใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงภายในราชสำนัก เรียกละครนอกลักษณะนี้ว่าละครนอกแบบหลวง⁶ โดยเปลี่ยนผู้แสดงจากที่เป็นชายล้วนให้เป็นหญิงล้วน ตลอดจนปรับทำรำให้มีความอ่อนช้อยงดงามยิ่งขึ้นแต่ยังคงความกระฉับกระเฉงไว้ การดำเนินเรื่องรวดเร็ว ผู้แสดงเป็นผู้ร่ายอย่างเดียว มีผู้ขับร้องเพลงให้แต่สามารถเจรจาเองได้ ผู้รำใช้มาตรฐานการรำแบบละครใน ส่วนเพลงหน้าพาทย์นั้นใช้น้อยเท่าที่จำเป็น ด้านการแต่งกายมีลักษณะคล้ายกับละครใน ไม่มีธรรมเนียมการเข้าเจ้าเข้านายเช่นเดียวกับละครนอกแบบดั้งเดิม ส่วนธรรมเนียมการแสดงอื่นๆ ยังรักษาความ

⁵ นิตยา กาญจนะวรรณ, *วรรณกรรมอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), 92-113.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ละครฟ้อนรำ ประชุมเรื่องละครฟ้อนรำและระบำรำเต้น* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 340.

เครื่องครัด ขนบธรรมเนียมของราชสำนักอยู่เช่นเดิม⁷ ส่วนด้านตัวบทละครนอกที่ใช้แสดงในแบบหลวงนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงบทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ให้มีความไพเราะยิ่งขึ้น กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงขนบการแต่งบทละครนอก เช่น การแทรกบทพรรณนาความในฉากต่างๆ ขนบการอาบน้ำ แต่งตัวของตัวละครในราชสำนักก่อนออกเดินทาง เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงขนบละครนอกในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เองที่ทำให้บทละครนอกในสมัยนี้มีความน่าสนใจ ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าราชสำนักได้รับเอาวัฒนธรรมชาวบ้านมาใช้ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงครองราชสมบัตินั้น พระองค์ทรงคุ้นเคยกับวัฒนธรรมชาวบ้านมาก่อน เนื่องจากพระองค์เป็นสามัญชนที่เป็นชาวบ้าน ดังที่เจตนา นาควัชระกล่าวว่า

...วัฒนธรรมอัมพวา พระมหากษัตริย์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย-ผู้วิจัย) ประสูติในฐานะสามัญชน ทรงเรียนรู้ศิลปะหลากหลายแขนงจากชาวบ้าน เมื่อศิลปะได้รับการส่งเสริมจากราชสำนัก ละครในจึงได้รับการเสริมด้วยละครนอก ซึ่งพระองค์ทรงบันทึกเอาไว้ในรูปพระราชนิพนธ์ลายลักษณ์อักษรไว้ว่าเป็นการต่อยอดความทรงจำของพระมหากษัตริย์ผู้มีได้ทรงสัมผัสกันมา⁸

แนวคิดของเจตนา นาควัชระ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ผสมผสานวรรณกรรมราชสำนักกับวรรณกรรมชาวบ้านได้อย่างลงตัว

บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกไว้ 5 เรื่อง คือเรื่องไชยเชษฐา เรื่องมณีพิชัย เรื่องกาวิ เรื่องสังข์ทอง และเรื่องไกรทอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงนิพนธ์บทละครนอกไว้ 1 เรื่อง คือเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพวังหน้าทรงพระนิพนธ์บทละครนอกไว้ 3 เรื่อง คือ เรื่องพระลอ ตอนพระลอกั้ง เรื่อง

⁷ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 92.

⁸ เจตนา นาควัชระ, *ศิลป์ส่องทาง* (กรุงเทพฯ: คมบาง, 2546), 108.

ขุนช้างขุนแผนตอนลาวทองลงมาพบกับวันทอง ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางเบญจกายหึงนางสุวรรณกัณฐมา บทละครนอกของกรมหลวงวงศาบุตรรักษ์มุนี เมื่อครั้งยังทรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทินกร จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า เรื่องไกรทอง เรื่องเทวัญนางकुลา เรื่องมณีพิชัยและเรื่องสุวรรณหงส์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องอภัยนุราชของสุนทรภู่อีกด้วย

นอกจากวรรณกรรมบทละครนอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมแบบกระฎุมพีซึ่งเริ่มต้นจากความเป็นสามัญชนไปสู่ความเป็นชนชั้นปกครองแล้ว ปัจจัยด้านลักษณะเศรษฐกิจแบบส่งออกซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วในต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้ชนชั้นนำในระบอบศักดินาเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นกระฎุมพีมากขึ้น กล่าวคือมีทรัพย์สินเป็นรากฐานของอำนาจไม่น้อยไปกว่าการคุมกำลังไพร่ ซึ่งผลลัพธ์ด้านสังคมของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระดับประเทศก็คือชนชั้นนำมีลักษณะของกระฎุมพี ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงขึ้นครองราชย์ ก็ทรงเป็นกษัตริย์แบบกระฎุมพี “ผู้มีได้ทรงล้มถิ่นกำเนิด” ได้ทรงนำละครนอกซึ่งเป็นวรรณกรรมของประชาชนมาผสมผสานเข้ากับขนบ วรรณกรรมแบบราชสำนัก เนื้อหาของบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีลักษณะเป็นสังคมนิยม(Realism) ซึ่งเป็นรสนิยมทางวรรณกรรมที่สอดคล้องกับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปของกระฎุมพี ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจประการหนึ่งอันเกิดจากการรับเอาขนบของวัฒนธรรมแบบกระฎุมพีเข้ามาใส่ในวรรณกรรมนั้นคือบทบาทของผู้หญิงได้มีการเปลี่ยนแปลง ดังที่ยศ สันตสมบัติ กล่าวว่า

...แม้ว่าวรรณกรรมกระฎุมพีซึ่งจะมองบทบาทหญิงไม่ต่างไปจากวรรณกรรมศักดินามากนัก ในแง่ของการเน้นบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวและการเคารพยกย่องเชื้อพืงสามีนี้นี้ เพราะกระฎุมพีจำเป็นต้องอาศัยโครงร่างวัฒนธรรมศักดินาในการจรจร โลงผลประโยชน์ของตนและเลือกที่จะสืบทอดสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความคิดของวัฒนธรรมศักดินาก็ตาม แต่ภาพของผู้หญิงดังปรากฏในวรรณกรรมกระฎุมพีก็มีความแตกต่างจากวรรณกรรมศักดินาอย่างชัดเจน ผู้หญิงที่ดีในวรรณกรรมกระฎุมพี มิใช่คนเรียบร้อยเหมือนผ้าพับไว้ แต่เป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีบทบาทเท่าเทียมหรือเกือบจะเท่าเทียมกับผู้ชายในทางเศรษฐกิจเป็นผู้หญิงที่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวเท่าเทียมกับสามี มีสิทธิในการกำหนดโชคชะตาของครอบครัวเช่นเดียวกับผู้ชาย ส่วนในหมู่บ้านซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของ

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, 264.

สังคมไทยนั้น ผู้หญิงมีบทบาททางการผลิตอย่างสำคัญ มีสิทธิและอิสรภาพมากกว่า
 ผู้หญิงในชนชั้นกรรมพีและศักดินา¹⁰

การศึกษาการสะท้อนภาพสังคมของบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้วิจัย
 สนใจศึกษาบทบาทผู้หญิงและบทบาทผู้ชายซึ่งน่าจะช่วยให้เราเห็นอัตลักษณ์ (identity) ของสังคม
 โดยการสะท้อนผ่านบทบาททางเพศของตัวละคร เนื่องจากมีนักวิชาการที่กล่าวถึงสังคมใน
 อุษาคเนย์ที่มีการสืบสกุลแบบสองฝ่าย (bilateral) โดยอธิบายว่าแนวคิดในเรื่องเพศภาวะของ
 คนไทยในอดีตมิได้มีความตายตัว หากแต่ขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อมต่างๆ ในสังคม กล่าวคือคนไทย
 ในอดีตมิได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านเพศสรีระอันจะนำมาซึ่งอำนาจ มากไปกว่าปัจจัย
 ด้านเพศภาวะ ดังเช่นงานศึกษาเรื่องเพศและวัฒนธรรมของปราณี วงษ์เทศ อธิบายว่าสังคมไทย
 เป็นสังคมที่จัดอยู่ในประเภทนับถือญาติทั้งสองฝ่าย กล่าวคือสังคมไทยจัดอยู่ในสังคมอุษาคเนย์ซึ่ง
 เป็นสังคมที่มีระบบโครงสร้างแบบสืบสายสกุลสองฝ่าย โดยเด็กที่เกิดมาจะมีความสัมพันธ์กับญาติ
 ทั้งสายพ่อและสายแม่ ซึ่งตรงข้ามกับสังคมตะวันตกที่มีการนับถือสายเครือญาติสายเดียวคือสายพ่อ
 (patrilineality) ระบบนับญาติทั้งสองฝ่ายก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับการรักษา
 ความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านความรับผิดชอบและร่วมมือเกื้อกูลดูแลซึ่งกันและกันมากกว่าการเน้น
 ความเหลื่อมล้ำและความตรงกันข้าม เพราะจำเป็นต้องลดความไม่สมดุลกันของอำนาจผ่านความ
 ร่วมมือมากกว่าการกดขี่หรือใช้กำลังบังคับ ผู้หญิงในสังคมอุษาคเนย์จึงเป็นผู้จัดการและควบคุม
 การเงินของครอบครัวและมักทำการค้าขายด้วย ผู้ชายจึงมักเป็นผู้รับเงินจากภรรยา¹¹ ผู้หญิงจะมี
 สถานภาพสูงมากกว่าปกติในขอบเขตของงานสาธารณะ นอกจากนี้ผู้หญิงยังมีบทบาทในการสร้าง
 ความสัมพันธ์ในครอบครัวผ่านการผลิตอาหาร พิธีกรรมเฉลิมฉลอง กลยุทธ์ในการค้าขาย การ
 สมาคมในกลุ่มเพื่อน เพื่อก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่สำคัญ¹² ทั้งชายและหญิง
 สามารถแทนกันได้และมีความเป็นตัวของตัวเอง ถ้าหากผู้หญิงจะทำอะไรก็จะทำในฐานะตัวแทน

¹⁰ สุวรรณ สภาอนันท์, คำร่ำรองรอยความคิดความเชื่อไทย (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2542), 153.

¹¹ ปราณี วงษ์เทศ, เพศภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เรือน
 แก้วการพิมพ์, 2544), 4.

¹² เรื่องเดียวกัน, 78-82.

ของตนเอง มิใช่ในฐานะผู้หญิงที่พยายามเข้ามาแทนที่บทบาทของผู้ชายหรือเช่นในสังคมที่ผู้หญิงมีอำนาจและพยายามจะกดผู้ชายให้มีความต่ำกว่า¹³

แนวคิดของปราณี วงษ์เทศ ได้ชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างทางด้านเพศภาวะของทั้งชายและหญิงได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างข้อกำหนดทางกายภาพกับแบบแผนของชีวิตทางสังคม จึงนับได้ว่าสารัตถะในเชิงเพศภาวะได้ถูกตรวจสอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เข้าใจมาแต่เดิมว่าเพศภาวะมีลักษณะที่ขาดพลวัต (Dynamic) และไม่เปิดกว้างกับทุกสังคมหรืออีกนัยหนึ่งคือ “ใช้ได้กับเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตกเท่านั้น”¹⁴

วารุณี ภูริสินสิทธิ์ ได้นำเสนอความรู้และความคาดหวังที่สังคมไทยมีต่อผู้หญิงโดยสะท้อนผ่านทางสถานภาพ บทบาท คุณธรรม และคุณสมบัติบางอย่างที่สังคมคาดหวังว่าผู้หญิงควรจะเป็น วารุณีเปรียบเทียบให้เห็นว่าสังคมไทยเดิมนั้นผู้หญิงไทยมีบทบาทในทางเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นเวลานาน ดังจะเห็นได้จากในวรรณกรรมไทยโบราณที่ผู้หญิงล้วนเป็นตัวละครผู้กระทำ (agent) จนทำให้เรื่องราวผันแปรไปตามผลของการกระทำหรือไม่ได้กระทำของตัวละครเหล่านั้น เช่น นางวันทอง นางบุษบา นางสีดา เป็นต้น อย่างไรก็ตามความรู้และความคาดหวังที่สังคมไทยมีต่อผู้หญิงไทยในอดีตได้มีการปรับเปลี่ยนและแตงเดิมขึ้นในช่วง 60-70 ปีที่ผ่านมาตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผู้หญิงเปลี่ยนฐานะจากผู้กระทำมาเป็นผู้ถูกกระทำและไร้อำนาจ

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวคิดด้านปิตาธิปไตยว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด โดยใช้กลุ่มข้อมูลบทละครนอกเป็นกรณีศึกษา จากการศึกษาเบื้องต้นผู้วิจัยพบว่าภาพลักษณ์ของตัวละครในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์มีความหลากหลายอย่างยิ่ง กล่าวคือมีทั้งภาพลักษณ์แบบศักดิ์นา ภาพลักษณ์แบบกระฎุมพีและภาพลักษณ์แบบชาวบ้านผสมผสานกันอยู่ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าความคาดหวังเกี่ยวกับบทบาททางเพศของสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมสมัยก่อนเป็นอย่างมาก

ภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่สะท้อนผ่านบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวคิดแบบใหม่ที่ผู้หญิงมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นและมีความเท่าเทียมกับชายในบางบทบาท ดังกรณีของนางแก้วหน้าม้า ซึ่งมีหน้าตาอัปลักษณ์ หากแต่มีความสามารถพิเศษหลายด้าน ทั้งในด้านการรบและการทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า ในตอนที่พระพิณทองตามขอร่าวคินนั้นนางแก้วหน้าม้าได้ตอรองว่า

¹³ เรื่องเดียวกัน, 6.

¹⁴ Nicholson, Linda, Interpreting gender. In L. Nicholson and S. Seidman(eds.), **Social postmodernism: beyond Identity Politics** (Cambridge: Cambridge university Press), p.12.

แม้อยมเป็นภัสคาสามี
สิ่งอื่นหมิ่นแสนทั้งแดนไตร

ว่าของพันปีจะคืนให้
ข้าไม่ชอบใจอย่าเจรจา¹⁵

การที่นางแก้วหน้าม้าสามารถสร้างเงื่อนไขบางประการในการคืนว่าวให้กับพระพิณทองซึ่งเป็นภษคตรีย์ได้นั้น แสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงที่ค่อนข้างเท่าเทียมกับผู้ชาย นอกจากนี้ในเรื่องแก้วหน้าม้ายังมีการแสดงให้เห็นถึงบทบาทการแสดงออกทางด้านเพศสัมพันธ์ที่สัจนิยม (convention) ทางวรรณคดีหรือสังคมก็ตามกำหนดให้ผู้ชายต้องเป็นฝ่ายเริ่มต้น กลายมาเป็นผู้หญิงเป็นฝ่ายเริ่มต้นก่อนดังตอนที่พระพิณทองประทับอยู่ในห้องบรรทม แล้วนางแก้วหน้าม้าเข้าไปปลวณลามดังความที่ว่า

บัดนั้น
แฝงอยู่คูองค์พระทรงธรรม์
วิ้งวางทางตรงเข้ากอดรัด
พ่อเจ้าประคุณของเมียอา

นางแก้วสัปคนคนขยัน
เห็นเสด็จจรจรลเข้ามา
โลมลูบจูบหัดชู้ช่ายขวา
พระมั่งสาหมมระรินชื่นใจ¹⁶

เราจะเห็นได้ว่าการกระทำของนางแก้วหน้าม้าที่เป็นฝ่ายรุกในด้านบทบาททางเพศสัมพันธ์กับพระพิณทอง แสดงให้เห็นการแหวกขนบเดิมของผู้หญิงไทยอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตามด้วยท่วงท้วงเรื่องแก้วหน้าม้าชี้ให้เห็นว่าบทบาทดังกล่าวซึ่งเป็นขนบใหม่ไม่ได้รับการยอมรับทางสังคมมากเท่าขนบเก่า ทั้งนี้เพราะสังคมโดยรวมยังเชื่อในขนบเก่าที่ว่าผู้หญิงที่ดีจะต้องเรียบร้อยและสูงส่ง ดังจะเห็นได้ว่าแม้นางแก้วหน้าม้าจะมีความสามารถมากมายเพียงใดก็ไม่เป็นที่พอพระทัยของพระพิณทอง นอกจากนี้ท่าทีของนางแก้วหน้าม้าที่เป็นฝ่ายรุกทางด้านเพศสัมพันธ์ยังทำให้พระพิณทองรังเกียจนางมากยิ่งขึ้น นางจึงต้องเปลงกายเป็นนางมณีผู้มีความงามเพื่อลวงให้พระพิณทองสมัครสังวาสด้วย ในที่สุดร้อนถึงพระอินทร์ต้องมาช่วยถอดหน้าม้าออก นางจึงเป็นที่ยอมรับของพระพิณทองในที่สุด การที่แก้วหน้าม้าต้องถอดหน้าม้าเป็นนางมณีพระพิณทองจึงยอมสังวาสด้วย รวมทั้งตอนจบของเรื่องก็ลงเอยด้วยการครองคู่ของแก้วหน้าม้าและพระพิณทองแสดงให้เห็นว่าแม้บทบาทของผู้หญิงจะโดดเด่นเพียงไรก็ตาม แต่บทละครนอกเรื่อง

¹⁵กรมหลวงภูวเนตรนรินทร์ฤทธิ, *บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า* (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), 5.

¹⁶เรื่องเดียวกัน, 34.

แก้วหน้าม้ายังคงรักษาขนบเดิมที่ผู้หญิงจะต้องพึ่งพาผู้ชายในที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วผู้หญิงยังคงมีฐานะที่เป็นรองชายตามแนวคิดแบบปิตาธิปไตย (patriarchy)

กรณีนางकुลาในบทละครนอกเรื่องเทวัญนางकुลาเป็นอีกกรณีหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีบทบาทเหนือกว่าชาย กล่าวคือนางมีฝีมือในการสู้รบเหนือกว่าเหล่าทหารซึ่งเป็นชายดังความที่ว่า

ถอนไม้ไล่ฟาดพวกพล
พอโพล่เพล้เพลารাত্রี
บัดนั้น
กลัวकुลาตาขาวทั้งบ่าวนาย
ครั้นถึงจึงคลานเข้าไปเฝ้า
อิคุลาภาลีมีกำลัง

ย่อนแตกแดนแผ่นดิน
เข้าสู่ที่ถ้ำแก้วแพรวพราย
พวกพลมนตรีที่หนีหาย
วุ่นวายวิ่งตะบึงจนถึงวัง
ทูลเล่าแต่ต้นหนหลัง
คงทั้งแทงฟันไม่บรรลัย¹⁷

ความตอนนีแแสดงให้เห็่นว่านางकुลาซึ่งเป็่นหญิงมีพลังกำลังมากและสามารถเอาชนะบรรดาทหารของท้าวไถยวงศ์ได้ ทั้งยังเป็นทีที่ครั้นคร้ามของบรรดาทหารเหล่านั้นอีกด้วย

เนื้อความตอนที่นางकुลาจับพระเทวัญนุราชได้นั้น นางก็กระทำในสิ่งซึ่งขัดต่อบทบาทหญิงตามอุดมคติทางสังคมเช่นเดียวกับนางแก้วหน้าม้าคือการพยายามล่วงเกินทางเพศแก่พระเทวัญนุราชดังความที่ว่า

มิตายไยเล่าจะเฝ้าจูบ
พูดพลอดกอดกวนขวนยี่

เข้าโลมลูบแล้วเบียดเสียดสี
ยอมเสียดสีต่ออย่าหนีรอด¹⁸

แม้ว่าบทบาททางเพศของนางकुลาที่แสดงออกดังกล่าวนีแจะขัดแย้งต่อขนบนิยมของผู้หญิงซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาที่ตาม หากแต่ตัวบทได้แสดงให้เห็่นว่พระเทวัญนุราชได้ยอมรับนางकुลาในตำแหน่งหม่อมห้ามหากนางสามารถไปชิงตัวนางจันทวดีจากท้าววิรุญภักตร์มา

¹⁷ กรมหลวงภาณุเนตรนรินทรฤทธิ์, *บทละครเรื่องเทวัญกับนางकुลา เล่ม 1* (กลอนบทละครหมวดอักษร ท. สมุดฝรั่ง เลขที่ 13-16 คู่ที่ 115 ชั้นที่ 4/4 มัดที่ 10 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ), 3.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 7.

ได้ตั้งความที่ว่า “เสร็จธุระจะให้ยศจงคาม เป็นเจ้าจอมหม่อมห้ามตามสัญญา”¹⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการได้รับการยอมรับในสังคมมิได้ขึ้นอยู่กับความเป็นหญิงหรือเป็นชาย หากแต่ขึ้นอยู่กับความสามารถส่วนบุคคล

ภาพลักษณ์ของผู้ชายที่สะท้อนผ่านบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นว่ามีความขัดแย้งกับชนบเดิมเช่นเดียวกับภาพลักษณ์ของผู้หญิง กล่าวคือภาพลักษณ์ของผู้ชายตามแบบสังคมอยุธยาแต่เดิมเชื่อว่าผู้ชายจะต้องมีความเข้มแข็งและกล้าหาญ หากแต่ตัวละครชายในบทละครนอกส่วนใหญ่กลับแสดงบทบาทที่มีลักษณะอ่อนแอและไม่เป็นตัวของตัวเองดังกรณีของท้าวเสนาภู ในบทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนที่พระองค์ทรงทราบข่าวจากทหารว่าลูกคนมีฝีมือทำร้ายแตกกร่นมา พระองค์ทรงหวาดกลัวเป็นอย่างยิ่งและโปรดจะยกพลกลับเมืองปัญจาลนครตั้งความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวเสนาภูผู้ตลกหนี
เอะตายจริงจิงแล้วครั้งนี้	ศิร้ายักษ์มันแปลงมา
งมเงาเอาชีวิตมาทิ้งเสีย	ที่ไหนเลยลูกเมียจะเห็นหน้า
เพราะเจ้าเกษตรสุมณฑา	พาพี่มาฆ่าเสียจริงแล้ว
เมื่อมันเป็นยักษ์นิผีไพร	ใครจะสู้มันได้จะน้องแก้ว
เห็นคงจะบรรลัยนี้ไม่แคล้ว	จะกลับไปเสียแล้วอย่าตัดทาน ²⁰

เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ท้าวเสนาภูถูกนางเกษตรสุมณฑาต่อว่าในเชิงเปรียบเทียบบทบาทความเป็นชายและความเป็นหญิงตั้งความที่ว่า

ตัวน้องเป็นหญิงยังนั่งฟัง	ไม่ตึงตั้งต้นเดินเป็นไฟไหม้
พระเชื้อชายประเสริฐเลิศไกร	น้ำพระทัยฉลาดจริงยิ่งสตรี
ยังไม่ทันถามไถ่ว่าได้หนือ	แต่ออกชื่อว่าเสือกจะวิ่งหนี
น้องเห็นว่ามีไซไฟรี	ดูท่วงทีจะเป็นสังข์ศิลป์ชัย ²¹

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 58.

²⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545), 534.

²¹ เรื่องเดียวกัน.

จากคำกล่าวของนางเกสรสุมณฑาแสดงให้เห็นถึงความคาดหวังทางสังคมเกี่ยวกับบทบาททางเพศซึ่งเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปในสังคม กล่าวคือเป็นบทบาทที่ผู้หญิงคาดหวังต่อผู้ชายให้เป็นผู้นำ แต่พฤติกรรมของท้าวเสนากุญกลับแสดงออกอย่างตรงกันข้าม โดยการแสดงความขลาดกลัวออกมาอย่างชัดเจน ในขณะที่นางเกสรสุมณฑากลับแสดงความกล้าหาญและเป็นผู้นำ โดยการซักถามเสนาถึงลักษณะของผู้ที่เข้ามาทำร้ายเพราะคิดว่าเป็นพระสังข์ศิลป์ชัยนั่นเอง

เมื่อนางเกสรสุมณฑาเอ่ยปากชวนให้ท้าวเสนากุญออกไปดูผู้ที่นางคาดว่าเป็นพระสังข์ศิลป์ชัย ท้าวเสนากุญกลับหาข้ออ้างที่จะไม่ไปดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระเชษฐายิ้มแห่งแกลงไช
วันนี้แข่งขานหนีบซาไป	จะคลาไคลสุดที่จะเหยียบยัน
ไปดูก่อนให้แน่เถิดแม่เอ๋ย	เจ้าเป็นคนคุ้นเคยกับหลานขวัญ
ที่จะคอยอยู่นี้ไม่หนีกัน	สุพรรณไปเป็นเพื่อนชนนี้ ²²

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นว่าท้าวเสนากุญแสดงความขลาดกลัวโดยพยายามบ่ายเบี่ยงการออกติดตามพระสังข์ศิลป์ชัย การกระทำของท้าวเสนากุญทำให้นางเกสรสุมณฑาประมาณว่า “พระเป็นชายถอยหลังเหมือนคังกุ้ง”²³ คำพูดนี้เป็นเสมือนการเตือนใจให้ท้าวเสนากุญคำนึงถึงบทบาททางเพศของผู้ชาย และทำให้ท้าวเสนากุญยินยอมจะไปกับนางเกสรสุมณฑาเพื่อตามหาพระสังข์ศิลป์ชัย หากแต่ยังคงมีข้อต่อรองโดย “ขอให้ข้านี้เดินกลาง”²⁴ แล้วให้นางเกสรสุมณฑาเดินนำหน้าพระองค์ไป นอกจากนี้บทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยยังพรรณนาอาการขลาดกลัวของท้าวเสนากุญดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวเสนากุญยังสงสัย
แต่ขยับลับล่อไม่ไว้ใจ	ถ้ามิใช่ลูกชายสิตายจริง
พระชวนเสนาในไปเพื่อตัว	เขาสั่นหัวขัดขืนยั้ง
เข้าลูบหลังสั่งสอนอนวง	เอ็งอย่าทิ้งกูนะจะแทนคุณ
ขนิษฐาข้าเรียกเป็นหลายครั้ง	ท้าวยังคร้ามจิตคิดว่าวุ่น
ถึงจะเป็นจะตายก็ตามบุญ	ชักดาบญี่ปุ่นออกถือไว้

²² เรื่องเดียวกัน, 535.

²³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

จีนแข็งหฤทัยโคลคลา
ปากบ่นปริกรรมทุกหายใจ

ออกจากพฤกษาสุมทุมใหญ่
ตรงไปยังที่พระน้องยา²⁵

จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของท้าวเสนากุฎมีลักษณะที่สวนทางกับบทบาทของผู้ชายตามขนบของวรรณกรรมราชสำนักซึ่งเน้นให้ตัวละครชายที่มีสถานภาพสูงส่งมีความกล้าหาญและปกป้องผู้หญิง หากแต่ท้าวเสนากุฎในบทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลับเป็นตัวละครที่แสดงความขลาดกลัวและต้องให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายปกป้อง

กรณีพระมณีพิชัยในตอนที่น่าขบถพระกลืนในร่างพราหมณ์แปลงนามว่า อาริยพราหมณ์มาดอนพิชญ์ให้แก่นางจันทรมเหสินัน อาริยพราหมณ์ได้รำยมนตร์จันมิญ์เสื่อยออกมาทันทีที่พระมณีพิชัยเห็นงูก็ได้แสดงอาการตกใจอย่างลนลาน ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
สิ้นสติตกใจภาวนา
ร้องเรียกเจ้าพราหมณ์ให้ช่วยด้วย
น้อยหรือนั่นมันเล็กพังพาน

พระมณีตระหนกตกประหม่า
กลัวงูหูตาเหลือกลาน
พี่จะม้วยชีวังสังขาร
ไม่ได้การแล้วจะไปข้างไหนดี²⁶

นอกจากนี้ในตอนที่น่าขบถพระกลืนลงใจพระมณีพิชัยนางได้ “ลอบเอาไม้เข้าไปเกาะ”²⁷ ที่ฝาของศาลาอีกทั้ง “กำทรายปราชด์ขึ้นหลังคา แกล้งหลอนราชาให้ตกใจ”²⁸ การกระทำดังกล่าวได้ส่งผลให้พระมณีพิชัยตกพระทัยกลัวจนตัวสั่นดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
อะไรนี่ผีสางหรืออย่างไร
ตัวสั่นเทาเทาหนาวสะท้าน
ให้สยดสยของพองโลมา

พระมณีนึกพะวงสงสัย
อกใจทีกักภาวานา
แอบบานประตูนั่งฟังฝา
ตกประหม่าหน้าซีดไม่สมประดี²⁹

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 536.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 366.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 374.

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

การที่ตัวบทแสดงให้เห็นถึงความขลาดกลัวของพระมณีพิชัยนั้นน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าอารมณ์กลัวเป็นอารมณ์ที่อยู่คู่กับมนุษย์บุุชชนทั่วไป แต่ในที่สุดแล้วพระมณีพิชัยก็ได้เตือนสติพระองค์เองให้ปฏิบัติตามบทบาททางเพศของผู้ชายซึ่งกำหนดโดยสังคม ดังความที่ว่า

แล้วแข็งจิตคิดมานะเหน็บรัง
ลูกขยับลับล่ออยู่หลายที

ลูกผู้ชายจะมานั่งกลัวผี
ภูมีย่างย่อไปมองดู³⁰

จะเห็นได้ว่าบทบาทของพระมณีพิชัยที่ปรากฏในบทละครนอกนั้นส่วนหนึ่งมีความขัดแย้งต่อแนวคิดทางสังคมที่ว่าผู้ชายต้องมีความกล้าหาญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายในชนชั้นกษัตริย์ต้องมีความเป็นนักรบกล้าคือ กล้าหาญและไม่หวั่นเกรงต่อความตาย หากแต่ตัวบทได้ชี้ให้เห็นว่าพระมณีพิชัยยังขาดคุณสมบัติดังกล่าวอยู่มาก

กล่าวได้ว่าภาพลักษณ์ของผู้ชายที่แสดงบทบาททางเพศในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นผ่านตัวละครท้าวเสนาภูเป็นผลมาจากการรับเอาขนบของชาวบ้านที่มุ่งความตกลงขบขัน ดังที่มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงลักษณะของละครนอกไว้ว่า

...การแสดงละครนอกนั้นมีความมุ่งหมายที่จะดำเนินเรื่องไปโดยเร็ว เจือปนด้วยความตกลงขบขัน โคลงโหม่งต่างๆ บางคราวถึงแก่หยาบโหลน หากช่วงใดมีช่องที่จะเล่น ได้ก็จะเล่นตกลงอยู่ตรงนั้นนานๆ โดยมีได้คำนึงถึงการดำเนินเรื่องหรือเวลาแต่อย่างใด แม้ขนบประเพณีก็อาจจะทิ้งได้ เช่น ตัวพญามหากษัตริย์ หรือนางพญา ก็อาจเล่นตกลงคลุกคลีทำที่ต่างๆ ปะปนไปกับเสนาบริวารได้ เมื่อความมุ่งหมายของตัวละครนอกมีอยู่เช่นนั้น บทประพันธ์ก็ต้องแต่งให้รวบรัด ใช้ถ้อยคำตลาดเป็นพื้นและเปิดช่องให้เล่นตกลงกันได้มากๆ...³¹

แนวคิดของมนตรี ตราโมทแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบทละครนอกซึ่งมุ่งเน้นความตกลงขบขันเป็นหลัก บทบาทของตัวละครทุกตัวในบทละครนอกไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใดแม้แต่กษัตริย์ที่อยู่ในสถานภาพสูงสุดก็ยังมีลักษณะเป็นชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีการใช้ถ้อยคำแบบตลาดซึ่งแสดงถึงความเป็นวรรณกรรมชาวบ้านอย่างแท้จริง

ผู้วิจัยพบว่าความขบขันที่พบในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักเกิดขึ้นจากการที่บทบาททางเพศระหว่างผู้ชายและผู้หญิงในบทละครมีลักษณะตรงกันข้ามกับที่เป็นจริง

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ มนตรี ตราโมท, การละเล่นของไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 12.

ในสังคมหรือที่สังคมคาดหวังให้เป็นเช่นนั้น โดยภาพดังกล่าวมุ่งเน้นบทบาทชายเป็นหลัก การแสดงบทบาทในลักษณะนี้เองที่สนับสนุนขนบของละครนอกที่มุ่งแสดงความขบขัน และมีลักษณะความเป็นวรรณกรรมเสียดสี (satire) ซึ่งเป็น “การแสดงถึงความอ่อนแอ จุดอ่อน ข้อผิดพลาด ของมนุษยชาติ และทำให้สิ่งเหล่านี้น่าขบขัน”³²

จากการสำรวจเบื้องต้นผู้วิจัยพบว่าเป้าหมายของการเสียดสีนั้นอยู่ที่ตัวละครชาย เนื้อความในบทละครนอกหลายตอนมุ่งเย้ยหยันชนชั้นสูงซึ่งเป็นเพศชาย ดังเช่นการวิพากษ์ท้าวเสนาภุช โดยการแสดงบทบาททางเพศของตัวละครที่ตรงข้ามกับการคาดหวังทางสังคม ความขบขันเกิดขึ้นเมื่อตัวละครแสดงพฤติกรรมดังกล่าวแล้ว ตัวละครคือนางเกสรสุมณฑาท้าวประณาม จะเห็นได้ว่านอกจากการล้อเลียนตัวละครชายแล้ว บทบาทของตัวละครหญิงมีลักษณะตรงข้ามกับความคาดหวังของสังคมด้วย กล่าวคือตัวละครหญิงไม่ได้เคารพ เชื่อฟังอย่างไม่ได้แย้ง แต่กลับกล้าวิพากษ์วิจารณ์ไปจนถึงขั้นประณามได้ จึงเป็นไปได้ว่าบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจเป็นความพยายามของกวีที่มุ่งนำเสนอแนวคิดบางประการเนื่องจากการปรากฏภาพลักษณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องผ่านบทบาทของตัวละคร ซึ่งเป็นลักษณะที่พบไม่มากนักในวรรณกรรมราชสำนัก

จากการสำรวจบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325 - 2394) เบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าบทบาททางเพศของตัวละครส่วนใหญ่มิได้เป็นตัวละครแบบธรรมเนียมนิยม (stock character) กล่าวคือตัวละครชายอาจไม่จำเป็นต้องมีภาพลักษณ์ตามแบบอุดมคติ แต่อาจมีภาพลักษณ์ที่ตรงกันข้าม เช่น ไม่มีความกล้าหาญ ไม่เป็นผู้นำ ไม่กล้าตัดสินใจในเรื่องที่มีความสำคัญ เป็นต้น ส่วนตัวละครหญิงมีการเพิ่มมิติต่างๆที่มีความน่าสนใจเข้าไปมาก เช่น การมีลักษณะผู้นำ การมีบทบาททางเพศในเชิงรุก การมีความสามารถในการต่อสู้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเหตุปัจจัยที่ทำให้ภาพตัวละครชายและตัวละครหญิงมีความเปลี่ยนแปลงไปจากขนบนิยมทางวรรณคดี ตลอดจนการศึกษามิติการเปลี่ยนแปลงของบทบาททางเพศดังกล่าว

³² Bernard S. Cayne, “Satire,” *Encyclopedia Americana* 24 (1829): 29.

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาบทบาทของตัวละครหญิงและตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ศึกษาการดำรงบทบาทตามบรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิงและผู้ชายตลอดจนการชั่วร้ายที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมมติฐานของการศึกษา

แม้ภาพสะท้อนบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะแสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางสังคมแบบปิตาธิปไตย แต่แนวคิดดังกล่าวก็มีลักษณะเฉพาะคือการถูกชั่วร้ายซึ่งเป็นผลมาจากขนบของวรรณกรรมการแสดงแบบชาวบ้านในบทละครนอก

ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยศึกษาบทบาทของตัวละครผู้หญิงและผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องไชยเชษฐา เรื่องสังข์ทอง เรื่องกาวิ เรื่องมณีพิชัย และเรื่องไกรทอง พระนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จำนวน 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสพวังหน้า จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระลอ ตอนพระลอล่อง เรื่องขุนช้างขุนแผนตอนลาวทองลงมาพบกับวันทอง ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางเบญจกายหึงนางสุวรรณกัณฐมา พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องสุวรรณหงส์ เรื่องนางแก้วหน้าม้า เรื่องมณีพิชัยตอนต้น เรื่องไกรทองและเรื่องเทวัญนางकुลา นอกจากนี้ยังมีบทละครนอกเรื่องอภัยนุราช จำนวน 1 เรื่อง รวมทั้งสิ้น 15 เรื่อง

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (documentary research) และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) ที่เน้นกลุ่มข้อมูลบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นหลัก เป็นการวิเคราะห์บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยการศึกษาแนวคิดเรื่องบทบาททางเพศและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนอิทธิพลของขนบละครนอกที่มีต่อการกำหนดบทบาทตัวละครในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ทบทวนวรรณกรรมที่เป็นองค์ความรู้สำหรับงานวิจัย
2. รวบรวมข้อมูลที่เป็นเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
3. วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายที่กำหนดดังนี้
 - 3.1 พิจารณาบทบาททางเพศของตัวละครชายและหญิงในแง่การสะท้อนสังคม
 - 3.2 วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะทางเพศภาวะของตัวละครชายและหญิง
4. เรียบเรียงและจัดลำดับผลที่ได้จากการศึกษา
5. สรุปผลและเขียนรายงานการศึกษาคตาม โครงร่างวิทยานิพนธ์

แหล่งข้อมูล

1. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์และวิทยาเขตวังท่าพระ
2. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. หอสมุดแห่งชาติ
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยอื่นๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อเข้าใจบทบาทของตัวละครชายและตัวละครหญิงที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เพื่อเข้าใจบทบาทของอารมณ์ขันที่ปรากฏในบทละครนอกอันมีผลต่อการยั่วล้อบทบาททางสังคมของผู้ชายและผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. สถานภาพ (status) หมายถึง ตำแหน่งของบุคคลในสังคม หรือในกลุ่มและฐานะที่บุคคลทุกคนเป็นสมาชิกของสังคมหรือกลุ่ม³³
2. บทบาท (role) หมายถึง ความคาดหวังหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ถูกผลักดันจากอุปนิสัยหรือจากความคาดหวังของสังคม รัตนโกสินทร์ตอนต้น

³³ จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2532), 47-48.

3. ภาพเสนอ (representation) หมายถึง ภาพที่ถูกประกอบสร้างโดยการเลือกเอาคุณลักษณะทางสังคมมาหล่อหลอมเข้าด้วยกันเพื่อให้ความหมายและคุณค่าบางอย่างสู่การรับรู้ในระดับสาธารณะ

4. เพศวิถี (Sexuality) หมายถึง ค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบวิธีคิด วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความปรารถนาและการแสดงออกทางเพศ

5. ปิตาธิปไตย (patriarchy) หมายถึง การให้ความหมายและคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยรวมแก่ผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาบทละครนอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีผู้ให้ความสนใจศึกษาในประเด็นต่างๆ โดยศึกษาเพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือศึกษาทั้งหมดขององค์นิพนธ์ มีทั้งการศึกษาแบบวิจารณ์และการนำแนวคิดทฤษฎีต่างๆมาใช้วิเคราะห์

ราตรี ผลาภิรมย์³⁴ ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทองพบว่านิทานเรื่องสังข์ทองมีลักษณะเฉพาะตัวคือเป็นสากล ทั้งสะท้อนความนิยมของคนไทยมาทุกยุคสมัย และมีคุณค่าในด้านที่เป็นวรรณกรรมแสดงสภาพสังคมและวัฒนธรรมสมัยต่างๆของไทยไว้อีกด้วย นอกจากนี้ราตรี ผลาภิรมย์ ยังได้ศึกษาที่มาของเค้าโครงเรื่องสังข์ทอง โดยสันนิษฐานว่าน่าจะมามีที่มาจากนิทานพื้นบ้านของอินเดียทั้งนี้เพราะมีหลักฐานในด้านเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับการเลือกคู่และนิทานเรื่องสังข์ทองน่าจะแพร่หลายทางภาคใต้ของไทยก่อน จนกระทั่งพ่อขุนรามคำแหงทรงนำพระเถระจากนครศรีธรรมราชมายังสุโขทัย ทำให้สังข์ทองแพร่หลายไปในภาคเหนือและมีการดัดแปลงแก้ไขโดยเลียนแบบนิบาตชาดกที่มีชื่อว่าสุวรรณสังข์ชาดก ต่อมาสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาเรื่องนี้จึงแพร่หลายไปทั่วภาคกลาง จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำมาแก้ไขปรับปรุงทั้งสำนวนกลอนและเพิ่มเติมแนวคิดบางประการ นิทานสังข์ทองจึงเป็นที่แพร่หลายโดยทั่วไป วิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงเป็นประโยชน์ในด้านที่มาของเรื่องสังข์ทอง

³⁴ ราตรี ผลาภิรมย์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

นอกจากการศึกษาในลักษณะการวิจารณ์และด้านที่มาแล้ว ยุธัตถ์ บุญสุนิต³⁵ ได้ศึกษางานพระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยวิเคราะห์ในด้านครอบครัวและการสมรส ผลการศึกษาพบว่างานพระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีแนวเรื่องที่สำคัญคือปัญหาการขัดแย้งภายในครอบครัว อันสืบเนื่องมาจากลักษณะของครอบครัวในบทละครนั่นเอง ผู้วิจัยพบว่าลักษณะครอบครัวในบทละครนอกมีลักษณะคล้ายคลึงกับลักษณะครอบครัวไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือในด้านสิทธิเสรีภาพของฝ่ายหญิงจะต่ำกว่าฝ่ายชาย ปัญหาเหล่านี้สามารถทุเลาความบาดหมางลงได้เนื่องจากตัวละครในเรื่องมีมีโนทัศน์ว่าด้วยศีลธรรม อันเป็นอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยให้ตัวละครเกิดความยั้งคิดและพัฒนาอารมณ์ไปในทางที่เหมาะสมมีความค้มคาย โดยใช้ความเปรียบและคำเสียดสี เพื่อให้สื่อถึงอารมณ์ของตัวละครได้อย่างสมจริง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมหน่วยครอบครัวที่เป็นพื้นฐานของระบบสังคมใหญ่ของทุกสังคม ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ของระบบครอบครัวได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในด้านสถานภาพและบทบาททางเพศของผู้คนในสังคม

อัศวิทธิ์ เรื่องรอง³⁶ ศึกษาวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าสำนวนต่างๆในประเทศไทย พบว่าเป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะเด่นหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านโครงเรื่องที่เน้นตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นตัวเด่นของเรื่อง ส่วนด้านตัวละครพบว่าตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีบทบาทเหนือกว่าตัวละครเอกฝ่ายชาย ทั้งยังมีลักษณะไม่ตรงตามขนบ ดังจะเห็นได้จากบทบาทของนางแก้วหน้าม้าเมื่อเทียบกับตัวละครหญิงในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ด้านแก่นเรื่องชี้ให้เห็นคุณค่าและความเชื่อมั่นในการบำเพ็ญคุณความดีว่าทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองได้ จึงเห็นได้ว่าวิทยานิพนธ์ของอัศวิทธิ์ เรื่องรอง มีข้อค้นพบบางส่วนที่ให้แงุ่มทางด้านเพศภาวะได้เป็นอย่างดี

³⁵ ยุธัตถ์ บุญสุนิต, “พระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย: วิเคราะห์ในด้านครอบครัวและการสมรส” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

³⁶ อัศวิทธิ์ เรื่องรอง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

จตุพร มีสกุล³⁷ ศึกษาบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า ไกรทอง เทวัญนางकुลา มณีพิชัยและสุวรรณหงส์ในด้านที่มาของเรื่อง ลักษณะเนื้อหา ตัวละคร แนวคิด คำประพันธ์และการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร ผลการศึกษาพบว่าตัวละครมีลักษณะโดดเด่นกว่าตัวละครในบทละครนอกสมัยอยุธยา อีกทั้งบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักมีคุณสมบัติเด่นเหนือกว่าตัวเอกฝ่ายชายทุกด้าน โดยเฉพาะฝีมือในการรบและคุณธรรม ส่วนตัวเอกฝ่ายชายมีนิสัยอ่อนแอและขี้ลาด เป็นการนำเสนอตัวละครที่มีลักษณะต่างไปจากขนบธรรมเนียมเดิม ยกเว้นเรื่องไกรทองเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ที่มีตัวเอกฝ่ายชายเป็นแกนของเรื่องและมีบทบาทเด่นกว่าตัวเอกฝ่ายหญิง ด้านแนวคิดพระนิพนธ์บทละครนอกทุกเรื่องให้ความสำคัญแก่ศักยภาพของมนุษย์ ว่าสามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้ด้วยคุณธรรม สติปัญญา และความสามารถของตน

จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในลักษณะการศึกษาเชิงประวัติ การวิเคราะห์และวิจารณ์ตัวบท มีการใช้แนวคิดด้านมานุษยวิทยามาเป็นกรอบ เชื่อมโยงไปถึงสภาพสังคมไทย ตลอดจนการวิจัยเพื่อหาลักษณะเฉพาะของตัวบทตามยุคสมัย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นประเด็นที่น่าสนใจทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่ายังไม่มีผู้ใดศึกษาบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านบทบาททางเพศโดยตรง ซึ่งเป็นอีกมุมมองหนึ่งที่น่าสนใจเพราะสามารถสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเพศสภาพที่ถ่ายทอดผ่านตัวละครที่มีความโดดเด่นและสอดคล้องกับสภาพทางสังคมยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างแท้จริง นอกจากนี้การศึกษานี้บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านบทบาททางเพศยังให้มุมมองในลักษณะภาพเสนอของกวีผ่านทางตัวบทวรรณกรรมอีกด้วย

³⁷ จตุพร มีสกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครนอกพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540).

บทที่ 2

บริบทและภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาลักษณะทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในที่นี้จะศึกษาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 4 (2325 – 2394) ทั้งนี้เพราะช่วงเวลาดังกล่าวถูกจัดให้อยู่ในยุคสยามเก่า¹ ที่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมเดิมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์มีความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาในบางลักษณะ² ที่สำคัญคือ ชนชั้นปกครองมีลักษณะเป็นกระฎุมพีทำการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ วิสัยทัศน์ของผู้คนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีความกว้างขวางและมีลักษณะเป็นสังคมนิยม(Realism) ซึ่งเป็นรสนิยมที่สอดคล้องกับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปของกระฎุมพี การศึกษาลักษณะทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นการนำเสนอบทบาททางเพศโดยรวมของผู้ชายและผู้หญิงในยุคสมัยนี้

1. สภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1.1 ลักษณะทางศาสนาของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักและสืบทอดแนวคิดนี้มาเป็นเวลายาวนาน จากการศึกษาพบว่าไทยรับเอาพุทธศาสนามาจากอินเดีย หากแต่รากฐานทางศาสนาดั้งเดิมของไทยในอดีตมีการนับถือศาสนาแบบพื้นเมืองได้แก่การนับถือผีซึ่งจะมีพิธีการการเข้าทรง นอกจากนี้ “สังคมไทยส่วนหนึ่งยังได้รับอิทธิพลจากลัทธิพราหมณ์”³ จึงทำให้พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักของสังคมไทยมีการผสมผสานวิถีพุทธและพราหมณ์ตลอดจนศาสนาพื้นเมืองไว้อย่างแยกไม่ออก แนวคิดดังกล่าวนี้ว่ามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเชื่อของคนไทยมาแต่โบราณกาลอันส่งผลมาถึงสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543), 3.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์ “โลกของนางนพมาศ,” ธรรมศาสตร์ 9:1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522): 31.

³ Thisa, k, **Providence and Prostitution-Image and Reality for Women in Buddhist Thailand** (London: CHANGE International Reports (Women and Society), p 1980.

ความเชื่อในทางพุทธศาสนาให้ความเสมอภาคในการเข้าถึงธรรมะสำหรับผู้หญิงและผู้ชายไว้อย่างเท่าเทียมกัน แต่เมื่อก้าวถึงในส่วนของขนบประเพณีและพิธีกรรมอันเป็นกิจกรรมทางศาสนาแล้ว พบว่ามีความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงศาสนาระหว่างผู้หญิงและผู้ชายอย่างชัดเจน กล่าวคือ ผู้ชายจะมีความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาดังแต่วัยเด็กเริ่มจากการที่พ่อแม่พาเอาลูกบุตรไปฝากให้ศึกษาเล่าเรียนที่วัด ดังในหนังสือประถม ก กา หัดอ่าน กล่าวว่า “ฝ่ายว่าบิดร เอาไปฝากฝังให้อยู่วัดวา น้ำตาไหลหลั่ง ในจิตคิดหวัง ถึงเพื่อนทั้งหลาย”⁴ เมื่อลูกบุตรเหล่านี้อายุครบ 13 ปี ภายหลังจากโกนจุกแล้วจึงให้บรรพชาเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นภิกษุเมื่ออายุ 20 ปี เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วยังต้องใช้ระยะเวลาในการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างน้อย 3 เดือนเพื่อให้ได้พรหมการศึกษาระธรรมจะทำให้จิตเข้าสู่ความบริสุทธิ์และหลุดพ้น อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่าโลกุตระธรรมนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ฐานะของพระภิกษุจึงเป็นฐานะที่สูงส่งซึ่งจะเกิดกับผู้ชายเท่านั้น

อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาเชื่อว่ากรรมเป็นปัจจัยในการกำหนดเพศ กล่าวคือการที่บุคคลจะได้ครองเพศในลักษณะใดนั้นเกิดจากกำลังใจในการประกอบกุศลกรรมที่แตกต่างกันไป ดังปรากฏในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 6 รูปสังคหวิภาคภาวรูป ความว่า

ผู้ที่ได้อัตถิภาวรูป เพราะชาติแต่ปางก่อน ได้ประกอบกุศลกรรมอย่างอ่อน
เรียกว่า ทูพุลกุสลกมม เป็นกรรมที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสก็จริงแต่ก็เจือด้วยความ
หวั่นไหว (อวิสทฐาการ)

ส่วนผู้ที่ได้ปริสทภาวรูป เพราะอดีตชาติได้ประกอบด้วยกุศลกรรมที่สูงด้วย
ศรัทธาความเลื่อมใสแรงด้วยอิโมกข์⁵

จากความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าผู้ที่เกิดเป็นผู้ชายมาจากกรรมที่เป็นผู้ริเริ่มในการประกอบกุศลกรรมและเป็นผู้หนักแน่นในการประกอบกุศลกรรมนั้นๆ แตกต่างจากผู้ที่เกิดเป็นผู้หญิงซึ่งเกิดจากผลกรรมที่มีจิตหวั่นไหวเมื่อประกอบกุศลกรรมนั่นเอง

นอกจากนี้ในพระอภิธรรมมัตถสังคหะยังกล่าวอีกว่าการเกิดเป็นผู้หญิงมาจากผลกรรมแห่งการล่วงศีลข้อกามสุมิจณาจารอีกด้วยดังนี้

⁴ “ประถม ก กา หัดอ่าน” ใน แบบเรียนหนังสือไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506), 91-92.

⁵ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 6 รูปสังคหวิภาค, 39.

ผลในประวัติศาสตร์ของกามสุมิจนจาร มี ๑๑ ประการ คือ

1. มีผู้เกลียดชังมาก
2. มีผู้ปองร้ายมาก
3. ชัดสนทรัพย์
4. ยากจนอดอยาก
5. เป็นหญิง
6. เป็นกะเทย
7. เป็นชายในตระกูลต่ำ
8. ได้รับความอับอายเป็นอาจิม
9. ร่างกายไม่สมประกอบ
10. มากไปด้วยความวิตกห่วงใย
11. พลาดพรากจากผู้ที่ตนรัก⁶

เมื่อพิจารณาจากผลในประวัติศาสตร์ของกามสุมิจนจารข้อที่ 5 จะเห็นได้ว่าการเกิดเป็นผู้หญิงนั้นเป็นผลมาจากการล่วงศีลข้อกามสุมิจนจาร ดังนั้นที่มาของผู้หญิงจึงด้อยกว่าชายในด้านศีลธรรม ความเชื่อดังกล่าวนี้สามารถอธิบายไปถึงปัจจัยด้านเพศสรีระของผู้หญิงอันส่งผลไปถึงการอธิบายความด้อยโอกาสในการเข้าถึงพุทธศาสนาของผู้หญิงอีกด้วย

แนวคิดดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมเรื่อง โคลงโลกนิติของไทยที่แสดงแนวคิดที่ว่าผู้ชายมีความสูงส่งกว่าผู้หญิง อย่างเด่นชัดดังความที่ว่า

หญิงปองแปรชาติเชื้อ	เป็นชาย
ประภูษิตยังบ่วง	ว่างแล้ว
ดุจเทพธิดาราย	อินทร์รอบ จรุงแม่
จักเสร็จสมใจแคล้ว	คลาดพ้นเพศหญิง
ชายใดปองจักได้	เป็นชาย
ทุกชาติบ่ให้กลาย	กลับบ้าง
ภรรยาท่านอย่าหมาย	มั่วเสพย์ เลยพ่อ
ดุจเที่ยวแล้วทำล้าง	หลีกเป็นอน โคลนตม ⁷

⁶ เรื่องเดียวกัน, วิถีมุตตสังคหวิภาค, 63.

⁷ ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2506), 71.

จากเนื้อความในโคลงโลกนิติที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่าผู้ชายมีสถานภาพทางเพศที่ดีกว่าผู้หญิง ผู้หญิงที่ปรารถนาจะเกิดเป็นผู้ชายต้องรู้จักการปรนนิบัติดูแลสามี ส่วนผู้ชายที่ปรารถนาจะกลับมาเกิดเป็นผู้ชายอีกในชาติต่อไปต้องเว้นจากการล่วงประเวณีภรรยาผู้อื่น และต้องถือว่าการกระทำเช่นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจเหมือนกับโคลนตมที่ควรต้องล้างทิ้ง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดของพุทธศาสนานั้นผู้ชายมีความสูงส่งมากกว่าผู้หญิงนับแต่กำเนิด เพศหญิงกลายเป็นเพศที่ถูกทำให้เข้าใจว่าเป็นผลอันเนื่องมาจากการผิดศีลธรรมของตนเองในอดีตชาติ ดังนั้นการได้เกิดมาเป็นผู้หญิงจึงต้องอยู่ในฐานะจำยอมในอันที่จะเป็นรองเพศชายนั่นเอง

จากการศึกษาพบว่าศาสนาพุทธให้พื้นที่กับผู้หญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาในด้านที่เกี่ยวกับอาหารเท่านั้น ทั้งนี้เพราะผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมเรื่องอาหาร กล่าวได้ว่าบทบาทด้านอาหารนั้นเป็นบทบาทที่อยู่ตรงกลางของศาสนาสำหรับผู้หญิง⁸ กล่าวคือ เรื่องอาหารเป็นสิ่งที่ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมได้โดยไม่ถูกตำหนิ เราจะเห็นบทบาทดังกล่าวได้จากบันทึกของพระสังฆราช ปาลเลกัวซ์ หรือ ซ็อง บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ บาทหลวงคาทอลิก ที่เดินทางมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่ประเทศไทย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงในทางด้านนี้ไว้ว่า

...ผู้หญิงไปหาฟืนเก็บผักและผลไม้ ตักน้ำคั่วข้าวและช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน ทุกเช้าจะนั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยที่ประตูบ้านคอยถวายบิณฑบาตแก่พระภิกษุที่ผ่านมา ฟังพระเทศน์แล้วก็ร้อง สาธุ สาธุ...⁹

จากบันทึกของปาลเลกัวซ์จะเห็นได้ว่าในพื้นที่ของศาสนานั้น ผู้ชายจะเป็นเพศที่มีบทบาทหลักทางพุทธศาสนา ส่วนผู้หญิงเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น สอดคล้องกับที่ปรานี วงษ์เทศ กล่าวว่า “ความสำเร็จของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในอุษาคเนย์...ส่วนหนึ่งเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นแม่และการทำบุญที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงชาวบ้านที่แม่ไม่มีโอกาสบวชก็สามารถแสดงความศรัทธาที่เชื่อมโยงกับพระสงฆ์ในพุทธศาสนาได้...” ถ้ากล่าวนี้เราจะเห็นได้ว่าผู้หญิงเป็นเพียงเพศที่ทำหน้าที่ในการสนับสนุนพุทธศาสนาเพื่อเชื่อมโยงกับพระภิกษุ เพื่อให้

⁸ เรื่องเดียวกัน, 101.

⁹ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), 207.

ภิกษุเปิดโอกาสให้ตนมีส่วนร่วมในทางศาสนาเท่านั้น ไม่สามารถมีบทบาทหลักในลักษณะการครองเพศเป็นภิกษุได้

นอกจากบทบาทการเป็นผู้สนับสนุนพุทธศาสนาแล้ว บทบาทของผู้หญิงที่สำคัญอีกประการหนึ่งอันเกี่ยวข้องกับด้านศาสนาคือ บทบาทความเป็นแม่ซึ่งจัดว่าเป็นฐานะที่ดีกว่าผู้หญิงในฐานะอื่นๆทั้งหมด¹⁰

จากการศึกษาพบว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับมารดามากกว่าบิดา ดังจะเห็นได้จากในหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงบิดาและมารดานั้น จะมีการกล่าวถึงมารดาก่อน เช่น “คูภกรภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหม บุรพจารย์ บุรพเทพ อาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา...”¹¹ “มารดาบิดาทั้งสองนั้น ท่านเรียกว่า พรหม เพราะท่านมีความประพฤติเช่นเดียวกับพรหม...”¹² “คูภกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้งสอง ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดา 1 บิดา 1...”¹³ การที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้หญิงในฐานะมารดาเป็นพิเศษนั้น เป็นไปได้ว่าผู้หญิงเป็นตัวแปรสำคัญในการเพิ่มสมาชิกทางสังคมที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของพุทธศาสนา กล่าวคือการให้บุตรชายซึ่งสามารถบรรพชาหรืออุปสมบทเป็นส่วนหนึ่งในสมาชิกสงฆ์อันเป็นเสาหลักในพุทธศาสนาทำหน้าที่สืบทอดพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป

แม้ว่าแนวคิดในทางพุทธศาสนาจะไม่แบ่งแยกเพศชายและเพศหญิงในการเข้าถึงหลักธรรมก็ตาม หากแต่ปัจจัยด้านขนบประเพณีและพิธีกรรมได้ประกอบสร้างให้เกิดความเหลื่อมล้ำในบทบาททางเพศเกี่ยวกับพุทธศาสนาดังกล่าว ผู้ชายเป็นเพศที่มีบทบาทหลักในทางพุทธศาสนา ในขณะที่ผู้หญิงจะคอยอุปถัมภ์ในรูปแบบของการทำบุญให้ทาน รักษาศีลและการฟังเทศน์ นอกจากนี้ผู้หญิงยังมีความโดดเด่นในด้านพิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาในสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹⁰ ลักษณวัตร ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 27.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 81.

¹² มังคลัตถินี เล่ม 2 แปล (พระนคร: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. 2512), 206-207.

¹³ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2514), 70.

1.2 ลักษณะทางการศึกษาของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

กล่าวได้ว่าสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้กำหนดบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายไว้ตั้งแต่แรกเกิด ดังจะเห็นได้จากธรรมเนียมตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาที่สืบเนื่องมาถึงสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือเมื่อแรกเกิดถ้าเป็นเด็กหญิงผู้ใหญ่จะนำเช็มกับด้ายมาวางไว้ข้างตัว ถ้าเป็นเด็กชายจะจัดสมุดดินสอวางไว้ เป็นการแก้เคล็ดว่าเมื่อโตขึ้นเด็กผู้หญิงจะเก่งด้านการบ้านการเรือนสมเป็นกุลสตรี ส่วนเด็กผู้ชายจะมีความสามารถทางด้านหนังสือ เมื่อโตขึ้นจะได้มีโอกาสเข้ารับราชการเป็นเจ้าคนนายคน¹⁴ จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้ชายจะถูกจัดวางให้มีความรู้ความสามารถเพื่อรับราชการเพราะเป็นฐานะที่สูงส่งทางสังคม ดังจะเห็นได้จากสำนวนที่ว่า “สืบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง” ในขณะที่บทบาทของผู้หญิงถูกจัดวางให้มีความรู้ด้านงานบ้านงานเรือนเพื่อเป็นแม่บ้าน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่สังคมไทยมีการขยายตัวด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้บรรดาเจ้านาย ขุนนาง และชาวจีนที่เข้ามาค้าขายมีอำนาจทางเศรษฐกิจจนมีตำแหน่งหน้าที่ในราชการซึ่งเรียกว่าชนชั้นกระฎุมพี ชนชั้นดังกล่าวได้พยายามสร้างแบบแผนพฤติกรรมของตนขึ้น ทำให้เกิดวรรณกรรมคำสอนเป็นจำนวนมากซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงบทบาทของผู้หญิงมาทุกยุคสมัยจนกลายเป็นแบบแผนและเครื่องมือในการควบคุมสังคมอันจำแนกได้เป็นวรรณกรรมสอนหญิงและวรรณกรรมสอนชาย

วรรณกรรมที่ใช้สอนผู้หญิงได้แก่ เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งมีถึง 3 สำนวนคือ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์สำนวนสมัยพระเจ้าบรมโกศ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์สำนวนของพระยาราชสุภาวดีและพระภิกษุอิน และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมคำสอนเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนฉบับชาวบ้านเมืองเพชรบุรี เรื่องพิเภกสอนเบญจกาย เรื่องคำฉันท์สอนหญิง 2 สำนวน เรื่องสุภายิตสอนหญิงคำกลอน 2 สำนวน และเรื่องโอวาทกระษัตริ์

จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมคำสอนหญิงได้เน้นบทบาทของผู้หญิงไว้ 3 ประการ ได้แก่

1. บทบาทด้านการควบคุมด้านเพศวิถี ซึ่งจำแนกการควบคุมทางเพศของผู้หญิงไว้ 3 ระดับ ได้แก่ การกล่าวถึงกฎเกณฑ์การปฏิบัติด้านเพศวิถีโดยทั่วไปของผู้หญิง การสรรเสริญผู้หญิงที่

¹⁴ ประจักษ์ ประภาพิตยากร, *ประเพณีในขุนช่างขุนแผน* (กรุงเทพฯ: เจริญธรรม, 2520),

สามารถควบคุมบทบาททางด้านเพศวิถีของตนได้ และการกล่าวตำหนิผู้หญิงที่ไม่สามารถควบคุมบทบาททางด้านเพศวิถีของตน

2. บทบาทด้านความสัมพันธ์ทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ความสัมพันธ์ต่อสามีและความสัมพันธ์ต่อผู้อื่น ความสัมพันธ์ทั้งสองประการนี้อิงอยู่กับระบบปีตาธิปไตย ซึ่งให้อำนาจแก่ชายเป็นใหญ่ ดังนั้นเมื่อสังคมเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงออก วรรณกรรมคำสอนจึงมีวัตถุประสงค์ในการควบคุมวิถีชีวิตของผู้หญิงอย่างรัดกุม

3. บทบาทด้านการวางตัว พบว่ามีการควบคุมอิริยาบถทั้งสี่ประการ ได้แก่ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอน ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับกิริยามารยาทในด้านการรับประทานอาหาร การพูดคุย การแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ การแต่งกาย นอกจากนี้ยังต้องฉลาดในการเลือกคบคน หมั่นดูแลความสะอาดของเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ การฝึกฝนในทางธรรม ตลอดจนความเชี่ยวชาญในองค์ความรู้ด้านต่างๆ

ด้านการศึกษาของผู้หญิงทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นล่างจะมีจุดมุ่งหมายที่คล้ายกัน กล่าวคือเพื่ออบรมความเป็นกุลสตรี ให้เป็นภรรยาและแม่ที่ดี ดังที่พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา กล่าวว่า

...สำหรับกุลสตรีนั้นแหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดคือราชสำนักฝ่ายใน สำหรับสตรีชั้นสูงและจากมารดาหรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงสำหรับกุลสตรีสามัญชน โดยเน้นหนักในด้านกิริยามารยาทและคุณสมบัติของกุลสตรีเช่นความเป็นแม่บ้านแม่เรือน ตลอดจนการเคารพเชื่อฟังและปรนนิบัติบิดามารดาและสามี เป็นต้น¹⁵

และ

...ค่านิยมของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นมุ่งที่จะให้สตรีได้รับการศึกษาอบรมทางด้านหัตถศึกษา เกษาศาสตร์ ตลอดจนการปรนนิบัติบุรุษเช่น บิดา สามีและบุตรชายมากกว่าจะเน้นหนักด้านอักษรวิธี...¹⁶

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 9-10.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 106.

ผู้หญิงในระดับมูลนาย จะมีการเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับการงานในบ้าน การทำอาหาร การเย็บปักถักร้อย เป็นต้น ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา ทรงอธิบายถึงธรรมเนียมการปฏิบัติของเจ้านายพระองค์หญิงหลังจากพิธีโสกันต์ว่า

...ทรงศึกษาศิลปกรรมและฝึกหัดวิชาการเรือนและเริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทอันชอบ อรรถาศัยสืบเนื่องไป จนอำนวยการต่างๆ ในหน้าที่ของขัตติยนารี ได้โดยลำพังพระองค์... ได้ความรู้ทั้งราชประเพณีและระเบียบวินัยในสมาคมของกุลนารี จนสามารถรับหน้าที่ราชการ ฝ่ายในและฝึกสอนผู้อื่นสืบกันมา¹⁷

การศึกษาของผู้หญิงระดับมูลนายนั้นนับว่ามีได้แตกต่างจากผู้หญิงระดับสามัญชน กล่าวคือเป็นการเรียนรู้เพื่อเตรียมพร้อมจะเป็นแม่บ้านแม่เรือน ดังบันทึกของปาลเลกัวซ์ที่กล่าวว่า “...การศึกษาของเด็กสาวคือต้องรู้จักทำครัวและทำน้ำพริกเป็น ทำขนม มวนบุหรีและจีบพลู...”¹⁸ ดังนั้นการศึกษาของผู้หญิงจึงเป็นกระบวนการทางสังคมประการหนึ่งที่จำกัดให้ผู้หญิงอยู่กับบ้าน ทั้งนี้เพราะผู้หญิงในยุคนั้นต้องพึ่งพาสามี อย่างไรก็ตามผู้หญิงชนชั้นสูงยังคงพึ่งพาสามีมากกว่า ผู้หญิงสามัญชนเพราะผู้หญิงสามัญชนต้องทำงานเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามี

วรรณกรรมที่ใช้สอนชายได้แก่ เรื่องสุภายิตพระร่วง เรื่องโคลงโลกนิติ เรื่องสวัสดิรักษาคำฉันท์ เรื่องสวัสดิรักษาคำกลอน เรื่องเพลงยาวอิศรญาณ เรื่องสุภายิตขีชา

วรรณกรรมคำสอนชาย ซึ่งมีอยู่น้อยกว่าวรรณกรรมคำสอนหญิงนั้นได้เน้นบทบาทของผู้ชายไว้ 3 ประการได้แก่

1. บทบาทด้านการแสวงหาความรู้ ทั้งนี้เพราะค่านิยมของสังคมไทยถือว่าผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัวจึงจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถที่จะสืบต่อวงศ์ตระกูลให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปได้ เราสามารถจำแนกบทบาทด้านการแสวงหาความรู้ออกเป็น 3 ประเภทได้แก่ การแสวงหาความรู้เพื่อปฏิบัติงานราชการซึ่งอยู่ในวงจำกัดเพียงในกลุ่มเครือญาติของข้าราชการเท่านั้น การแสวงหาความรู้เฉพาะทางจะมีการถ่ายทอดวิชาเฉพาะในตระกูลของตนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะสมัยก่อนมีค่านิยมเรื่องการหวงแหนวิชาความรู้ และการแสวงหาความรู้เพื่อนำไปประกอบวิชาชีพ ซึ่งเป็นการเรียนรู้

¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา, ความทรงจำ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514), 17.

¹⁸ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองสยาม, 244.

เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะในอาชีพที่ครอบครัวของตนทำอยู่เท่านั้น ความรู้ดังกล่าวนี้เกิดจากการปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

2. บทบาทด้านการปกครอง เป็นการสอนให้ผู้ชายรู้จักศาสตร์และศิลป์ในการครองคน ครองงานให้ประสบความสำเร็จ การเอาใจคนไว้ใช้งาน เป็นต้น ทั้งนี้รวมไปถึงบทบาทความเป็นพ่อและสามี ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับความเป็นครอบครัวอันเป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคมที่จะสนับสนุนให้สังคมมีความสงบเรียบร้อยได้

3. บทบาทด้านการวางตัว ซึ่งส่วนมากเป็นลักษณะของโบราณอุบายเกี่ยวเนื่องกับการแสดงบทบาทเพื่อให้เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ชายมีบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างสง่างาม

การศึกษาของผู้ชายสามารถแบ่งออกตามลักษณะชนชั้น กล่าวคือในชนชั้นล่างจะเริ่มต้นที่วัดในช่วงอายุ 7 – 11 ปี¹⁹ โดยพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางด้านอักษรวิธีในลักษณะที่ไม่มีหลักสูตรตายตัว ประกอบกับวิถีชีวิตของเด็กผู้ชายสามัญชนซึ่งมีภาระต้องดูแลทางบ้าน จนกระทั่งคุณภาพของครูผู้สอน ถึงเหล่านี้ล้วนทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไม่ค่อยดีนัก กล่าวคือเด็กชายเหล่านั้นส่วนใหญ่ยังคงอ่านไม่ออกและเขียนไม่ได้ตามที่ควรจะเป็น ดังที่บาทหลวงปาลเลกัวซ์กล่าวว่า “จำนวนเด็กร้อยคนที่อยู่ที่วัดมาตั้ง 8 ถึง 10 ปี มีอยู่ราว 20 คนเท่านั้นที่อ่านหนังสือออกและสัก 10 คนเท่านั้นที่เขียนหนังสือได้”²⁰ อย่างไรก็ตามความรู้ในด้านอักษรวิธีก็มีได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของสามัญชนเท่าใดนักเนื่องจากสามัญชนไม่จำเป็นต้องใช้ความรู้ดังกล่าวอีกประการหนึ่งคือเป้าหมายของการศึกษาอักษรวิธีเบื้องต้นในสมัยรัตนโกสินทร์มิได้มุ่งประเด็นอ่านออกเขียนได้เพียงด้านเดียว หากมุ่งปลูกฝังโลกทัศน์และค่านิยมพื้นฐานของสังคมทั้งในด้านความเลื่อมใสพุทธศาสนาและคุณธรรมเบื้องต้นแก่เด็กด้วย²¹ ทั้งนี้ “เพื่อให้เด็กรู้ประสีประสาเป็นพื้นฐานต่อการบวชเรียนและการดำรงชีวิตในสังคมต่อไป”²² ซึ่งผิดกับชนชั้นนำซึ่งมีความมุ่งหวัง

¹⁹ พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394) (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), 9-10 อ้างถึงใน กฤษณา เกษมศิลป์, นาลันทาแห่งกรุงสยาม(กรุงเทพฯ: มูลนิธิศิษย์มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์, 2525), 70.

²⁰ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองสยาม, 206.

²¹ พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394), 43-46.

²² เรื่องเดียวกัน, 46.

ในการเข้ารับราชการจึงจำเป็นต้องศึกษาเพื่อให้แตกฉานในด้านอักษรวิธีเป็นอย่างดี กล่าวคือพระราชกุมารในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทรงเริ่มศึกษาอักษรวิธีภาษาไทยตั้งแต่พระชนมายุ 3 พรรษา และทรงศึกษาอย่างลึกซึ้ง ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระยานุภาพได้นิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องความทรงจำว่า “พระราชกุมารจะทรงเริ่มศึกษาอักษรวิธีตัวหอมและไวยากรณ์บาลี”²³ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิชาเฉพาะจำพวกไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ตลอดจนวิชาช่างต่างๆ ซึ่งเป็นการศึกษาภายในวงศ์ตระกูล สำนักของพระหรือหมราวาสที่รู้จักคุ้นเคย หรือราชสำนักสำหรับกษัตริย์ของชนชั้นปกครอง²⁴

ความแตกต่างของเด็กที่เรียนที่วัดกับเด็กที่เรียนในวังนั้นมีความแตกต่างกันตั้งแต่เป้าหมายของการเรียน กล่าวคือเด็กที่เรียนที่วัดเรียนเพื่อปลูกฝังคุณธรรมและค่านิยมพื้นฐานทางสังคมเป็นสำคัญ ส่วนความรู้ในด้านอักษรวิธีนั้นไม่ได้มุ่งเน้น เพราะมิได้มีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันเท่าใดนัก ส่วนเด็กที่เรียนในวังนั้นเรียนเพื่อนำความรู้ไปใช้ในราชการตามความคาดหวังทางสังคม

หากเรานำลักษณะเฉพาะดังกล่าวมาพิจารณาบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในแง่ของพื้นที่ จะเห็นได้ว่าผู้หญิงจะถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่ส่วนตัว (private) ในขณะที่ผู้ชายจะอยู่ในพื้นที่สาธารณะ (public) จึงกล่าวได้ว่าสถานภาพทางสังคมของผู้ชายดีกว่าผู้หญิงทั้งนี้เป็นผลมาจากโครงสร้างทางสังคมนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้ชายเป็นฝ่ายออกไปงานนอกบ้าน ในขณะที่ผู้หญิงต้องอยู่แต่ภายในบ้านคอยดูแลความเรียบร้อย อย่างไรก็ตาม ลักษณะเฉพาะดังกล่าวจะเกิดขึ้นกับผู้หญิงในชนชั้นสูงเท่านั้น ทั้งนี้เพราะผู้หญิงในชนชั้นสามัญชนต้องทำงานเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามี

แม้ว่าค่านิยมด้านการศึกษาของผู้หญิงในช่วงแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการปลูกฝังทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง การที่ผู้ชายต้องเป็นฝ่ายออกไปทำงานนอกบ้านในขณะที่ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ในการดูแลคนภายในครอบครัวให้มีความสุข หน้าที่ดังกล่าวได้ผูกพันให้ผู้หญิงต้องอยู่แต่ภายในบ้าน ต่อมาค่านิยมได้เปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะทางสังคม โดยเริ่มจากผู้หญิงชนชั้นสูงซึ่งในยุคนี้การติดต่อกับชายกับต่างชาติมีความเข้มข้นขึ้นทุกขณะ การศึกษาของผู้หญิงซึ่งแต่เดิมไม่เน้นการเรียนรู้อักษรวิธีต้องเปลี่ยนมาเป็น

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระยานุภาพ, ความทรงจำ(กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2514), 15.

²⁴ พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394), 9-10.

การศึกษาอย่างจริงจัง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงการศึกษาของผู้หญิงชั้นสูงในยุคนั้นว่า

...หัดเขียนหนังสือและเรียนอักษรศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน...ถ้าเป็นผู้มีอุปนิสัยชอบเรียนเลขหรือความรู้เรื่องพงศาวดารก็เริ่มเรียนในตอนนี เจ้านายชั้นพระราชธิดา ทรงศึกษาประเภทนี้เป็นพื้น จึงมักเป็นอาจารย์ฝึกสอนคนชั้นหลังๆต่อกันมา²⁵

ค่านิยมด้านการศึกษาของผู้หญิงได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในชนชั้นสูงซึ่งพบว่าเจ้านายผู้หญิงมีความรู้ด้านอักษรวิธีเป็นอย่างดีถึงขั้นถวายนวนิยายด้านอักษรวิธีแก่กษัตริย์ได้ ค่านิยมดังกล่าวมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพกล่าวว่า

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ค่านิยมมุ่งให้กุลบุตรอ่านออกเขียนได้ ไม่ต้องไปเรียนกับพระ แต่ให้เรียนกับเจ้านายผู้หญิงหรือกุลสตรีฝ่ายในเป็นผู้ถวายนวนิยายอักษรวิธี ด้วยมีเวลามากกว่าพระสงฆ์²⁶

จากค่านิยมด้านการศึกษาที่เฟื่องฟูนี้เอง ทำให้เกิดสตรีที่มีความสามารถทางด้านอักษรวิธีถึงขั้นสูงสุดคือสามารถแต่งคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ดังเช่นกรมหลวงนรินทรเทวี หรือเจ้าครอกโพธิ์ ทรงนิพนธ์ “จดหมายเหตุความทรงจำ” พระองค์เจ้ามณฑา และพระองค์เจ้าอุบล ทรงนิพนธ์หนังสือหลายเรื่อง ที่มีชื่อคือ “กุมารคำฉันท์” พระองค์เจ้ากัมพูชนัตรพระราชธิดาของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงนิพนธ์ “นิพนพานวังน่า” คุณสุวรรณข้าราชการฝ่ายในในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่งบทละคร “อุณรุทร้อยเรื่อง” และ “พระมะเหลเถไถ” คุณพุ่มข้าราชการฝ่ายในแต่งบทประพันธ์เพลงยาว สักวาและดอกสร้อย ถึงขั้นประชันฝีปากกับเจ้านายผู้ชายหลายพระองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีท่านผู้หญิงจันซึ่งเขียนจดหมายติดต่อกับฟรานซิส ไลท์ ชาวอังกฤษที่มีตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองเกาะ

²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, 42 ประวัตินุคคลสำคัญ, 511-512, อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพสตรีไทย, 151.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, 15-17.

ปีนั้นในขณะนั้น²⁷ อีกด้วย จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการที่ผู้หญิงได้รับการศึกษาจนมีความรู้ความสามารถย่อมมีส่วนช่วยให้ผู้หญิงมีโอกาสแสดงบทบาททางสังคมมากยิ่งขึ้นอีกด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบโอกาสทางการศึกษาระหว่างผู้ชายและผู้หญิงแล้วพบว่าผู้ชายค่อนข้างได้เปรียบกว่าผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนชั้นล่างที่ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้เลย

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าลักษณะทางด้านการศึกษาของผู้หญิงและผู้ชายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือผู้ชายหากเป็นสามัญชนจะมีโอกาสเรียนรู้ด้านอักษรวิธีจากที่วัดโดยมิได้มุ่งผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเท่าใดนัก ส่วนชนชั้นสูงจะเรียนรู้อักษรวิธีจากในวังเพื่อมุ่งใช้ในทางราชการ ฝ่ายผู้หญิงทั้งสามัญชนและชนชั้นสูงในช่วงแรกจะมีลักษณะทางด้านการศึกษาที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเรียนรู้เรื่องงานบ้านงานเรือนเพื่อปรนนิบัติรับใช้ผู้ชาย ต่อมาเนื่องจากสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้การศึกษาของผู้หญิงเริ่มให้ความสำคัญในด้านอักษรวิธีมากขึ้น แต่ความรู้ดังกล่าวจำกัดอยู่เฉพาะผู้หญิงชนชั้นสูงเท่านั้น ส่วนผู้หญิงชนชั้นล่างยังคงเน้นเรื่องงานบ้านงานเรือนและการปรนนิบัติรับใช้สามีดังเช่นที่เป็นมาแต่เดิม

1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ลักษณะทางเศรษฐกิจในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความคล้ายคลึงกับลักษณะทางเศรษฐกิจในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือเศรษฐกิจในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยามีการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นระบบโครงสร้างแบบพอยังชีพ ได้แก่ การทำไร่ทำนา ทำสวน การค้าของป่า ตลอดจนงานด้านการประมง ทั้งหมดนี้มีความเชื่อมโยงกับการค้าขายซึ่งรัฐจะสามารถจัดเก็บรายได้ในรูปแบบภาษีศุลกากร และภาษีค่าผ่านด่าน²⁸ ส่วนเศรษฐกิจในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะการขยายตัวแบบการค้า²⁹ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญหลายประการ เช่น การเพิ่มปริมาณการค้ากับต่างประเทศ การที่สินค้าส่งออกมี

²⁷ พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394), 108.

²⁸ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), 111-112.

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527), 11-12.

ความหลากหลายมากขึ้นและสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ต้องอาศัยแรงงานการผลิต เริ่มมีการลงทุนต่างๆเพื่อสนองความต้องการของตลาด เป็นต้น³⁰

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับสภาพทางสังคมที่แบ่งเป็นชนชั้น กล่าวคือที่มาของรายได้ในสังคมชั้นสูงมาจากการค้าขายกับต่างประเทศซึ่งเป็นที่มาของรายได้ของกษัตริย์และชนชั้นขุนนาง โดยกษัตริย์และขุนนางเหล่านี้จะมีเรือสำเภาสําหรับบรรทุกสินค้าไปขายของตนเอง สินค้าส่วนใหญ่เป็นการเกณฑ์ส่วยที่มุลนายได้จากไพร่³¹ ชนชั้นสูงที่มีบทบาทในด้านนี้ที่โดดเด่นคือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้แต่งสำเภาไปค้าขายกับจีนได้เงินมากมาย จนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตรัสเรียกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ว่า “เจ้าสัว”

ไม่เพียงแต่ชนชั้นสูงซึ่งเป็นผู้ขายเท่านั้น ผู้หญิงในชนชั้นนี้ยังมีบทบาทในด้านการค้าขายด้วยเช่นกัน ดังบันทึกของลาลูแบร์ ซึ่งกล่าวถึงการค้าสำเภาของผู้หญิงในชนชั้นสูงว่า

...พระอัครมเหสียังทรงมีพระคลัง เรือกำปั่นและพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นอนุเคราะห์นางทรงทำการค้าขาย...เป็นกรรมสิทธิ์ เป็นธรรมเนียมในพระราชอาณาจักรมาแต่เมืองโบราณ³²

จากที่กล่าวมานี้แม้จะมาจากบันทึกของลาลูแบร์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ตาม หากแต่สภาพเศรษฐกิจของสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกัน จะเห็นได้ว่าผู้หญิงในชนชั้นสูงมีบทบาทในด้านการค้าขายเป็นอย่างมากถึงระดับที่มีกรรมสิทธิ์พระคลัง เรือกำปั่น และลักษณะดังกล่าวเป็นธรรมเนียมในพระราชอาณาจักรมาแต่เมืองโบราณ สอดคล้องกับที่แอนนา เลียวโนเวนส์เล่าว่าเครื่องราชบรรณาการที่สยามได้รับจากเมืองประเทศราช อาทิ ผ้าไหมงามซ้าง และสินค้าหายากต่างๆจะถูกนำมาขายให้กับพ่อค้า

³⁰ อภิวันท์ อดุลยพิเชฐฐ์, “สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในอดีต ภาพสะท้อนจากรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 27.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 28.

³² ลาลูแบร์ เดอ, ราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร(แปล) (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510), 452.

ชาวต่างชาติ โดยวิธีการประมูลและผู้ดำเนินการประมูลคือพระสนมผู้เป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์³³

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจของชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือสามัญชนนั้น ทั้งผู้ชายและผู้หญิงมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน และเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าผู้หญิงกลับเป็นเพศที่มีบทบาทในด้านเศรษฐกิจมากกว่าผู้ชาย การค้าขายของผู้หญิงสามัญชนปรากฏให้เห็นโดยทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่สังคมมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก³⁴ ทั้งนี้เพราะผู้หญิงสามารถมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะดังที่นิโกลาส แชรร์แวงส์ กล่าวถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของผู้หญิงในยุครัตนโกสินทร์ไว้ว่า

...หญิงที่มีฐานะต่ำลงมาก็ปั่นฝ้ายและทอผ้า ทำเป็นฝ้ายนุ่งของสามีและเครื่องนุ่งห่มของตนเอง ถ้านางยากจนไม่มีด้ายจะทอผ้าหรือเมล็ดพันธุ์ฝักที่จะเพาะปลูกแล้ว ก็ไปรับจ้างเขาทำงานเพื่อได้เงินมาจุนเจือครอบครัว หรือช่วยเขาทำไร่นาทำสวน หรือนวดข้าวฝัดข้าว...³⁵

จากบันทึกของนิโกลาส แชรร์แวงส์ จะเห็นได้ว่าผู้หญิงมีบทบาททั้งนอกบ้านและในบ้าน ผู้หญิงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญด้านเศรษฐกิจในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการเมืองการปกครองที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้ชายให้รับราชการทหาร ผู้ชายจะต้องใช้ชีวิตอยู่ในกรมกองที่ตนสังกัดพอๆกับที่อยู่ในบ้านของตน ดังนั้นหน้าที่ในการประคับประคองครอบครัวจึงตกเป็นของภรรยาซึ่งต้องออกไปหารายได้ด้วยการค้าขายและรับจ้างเป็นหลักดังที่ชาร์เลส บูลซ์ กล่าวว่า“ผู้หญิงสยามเป็นผู้นำในการค้าขายและเรื่องการจัดการทรัพย์สิน พวกเขาสามารถรักษาผลประโยชน์ในทางธุรกิจได้เป็นอย่างดี”³⁶ นอกจากนี้ “ภรรยาสามารถขายสินค้าเป็นส่วนตัวของเธอได้และสามีหรือบรรดานายเงินของสามีจะไปแต่ต้อง

³³ วารุณี ภูริสินสิทธิ, *ความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย*, Anna Leonowens, *The English Governess at Siamese Court* (England: The Gresham Press, 1975), 125.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ นิโกลาส แชรร์แวงส์, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติแห่งราชอาณาจักรสยาม* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), 131-132.

³⁶ Charles Buls(Translated by Walter Tips), *Siamese Sketches*(Bangkok: White Lotus, 1994), p. 75-76.

เกี่ยวกับทรัพย์สินของเขามีได้”³⁷ จะเห็นได้ว่าผู้หญิงมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจและสิทธิในทางทรัพย์สินอย่างแท้จริงเพราะถึงแม้ว่าในทางนิตินัย กฎหมายตราสามดวงจะกล่าวถึงการครอบครองทรัพย์สินร่วมกันของสามีภรรยาในลักษณะสินสมรสก็ตาม แต่ในทางพฤตินัยทรัพย์สินกลับเป็นของผู้หญิงที่มีบทบาทในทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้บทบาทของผู้หญิงในทางเศรษฐกิจมีความเด่นชัดมากถึงระดับเป็นผู้นำในด้านธุรกิจบางประเภทซึ่งมีลักษณะที่ต้องขอสัมปทานจากรัฐดังที่วารุณี ภูริสินสิทธ์กล่าวว่า

...ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ จำนวนแม่ค้ามีมากกว่าพ่อค้าชาวจีนที่นับว่ามีมากพออยู่แล้ว ผู้หญิงสามัญชนไม่เพียงแต่เป็นแม่ค้า แต่มีบทบาททางเศรษฐกิจอื่นๆด้วย กล่าวคือ เป็นคนกลางรับซื้อสินค้า เป็นนายเงินรับซื้อทาส และดูแลทาส หรือให้กู้ยืมเงิน มีหลายกรณีที่รับบ่อนจากนายอากรบ่อนเบี้ยมาเปิดอีกต่อหนึ่ง หรือกู้เงินเพื่อมาเปิดบ่อนเองก็มี นอกจากนี้ยังเป็นกำนันตลาดมีหน้าที่ดูแลจัดเก็บเงินอากรตลาดตามรายการสินค้าที่ถูกลงกำหนด ดูแลความเรียบร้อยของผู้ซื้อขาย จัดการกับผู้ทะเลาะวิวาทในตลาด จึงอาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงและคนจีนเป็นผู้เกี่ยวข้องกับตลาดและเชี่ยวชาญเรื่องค้าขายมากกว่าผู้ชาย³⁸

จะเห็นได้ว่าบทบาททางด้านเศรษฐกิจของผู้หญิงในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับการยอมรับเป็นอย่างมาก อาชีพค้าขายของผู้หญิงมีความแพร่หลายมากกว่าชาวจีนซึ่งยึดพื้นที่ทางการค้าขายอยู่เดิม และการที่ผู้หญิงเริ่มกุมอำนาจทางเศรษฐกิจนี้เองทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้หญิงดีขึ้น จนได้รับการยอมรับจากรัฐให้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจของรัฐบาลอย่าง เช่น เป็นคนกลางรับซื้อสินค้า เป็นนายเงินรับซื้อทาสและดูแลทาส ให้กู้ยืมเงิน เปิดบ่อนหรือกระทิงเป็นกำนันตลาด

ส่วนบทบาทด้านเศรษฐกิจของผู้ชายในชนชั้นสามัญชนนั้นไม่มีความโดดเด่นเท่าใดนัก เนื่องจากผู้ชายทุกคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีหน้าที่สำคัญคือต้องเป็นไพร่เข้าเวรยามสลับเดือนเรื่อยไป ดังนั้นผู้ชายจึงต้องใช้ชีวิตอยู่ในกรมกองตามสังกัดของตน อาจกล่าวได้ว่าการรับราชการเป็นอาชีพหลักของผู้ชาย ดังจะเห็นได้จากบันทึกของลาดูแบร์กกล่าวว่า

³⁷ เทาเซนต์ แฮร์ริส, บันทึกgrayวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส, นันทา วรเนติวงศ์ (แปล) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515), 16.

³⁸ วารุณี ภูริสินสิทธ์, ความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย, 149.

...ในระหว่างที่พวกเขาถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรยามมีกำหนด 6 เดือน เป็นงานหลวงที่เขาจะต้องอุทิศถวายเจ้าชีวิตทุกปี ก็เป็นภาระของภรรยา, มารดาและธิดาเป็นผู้หาอาหารไปส่งให้ และแม้เมื่อพ้นกำหนดเกณฑ์แล้วและกลับมาถึงบ้าน ผู้ชายส่วนมากก็ไม่รู้ที่จะทำอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างใดไว้ให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษอย่างเดียว ด้วยพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงใช้ให้พวกนี้ทำงานหลายอย่างต่าง ๆ กัน แล้วแต่พระราชประสงค์ เช่นนี้จึงพออนุมานได้ว่าชีวิตตามปกติของชาวสยามนั้นดำเนินไปด้วยความเกียจคร้านเป็นประมาท เขาแทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลยเมื่อพ้นราชการงานหลวงมาแล้ว เกี่ยวกับไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ได้แต่นั่ง, เอนหลัง, กิน เล่น, สูบยาสูบแล้วก็นอนไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น ภรรยาจะปลูกให้เขาตื่นขึ้นราว 7 โมงเช้า เอาข้าวปลาอาหารมาให้บริโภค เสร็จแล้วก็ลงนอนต่อไปใหม่ พอเที่ยงวันก็ลุกขึ้นมาอีก แล้วก็มือเขียนอีกคำรบหนึ่ง. ระหว่างเวลาอาหารมื้อกลางวันกับมือเขียนนี้ เขาก็เอนหลังลงพักผ่อนเสียพักหนึ่ง เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้นก็หมดไปด้วยการพูดคุยและเล่นการพนัน, พวกภรรยานั้น ไปไถนาไปขายของหรือซื้อของที่ในเมือง...³⁹

จากบันทึกของลาตูแบร์จะเห็นได้ว่าเหตุที่บทบาททางเศรษฐกิจถูกถ่ายโอนไปเป็นผู้หญิงนั้นเนื่องจากภาระหน้าที่ที่ผู้ชายต้องรับราชการเป็นงานหลักตามกำหนดเกณฑ์ ดังนี้

...ราษฎรทุกคนจะต้องทำงานให้หลวงปีละ 6 เดือน แต่ไม่ได้เกณฑ์มาใช้ตัวพร้อมๆ กันทั้งหมดในคราวเดียว ไพร่หลวงในพระองค์นั้นทำงานหนึ่งเดือนหักหนึ่งเดือน แต่ไพร่ของขุนนางต้องทำงานรวดเดียวตลอดหกเดือน โดยผลัดเปลี่ยนกันเช่นขุนนางคนหนึ่งมีบ่าวอันเป็นนามที่เขาใช้เรียกคนรับใช้จำนวน 30 คน ก็ใช้ให้ 15 คน ทำงานครึ่งปีแล้วหยุดพักให้อีก 15 คนทำงานต่อไปครึ่งปีหลัง เมื่ออายุได้ 16 ปี ราษฎรทุกคนจะต้องไปขึ้นทะเบียน...⁴⁰

และ

...ราษฎรชายทุกคนที่มีอายุนับตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป มีหน้าที่ต้องทำงานรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน ราษฎรส่วนหนึ่งรับใช้หลวงด้วยการทำงานให้แก่พระเจ้าแผ่นดินเป็นระยะเวลา 3 เดือน คน

³⁹ เดอ ลา ลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), 341.

⁴⁰ ฉอง แบบติสดี ปาลเลอกัวซ์, บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2524), 11-12.

พวกนี้จะถูกใช้ให้ทำงานนานาชนิด นับตั้งแต่สร้างวัดหรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ สร้างป้อมปราการ ขุดคลอง ต่อเรือ ฯลฯ คนอื่นๆ นอกนั้นมีหน้าที่ต้องเสียด่วยทดแทน เป็นกระเบื้องมุงหลังคาบ้าง เป็นอิฐบ้าง ไม้ฝาบ้าง ไม้ค้ำ ไม้กฤษณา ไม้แผ่นกระดาน เสาไม้หรือของอื่นๆ บ้าง คนที่ไม่สามารถเข้าทำงานหรือไม่สามารถจ่ายส่วยเป็นสิ่งของได้ก็จะชำระเป็นเงินจำนวน 12 บาทหรือ 36 ฟรังค์...ทุกๆ 3 ปีมีทหารประมาณหมื่นคนนับตั้งแต่รุ่นพ่อไปจนถึงรุ่นลูกที่ต้องรับราชการ 3 เดือนต่อปี ถ้าหากเกิดมีศึกสงคราม ก็จะมีการยกทัพกันไปอย่างไม่รู้เหน็ดรู้เหนื่อยไปทุกหนทุกแห่งตามแต่พระเดชเจ้าแผ่นดินจะมีพระบัญชา⁴¹

การที่ผู้ชายต้องทำงานให้หลวงจึงทำให้ผู้ชายไม่มีทักษะในการประกอบอาชีพแต่อย่างใด เนื่องจากไม่มีระยะเวลาในการฝึกฝนอาชีพ บทบาททางด้านเศรษฐกิจในครอบครัวจึงได้รับการถ่ายโอนมาเป็นของผู้หญิงโดยปริยาย

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าลักษณะทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความเท่าเทียมกันทั้งชายและหญิง กล่าวคือมีรายได้จากการค้าขายและมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับรัฐ การที่สภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงดีขึ้นทำให้ผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมดีขึ้นไปด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้หญิงสามารถมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจอันเกี่ยวเนื่องกับรัฐได้ในบางประการ ส่วนในระดับสามัญชนนั้นผู้หญิงและผู้ชายมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือผู้หญิงมีบทบาทในด้านของการค้าขายเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเป็นหน้าที่หลัก ในขณะที่ผู้ชายต้องรับราชการตามกำหนดกฎเกณฑ์ ซึ่งกินระยะเวลาที่ยาวนาน ทำให้ผู้ชายขาดทักษะในการประกอบอาชีพ ดังนั้นบทบาททางด้านเศรษฐกิจโดยรวมจึงตกเป็นของผู้หญิง

1.4 ลักษณะการปกครองของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากการศึกษาพบว่าลักษณะทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเนื่องจากเป็นสภาพสังคมที่สืบเนื่องกันมา กล่าวคือได้รับรูปแบบจากกฎหมายตราสามดวง ซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งกรุงศรีอยุธยา ในหมวด “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” และ “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” อันเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม

โครงสร้างสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งตามกฎหมายตราสามดวงสามารถจำแนกได้เป็น 2 ระดับกล่าวคือชนชั้นผู้ปกครองหรือระดับมูลนาย ได้แก่ พระมหากษัตริย์

⁴¹ นิโกลาส แชรส์แวย์, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติแห่งราชอาณาจักรสยาม, 131-132.

เชื้อพระวงศ์ ตลอดจนขุนนางที่มีศักดิ์ตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป **ชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือระดับสามัญชน** ได้แก่ ราษฎรสามัญซึ่งเรียกว่า “ไพร่” และสามัญชนที่เป็นสมบัติของนายเงินซึ่งเรียกว่า “ทาส” โดยทั้งสองชนชั้นนี้ต่างมีบทบาทหน้าที่และสถานภาพทางสังคมในลักษณะที่ชนชั้นผู้ปกครองจะมีสิทธิและอำนาจทางสังคมบางประการเหนือชนชั้นผู้ถูกปกครอง⁴²

หากเราพิจารณาจากกฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้ปกครองบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจะพบว่ากฎหมายตราสามดวงเอื้อสิทธิให้แก่ผู้ชายตามลักษณะโครงสร้างทางสังคม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะกฎหมายตราสามดวงมีที่มาจากบาลีในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ อันได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาซึ่งเน้นเรื่องบุญกรรมและจิตว่าง ความเป็นหญิงเป็นชายไว้อย่างหลอแหล ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเชื่อว่าเพศหญิงเป็นเพศที่มีบุญน้อยกว่าเพศชาย และการเกิดเป็นหญิงเป็นเพราะผลกรรมจากการมีความต่างพร้อมในศีลข้อ กามเมสุมิจนจาร⁴³ อย่างไรก็ตามแม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะให้สิทธิแก่ผู้ชายมากเพียงใดก็ตาม ขณะเดียวกันได้กำหนดบทบาทหน้าที่แก่ผู้ชายมากด้วยเช่นกัน หากการทำหน้าที่ของชายลดระดับลงมาเท่าใด สิทธิของผู้ชายในตัวผู้หญิงจะลดน้อยลงไปด้วย

โครงสร้างทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว กฎหมายตราสามดวงได้ให้สิทธิผู้ชายสามารถมีภรรยาได้ถึง 3 ประเภทดังนี้

- ลักษณะเมียนั้นมี 3 ประการ ๆ หนึ่งหญิงอันบิดามานดาคุมมือให้เป็นเมียชายได้
ชื่อว่าเปนเมียกลางเมือง
- ประการหนึ่งชายขอหญิงมาเลี้ยงเปนอนุภรรยาหล่นเมียหลวงลงมา ได้ชื่อว่า
เมียกลางนอก
- ประการหนึ่งหญิงใดมีทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มาเหน็บหมดหน้าเลี้ยงเปนเมีย ได้
ชื่อว่าเมียกลางทาสี⁴⁴

จากกฎหมายพระไอยการลักษณะ

ตัว	เมีย	}
-----	------	---

 จะเห็นได้ว่านอกจากการที่ชายจะสามารถมีภรรยาได้ถึง 3 ประเภทแล้ว ฐานะของหญิงนั้นยังเป็นรองฝ่ายชายอยู่มาก นับตั้งแต่เมีย

⁴² อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ, “สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายไทยในอดีต: ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน,” 28-29.

⁴³ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 5 วิธีมุตตสังคหวิภาค, 63.

⁴⁴ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), 276.

กลางเมืองซึ่งกล่าวว่าเป็น “หญิงอันบิดามานดาคุมมือให้เปนเมียชาย” เมียกลางนอกซึ่งกล่าวว่าเป็น “ชายขอหญิงมาเลี้ยงเปนอนุภรรยาหันเมียหลวงลงมา” และเมียกลางทาสี ซึ่งกล่าวว่าเป็น “ชายช่วยไถ่ได้มาเหนหมดหน้าเลี้ยงเปนเมีย” แสดงให้เห็นถึงความค้ำค้ำของเพศหญิงที่เป็นเสมือนภักษะทางเพศของชาย (sexual property) ของชาย ที่จะซื้อขายแลกเปลี่ยนกันอย่างไรก็ได้ตามแต่จะตกลง

นอกจากนี้หากมีการละเมิดประเวณีของฝ่ายชายและฝ่ายหญิง กฎหมายตราสามดวงจะกำหนดโทษฝ่ายหญิงไว้รุนแรงกว่า ดังนี้

ถ้าชายใดทำชู้ด้วยเมียกลางเมือง ให้ไหมจงเต็มโดยพระราชกฤษฎีกา ถ้าชายใดทำชู้ด้วยเมียกลางนอกให้ไหมโดยพระราชกฤษฎีกาเดิม ทำ 5 ส่วน ยกเสีย 1 ส่วน เอา 4 ส่วน ถ้าชายใดทำชู้ด้วยเมียกลางทาสีให้ไหมโดยพระราชกฤษฎีกา ทำ 5 ส่วน ยกเสีย 2 ส่วน เอาสามส่วน ส่วนหญิงอันร้ายให้เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกกะเบาสองหู ร้อยดอกกะเบาเปนมาลัยใส่ ^{ศีรษะ}_{คอ} } ให้นายจะมองตีฟ้องนำหน้าประจานสามวัน ถ้าจได้โทษประจานให้ไถ่ตามกระเสียรอายุสมหญิงเปนข้าหน้าช่างหลวง ถ้าชายผู้มันยังรักเมียมันมิให้ประจานไซ้ให้เอาสินไหมเข้าพระคลังหลวง

ถ้าหญิงนั้นยังทำชู้ด้วยชายผู้เดียวกัน ถึงสองถ่าเล่าไซ้ให้ไหมทวิคูณ ถ้าทำชู้เปลี่ยนชายอื่น ให้ไหมชายชู้นั้นโดยปรถมผิดเมีย ส่วนหญิงนั้นให้โกนศีรษะปะนตะแลงแกงเอาขึ้นขาหย่างประจาน แล้วให้ทวนรอบตลาดแล้วทวนด้วยลวดหนัง 20 ที ถ้าผู้มันยังรักเมียมัน และมีให้ลงโทษแก่เมียมันไซ้ ให้เอาสินไหมเข้าพระคลังหลวง ถ้าหญิงนั้นมันยังทำชู้ด้วยชายอื่นเล่าไซ้ ท่านมิให้ไหมชายชู้นั้นเลย ส่วนหญิงนั้นให้ลงโทษจตุเดียว แล้วให้สักรูป ^{ชาย}_{หญิง} } ไว้ในแก้ว ถ้าชายผู้มันยังรักเมียมัน และมีให้ลงโทษไซ้ให้สักทั้ง ^{หญิง}_{ชาย} } นั้นแล⁴⁵

17 มาตราหนึ่ง หญิงใดมีผู้แล้วมันไปถึงเย่าเรือนชาย ๆ ทำชู้ด้วยหญิงนั้น ผู้มันรู้ว่าชายทำชู้ด้วยเมียมันพิจารณาเปนสังไซ้ ท่านให้ไหมชายชู้ให้แก่เจ้าเมีย แลให้ผจานหญิงนั้นโดยพระราชกฤษฎีกา⁴⁶

และ

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 276-277.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 280.

30 มาตราหนึ่ง ศิวตายหงายไว้ทั้งโลง สกยังอยู่กับเรือน หญิงเมียนั้นน้ำตาตก แลคล้อยใจกำหนดชักเอาชายมานอน แลผีตายหงายรับกันอยู่ตั้งนั้น ถ้าพี่น้องชายผู้ตายรู้เห นเอาความมาฟ้องร้อง เมื่อสวนสับจับแพ้แท้จริงไซ้ ท่านให้สานกะกร้อตากลวยครอบสี่สะ หญิงนั้นลงเพียงตา ให้ทะเวนรอบเรือนที่ผีผัวอยู่นั้นสามรอบ แล้วให้โหมชายชูเป็นเบ๊ย 10 แสน ให้แก่ญาติพี่น้องเผาศิวตาย⁴⁷

จากกฎหมายพระไอยการลักษณะ ^{ศิว}เมีย } จะเห็นได้ว่าบทลงโทษผู้ชายนั้น ก่อนข้างเบา กล่าวคือใช้การปรับสินไหมตามประเภทของภรรยา แต่ผู้หญิงกลับได้รับโทษอย่าง หนัก กล่าวคือ “ให้เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกกะบาสองหู ร้อยดอกกะบาเปนม้าลาย” ใส่ศีรษะหรือ คอแล้วแห่ประจานถึง 3 วัน จากนั้นจึงนำตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าข้างทำงานอย่างหนัก และหากหญิง นั้นยังคงประพฤติเช่นเดิมอีก ก็จะถูก “โกนศีรษะเปนตะแลงแกง เอาขึ้นขาหย่างประจาน แล้วให้ ทเวนรอบตลาดแล้วทวนด้วยลวดหนัง 20 ที” อีกทั้งมีการลักรูปชายหญิงไว้ที่แก้มทำให้หญิงนั้น ได้รับความอับอายอย่างยิ่ง โทษของการเป็นชู้ระหว่างชายและหญิงจึงแตกต่างกันมาก

นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวงยังกำหนดให้สามีมีสิทธิโบยตีภรรยาได้อีกด้วย ใน กรณีที่ภรรยามีความผิด ดังความที่ว่า

60 มาตราหนึ่ง สามีภริยาอยู่ด้วยกัน ภริยามีความผิด สามีจะปราบปรามตีโบย หญิง หญิงจะเอาโทษ แก่สามีนั้นมิได้ ถ้าภริยาคำว่าหยาบช้าแก่สามี ให้ภริยาเอาเข้าดอก ดอกไม้ขอโทษแก่สามีจึงควร⁴⁸

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นว่าภรรยาจะต้องเชื่อฟังต่อสามี ไม่มีปากเสียงหรือแข็งข้อ กับสามี หากทำผิดพลาดกฎหมายตราสามดวงก็ระบุไว้ชัดเจนว่าต้องทำพิธีขอขมาต่อสามี

อย่างไรก็ตามในกฎหมายตราสามดวงก็ยังให้สิทธิกับผู้หญิงมีสิทธิเลือกที่จะเป็น ภรรยาชายนั้นต่อไปหรือไม่ ในกรณีที่ชายนั้นสละเรือนไปบวชแล้วกลับมาครองเรือนอีกครั้ง ดังนี้

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 283.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 291.

38 มาตราหนึ่ง หญิงชายราษฎรอยู่กินเป็นัวเมียกัน สามีสรีรธาสาละภรรยาแล
 ทรัพย์สิ่งของบวคเป็น ^{ภีย} _{สามนร} } แลแล้ว แลสึกออกมาคีนอยู่กินด้วยหญิงอีกไ้ไซ่ ถ้าหญิงมิ
 สมัครเปนภรรยาชายนันต่อไปก็ตามใจหญิง เหตุว่าบวคแล้วขาดจากัวเมียกัน ถ้าชายถูกลาก
 ข่มจีนหญิงนั้น ท่านให้ใหม่ชายคจทำแกหญิงมายัน⁴⁹

จากกฎหมายตราสามดวงมาตราที่ 38 นี้จะเห็นได้ว่าเมื่อผู้ชายบวชนั้น สิทธิความ
 เป็นสามีจะขาดไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากชายมิได้ทำหน้าที่สามีนั่นเอง ดังนั้นหากผู้ชายสึกออกมาเป็น
 ฆราวาสก็เป็นสิทธิของผู้หญิงเองว่าจะเลือกครองเรือนกับผู้ชายนั้นต่อไปหรือไม่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึง
 สิทธิของผู้หญิงในการเลือกนั่นเอง

นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวงยังกล่าวถึงสิทธิของผู้หญิงในการหย่าขาดจากสามี
 ดังนี้

50 มาตราหนึ่ง ัวเมียอยู่ด้วยกัน หญิงนั้นหาความผิดมิได้ แลชายนัน โกรธ
 หญิงเกบเอาทรัพย์สิ่งสินคลงจากเรือนไป แลชายนันมิได้ไปมาเปนช้านาน ถึง ⁸ ₉ }
₁₀ ₁₁
 เดือนตามระยะทางพันกำหนดแล้ว จึงให้หญิงเอา ^{สินสอด} _{ขันหมาก} } นั้นไปส่งให้แก่ชาย
_{ทุนทรัพย์ของชาย}
 แล ^{พ่อ} } ชายนันเปนต้นเปนประทานแล้ว ^{ชาย} } จึงขาดจากัวเมียกัน⁵⁰
_{แม่} _{หญิง}

62 มาตราหนึ่ง ัวไปค้าแต่จังหวัดหัวเมืองพระราชเสมามณฑลเมืองขึ้นแห่ง
 พระเจ้าอยู่หัว แม้นไปพันกำหนดปีหนึ่งชายมิมา ท่านว่าหญิงชขาดจากัวเมียกัน ถ้าชายมิ
 มาฝากของมาถึงเมียตนก็ดี ให้หนังสือมาบอกศุขทุกไซ่เจบให้รู้กั่วงลแห่งคนก็ดี กำหนด 3 ปี
 ถ้าชายมิมา พระราชกฤษฎีกาว่าหญิงนั้นมิได้เปนเมียชายนันเลย หญิงมิชู้เอาัวหาโทษมิได้
 ทั้งชายผู้ัวใหม่นั้นก็หาโทษมิได้เลย ถ้าชายผู้ใดเอาหญิงเป็นชู้เป็นเมีย แต่ในกำหนดนั้นคือ
 เมียท่านแลให้ใหม่โดยขนาด ถ้าแลพันกำหนดแล้ว หญิงมิชู้ัวแลชายัวเก่านันมาทำร้ายแก่
 ชายหญิงก็ดี ท่านว่ามันล่วงอาชญาท่านให้ใหม่ทวิคุณ⁵¹

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 284-285.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 287-288.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 291.

และ

70 มาตรการหนึ่งผิวเมียอยู่ด้วยกัน ผิวไปค้าได้เมียใหม่มาด้วย ชายทำเกียดแก่เมีย ก่อนและจะยกกันไว้ ให้แบ่งสินนั้นกึ่ง เพราะเมื่อก่อนนั้นหาโทษมิได้ผู้ชายนั้นอาธรรม⁵²

จะเห็นได้ว่ากฎหมายตราสามดวงได้เปิดช่องทางให้ภรรยาสามารถเป็นอิสระจากสามีได้ตามสมควร การที่กฎหมายตราสามดวงกำหนดให้ภรรยาสามารถหย่าขาดจากสามีได้นั้น จะทำได้ก็ต่อเมื่อสามีนั้นละเลยไม่ดูแลเอาใจใส่ภรรยา

นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวงยังให้ความคุ้มครองแก่ผู้หญิงและญาติของผู้หญิงตามสมควร เพื่อมิให้ถูกเอาเปรียบดังนี้

43 มาตรการหนึ่ง ชายช่วยไถ่หญิงมาเป็นทาสแลหญิงนั้นมีตัวอยู่ เจ้าเงินเอาหญิงทาสนั้นเป็นเมีย ท่านว่าให้มีโทษแก่ชายเจ้าเงินนั้น โดยกระบิลผิดเมีย เหตุว่าเมื่อคนไถ่มิได้ว่ากล่าว ให้ขาดจากชายผู้นั้นก่อน⁵³

46 มาตรการหนึ่ง เจ้าเงินก็ดี พี่น้องลูกหลานแห่งเจ้าเงินก็ดี ข่มขืนหญิงทาสถึงชำเรา หญิงร้องแรกมีสักชีพญาณไว้ ท่านให้แบ่งค่าตัวหญิงนั้นเสียกึ่งหนึ่ง ๆ ให้มันส่งให้แก่เจ้าเงิน ถ้าจับมือถือนมกอดจูบข่มขืนไม่ถึงชำเรา พิจารณาเปนสัจให้แบ่งค่าตัวออกเป็น 4 ส่วน ลดส่วน 1 ส่วน ให้แก่เจ้าเงิน 3 ส่วน ถ้ามันยอมด้วยไปชื้อยาให้แบ่งทุนเขานั้นเสียเลย ถ้ามันไม่มีสมักอยู่ด้วยแลมันจะหย่าไว้ มันยังหาเกียดบุตรด้วยเจ้าเงินแลพี่น้องลูกหลานแห่งเจ้าเงินไม่ จึงให้มันส่งตัวชำตัวจงถ้วน⁵⁴

58 ชายไปเลี้ยงลูกสาวท่าน ให้ย่าเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่แลญาติแห่งหญิงถ้าชายมีพยคกินเล่ามักค่าตีเมียตน พ่อตาแม่ยายห้ามปรามมิฟัง มันว่ากล่าวเกินเลยหยาบช้า แลให้เครื่องอันมิดีแก่พ่อตาแม่ยายก็ดี แลมันถูกละหุกตีเมียไปต้องพ่อตาแม่ยายก็ดี ให้มันแต่งเข้าตอกดอกไม้รูปเทียนสะมาพ่อตาแม่ยายแล้ว ให้เรียกเอาทานบนไว้ พี่เมียน้ำเมียจูงเดียวกันแล⁵⁵

⁵² เรื่องเดียวกัน, 293.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 285.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 286.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 290.

และ

71 มาตรการหนึ่ง ชายโคข่มขึ้นหญิงมายังชำเรา ให้เอาเบี้ยในประถมผัดเมีย
ทำ 5 ส่วน ยกเสีย 1 ส่วน เอา 4 ส่วน ตั้งใหม่เป็นสินไหมถึงพิไนกิ่ง ถ้าข่มขึ้นมิถึง
ชำเราให้ใหม่ถึงชำเรา⁵⁶

จากกฎหมายตราสามดวงที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า กฎหมายได้ให้ความคุ้มครองแก่
สตรีอย่างครอบคลุม แม้สตรีนั้นจะมีฐานะต่ำต้อยทางสังคมได้แก่ ทาส แม่ม่าย เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่ากฎหมายตราสามดวงมีความสอดคล้องกับข้อธรรมใน
พระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงหญิงที่ชายไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ ดังความที่ว่า

อันว่าหญิงอันชายมิได้ค้ำับสู่ขอ แลชายกระทำทราจารย์ให้มีโทษนั้น 7
ประการ

มาตุรฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วยมานดาฯ หากรักษา

ปีตุรฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วยบิดาฯ หากรักษา

มาตาลีตุรฤชิตา ประการหนึ่ง ^{บิดา} _{มานดา} } หากรักษา

โคตฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วยโคตฯ หากรักษา

ภาตุรฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วย ^{พี่ชาย} _{พี่สาว} } หากรักษา

ญาติฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วยญาติฯ หากรักษา

สารฤชิตา ประการหนึ่ง คือหญิงอันอยู่ด้วยท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ท่านหากรักษา
ป้องกันไว้

หญิง 7 ประการนี้ ถ้าชายผู้ใดมิได้ค้ำับสู่ขอแลอุกอาจไปกระทำทราจารย์หญิง
ก็ดี แลชายไปลอบลักทำชู้แลข่มขึ้นแลพาหญิงไปก็ดี ท่านว่าชายนั้นมีโทษ ถ้าหญิงนั้นไปหา
ชายถึงเคหะสะถานบ้านเรือนชาย ยอมให้ชายทำชู้ด้วยไซ้ แลจะกล่าวโทษแก่ชายนั้นมิได้
เลย⁵⁷

นอกจากนี้ในกฎหมายตราสามดวง ในพระไอยการลักพาซึ่งให้ความคุ้มครองแก่
หญิงที่อยู่ในการปกครองไว้ดังนี้

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 293.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 296.

17 มาตราหนึ่ง มีผู้ลักลูกเมียผู้คนพี่น้องท่านไปไว้เรือนพี่น้องญาติเพื่อนฝูงมัน
แลมันก็ทำชั่วผู้หญิงนั้นแล้ว มันเอาไปขายต่างบ้านต่างเมืองแลเจ้า เข้า
เรือน } รู้เหนือบอก

เจ้า หัว
พ่อ
แม่
ข้า
คน } นาย บ้าน
เมือง } อำพรางไว้ ท่านรู้ด้วยประการใด ท่านให้ลงโทษแก่เจ้า
เรือนในระวางอำพรางรู้เหนือบอก⁵⁸

จะเห็นได้ว่าแม้กฎหมายตราสามดวงจะให้สิทธิแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิงก็ตาม
หากแต่กฎหมายก็ให้ความคุ้มครองผู้หญิงด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาพระไอยการลักษณะมรดกพบว่าสิทธิในการครอบครองและ
การรับมรดกของผู้หญิงและผู้ชายมีความเท่าเทียมกันดังนี้

...ถ้าแลผู้มรดกานั้นหานี้มิได้ก็ดี ให้เอาทรัพย์สิ่งของทั้งปวงซึ่งยังอยู่นั้น แบ่งออกเป็น
ส่วน ให้ทำเป็นที่ภาคๆหนึ่งเข้าพระคลังหลวง ภาคหนึ่งให้แก่บิดามารดา ถ้าแลบิดาถึงแก่
มรดกเพียงแต่มารดา ให้มารดานั้นได้ทรัพย์ทั้งส่วน ถ้ามารดาถึงแก่บิดา ให้บิดา
นั้นได้ทรัพย์ทั้งส่วน ถ้าบิดามารดาหย่าร้างกันแล้ว ให้ได้ทรัพย์คนละกึ่งส่วน แลภาคหนึ่ง
ให้แก่พี่น้องลูกหลานแลญาติกาผู้ถึงมรดก ภาคหนึ่งให้แก่ภริยา ถ้าแลผู้มรดกนั้นหา
เจ้าเรือนมิได้ ให้ยกไว้ปนหลวง⁵⁹

และ

...ถ้าแลพราหมณ์ผู้มรดกนั้นมิมีมากนักน้อยเท่าใด ให้บุตรภรรยาใช้นี้จึงครบแลทรัพย์สิ่ง
สินทากรรมกรชายหญิงยังเหลืออยู่เท่าใด ให้ปันเป็นสามภาค ภาคหนึ่งให้แก่บิดามารดา
ภาคหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลานญาติ ภาคหนึ่งให้แก่ภริยา ถ้าบิดาตายตั้งแต่มารดา ให้มารดา
ได้ทรัพย์นั้นทั้งส่วน ถ้าแลมารดาตายตั้งแต่บิดา ให้บิดาได้ทรัพย์นั้นทั้งส่วน ถ้าบิดามารดา
อย่าร้างกัน ให้บิดามารดาได้ทรัพย์นั้นคนละกึ่งส่วน⁶⁰

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 341.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 348.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 356.

จากความตอนนี้จะเห็นได้ว่าบิดาและมารดาต่างก็มีส่วนแบ่งในมรดกของลูกนั้นเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ภรรยาของผู้ตายก็ยังมีส่วนในมรดกนั้นด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีสิทธิในการรับและครอบครองทรัพย์สินสมบัติเช่นเดียวกับผู้ชาย

นอกจากนี้หน้าที่การเป็นภรรยาของผู้หญิงยังทำให้ผู้หญิงสามารถยกระดับทางสังคมขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายตราสามดวง มาตรา 7 ดังนี้

7 อนึ่งถ้าผู้มรณภาพนั้น มีทายาทิยาเกิดลูก ชาย } ด้วยกัน แลลูกนั้นตายก็
หญิง }
ดียังก็ดี อย่าให้เอาทายาทิยานั้น เข้าส่วนแบ่งปันเลย ให้แต่ตัวมันรอดเปนไท ถ้าผู้มรณภาพ
นั้นให้ทรัพย์สินของทาสหญิงชายแก่ลูกซึ่งเกิดด้วยทายาทิยานั้น แลลูกนั้นตายแล้ว แลทรัพย์สิน
สิ่งของทาสหญิงชายซึ่งให้มันน้อยเท่าใด ให้ได้แก่ทายาทิยาซึ่งเกิดลูกด้วยผู้มรณภาพ
นั้น⁶¹

จากความตอนนี้จะเห็นได้ว่าหญิงภรรยาที่เป็นทาสนั้นหากมีบุตรไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายก็ตามก็สามารถยกระดับทางสังคมได้ กล่าวคือพ้นจากความเป็นทาส ทั้งยังมีสิทธิในการรับมรดกอีกด้วย นอกจากนี้การที่ทาสผู้หญิงสามารถยกระดับทางสังคมของตนเองได้ โดยมีเงื่อนไขทางกฎหมายว่าจะต้องมีบุตรนั้น กฎหมายระบุอย่างชัดเจนว่าบุตรนั้นจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายได้ไม่จำกัด สอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวง ในพระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 14 ความว่า

...ถ้าบุตรอันมาข้าง สามี ภรรยา } นั้นมีเข้าเรือนเลี้ยงชีพเองแล้วเมื่อบิดามารดาตายและเอา
ทรัพย์สินมรดกนั้นมิได้เลย บุตรอันเกิดด้วยกันนั้นได้ทรัพย์สินมรดกแต่ผู้เดียว ถ้าบุตรอันเกิด
ด้วยกันนั้นหามิได้แลมิแต่ลูก สามี ภรรยา } ซึ่งมาข้าง ชาย } แลลูกนั้นควรได้ทรัพย์สิน
มรดกสองส่วน...⁶²

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 349.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 350.

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าในกรณีที่สามีและภรรยาไม่มีบุตรด้วยกัน แต่มีบุตรที่ติดมากับฝ่ายสามีหรือฝ่ายภรรยาในกรณีที่เคยสมรสมาแล้ว และบุตรนั้นไม่ว่าหญิงหรือชายก็ตามยังไม่ออกเรือนก็มีสิทธิ์ในการรับมรดกอีกด้วย

นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวง ในพระไอยการลักษณะกัณฑ์ มาตรา 10 ยังกล่าวถึงสิทธิของผู้หญิงในการใช้หนี้กรณีที่มีการกู้ร่วมกันระหว่างสามีภรรยาว่า “ฟัวเมียกัณฑ์ด้วยกันเขาจะหย่ากัน ให้ชายใช้ 2 ส่วน ให้หญิงใช้ส่วนหนึ่ง”⁶³ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าผู้หญิงมีสิทธิในการใช้หนี้กรณีที่กู้ร่วมกับชายในอัตราที่น้อยกว่ากล่าวคือเพียง 1 ใน 3 เท่านั้น

กฎหมายตราสามดวงให้สิทธิในทางกฎหมายกับผู้หญิงค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชายแล้วผู้หญิงยังมีความเสมอภาคกับผู้ชายในสิทธิบางประการ เช่นการรับมรดกหรือการยกระดับฐานะทางสังคม เป็นต้น สอดคล้องกับที่หลุยส์ คูปลาตร์ ซึ่งศึกษากฎหมายตราสามดวงกล่าวว่า “สถานะตามกฎหมายของหญิงสยามดีกว่าหญิงอื่นอีกหลายประเทศในเอเชีย ในประเทศสยามหญิงไม่เคยถูกมองว่าเป็นเพศที่อ่อนแอหรือไร้ความสามารถซึ่งจำเป็นต้องได้รับความคุ้มครองเหมือนทาสคนหนึ่ง”⁶⁴ การที่ผู้หญิงไทยไม่ต้องได้รับความคุ้มครองเชิงทาสนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะผู้หญิงมีบทบาทในทางเศรษฐกิจและเป็นแรงงานทางสังคมได้ อย่างไรก็ตามสิทธิที่ผู้หญิงได้รับจากกฎหมายตราสามดวงยังคงน้อยกว่าผู้ชาย ดังจะเห็นได้จากการจำแนกลักษณะภรรยาออกถึง 3 ประเภท อันเป็นการยืนยันถึงสิทธิการมีภรรยาของผู้ชายได้มากกว่าหนึ่งคน ในขณะที่ผู้หญิงต้องมีสามีเพียงคนเดียว หรือหากจะมีสามีคนที่สองได้ก็ต่อเมื่อได้รับการยินยอมจากสามีประการหนึ่ง การหย่าขาดจากสามีเดิมประการหนึ่ง การที่สามีเดิมถึงแก่กรรมประการหนึ่ง และการจากไปของสามีเดิมโดยไม่ได้รับการติดต่อเลยเป็นเวลา 1 ปี หากผู้หญิงใดละเมิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวโดยการคบชู้ผู้ชายก็จะได้รับการลงโทษที่รุนแรงกว่าที่ชายผู้เป็นชู้จะได้รับ กล่าวได้ว่าแม้กฎหมายตราสามดวงจะให้สิทธิในด้านกฎหมายแก่ผู้หญิงค่อนข้างมากก็ตาม แต่สิทธิดังกล่าวยังคงน้อยกว่าที่ผู้ชายได้รับ

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะทางศาสนาที่ผู้ชายจะมีบทบาทหลักในทางพุทธศาสนาส่วนผู้หญิงจะมีบทบาทในการส่งเสริมสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิม ลักษณะทางการศึกษานั้นในส่วนของชนชั้นผู้ถูกปกครองผู้ชายและผู้หญิงจะศึกษาต่างกัน ไปคนละด้าน กล่าวคือผู้ชายจะศึกษา

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 367.

⁶⁴ หลุยส์ คูปลาตร์, สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย, ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2533), 113.

ด้านอักษรวิจิตรจากวัด ส่วนผู้หญิงจะศึกษาด้านงานบ้านงานเรือนจากมารดา ส่วนชนชั้นปกครองนั้นทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะได้รับการศึกษาด้านอักษรวิจิตรอย่างเสมอภาคกัน แต่ผู้หญิงจะศึกษาในด้านงานบ้านงานเรือนอีกประการหนึ่งด้วย ลักษณะทางเศรษฐกิจผู้หญิงจะมีบทบาทมากกว่าผู้ชายทั้งนี้เพราะผู้ชายต้องเกณฑ์ทหารและเป็นทหารตลอดชีวิต ลักษณะการปกครองพบว่าผู้หญิงได้รับสิทธิ์ที่เสมอภาคกับผู้ชายในบางประการเท่านั้นแต่โดยรวมแล้วผู้ชายยังคงมีสิทธิ์ในด้านการปกครองมากกว่าผู้หญิง

จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะสังคมแบบปิตาธิปไตยที่ให้สิทธิ์แก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิง แต่ลักษณะดังกล่าวมิได้เป็นข้อขัดแย้งทางสังคมด้วยเหตุที่ว่าผู้หญิงเองก็ยอมรับต่อลักษณะทางสังคมดังกล่าวดังจะเห็นได้จากบทบาทของผู้หญิงในทุกลักษณะดังกล่าวนี้เป็นไปเพื่อสนองตอบสนองระบบปิตาธิปไตย บทบาทดังกล่าวนี้มีสาเหตุมาจากอิทธิพลของศาสนาและวรรณกรรมคำสอนอันจะกล่าวถึงในบทต่อไป

2. ความคาดหวังต่อผู้หญิงและผู้ชายในวรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมมีหน้าที่ทั้งในด้านที่ก่อให้เกิดสุนทรียภาพทางอารมณ์และให้แง่คิดในการดำเนินชีวิตอันเป็นลักษณะของคำสอนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าวรรณกรรมบางเรื่องจะมีได้มุ่งเน้นในด้านการสอนโดยตรงก็ตาม แต่การที่สังคมไทยรับเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาและคติทางฮินดูหลายประการมาเป็นบรรทัดฐานทางสังคม ทำให้วรรณกรรมหลายเรื่องมีการสะท้อนลักษณะของวรรณกรรมคำสอนไปในตัวบท วรรณกรรมที่กล่าวมานี้จะนำเสนอด้านศีลธรรมจรรยาอันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งทำให้วรรณกรรมมีหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการควบคุมสังคมตลอดจนการกำหนดแบบแผนหรือกรอบในการปฏิบัติให้แก่คนในสังคม

หากเราพิจารณาวรรณกรรมคำสอนในแง่ของภาพสะท้อนแล้วจะพบว่าป็นวรรณกรรมที่มีจุดประสงค์เพื่ออบรมสั่งสอนบุคคลในสังคมโดยตรง เป็นการแสดงอุดมคติทางสังคมว่าต้องการให้บุคคลในสถานภาพต่างๆ ของสังคมแสดงบทบาทอย่างไร ดังที่นิยะดา เหล่าสุนทรกล่าวว่า

การสั่งสอนใจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในทุกชุมชนเพราะเป็นเรื่องบังคับให้สมาชิกในกลุ่มปฏิบัติตามระเบียบของสังคมเพื่อจะให้ได้อยู่กันอย่างราบรื่น การสั่งสอนในชั้นแรกก็คงกระทำในครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดของสังคม และกระทำด้วยวาจา เมื่อเวลาผ่านไปคำสอนในลักษณะนี้ก็มีการพัฒนาขยายไปสู่สังคมที่กว้างออกไป และเมื่อมีการยอมรับ

มากขึ้นก็มีการนำไปใช้อย่างแพร่หลาย จนกระทั่งถึงการจดจำ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร หากมีความคิดเด่นในด้านกวีนิพนธ์ ก็พัฒนาเป็นวรรณคดีในรูปแบบคำสอน⁶⁵

กล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นรูปแบบงานเขียนที่เน้นย้ำบทบาทหน้าที่ของผู้ชาย และผู้หญิงในกรอบแนวคิดแบบไทยได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะด้วยบทบาทวรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคมในอุดมคติอันเป็นเครื่องชี้นำแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่สังคมเข้าใจร่วมกันว่า สมาชิกในสังคมทั้งผู้ชายและผู้หญิงควรแสดงออกในรูปแบบดังกล่าว

2.1 ความคาดหวังต่อผู้หญิง

บทบาทของผู้หญิงที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนมีอิทธิพลต่อการแสดงบทบาทของผู้หญิงมาทุกยุคสมัยจนกลายเป็นแบบแผนและเครื่องมือในการควบคุมสังคมประการหนึ่ง วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้ได้แก่ เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งมี 3 ส่วนคือ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์จำนวนสมัยพระเจ้าบรมโกศ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์จำนวนของพระยาราชสุภาวดีและพระภิกษุอิน และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์จำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมคำสอนเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กฤษณาสอนน้องคำกลอนฉบับชาวบ้านเมืองเพชรบุรี พิเภกสอนเบญจกาย คำฉันท์สอนหญิง 2 ส่วน สุภายิตสอนหญิงคำกลอน 2 ส่วน และโอวาทกระษัตริ

จากการศึกษาวรรณกรรมคำสอนพบว่าวรรณกรรมดังกล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมของผู้หญิงในด้านต่างๆดังนี้

2.1.1 การปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางเพศ

2.1.1.1 ผู้หญิงโสด

วรรณกรรมคำสอนมีการกล่าวถึงการควบคุมเรื่องกามารมณ์ในผู้หญิงที่ยังไม่มีคู่ครอง ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงได้แบ่งประเภทของผู้หญิงออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ผู้หญิงอย่างดี ผู้หญิงอย่างกลาง และผู้หญิงอย่างชั่ว ดังความที่ว่า

ที่เขาสู้ออ พ่อแม่ยกยอ แต่งการวิวาห์ ทุนสินหอห้าง
ตามอย่างมารดา ไม่อายพักตรา จัดเป็นอย่างดี

⁶⁵ นิยะดา เหล่าสุนทร, ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540), 1.

ที่รักกันเอง มิได้ครั้นเครง ลอบชมโฉมศรี ดิตตามชายไป
 ถือใจว่าดี ใจหญิงอย่างนี้ จัดเป็นอย่างกลาง
 ที่ชั่วกว่านั้น โลโกโมหัน ใจมักกระดางกลาง ศาลาอาศรัย
 ปลุกไวยิมทาง มิให้ชายหมาง รักทั่วทุกคน
 มีครรภ์อ้อต้อ ไม่รู้จักพ่อ เป็นลูกกลางถนน ผู้หญิงอย่างนี้
 อปรีที่ยังคน เขาเรียกอี่ปน ชั่วจนมรณา⁶⁶

การแบ่งประเภทของผู้หญิงออกเป็น 3 ประเภทนั้น ผู้แต่งได้แสดงทัศนคติแฝงไว้ว่าผู้หญิงที่ได้รับการคู่ขอ มีการแต่งงานตามประเพณีนั้นถือว่าเป็นผู้หญิงอย่างดี ส่วนผู้หญิงที่รักชอบกับผู้ชายแล้วพาหนีตามกันไปในลักษณะคันธรรพวิวาหานั้นถือว่าเป็นผู้หญิงอย่างกลาง ส่วนผู้หญิงที่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในเรื่องเพศระดับที่พยายามไขว่คว้าผู้ชายและให้ความรักกับผู้ชายไม่เลือกหน้าจนตั้งครรภ์หาพ่อเด็กไม่ได้นั้นถือว่าเป็นผู้หญิงอย่างชั่ว

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นถึงโทษจากความประพฤติของผู้หญิงที่ไม่รักษานวลสงวนตัว ปล่อยตัวปล่อยใจให้กับผู้ชายก่อนที่จะแต่งงาน ว่าหากประพฤติเช่นนั้นแล้วจะทำให้กลายเป็นผู้หญิงที่ด้อยคุณค่าราคาไปในที่สุด ดังในสุภาษิตสอนหญิงกล่าวว่า

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนินทา
เป็นสาวเสื่อแรวยสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แต้แร้วรานร่อยลยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง ⁶⁷

ข้อความตอนนี้กล่าวว่าสิ่งที่ผู้หญิงควรประพฤติปฏิบัติคือการบำรุงรักษาร่างกายตามขนบธรรมเนียมทางสังคม เพื่อให้หลีกเลี่ยงการถูกนินทา การที่ผู้หญิงประพฤติดนเช่นนี้ย่อมทำให้ตนเองมีคุณค่าราคาเป็นที่ต้องการคู่ครองแก่ผู้มีเกียรติ แต่หากประพฤติดนชั่วช้าเสียแล้วก็ไม่ต่างอะไรกับแก้วมณีที่แตกแล้วไร้ราคา ไม่มีสิ่งดึงดูดใจอีกต่อไป

⁶⁶ คำฉันท์สอนหญิง ประชุมสุภาษิตสุนทรภู่ (ม.ป.ท., 2512) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางแหยม นวมสันเทียะ กันยายน 2512), 16.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 503.

นอกจากจะเปรียบผู้หญิงกับแก้วมณีอันมีค่าแล้ว วรรณกรรมคำสอน ยังเปรียบผู้หญิงกับดอกบัวที่เพิ่งพ้นน้ำ ย่อมส่งกลิ่นหอมยั่ววนบรรดาสิ่งทั้งหลายให้เข้ามาลิ้มลอง เกสร ดังความที่ว่า

อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ	พึงประเวศผุดพันชลสาย
หอมผกาเกสรขจรขจาย	มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ครั้นได้ชมสมจิตพิศวาส	ก็นิราศแรมจรลผันผยอง
ไม่อยู่เฝ้าเสารสที่ยาจลลง	ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน ⁶⁸

ผู้หญิงเรกรุ่นนั้นเปรียบได้กับดอกบัวที่เพิ่งจะพ้นน้ำย่อมส่งกลิ่น เกสรล่อให้ผึ้งมาชม แต่เมื่อผึ้งได้ชมจนจนสมอยากแล้วบัวดอกนั้นย่อมไร้คุณค่า กล่าวได้ว่าสิ่ง ย่อมไม่ต่างอะไรกับผู้ชายที่เมื่อได้ชมผู้หญิงพอใจแล้วก็ตีจากไปในที่สุด

นอกจากนี้กิริยาอาการอันเป็นไปเพื่อการนำเสนอตนเองและเชื้อเชิญ ให้ผู้ชายสนใจนั้น วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวห้ามไว้ด้วย ดังข้อความในกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

อย่าเดินทัดมาลา	เสยเกษาบ่ควรทำ
จิบพกลางขานคำ	สะกิดเพื่อนสำรวจพลาง ⁶⁹

ความตอนนีกล่าวว่าคุณหญิงไม่ควรทัดดอกไม้ขณะเดิน และไม่เดิน เสยผม ไม่จิบชายพกฝ้านุ่งขณะที่กำลังพูดคุย

พฤติกรรมดังกล่าวมานี้นับว่ามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกามารมณ์ โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการทัดดอกไม้ เสยผม หรือกระทั่งจิบชายพกในเวลาอยู่ในที่ประชุมชนนั้น นับว่าไม่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะการทัดดอกไม้หรือเสยผมย่อมเป็นการเผยให้เห็นพื้นที่บริเวณใต้ ท้องแขนและรักแร้ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หญิงควรปกปิด อีกทั้งการจิบชายพกขณะพูดคุยเป็นการไม่สำรวม

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 505.

⁶⁹ กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท., 2516), 19-20.

อย่างยิ่ง เพราะขณะที่จับชายพกนั้นเท่ากับว่ากำลังแต่งกาย และเมื่อพุดคุยไปด้วยย่อมเป็นที่สังเกต พฤติกรรมดังกล่าวควรทำในที่รโหฐานจึงจะเป็นการเหมาะสม

2.1.1.2 ผู้หญิงแต่งงานแล้ว

วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมีการสอนให้ผู้หญิงแสดงความซื่อสัตย์ต่อสามี โดยการไม่นอกใจไปมีชายอื่นอันเป็นแบบอย่างที่ดีที่สตรีควรยึดถือปฏิบัติจนกลายเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกายที่ว่า “ธรรมเนียมนางวางไหนให้เป็นหนึ่ง อย่ารำพึงตรีกรองเป็นสองสาม”⁷⁰ สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งกล่าวว่า

อย่าแม่อย่าแปรประทุษฐจิต	ทุจริตจัญไรภัย
ชื่อช่อมถนอมสัตย์ใน	บทเรณูภรรดา ⁷¹

ความในตอนนี้งมหมายสั่งสอนให้ผู้หญิงมีจิตใจที่มั่นคงและซื่อสัตย์ต่อสามีตามแบบแผนของภรรยา ในทางตรงกันข้าม หากผู้หญิงคนใดประพฤตินอกใจสามี จะถูกเปรียบเทียบกับนางโมราซึ่งถูกตราหน้าว่าเป็นผู้หญิงหลายใจหาความสัตย์มิได้ดังความที่ว่า

เพราะนารีมิได้ตรงจําหมาย	ทำให้ชายเคืองแค้นแสนกระสัน
เหมือนพวงนางโมราวิลาวัลย์	ยื่นพระขรรค์ฟัวให้กับไอ้โจร
ไอ้ใจนางอย่างนี้ก็มีมั่ง	จนลือคังข่าวก้องดังกลองโชน
เพราะนิสัยใจนิษฐ์เล่นปลิดโยน	จนมาโดนกันกระดากไม่อย่ากเซย ⁷²

⁷⁰ คำกลอนสุภาพิตเรื่องพาลีสอนน้องและพิเภกสอนเบญจกาย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480), 45 (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในการปลงศพนางอิม ขึ้นสมทรง วันที่ 11 เมษายน 2480 ณ วัดประยูรวงศาวาส)

⁷¹ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับชนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 7.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 567.

ความตอนนี้กล่าวว่าผู้หญิงนั้นอาจมีใจคดเหมือนดั่งนางโมราที่ส่งพระบรรคิให้กับโจรแทนที่จะให้แก่จันทรโครพผู้เป็นสามี ผู้หญิงเช่นนี้มีอยู่ในสังคมและเป็นที่น่ารำลึกกันมากมาย

ผู้หญิงในฐานะภรรยาจำเป็นต้องให้ความสำคัญเรื่องการหลับนอนของสามีอีกด้วย กล่าวคือต้องคอยดูแลปรับนิสัยเอาใจสามีในด้านกามารมณ์ ดังข้อความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีกล่าวว่า

เมื่อเกษมสฤติยอาสน์อิงองค	พระพักตร์คูบง-
กชมาศบานเฟริศพราย	
ทรงพระเสสรวลสบาย	กรเกี่ยวเกยกาย
ตระโบมบรรเทาแนบนาง	
ปรนนิบัติปฐุมปานกลาง	ที่สุดมโนนาง
นุเคราะห์จขบเชิงงาม ⁷³	

ความตอนนี้กล่าวว่าเมื่อสามีแสดงความต้องการทางเพศ ภรรยาก็ควรตอบสนองอย่างเต็มกำลังความสามารถของตน ในระดับต่างๆตามที่สามีปรารถนา การกระทำดังกล่าวภรรยาต้องทำด้วยความเต็มใจ ไม่แสดงความรังเกียจต่อสามี ดังข้อความในคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

อนึ่งสามีมีใจ	รักร่วมพิสมัย
สังวาสสวาทเหตุหรรษ์	
จงมีปรีดาเสมอกัน	อย่าทำเดียดฉันท์
ให้ซัดให้ซ่องซุ่นเคือง ⁷⁴	

ความตอนนี้กล่าวว่าเมื่อสามีมีความต้องการทางเพศ ภรรยาต้องปรับอารมณ์ให้เท่าทันไม่แสดงอาการว่าไม่ต้องการหรือแสดงความรังเกียจ เพราะพฤติกรรมดังกล่าวจะทำให้สามีซุ่นเคืองใจ

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 22.

⁷⁴ คำฉันท์สอนหญิง ประชุมสุภชาติสุนทรภู์, 13.

การที่วรรณกรรมคำสอนมุ่งเสนอภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ประพฤติตามครรลองแล้วได้รับผลดี และกล่าวถึงภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ไม่ประพฤติตามครรลองแล้วได้รับผลเสีย นั้น บัญญัติลักษณะดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดที่เองเกลกล่าวไว้ในสังคมที่เริ่มมีการสะสมทรัพย์สินมากขึ้น ผู้ชายต้องการที่จะให้แน่ใจว่าทรัพย์สินเหล่านั้นจะถูกสืบทอดไปยังลูกที่เกิดจากตนเองจริงๆ จึงสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาควบคุม ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าผู้หญิงที่เป็นภรรยาของตนนั้นเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียวและลูกที่เกิดมาคือลูกของตน เพราะฉะนั้นความซื่อสัตย์ของภรรยาเป็นเรื่องสำคัญ⁷⁵ อย่างไรก็ตามเนื่องจากในสังคมไทยนั้นผู้หญิงเป็นผู้กุมอำนาจด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ด้วยเหตุนี้ความไม่ซื่อสัตย์ของผู้หญิงจึงอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของครอบครัวได้ ดังที่วารุณี ภูริสินสิทธิ์ กล่าวไว้

...เนื่องจากเมียไทยในอดีตเป็นผู้มีหน้าที่ในการเก็บดูแลทรัพย์สินที่หามาของครอบครัว และส่วนใหญ่ฝ่ายผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ดังนั้นการมีผู้ชายข่มขืนย้อมส่งผลสะท้อนต่อการดำรงอยู่และความมั่นคงของครอบครัวอย่างแน่นอนและถ้าพิจารณาว่าในอดีตครอบครัวมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างแนบแน่น เพราะคนในชุมชนมีความเป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น ผลกระทบที่มีต่อครอบครัวย่อมมีผลต่อชุมชนด้วย เพราะฉะนั้นความซื่อสัตย์ของเมียเป็นเรื่องสำคัญต่อความสงบสุขของชุมชนโดยรวม⁷⁶

แนวคิดของวารุณี ภูริสินสิทธิ์แสดงให้เห็นว่าความซื่อสัตย์ของผู้หญิงในฐานะภรรยา มีผลต่อความอยู่รอดของสังคมไทยซึ่งมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของเครือญาติ ที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่มีผู้หญิงเป็นเจ้าของพื้นที่

หากนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาพิจารณาจะเห็นได้ว่า แม้พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับหน้าที่ความเป็นภรรยาไว้ในตำแหน่งของทิศเบื้องหลังเป็นอันดับสองรองจากมารดาบิดาซึ่งเป็นทิศเบื้องหน้า และได้กำหนดหน้าที่ของภรรยาไว้ 5 ประการคือ

⁷⁵ Friedrich Engel, “The Origin of the Family, Private Property, and the State” in **Social and Political Philosophy**, Jame P. Sterba ed. (California: Wadsworth Publishing Company 1983), อ้างถึงในวารุณี ภูริสินสิทธิ์, “ความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย” **สังคมศาสตร์** 12, 2 (2543), 145.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, 147.

- 1.จัดการงานดี
- 2.สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
- 3.ไม่ประพฤตินอกใจ
- 4.รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
- 5.ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง⁷⁷

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่ของภรรยาในข้อที่ 3 ไว้ว่า ภรรยาต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี เพราะปัญหาดังกล่าวอาจเป็นเหตุก่อความวุ่นวายในครอบครัวนั่นเอง

ความซื่อสัตย์ของผู้หญิงเป็นแนวคิดสำคัญที่สังคมใช้ควบคุมเรื่องเพศวิถี ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมคำสอนจึงได้พยายามสร้างกฎเกณฑ์ว่าหากผู้หญิงมีความซื่อสัตย์ต่อผู้ชายที่เป็นสามีแล้ว การกระทำดังกล่าวเป็นอำนาจและบารมีของผู้หญิง ภรรยาไม่มีความซื่อสัตย์แล้วย่อมได้รับโทษทางสังคมอย่างรุนแรงเช่นกัน

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางเพศของผู้หญิงในวรรณกรรมคำสอนนั้น มี 2 ระดับได้แก่ ระดับผู้หญิงโสดและระดับผู้หญิงแต่งงานแล้ว ระดับผู้หญิงโสดเน้นด้านรักษาวลิตสงวนตัว ส่วนระดับผู้หญิงแต่งงานแล้วเน้นด้านความซื่อสัตย์ต่อสามี วรรณกรรมคำสอนจะมีกระบวนการจัดการบทบาททางเพศของผู้หญิงในด้านการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางเพศดังกล่าว โดยการแสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์การปฏิบัติด้านกามารมณ์โดยทั่วไปของผู้หญิง การสรรเสริญผู้หญิงที่สามารถควบคุมบทบาททางด้านกามารมณ์ของตนได้ และการกล่าวตำหนิผู้หญิงที่ไม่สามารถควบคุมบทบาททางด้านกามารมณ์ของตน กล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้จำแนกผลของความประพฤตินในเรื่องกามารมณ์ของผู้หญิงในลักษณะต่างๆเอาไว้อย่างรัดกุม ทั้งนี้เพื่อควบคุมความประพฤตินของผู้หญิงให้เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคมนั่นเอง

2.1.2 ความสัมพันธ์ทางสังคม

ลักษณะความเป็นผู้หญิงที่ปรากฏในสังคมไทยนั้นเกิดจากความคาดหวังทางสังคม ทั้งนี้เพราะในสังคมไทยนั้นผู้หญิงมีบทบาททางสังคมเป็นอย่างมากทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม⁷⁸ กอปรกับการที่สังคมไทยเป็นสังคมที่ไม่จำกัดบทบาทของผู้หญิงให้อยู่แต่เฉพาะในบ้าน

⁷⁷ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 170.

⁷⁸ วารุณี ภูริสินสิทธิ์, สังคมศาสตร์, 136.

เท่านั้น ด้วยเหตุนี้สังคมจึงพยายามควบคุมความสัมพันธ์ของผู้หญิงต่อบุคคลต่างๆในสังคมให้ เป็นไปตามบรรทัดฐานอันสังคมคาดหวัง ซึ่งเราสามารถจำแนกความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้หญิง ตามลักษณะของวรรณกรรมคำสอนได้ดังนี้

2.1.2.1 ความสัมพันธ์ต่อสามี

ความสัมพันธ์ในเชิงสามีภรรยาในวรรณกรรมคำสอนได้ถือเอา ช่วงเวลานับตั้งแต่พิธีแต่งงาน ผู้หญิงถูกกำหนดให้มีความจงรักภักดีต่อสามีที่ตนได้แต่งงานอย่างไม่ มีข้อแม้ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม พระปรมาภิไธยชิโนรส กล่าวว่

ชายใดแม่ได้เป็นภรรยา	บโสภาพึงอินทรีย์
สูญเสียมสดีวิริยมี	ปัญญาโหดแลโหดเฉา
ไปควรถักคิดจิตรประมาท	บริภาษคูเบา
ควรถัดสนิทเสน่หเคา	รพเริ่มภักดีสนอง
แจกฉัตรประชาบดีพรหมเมศ	สุรเชษฐูปกครอง
กึ่งเกล้าบันเทาทุกขทั้งผอง	พิบัติใดบไกลักราย ⁷⁹

ความตอนนีกล่าวว่าหากผู้หญิงได้ผู้ชายคนใดเป็นคู่ชีวิตแล้ว แม้ว่า ชายนั้นมีรูปร่างหน้าตาไม่ดี หรือเสียดิตตลอดจนมีปัญหาอัน โง่เขลาแล้ว ก็จงให้ความเคารพนบ นอบตงเดิม อย่าได้ด่าว่า ทั้งนี้เพราะสามีเปรียบได้กับฉัตรของท้าวพระชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์ย่อม สามารถป้องกันภัยพิบัติให้แก่ภรรยาได้

วรรณกรรมคำสอนได้สร้างคุณค่าให้แก่พฤติกรรมความจงรักภักดี ของภรรยาต่อสามี โดยการเปรียบเทียบกับฉัตรของท้าวพระชาติซึ่งเป็นของวิเศษและศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่งหมายให้ผู้หญิงในฐานะภรรยาเล็งเห็นความสำคัญของสามีตนเอง อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นถึงผลลัพธ์ของความไม่เคารพในสามีว่าจะนำไปสู่การเวจ้อก ด้วย ดังความในสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่

⁷⁹ กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ พระปรมาภิไธยชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่ง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 8.

ถึงหัวโศกโศคร้ายสันดานชั่ว	ก็คงนับว่าเป็นตัวของโฉมศรี
อย่าทำฉลาดว่าหยาบคำกาลิ	เมื่อตายไปอเวจีเป็นเรือนตัว
แต่ทนทเวชอยู่ในเขตนรกนั้น	เพราะบาปครันที่เจ้าสบประมาทผิว
ยังบาปเศษเป็นเปรตคน่ากลัว	ทั้งเนื้อตัวเปื้อยเนาพิการนาน ⁸⁰

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าแม่ผู้หญิงใดได้สามีอันมีความประพฤติต่ำทรามเพียงใดก็ตาม ให้ถือว่าชายนั้นเป็นสามีของตน จะดูค่าว่ากล่าวด้วยถ้อยคำที่หยาบคายไม่ได้ ผู้หญิงที่ไม่ประพฤติตามที่ว่ามานี้จะต้องตกนรกอเวจีเพราะบาปกรรมที่ได้สบประมาทสามีนั่นเอง เมื่อใช้กรรมในนรกเป็นที่เรียบร้อยแล้ว หญิงนั้นยังต้องมารับเศษกรรมเกิดในอบายภูมิแดนเปรตมีเนื้อตัวพิการเนาเปื้อยอีกด้วย จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้สร้างมโนทัศน์ทั้งในด้านผลลัพธ์ที่ดีและไม่ดีของพฤติกรรมความภักดีต่อสามีของผู้หญิงเอาไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ก็เพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงไว้ให้อยู่ในความเรียบร้อยนั่นเอง

กล่าวได้ว่าผู้หญิงต้องปฏิบัติต่อผู้ชายด้วยความเทิดทูนทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีความเกรงใจผู้ชายและไม่นิินทว่าร้าย ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนองน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

อย่าเยี่ยงหญิงชั่ว ไปรู้คุณผิว ไปกลัวความอาย ลิ่นลมข่มคำ
 ห่อนยำเียงชาย จงจิตรคิดหมาย มุ่งร้ายภรรดา
 ต่อหน้าปราศรัย ลับหลังตั้งใจ ดูหมิ่นนิินทา คอยหาข้อผิด
 ห่อนคิดกรุณา ไปได้นำพา กิจการงานเรือน⁸¹

ความตอนนี้อีกกล่าวถึงผู้หญิงที่ไม่รู้คุณสามี คิดแต่จะทำร้ายสามีเมื่อยามอยู่ต่อหน้าก็เจรจาเป็นที่พอใจแก่สามี แต่พอลับหลังกลับคอยจับผิดและนำเอาเรื่องของสามีไปนิินทา นอกจากนี้ ผู้หญิงที่เป็นภรรยาบางประเภทอาจแสดงท่าทีหวาดกลัวต่อหน้าสามี แต่ลับหลังแอบด่าว่าไม่ให้สามีได้ยินดีความที่ว่า

⁸⁰ เทพ สุนทรสารทูล, *สุภาพิตสอนหญิง* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), 518.

⁸¹ กรมศิลปากร, *กฤษณาสนองน้องคำฉันท์ฉบับชนบุรี กฤษณาสนองน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนองน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 15.

การนิทาค่าผัวนั้นชั่วถอย	เป็นคนน้อยปัญญาเสียวราศี
ถึงร้างหย่าหาใหม่วิสัยมี	ชายที่รู้กำพิศก็จัดไป
บ้างทำกั้วตัวสั้นแต่ต่อหน้า	ถึงดีคำก็สู้หนึ่งไม่ดิ่งไหว
ครั้นผัวเดินเกินเลยเฉยเฉียดไป	ก็คำให้ไม่ดั่งตั้งกระซิบ
ทำเสงี่ยมเจียมตัวผัวไม่เห็น	ดูเหมือนเช่นปากว่าตาขยิบ
ครั้นว่าเขาเข้าใจรู้ไหวพริบ	ก็ต้องรีบต้องร้างระคางแคลง ⁸²

ความตอนนี้นำกล่าวถึงผู้หญิงที่มักนิทาสามีของตนว่าประพศติไม่ดีนั้นว่าเป็นภรรยาที่ชั่วช้าคือปัญญา ภรรยาเช่นนี้แม้จะเลิกรากับสามีเดิมแล้วหาสามีใหม่ได้ หากสามีใหม่ล่วงรู้ถึงพฤติกรรมดังกล่าวก็จะรักนางน้อยลง ส่วนผู้หญิงที่มีปกติแสดงความกลัวเกรงต่อสามีเฉพาะขณะที่อยู่ต่อหน้า โดยแสดงกิริยาสงบเสงี่ยม แต่เมื่อลับหลังสามีกลับพูดทำนองด่าว่า แต่ในที่สุดเมื่อสามีจับได้ก็เกิดความกลางแคลงใจต่อภรรยาประเภทนี้จึงต้องเลิกรากันไป จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้อธิบายถึงพฤติกรรมของผู้หญิงที่ไม่จงรักภักดีต่อสามีว่าแสดงพฤติกรรมต่อหน้าอย่างหนึ่งปฏิบัติลับหลังอีกอย่างหนึ่งเป็นการไม่สมควร พร้อมกันนี้ยังกล่าวถึงผลเสียคือการเลิกร้างของสามีเมื่อทราบถึงพฤติกรรมดังกล่าวของผู้หญิงผู้นั้นอีกด้วย

นอกจากการไม่นิทาว่าร้ายต่อสามีแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงที่ดีจะพูดจาอย่างไรเพราะ ดังที่ปรากฏในโอวาทพระสัตรีความว่า

วาจานั้นเป็นใหญ่จงได้คิด	จะชอบผิตจงไตรตราปรึกษาผัว
วาจาดีย่อมจะมีคนเกรงกลัว	วาจาชั่วก็จะมีแต่ที่ชัง ⁸³

ความตอนนี้นำกล่าวว่าคำพูดนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อจะพูดสิ่งใดก็ตามผู้หญิงควรไตร่ตรอง หรือไถ่ถามสามีให้ดีเสียก่อน เพราะคำพูดนั้นย่อมอาจส่งผลได้ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี เมื่อสามีห้ามปรามหรือแนะนำในสิ่งใด ภรรยาต้องหักห้ามใจในสิ่งที่สามีห้ามและน้อมนำเอาสิ่งที่สามีน้อมนำมาปฏิบัติ ดังในสุภาษิตสอนหญิงกล่าวว่า

⁸² เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 523-524.

⁸³ โอวาทพระสัตรี, 152.

การสิ่งไรที่ชั่วพวกเขาห้าม	ประพฤติตามแบบแผนให้แม่นยำเหมือน
อย่าดึงคือถือตนเป็นคนเขื่อน	จะเอ่ยเอื้อน โอภาให้น่าฟัง ⁸⁴

อาจจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนให้ความสำคัญกับผู้ชายเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้หญิงต้องปรึกษาหารือกับผู้ชายก่อนที่จะแสดงความคิดเห็นใดก็ตาม จึงกล่าวได้ว่าในขอบเขตของวรรณกรรมคำสอนนั้นผู้ชายจะมีสิทธิในการควบคุมผู้หญิงได้แม้กระทั่งคำพูด

นอกจากการควบคุมการแสดงความคิดเห็นของผู้หญิงแล้ว ผู้หญิงยังถูกกำหนดพฤติกรรมให้ต้องพยายามควบคุมคำพูดของตนให้เรียบร้อย ด้วยการ “อย่าตรัสถ้อยทารุณให้ขุนพระทัย ถนอมในนฤท้าวอย่าร้ายราน⁸⁵” และ “อย่าเยี่ยงหญิงทujurิตที่คิดชั่วตวาดฟุ้งข่มเอาสมหมาย”⁸⁶ อาจจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้มีการประเมินค่าพฤติกรรมของผู้หญิงเช่นนี้อย่างชัดเจนว่าเป็นหญิงทujurิตที่คิดชั่ว

นอกจากการประเมินค่าแล้ววรรณกรรมคำสอนยังแนะนำให้ผู้หญิงมีความอดทนต่อสามีดังปรากฏในสุภาษิตสอนหญิงความว่า

แม่นั้วเดื่อคเจ้าจงคับระงับไว้	อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม
เข้าเป็นไฟเราเป็นน้ำค้อยพรารวม	แม่นัระคมขึ้นทั้งคู่จะวูวาม ⁸⁷

ความตอนนี้อีกกล่าวว่ถ้าสามีซึ่งโกรธ ให้ภรรยาควบคุมอารมณ์ของตนเอาไว้ ไม่ตอบโต้ด้วยการขึ้นเสียงเถียงสามี ให้ทำประหนึ่งว่าตนเป็นน้ำดับไฟมิใช่ทำตนเป็นไฟเช่นเดียวกับสามี เพราะจะทำให้เรื่องราวลูกหลานบานปลายไปในที่สุด

นอกจากความอับอายแก่เพื่อนบ้านแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นถึงความน่าอับอายที่รุนแรงกว่าคือการถูกสามีเกลียดชัง ดังปรากฏใน โอวาทกระสัตรีความที่ว่า

⁸⁴ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 523.

⁸⁵ นิยะดา เหล่าสุนทร, ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540), 35.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 145.

⁸⁷ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 523.

ถึงหัวเขี้ยวอย่าได้สูมคุมตบ	ผิดชอบจงมีจิตคิดกลืนกล้ำ
อดเสียได้ไม่อดสูผู้มียา	อย่าขึ้นทำท่มเถียงขึ้นเสียงดัง
ถึงหัวรอกอย่าได้หลังละเลิงจิต	ระวังผิดจะมาพานเมื่อภายหลัง
รักกายสงวนกายระไวระวัง	คนอื่นชังไม่ชั่วเท่าตัวตน ⁸⁸

ความตอนนี้นำกล่าวว่ามีสามีแสดงความโกรธต่อภรรยาให้ภรรยา รู้จักอดทน ในทางตรงกันข้ามหากคนเป็นที่รักของสามีเป็นอย่างมากก็จงอย่าได้หลงระเริงใจ เพราะ อาจะนำมาซึ่งความผิดพลาดในภายหลัง ในทางปฏิบัติผู้หญิงควรระวังรักษาพฤติกรรมไว้ในทางที่ดี เพื่อหลีกเลี่ยงความเกลียดชังจากสามี ความตอนนี้นำสอดคล้องกับในสุภาษิตสอนหญิงกล่าวว่า

แม้เขารักแล้วอย่าคือทำถือจิต	เร่งเกรงผิดกลัวภัยใหญ่มหันต์
ค่านับนอบสามีทุกวัน	อย่าคุดันคือดิ่งตะบึงตะบอน ⁸⁹

ความตอนนี้นำกล่าวว่าเมื่อผู้หญิงใดเป็นที่รักของสามีแล้ว ให้คิดคำนึงถึงความผันแปรในทางตรงกันข้ามด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงควรแสดงความเคารพต่อสามีเป็นประจำทุกวัน อีกทั้งไม่ควรแสดงความดื้อดึงหรือคู่ต่อสู้ต่อสามีอีกด้วย อาจะเห็นได้ว่าการเป็นภรรยา นั้นต้องมีความรอบคอบในการแสดงพฤติกรรมเป็นอย่างมากเพราะแม้จะทำสิ่งอันสามีพึงพอใจ จนได้รับคำชมแล้วก็ตาม หากหน้าที่ต่อไปคือการรักษาภาพลักษณ์อันงดงามนั้นไว้ไม่ให้ผิดพลาดในภายหลัง

นอกจากนี้ในกรณีที่สามีมีอนุภรรยา ผู้หญิงที่เป็นภรรยาหลวงต้องตามใจสามี ไม่แสดงความขัดข้องด้วยวิธีการใดก็ตาม ดังความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฌบับสมเด็จพะมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวว่า

ปางให้สูสม	สนมโคบันโดยตาม
ฤาแหนฤาอ่อนงาม	พึงโหดเหตุหวงหึง
ปางราชรางวัลปัน	ก้านลนงที่พอพึง
อย่าท้ออย่าทรรทึง	อธรรมจิตอันริษยา

⁸⁸ โอวาทพระสัตรี, 470.

⁸⁹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 521.

เกรงให้ฤไทยราน
เสียมศักดิ์เดชา

บันดาลโทษโกรธา
นุภาพผู้จะดูแลน⁹⁰

ความตอนนี้นำกล่าวถึงภรรยาหลวงว่าในยามที่สามีประกอบภารกิจกับอนุภรรยาที่พึงโอนอ่อนผ่อนตาม ไม่แสดงความหึงหวงหรือขัดใจต่อสามีด้วยความริษยาต่ออนุภรณานั้น ทั้งนี้เพราะจะทำให้สามีโกรธได้

เหตุที่สามีขุ่นเคืองการแสดงความรักของภรณานั้น เนื่องจากสมัยก่อนถือว่าการที่ผู้ชายมีภรรยาหม่อมมีศักดิ์ศรีและอำนาจมาก สิ่งสำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือการที่สามีสามารถควบคุมและจัดการภรรยาจำนวนมากของตนให้อยู่ในอาณัติของตน ผู้ชายที่มีภรรยา มากจึงได้รับการยกย่องจากสังคม แต่ความวุ่นวายในเรื่องดังกล่าวเป็นประเด็นที่บันทึกบทการยอมรับในเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน ดังนั้นการที่ภรรยาหลวงไม่สร้างปัญหาและเป็นผู้ช่วยไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของบรรดาอนุภรรยาต่างๆย่อมเป็นที่พอใจของสามีอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโอวาทกระสัตรีความว่า

เป็นเมียหลวงหึงเส่นหา

เหมือนพาลพักษ์รำพึงไม่เป็นผล

สารพัดป่วยงานการของตน

ทั้งผู้คนพาลค่าว่ากระทบ

เขาย่อมว่าสามานย์ผจวนผิว

ไม่วัวตัวเมียน้อยจะพลอยตบ

รู้ไกล่เกลี่ยเมียน้อยคอยนอบนบ

จงปรารภรักผิวของตัวเดิม⁹¹

ความตอนนี้นำกล่าวว่าหากภรรยาหลวงแสดงความหึงหวงสามีเท่ากับเป็นการหาเรื่องที่ไม่ดีใส่ตัว ทั้งนี้ภรรยาหลวงที่ประพฤติตนดังกล่าวย่อมเสียเวลาในการทำงานในเรือนและถูกผู้อื่นว่ากระทบวาจาประจานสามี ดังนั้นภรรยาหลวงควรวางตนให้เหมาะสมและคอยช่วยสามีไกล่เกลี่ยความไม่ลงรอยกันระหว่างอนุภรรยาเหล่านั้น

⁹⁰ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับชนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 15.

⁹¹ โอวาทกระสัตรี, 544.

วรรณกรรมคำสอนแสดงให้เห็นถึงผลแห่งการกระทำของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาหลวงแล้วแสดงอาการหึงหวงว่านอกจากไม่สามารถหยุดพฤติกรรมความเจ้าชู้ของสามีได้แล้วยังทำให้ถูกสามีทำร้ายอีกด้วย ดังที่ปรากฏในคำฉันท์สอนหญิงความว่า

ตอบยแ่งยื้อยิ้นยัน	ราวีตีรัน
ประเจิดประจานตัวเอง	
ไซ้ผิวเขากกกล้วยเกรง	เขายังข่มเหง
ให้เจ็บให้ช้ำรำไป ⁹²	

ความตอนนี้กล่าวว่าการแสดงความหึงหวงของภรรยาต่อสามีด้วยการใช้กำลังเท่ากับเป็นการประจานตนเองให้เป็นที่อับอายแก่ผู้อื่นและอาจถูกสามีทำร้ายอีกด้วย แต่หญิงใดรู้จักอดทนต่อพฤติกรรมของสามีได้ ทั้งยังปรนนิบัติต่อสามีเป็นอย่างดีจะได้รับการยกย่องดังความที่ว่า

หญิงดีมีธรรมาศัย	ตั้งจิตตนไว้
ให้เป็นท่ามกลางอุเบกขา	
ตามใจสามีปรีดา	พลอยมีเสน่ห์หา
เมียน้อยมันเหมือนน้องนาง	
พูดจาอย่าให้เคืองระคาย	เอาใจไว้พลาถ
กันคนดิฉินนินทา	
เมื่อมันมีจิตอหังการ	ล่วงเกินอิจฉา
ไม่เจียมเสียมใจตน	
บอกให้ผิวรู้ยุบล	สองหนสามหน
ทีหลังอย่าไว้แม่มัน ⁹³	

ความตอนนี้กล่าวว่าคุณหญิงที่สามีไปมีอนุภรรยา แต่สามารถตั้งจิตวางเฉยอยู่ได้ ทั้งยังพยายามพูดจารักษาน้ำใจสามีและปฏิบัติต่ออนุภรชานั้นราวกับน้องสาวของตน

⁹² คำฉันท์สอนหญิง, 14-15.

⁹³ เรื่องเดียวกัน.

จะห่างไกลจากภัยแห่งการนินทาได้ และหากอนุภรรยาที่มีใจกำเริบคิดเป็นใหญ่ยิ่งภรรยาหลวง ผู้หญิงที่เป็นภรรยาหลวงสามารถนำเรื่องราวดังกล่าวไปบอกกล่าวแก่สามีเพื่อให้สามีจัดการได้

นอกจากข้อปฏิบัติของภรรยาหลวงแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติของผู้ที่เป็น อนุภรรยาอีกด้วยดังความที่ว่า

แม้มีกรรมต่ำต้องเป็นเมียน้อย	เมียหลวงพลอยหิบบิดด้วยอิจฉา
ถึงทำดีก็เป็นร้ายหมายนินทา	จงอุตสำหรับฝากตัวเจ้าหัวไว้
ทำให้ชอบมอบตัวเช่นทาสี	ให้ท่านมีเมตตาอหิขณาสัย
จงตั้งจิตคิดประจบให้สບใจ	ตัวเป็นไทก็เหมือนทาสชาติเมียน้อย ⁹⁴

ความตอนนี้กล่าวว่าเป็นธรรมดาที่อนุภรณานั้นจะต้องถูกภรรยา หลวงอิจฉา และมุ่งหมายจะนำเรื่องที่ไม่ดีนินทา ด้วยเหตุนี้อนุภรรยาจึงต้องฝากเนื้อฝากตัวกับ ภรรยาหลวงและปฏิบัติตนราวกับตัวเป็นทาสในเรือนั้นเพื่อให้ภรรยาหลวงเกิดความเมตตา

วรรณกรรมคำสอนมีการนำเสนอในเรื่องการครองใจสามี ด้วยการ เรียนรู้ว่าสามีชอบในสิ่งใดแล้วปฏิบัติในสิ่งนั้น ดังที่ปรากฏในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสความว่า

พระขนิษฐัจจะครองใจชาย	ไม่ให้หมองหมาย
มโนกรรมย์เปรมปรีดี	
จงรู้พระจริตสวามี	หฤทัยขบตี
จะชอบสิ่งใดโดยตาม ⁹⁵	

ความตอนนี้กล่าวว่ามีผู้หญิงต้องการเป็นที่รักของสามี ไม่ให้สามี ต้องขุ่นเคืองใจก็ให้หมั่นสังเกตและเรียนรู้ว่าสามีชอบในสิ่งใด แล้วปฏิบัติในสิ่งที่สามีชอบก็จะเป็น ที่พอใจของสามี

⁹⁴ พิเภกสอนเบญจกาย, 544.

⁹⁵ กรมศิลป์ากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 326.

นอกจากการปฏิบัติในสิ่งอันเป็นที่ชอบใจของสามีแล้ว ภรรยาต้อง
รู้จักหลีกเลี่ยงไม่ประพฤติในสิ่งที่ขัดใจสามีดังกล่าวไว้ใน โอวาทกระสัตรีความว่า

ของสิ่งใดใจรู้ว่าผู้รัก	อย่าหาญหักตั้งจิตคิดล้างผลาญ
ผู้รักรักประกอบจึงชอบการ	ประพฤติได้ไม่รำคาญเคืองอารมณ์ ⁹⁶

ความตอนนี้สอนให้ภรรยาทราบว่สิ่งใดเป็นที่รักใคร่ของสามีก็
อย่าได้ประทุษร้ายในสิ่งนั้น และหากสิ่งใดที่เป็นที่ชอบใจของสามีก็ควรประพฤติตามอย่าให้เป็น
ที่ขัดเคืองใจต่อสามี

นอกจากการไม่ประทุษร้ายในสิ่งซึ่งสามีรักแล้ว ภรรยาต้องไม่
ประพฤติเยี่ยงโจร กล่าวคือการขโมยทรัพย์สินของสามีอีกด้วย ดังความในโอวาทกระสัตรีกล่าวว่

หนึ่งภริยาชื่อว่าโจริ	เป็นสตรีมารยาที่เยวหาผล
ขามั่งมีทำชอบเข้ามอบตน	ซ่อนกลล่อลวงให้วังงวย
เห็นสมรักยกยกออกแล้วปอกทรัพย์	พอผิวลับแล้วก็รีบเข้าหิยฉวย
แต่แต่แต่ให้สมคะเนได้ทรัพย์รวย	แล้วก็พวยออกตัวไม่กลัวเกรง ⁹⁷

ความตอนนี้กล่าวถึงภรรยาประเภท “โจริภรรยา หมายถึง ภรรยาที่
เป็นโจร ชอบลักขโมยเงินทองที่สามีหามาได้ ด้วยการค้าขาย การช่าง และการกสิกรรม”⁹⁸ ภรรยา
ประเภทนี้มักแสรั้งยอมตนให้แก่ชายเพื่อหวังปกอลอกเอาทรัพย์สินของผู้ชายมาใช้สอย เมื่อลับตา
สามีก็ใช้วิธีการขโมย ทำเช่นนี้จนตนเองมีทรัพย์สินมากมายแล้วจึงตีจากสามีนั้น จะเห็นได้ว่า
วรรณกรรมคำสอนเรื่องโอวาทกระสัตรีจะตำหนิผูหญิงในฐานะภรรยาที่ประพฤติไปในทางยกยก
เอาทรัพย์ของสามีว่าเป็นประหนึ่ง “โจร” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในสังคมชั้นสูงนั้นผู้ชายเป็นผู้นำทางด้าน
เศรษฐกิจทั้งนี้เพราะ โอวาทกษัตรีเป็นวรรณกรรมราชสำนักนั่นเอง

⁹⁶ โอวาทกระสัตรี, 470.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 474.

⁹⁸ เรื่องอุไร กุศลาสัย, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ:สยาม, 2545),

วรรณกรรมคำสอนชี้ให้เห็นถึงการเอาใจสามีด้วยการปรนนิบัติเอา
ใจสามีเป็นกิจวัตรอันควรปฏิบัติทั้งวัน โดยเริ่มตั้งแต่เรื่องการหลับนอนในโอวาทระสัตรีกล่าวว่า

ตื่นก่อนนอนหลังระวังระไว	ตักน้ำไว้คอยทำซึ่งสามี
จะได้ชำระพักตราเวลาเช้า	นวลเจ้าจำไว้เป็นศักดิ์ศรี ⁹⁹

ความตอนนี้กล่าวว่าผู้หญิงผู้เป็นภรรยาต้องตื่นก่อนและนอนที่หลัง
สามี เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วต้องคอยเตรียมน้ำไว้ให้สามีล้างหน้า การปฏิบัติดังกล่าวยอมจะทำให้
ผู้หญิงนั้นคู่ดีสอดคล้องกับที่กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีกล่าวว่า

ให้ทำวรกรรมเกษมศรี	ปรนนิบัติพัควี
ระวังเลือดไร ไภยพาล	
เมื่อยามอรุณราตรีกาล	เจ้าจงจากสถาน
สั่งสาวชางานชายชวา	
เตรียมเครื่องสำอาง โอบธูา	สุวรรณเต้าธารา
แลไม้ชำระพระทนต์	
ทั้งพานพระศรีสุกผล	ถวยปิ่นภูวดล
เมื่อเสด็จจากแท่นบรรทม ¹⁰⁰	

ความตอนนี้กล่าวว่าการนอนของพระมเหสีนั้นต้องคอยระมัดระวัง
ไม่ให้หลับก่อนสามี ต้องคอยอยู่ดูแลปรนนิบัติปัดขุง เรือค รื่น ไร และระมัดระวังภัยให้สามี
เสียก่อน แม้ในตอนเช้าตรู่ก็ต้องตื่นขึ้นมาเตรียมการเกี่ยวกับเครื่องทรงพระพักตร์และพระทนต์
เตรียมพานหมากถวยพระสวามีให้พร้อม

การปรนนิบัติดังกล่าวน่าจะมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะใน
คำฉันท์สอนหญิง ได้กล่าวถึงข้อปฏิบัตินี้ไว้เช่นเดียวกันดังความที่ว่า

⁹⁹ โอวาทระสัตรี, 468.

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระ
นิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่ง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 23.

จวนโกสัโฆแสงสุริยง
น้ำสรงชำระพักตรา¹⁰¹

คืนจัดบรรจง

นอกจากการเตรียมน้ำไว้คอยท่าสามีแล้ว ภรรยาจะต้องตระเตรียม
เสื้อผ้าไว้ให้สามีสวมใส่อีกด้วย ดังปรากฏในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีความว่า

โคมพัศตร์ภูษาลงกรณ
จำเริญจรุงจรูญใจ¹⁰²

สำหรับมหิศร

ความตอนนี้นำกล่าวว่าภรรยาต้องเตรียมเครื่องทรงหรือเสื้อผ้าไว้ให้
สามี ซึ่งความประพุดดังกล่าวยอมทำให้สามีพึงพอใจ

ภรรยาต้องคอยดูแลเครื่องแต่งกายของสามีเป็นอย่างดี ที่สำคัญคือ
ไม่ให้ปะปนกับเครื่องแต่งกายของผู้หญิง เพราะเชื่อว่าจะทำให้เสื้อผ้าของผู้ชายนั้นเกิดมลทินดังใน
คำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

วัดถาอาภรณ์อันดี
จงจีบประดับพิบวาง
อย่าปนภูษาฝ้านาง
จักหมองจักมัวผัวตน¹⁰³

สำหรับสามี

มลทินจักหมาง

หากเป็นผู้หญิงชาววังแล้วยอมหน้าที่ในการเป็นแม่งานตระเตรียม
สิ่งอำนวยความสะดวกต่อพระสวามีอย่างพร้อมสรรพ ดังข้อความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์
ฉบับกรุงธนบุรีกล่าวว่า

¹⁰¹ คำฉันท์สอนหญิง, 11.

¹⁰² กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระ
นิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 21.

¹⁰³ คำฉันท์สอนหญิง, 14.

เจ้าจรงค์เตือนพนักงาน แลแทนทิพยนิทรารมณ	แต่งห้องมโหฬาร
ปูพระวิสัยนิพรม ตั้งวางวิจิตรงดงาม	เขนยหนุนบันทม
ผูกมุ้งม่านแพรพระชบวน มลิจำปาอาเกียร	ประดับดอกกำถวน
ห้อยช้อยโคมแก้วโคมเวียน ประทีปประเทืองชัชวาล ¹⁰⁴	จุดตามรูปเทียน

ความตอนนี้กล่าวว่พระมเหสีต้องคอยเตือนเจ้าพนักงานให้ตกแต่งห้องพระบรรทมให้สวยงาม มีการปูพรม ตลอดจนวางหมอนในตำแหน่งอันควรมีการผูกมุ้งและผ้าม่านประดับดอกไม้ ห้อยโคมแก้วโคมเวียนมีการจุดดวงประทีปให้แสงสว่าง

ด้านอาหารการกินนั้นพระมเหสีต้องคอยดูแลจัดการเจ้าพนักงานให้กระทำด้วยความประณีต ดังปรากฏในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีความว่า

หนึ่งจรงค์เตือนพัทธกา เครื่องคั่วอ้วเจียวบันจง	แต่งวร โภชนา
จัดใส่สุพรรณภาชนทรง จอกจานสุวรรณอันควร	จานแก้วเบญจรงค์
ตกแต่งตามราชชบวน พระองค์ให้เสวยเปรมปรีดี ¹⁰⁵	บังคมเชิญชวน

ความตอนนี้กล่าวว่ในยามที่พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินนั้น พระมเหสีต้องดูแลเจ้าพนักงานให้เตรียมอาหารให้พร้อม ทั้งต้องจัดใส่ภาชนะเครื่องทองและเครื่องแก้ว ซึ่งจะท่ทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง

¹⁰⁴ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชานิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 21.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน.

การที่พระมหาลีในฐานะภรรยาต้องลงมาควบคุมดูแลการประกอบอาหารด้วยพระองค์เองนั้นเป็นเพราะฐานะกษัตริย์มีความสำคัญต่อประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง จึงอาจมีการลอบปลงพระชนม์ได้ ด้วยเหตุนี้การตรวจตราในเรื่องของอาหารจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมาก ดังที่ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโอวาทกระสัตรีกล่าวว่า

การกินการนอนนั้นเป็นใหญ่ ระวังระไวอย่าได้ทำเหมินเฉย
ของคาวหวานเป็นการของทรมมเซย อย่าละเลยไว้ใจให้ใครทำ¹⁰⁶

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าแม้ภรรยาจะมีข้าทาสบริวารไว้ดูแลในเรื่องต่างๆมากมาย แต่ในเรื่องอาหารและการหลับนอนนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งไม่ควรไว้ใจให้ผู้ใดทำได้เลย ความตอนนี้นับว่าสอดคล้องกับในคำฉันท์สอนหญิงซึ่งได้กล่าวว่า

ถึงมีทาสข้าไท อย่าได้ไว้ใจ
ให้หุงให้หาอาหาร กลัวคนสามานย์
ตาคนดูใส่ในการ ไส่ยจกฆ่าสามี¹⁰⁷

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าแม้จะมีข้าทาสบริวารมากมาย แต่หน้าที่ในการประกอบอาหารนั้นจะไว้ใจให้ผู้อื่นทำไม่ได้ ทั้งนี้เพราะอาจมีผู้ประสงค์ร้ายลอบวางยาพิษเพื่อฆ่าสามีก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้อาหารการกินจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของภรรยา ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกายกล่าวว่าที่ว่า “ดูจัดแจงแต่งหาโภชนาหาร พนักงานของสตรีแม่นมีฝั้ว¹⁰⁸

นอกจากเรื่องอาหารการกินแล้วในยามที่สามีเจ็บป่วยภรรยาจะต้องมีหน้าที่ในการดูแลปรนนิบัติสามีอีกด้วย ดังความที่กล่าวไว้ในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีว่า

¹⁰⁶ โอวาทกระสัตรี, 468.

¹⁰⁷ คำฉันท์สอนหญิง, 10-11.

¹⁰⁸ พิเภกสอนเบญจกาย, 45.

เมื่อทรงพระประชวรไม่สบาย	แนบนั่งใกล้กราบ
ทูลพลอบให้เสวยซึ่งยา	
อยู่เยี่ยมปรนนิบัติรักษา	ถนอมนวดบาทา
ค่อยค่อยพอได้แรงลม ¹⁰⁹	

ความตอนนี้นำกล่าวว่าเมื่อสามิเจ็บไข้ไม่สบาย ภรรยาต้องคอยอยู่ดูแลอย่างใกล้ชิด ให้สามิได้รับประทานยาตามสมควร คอยบีบนวดเอาใจให้คลายจากความเจ็บไข้ นั้น ความตอนนี้นำสอดคล้องกับกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ความว่า

ยามไทรเบศร์ทรง	ประชวรองค์บ่สำราญ
อย่าคลาพยายาล	บำเรอรักษาก็คิดระโถม ¹¹⁰

ความตอนนี้นำกล่าวไว้เช่นกันว่าในยามที่พระสวามีประชวรมีความทุกข์ทรมานด้านร่างกาย พระมเหสีในฐานะภรรยาต้องคอยดูแลอย่างใกล้ชิด เพื่อให้พระสวามีคลายจากพระอาการนั้น

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตนของผู้หญิงในด้านความสัมพันธ์กับสามิเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาส่วนใหญ่ มีการกล่าวถึงการปฏิบัติตนต่อสามิเป็นหลักสำคัญ ทั้งนี้จะเนื่องมาจากการที่สังคมไทยเป็นสังคมแบบปิตาธิปไตยที่ถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ในสังคม และสิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือการที่วรรณกรรมคำสอนส่วนใหญ่ที่นำมาศึกษานั้นเป็นวรรณกรรมราชสำนัก ดังนั้นเนื้อหาจึงให้ความสำคัญกับผู้ชายมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้เป็นเพราะในสังคมศักดินานั้นผู้ชายเป็นแรงงานหลักในสังคม การที่วรรณกรรมคำสอนมุ่งนำเสนอให้ผู้หญิงในฐานะภรรยาเอาใจใส่ต่อสามิจึงน่าจะเป็นเพราะความต้องการให้ผู้ชายซึ่งเป็นแรงงานหลักของสังคมศักดินาได้รับความสะดวกในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

¹⁰⁹ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 15-16.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 14.

2.1.2.2 ความสัมพันธ์ต่อผู้อื่น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในสังคมไทยนั้น ผู้หญิงมีบทบาทที่สัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ในสังคมที่นอกเหนือจากสามีด้วย ด้วยเหตุนี้การวางตัวด้านความประพฤติต่างๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ผู้หญิงต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในสังคมอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

ความสัมพันธ์ของผู้หญิงต่อสังคมประการแรกคือ ความสัมพันธ์กับบิดามารดา ทั้งนี้เพราะบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรธิดาในฐานะผู้ให้ชีวิต วรรณกรรมคำสอนจึงมุ่งหมายให้บุตรธิดาแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

ไม่ควรซื้อเสื้อผ้าไปฟิไรซื้อ	ให้เป็นมือเป็นคร่าวทั้งคาวหวาน
เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล	จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดร้อนท้อใจ
ด้วยชนกชนนินั้นมีคุณ	ได้การุญเลี้ยงรักษามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร	หมายจะได้ฟังพาธิดาดวง
แม้ผู้ใดมีจิตคิดอุปถัมภ์	กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง	กว่าจะล่วงลู่ถึงซึ่งพิมาน ¹¹¹

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าเมื่อบิดามารดาสูงอายุ บุตรธิดาต้องเลี้ยงดูอย่าให้อดอยากเป็นที่สมเพชเวทนา ทั้งนี้เพราะบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณ ท่านได้เลี้ยงดูเรามาจนเติบโตใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มารดานั้นต้องอุ้มท้อง ต้องป้อนข้าวป้อนน้ำเรามาโดยตลอด ดังนั้นในยามที่ท่านแก่เฒ่าจึงหวังที่จะได้ฟังพาบุตรธิดาของตน หากผู้ใดมีใจคิดเลี้ยงดูบิดามารดาแล้วก็จะได้อานิสงส์ยิ่งใหญ่ดุจเขาพระสุเมรุ จะนำพามาซึ่งยศศักดิ์ยิ่งใหญ่กว่าสิ่งใดๆ ตราบจนสิ้นชีวิตก็จะได้ไปสวรรค์

นอกจากวรรณกรรมคำสอนจะเน้นผลดีอันเกิดจากการเลี้ยงดูบิดามารดาแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังได้กล่าวตักเตือนผู้หญิงที่ประพฤติเนรคุณไว้อีกด้วยดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

ที่นางนงนั้นก็ทำทุจริต	มิได้คิดคุณท่านเท่าเกศิ
เห็นพ่อแม่ยากไร้ไม่ไยดี	คุณเป็นที่อายเพื่อนเป็นอนารมณ์

¹¹¹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภายิตสอนหญิง, 510.

เขากล่าวว่ามีใช้เป็นพ่อแม่	ทำพูดแก้เกลื่อนกลับจะทับถม
ให้ตามหลังบังคับด้วยคำคม	ไม่ขึ้นชมยกชูด้วยบูชา
คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวาตม์	คงไม่คลาดแคล้วนรกตกถลา
ไม่เห็นเดือนเห็นตะวันพระจันทร์	ทรมามากไหมในไฟฟอน ¹¹²

ความตอนนี้นักกล่าวว่ามีผู้หญิงบางคนไม่สำนึกบุญคุณของบิดามารดา เมื่อเห็นบิดามารดาของตนยากจนก็เกรงจะอับอายแก่บรรดาเพื่อนฝูง ครั้นเมื่อมีผู้มาถามถึงความสัมพันธ์ก็ปฏิเสธ ด้วยการพูดจากลบล้างอื่น ทั้งให้พ่อแม่เดินตามหลังมิได้ยกย่องบูชา คนเช่นนี้ท่านว่าเมื่อละจากโลกนี้แล้วจะไปเกิดในอบายภูมิแดนนรกทนต์ทุกข์ทรมานไม่รู้วันคืน

ความประพจน์นั้นถือว่าเป็นความต่ำทรามอย่างที่สุดในความคิดคำนึงของสังคมไทย ดังนั้นวรรณกรรมคำสอนจึงกล่าวห้ามปรามไม่ให้ผู้ชายเลือกผู้หญิงที่มีลักษณะเช่นนี้มาเป็นภรรยาถึงความที่ว่า

หญิงเช่นนี้ชายอย่าได้ไปร่วมรัก	จะเสื่อมศักดิ์เสียเช่นเป็นสกุล
แต่พ่อแม่เจียวยังใจไม่การุญ	เนรคุณมิได้คิดอนิจจัง ¹¹³

ความตอนนี้ได้กล่าวในเชิงห้ามไม่ให้ผู้ชายเลือกผู้หญิงที่มีความประพจน์นั้นมาเป็นภรรยาหรือแม้กระทั่งการสมรสแบบชั่วคราวก็ตาม เพราะจะนำพามาซึ่งความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล อีกประการหนึ่งผู้หญิงประเภทนี้ย่อมมีใจผันแปรไม่เที่ยงแท้แน่นอน เพราะแม้แต่บิดามารดายังมีได้สำนึกบุญคุณ

นอกจากบิดามารดาของตนแล้ว ผู้หญิงในฐานะภรรยาจะต้องดูแลปรนนิบัติบิดามารดาของสามีอีกด้วย ดังข้อความในคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

บิดามารดาสามี	อย่าให้ดิฉิน
รังเกียจรังคนหม่นหมอง	
ไปลามาไหว้ให้สาอาง	คิดเหมือนพ่อนาง
แม่บังเกิดเกล้าเกศ ¹¹⁴	

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, 560.

¹¹⁴ คำฉันท์สอนหญิง, 12.

ความตอนนีกล่าวถึงวิธีปฏิบัติโดยทั่วไปว่าภรรยาต้องดูแล
ปรนนิบัติบิดามารดาของสามีอย่างไม่ขาดตกบกพร่องเพื่อไม่ให้เป็นที่ตำหนิติเตียน เมื่อมาถึงเรือน
หรือออกจากเรือนก็ต้องทำความเคารพให้เป็นปกติดังที่ปฏิบัติกับบิดามารดาของตน

ผู้หญิงที่ประพฤติปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวมานี้ย่อมได้รับการ
ยกย่องเป็นอย่างยิ่ง แม้นในโองาทพระสัตรีก็ยังได้กล่าวว่าความประพฤติดังกล่าวเป็นสิ่งดีงามในทาง
กุศลดังความที่ว่า “ปรนนิบัติผู้ตนกุศลทำ อุปลัมภัญญาดิกาย่าเมิดเมน”¹¹⁵

นอกจากบิดามารดาแล้วเจ้านายก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ผู้หญิงต้องมีความ
สัมพันธ์ การอยู่ใกล้ชิดกับชนชั้นปกครองจึงต้องเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีคุณธรรม ดัง
ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกาย กล่าวว่า

จงสัจย์ซื่อสวามิภักดิ์รักนาย	อย่ามองหมายถมทับเมื่อลับหลัง
ให้รู้เก็บรู้กินสิ้นหรือยัง	ถ้านายสั่งทำการอย่าคร้านแซ
แม่นนายทุกข์เจ้าอย่าสุขเกษมเสียง	จงคอยเคียงนั่งนั่งฟังกระแส
ถ้าอยู่ไกลไม่ทันจะผันแปร	แม่นนายใช้อ่าได้แซให้เข้าเชื่อน
ตัวเป็นข้าอย่าให้ผ้าเหม็นสาบได้	ระวังระไวนุ่งเจียมพอเทียมเพื่อน
ไพร่ผู้ดีมีจนพลเรือน	ก็แม่นเหมือนกันสิ้นกินกับการ ¹¹⁶

ความตอนนีกล่าวว่าผู้หญิงที่เป็นข้าราชการนั้นต้องมีความซื่อสัตย์
ต่อเจ้านาย ไม่นำเรื่องของเจ้านายไปนินทาลับหลัง หากเจ้านายบัญชาใช้เรื่องใดก็ต้องรีบทำอย่า
เกียจคร้าน เมื่อเจ้านายเป็นทุกข์ ก็ต้องไม่แสดงความสนุกสนานจนเกินงามให้คอยอยู่ใกล้ชิดเจ้านาย
คอยฟังคำสั่ง ส่วนเรื่องการแต่งกายนั้นก็ต้องพอเหมาะพอสวมกับฐานะตน อย่าให้แตกต่างในระดับ
ที่น้อยหน้า นอกจากนี้ยังต้องดูแลเรื่องความสะอาดของเสื้อผ้า มิให้เสื้อผ้ามีกลิ่นเหม็นสาบได้

วรรณกรรมคำสอนเรื่องนางนพมาศได้กล่าวถึงผู้หญิงที่เป็น
ข้าราชการไว้อย่างละเอียด โดยเน้นในเรื่องขนบธรรมเนียมไว้ดังนี้

...อย่าเกียจคร้านราชกิจทั้งปวง ย่อมสอดส่องปัญญาหยังดูพระราชอัชฌาสัยแล้วจงประพฤติ
ตามน้ำพระทัยทุกสิ่ง อย่าเอาแต่ใจตัวเองเป็นประมาณ พึงมีอุตสาหทุกคำเข้าทำราชการจง
สม่ำเสมอ อย่าทำบ้างไม่ทำบ้างเป็นหมู่ๆบ้างแวมๆเหมือนแมลงหึ่งห้อย อย่ารักผู้อื่นมากกว่า

¹¹⁵ โองาทพระสัตรี, 477.

¹¹⁶ พิเภกสอนเบญจกาย, 44.

รักตัว อย่างกลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า อย่าเข้าด้วยผู้กระทำผิด จะเพ็ดทูลความสิ่งใดอย่าได้
กล่าวเท็จแกมจริง อย่างนำพระราชดำริอันเป็นความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก อย่าฟังทำ
น้ำใจ โลเลรีแระแซเชือนเช่นตึกแต่นเล่นไปเล่นมา...¹¹⁷

ความตอนนีกล่าว่าให้ผู้หญิงที่เริ่มเข้ามารับราชการนั้นคอยสังเกต
โดยใช้สติปัญญาศึกษาพระราชอัชฌาศัยของเจ้านาย แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปในทางเดียวกัน
ให้รู้จักควบคุมอารมณ์ของตนไม่เอาแต่ใจตนเอง มีความวิริยะอุตสาหะในราชการ ให้รู้จักรักตนเอง
เป็นหลัก ให้เคารพเจ้านายของตนเป็นที่สุด มีความเที่ยงธรรมไม่เข้าข้างคนทุจริต ต้องเพ็ดทูลเฉพาะ
เรื่องที่เป็นความจริงเท่านั้น ไม่นำเอาความลับภายในไปเปิดเผย ตลอดจนมีความจงรักภักดีต่อ
เจ้านาย

นอกจากเจ้านายแล้ววรรณกรรมคำสอนยังได้กล่าวถึงการปฏิบัติ
ตนต่อข้าทาสบริวารของตนให้มีความสุขสนุกสนาน ดังข้อความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่

รักชนพึงเลี้ยงดู	ให้อยู่สุขสำราญรมย์
นุ่งห่มอุดมสม	บุรณะพร้อมรักษาหาร
ใช้สอยบ่หลบลี้	ฤ หน่ายหนีในการงาน
จงรักภักดีนาน	ห่อนเห็นห่างคู้ว่างวาย
ผูกงูด้วยมนตรา	วิทยาอาคมหมาย
ผูกสาร บ่ เคลื่อนคลาย	ด้วยเชือกบาศกระสันพัน
ผูกชนด้วยไมตรี	จิตปรีดิ์เหตุหรรษ์
รักค้ำชีวิวัน	มรณา ฤ หน่ายแหนง ¹¹⁸

ความตอนนีกล่าว่าเมื่อหญิงใดได้เป็นเจ้านายให้พึงบำรุงเลี้ยงข้า
ทาสบริวารให้ได้รับความสุข ทั้งในด้านเสื้อผ้าและอาหาร ข้าทาสบริวารนั้นก็จักเกิดความจงรักภักดี
ต่อเจ้านายนั้นไปจนวันตาย

¹¹⁷ นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2513), 46.

¹¹⁸ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระ
นิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 22.

ยามที่เจ้านายได้ยื่นเรื่องราวความผิดพลาดของข้าทาสบริวารก็ให้
ฟังซักถามให้ถี่ถ้วนด้วยความเมตตาเสียก่อน ดังข้อความในเรื่องพิเภกสอนเบญจกายกล่าวว่า

อนึ่งนางสาวใช้ในปราสาท	จะพลั้งพลาดเล็กน้อยค่อยไต่ถาม
จงฟังหูไว้หูอย่าว่าวาม	พูดให้งามไพเราะผู้ดีมีเมตตา ¹¹⁹

ความตอนนี้เป็นการสอนให้เจ้านายมีความรอบคอบในการตัดสิน
เรื่องราวความผิดของข้าทาสบริวาร โดยเน้นในด้านความเมตตาเป็นสำคัญสอดคล้องกับใน
วรรณกรรมคำสอนเรื่องเทวีกฤษณาสอนขนิษฐาภคินีกล่าวว่า

เต่าแก่ชะแม่หมผู้ใดคิด	ฟังพินิจจึงโกรธพิโรธรำ
อย่าครั้นเครงพรุษโทษด้วยโอรุคำ	เป็นที่ทำลายศรีอินทริยโทรม ¹²⁰

ความตอนนี้นำกล่าวว่าหากบรรดาข้าทาสบริวารทั้งหลายกระทำ
ความผิด ให้ฟังพิจารณาให้ถี่ถ้วนถึงข้อเท็จจริงเสียก่อน อย่าได้ดุด่ากล่าวด้วยความคะนองปาก
เพราะจะทำให้เสียภาพลักษณ์ได้

ด้านการปฏิบัติสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไปนั้น ในวรรณกรรมคำสอนเน้น
ให้รักษาไมตรีกับคนทั่วไปไม่เลือกว่ารู้จักหรือไม่รู้จักก็ตาม ดังที่ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโอวาท
กระสัตรีเจ้าบ้านกล่าวว่า “ถ้ามีแขกแปลกหน้ามาหาผู้ต้อนรับขับสู้เอาใจเขา”¹²¹ จะเห็นได้ว่า
การปฏิบัติเมื่อแขกมาเยือนก็ต้องต้อนรับขับสู้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังไม่ควรแสดงกิริยาท่าทาง
อันมีลัษณคมในซึ่งจะทำให้แขกไม่สบายใจได้ดังความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จ
พระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

¹¹⁹ พิเภกสอนเบญจกาย, 40.

¹²⁰ นิยะดา เหล่าสุนทร, ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน, 36.

¹²¹ โอวาทกระสัตรี, 470.

แขกมาหาสู่ เกรงเปลื้องหมากพลู ทานตัดขัดคำ คูตาฝัวพลา
ให้ข้างถายำ แยกขลกกลทำ จับแขกจากสถาน¹²²

ความตอนนี้นำว่าเมื่อแขกมาหาที่บ้าน ภรรยาบางคนกลัวเปลื้อง
หมากพลูที่จะจัดมาต้อนรับ ก็เสริมองตาสามีให้เป็นที่สังเกตของแขก เมื่อแขกไม่สบายใจก็จะขอ
ลากลับไปเอง

วรรณกรรมคำสอนได้เน้นย้ำให้ผู้หญิงแสดงความเป็นมิตรไมตรี
แก่คนทั้งหลาย เพื่อเป็นการผูกใจดวงใจความในกฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหา
สมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

ผูกชนด้วยไมตรี
รักคู่ชีวัน

จิตปรีดีหฤหรรษ์
มรณาศุภนายแห่ง¹²³

ความตอนนี้นำว่าให้ผูกใจผู้คนด้วยมิตรไมตรี ด้วยจิตใจที่ซื่อ
บาน คนผู้นั้นจะรักเราตราบนานวันตาย

การปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้น วรรณกรรมคำสอนมุ่งหมายให้ผู้หญิง
ปกปิดความไม่ดีของตนและแสดงภาพลักษณ์ที่ดีออกมาเท่านั้น ดังข้อความในสุภาษิตสอนหญิง
กล่าวว่า

ถึงจะไปในพิภพให้จบทั่ว
จงอุตสาห์ปกปิดให้มิดแน่น

แต่ความชั่วอย่าให้ผู้ใดเห็น
จึงจะเป็นคนดีมีปัญญา¹²⁴

ความตอนนี้นำว่าหากเราจะไปอยู่ในที่ใดก็ตาม ให้พึงรักษา
ภาพลักษณ์ที่ดีไว้ด้วยการไม่พูดถึงความไม่ดีของตนทำเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นคนดีมีปัญญา

¹²² กรมศิลป์ากร, กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ พระ
นิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษฎาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 10-11.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 17.

¹²⁴ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 561.

ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไปนั้น ในวรรณกรรมคำสอนรวมความไปถึงสรรพสิ่งต่างๆ นอกจากมนุษย์แล้วยังรวมถึงทั้งพืชและสัตว์อีกด้วย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่

รักสัตว์นานา	พึงรักษาเบียดฉันท์
เลี้ยงดูทุกคืนวัน	จงอ้มหน้าเป็นอาจฉิน
รักรุกขอุปลัมภ์	พึงรดน้ำและพูนดิน
กึ่งก้านถรานสิน	สงวนไว้ได้เซยชม
รักชนพึงเลี้ยงดู	ให้สุขอยู่สำราญรมย์
นุ่งห่มอุคสม	บุรณะพร้อมภักษา ¹²⁵

ความตอนนีกล่าวว่ผู้หญิงต้องมิจิตใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ เลี้ยงดูไม่ให้ห้อยอยาก บำรุงรักษาต้นไม้ หมั่นรดน้ำพรวนดิน แต่งกึ่งก้านสาขาให้สวยงาม เลี้ยงดูบริวารให้สุขุขบริบูรณ์ ด้วยเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและอาหาร จะเห็นได้ว่ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้น ผู้หญิงถูกกำหนดให้ปฏิบัติด้วยความสุภาพเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ การปฏิบัติตนด้วยความจริงใจ มีเมตตาธรรมเป็นอารมณ์อันเป็นข้อประพฤติกจากภายใน ส่วนภายนอกคือการแสดงออกให้ผู้อื่นรับรู้ได้ว่เรามีมิตรไมตรี ข้อปฏิบัติดังกล่าวก็เพื่อจุมุ่งหมายให้ผู้อื่นเกิดความรักต่อเรานั้นเอง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่ผู้หญิงมีความสัมพันธ์กับสังคมค่อนข้างมาก และเนื่องจากการที่สังคมไทยเป็นสังคมแบบปิตาธิปไตย กล่าวคือชายเป็นใหญ่ และเป็นกำลังหลักด้านแรงงานในสังคม ด้วยเหตุนี้ข้อปฏิบัติของผู้หญิงจึงมีความรัดกุมเป็นพิเศษ การปฏิบัติตนของผู้หญิงต่อสังคมในวรรณกรรมคำสอนมีทั้งกลวิธีการให้แรงเสริมและกำหนดบทลงโทษ โดยใช้แนวคิดทางศาสนาตลอดจนบรรทัดฐานทางสังคมมาเป็นปัจจัยในการควบคุม กล่าวคือมีการเน้นย้ำในสิ่งเหล่านี้ค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามข้อปฏิบัติดังกล่าวได้กลายมาเป็นแบบแผนของผู้หญิงในทุกยุคสมัยได้ประพฤติกปฏิบัติตามและยึดถือเป็นบรรทัดฐานทางสังคมมาจนปัจจุบันอีกด้วย

¹²⁵ กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่ง พระราชานิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 19-20.

2.1.3 การวางตัว

สังคมไทยให้ความสำคัญในด้านกิริยามารยาทของผู้หญิงเป็นอันมาก กล่าวคือผู้หญิงในสังคมไทยต้องมีกิริยามารยาทเรียบร้อยเพียบพร้อมไปด้วยบุคลิกภาพอันน่าประทับใจ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ถูกควบคุมด้วยบรรทัดฐานทางสังคม ผู้หญิงจึงต้องสำรวมอิริยาบถ ทั้งสี่หิ้งดงามน่ามอง ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกายกล่าวว่า

เจ้าเป็นบุตรสุดรักของบิดุเรศ	คั่งดวงเนตรควมเมืองอยู่เบื้องขวา
เจ้าจงจำคำคิดถึงบิดา	จะเจรจากุลนั่งและนอนเดิน
อิริยาบถสี่เป็นที่ยิ่ง	รักษาสัตย์สุดศรรเสริญ
สำรวมเนตรสังเกตุอย่าได้เมิน	นุ่งประเชิญห่มเจียมเสียมจน ¹²⁶

ความตอนนี้นำกล่าวว่าให้ผู้หญิงรู้จักควบคุมตนเองในอิริยาบถทั้งสี่ ได้แก่ การยืน การเดิน การนั่งและการนอนให้เกิดความเรียบร้อย รักษาความสัตย์ให้เป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป สำรวมการมองและการนุ่งห่มให้เป็นที่เรียบร้อย

เราสามารถจำแนกกิริยามารยาทของผู้หญิงออกเป็นด้านต่างได้แก่ ด้านการเดิน การนั่ง การนอน การพูด การมอง การแสดงความรู้สึก การรับประทานอาหาร วรรณกรรมคำสอนได้อธิบายถึงขนบการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปดังนี้

ด้านการเดินนั้นวรรณกรรมคำสอนเน้นเรื่องความสำรวมระวังในด้านภาพลักษณ์ที่แสดงออก บุคลิกภาพท่าทางในการเดินต้องงามสง่ามีระเบียบดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

เดินนั่งจงยังองค์	ดำรงกายระไวระวัง
ชาวชนกัชนชัง	ชนพองจะชรัองสรवल

¹²⁶ พิเภกสอนเบญจกาย, 540.

อย่าควั่นครรไลแล่น	กรกริดแหวนบรวงคร
ทอดตาลิลาจวน	สะคุบบาทักพลาตปลา ¹²⁷

ความตอนนี้อีกกล่าวถึงผู้หญิงว่าในยามจะเดินนั้นต้องรู้จักระมัดระวังตน หากเซล้มลงก็จะเป็นที่ขบขันของคนทั้งหลาย การเดินนั้นไม่ควรจะรีบร้อนจนเกินไป ไม่กริดนิ้วอวดแหวนเป็นการไม่สมควร การทอดสายตาในยามเดินต้องให้เหมาะสมไม่เช่นนั้นจะสะคุบล้มลงได้

การเดินทางของผู้หญิงให้เป็นที่เรียบร้อยนั้นมีข้อห้ามต่างๆมากมาย ดังข้อความในวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนกล่าวว่า

อย่าดัดจริตกริดเดินเกินระเบียบ	แม่จะเหยียบข้าวของเขาหกกว่า
ไม่ดีแท้เจ้าแม่อย่าเส้า	จะงามล้ำเกินสาวชวดฉาวอึง
อย่าทำอย่างกางเท้าก้าวให้หนัก	เสียงประจักษ์ดังตังตังผางผิง
อย่าขนาดแขนแอ่นเอวให้อ้อคัง	อย่าทะลึ่งลนลานเป็นคนดง ¹²⁸

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าเมื่อผู้หญิงจะเดินนั้นต้องให้เป็นธรรมชาติไม่แสดงจริตเกินงาม เพราะอาจพลาดพลั้งเหยียบสิ่งของต่างๆเสียหายได้ การลงเท้านั้นควรเป็นไปด้วยความเรียบร้อยไม่ลงสั้นเท้าหนักจนกระทั่งเกิดเสียงดัง ไม่เดินกริดแขนแอ่นอกจนเกินงามและไม่รีบร้อนลนลานราวกับชาวป่า สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภามิตสอนหญิงซึ่งกล่าวว่า

ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินา	ค่อยเอียงยาดรยย่อไปกลางสนาม
อย่าไกวแขนสุดแขนเขาห้ามปราม	เสียมงามสงวนไว้แต่ในที
อย่าเดินกรายย้ายออกยกผ้าห่ม	อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี
อย่าพูดเพื่อเจ้าไปไม่สู้ดี	เหย้าเรือนมีกลับมาจึงหารือ ¹²⁹

¹²⁷ กรมศิลป์ากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 19-20.

¹²⁸ ธนู บุนนาค, วัฒนธรรมพิธี 4 เรื่อง (กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูเพชรบุรี, 2523), 112.

¹²⁹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภามิตสอนหญิง, 504.

ความต่อนี้กล่าวว่าเมื่อผู้หญิงจะเดินนั้นต้องค่อยๆเดินอย่างเรียบร้อย ไม่แกว่งแขน ไม่เดินพลางเปลี่ยนปมผ้าพลาง ไม่เสยผมหรือพุดคุดขณะเดิน หากมีความอันใดให้ยังใจ กลับมาพุดคุดที่บ้าน

นอกจากนี้การเดินของผู้หญิงนั้นยังต้องคำนึงถึงความเรียบร้อยของเครื่องแต่งกาย เพราะหากไม่ทันระวังกิริยาอาการ อาจเผยให้เห็นอวัยวะอันควรแก่การปกปิดได้ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

อย่าลืมห่มผ้าเดินให้เพลินจิต	ระวังปิดปกป้องของสงวน
เป็นนารีที่อายหลายกระบวน	จงสงวนศักดิ์สง่าอย่าให้อาย ¹³⁰

ความต่อนี้กล่าวว่าผู้หญิงควรระวังรักษาจริตกิริยาให้เป็นที่เรียบร้อย จะลुकนึ่งให้ระวังของสงวนของตนไม่เปิดเผยเป็นที่อับอาย

นอกจากทำทางการเดินแล้วความประพฤติก็นับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ กล่าวคือหากจำเป็นต้องเดินในที่มีคนหมู่มากนั่งอยู่ต้องนอบน้อมขอทางเดินมิใช่เดินฝ่ากลุ่มชนนั้นไป ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

เห็นผู้ใหญ่หรือใครเขานั่งแน่น	อย่าไกวแขนบิดเช่นไม่เห็นหน
ค่อยวอนว่าข้าขอจรดล	นั่นแลคนจึงจะมีปราณีนา ¹³¹

ความต่อนี้กล่าวว่าผู้หญิงควรสำรวมระวังในที่ประชุมชน ไม่ปิดแขน แหวกช่องราวกับมองไม่เห็นทาง หากแต่ต้องค่อยๆเอ่ยปากพูดขอทางเดินด้วยความสุภาพ ทำเช่นนี้ย่อมจะเป็นที่รักและเอ็นดูของคนทั่วไป

ด้านการนั่งนั้นต้องเป็นไปโดยสำรวมระวังและประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะต่างๆ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องกำนันที่ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

เท้ากางแลเท้าแขน	จนองค์เอนถาเงินขาม
หนึ่งสนรชยาม	แลแหว่พุดเพื่อนเกหา

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 511-512.

หนึ่งนั่งเอาบาทรง	สิรบง บ่ โสภา
โยกย้ายวิการกา	ยประเภทหลากหลาย
หนึ่งสถิตที่บันได	อิกร่มไม้และตากกาย
นอนนั่งยังชานชาย	สถลห้องวิถีทาง
ล้วนเลศอัปลักษณ์	ทูลักษณ์นาง
ราศีคดียหมาง	กมลผู้ภรรรคต ¹³²

ความตอนนี้นำกล่าวว่าการนั่งเท้ากางเท้าแขนจนกายดูแอ่นออกมา การแวะพูดคุยกับบ้านเพื่อนบ้านในยามวิกาล การนั่งเอาบาทรง การนั่งหรือนอนที่ร่มไม้ บันได ที่แจ้ง บริเวณชานเรือน ตลอดจนบริเวณข้างถนน ย่อมทำให้ดูไม่ดีและเสียราศีไปถึงสามีของตนอีกด้วย ด้านท่าทางการนั่งของผู้หญิงนั้นนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ผู้หญิงต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะนอกจากจะเป็นการเสยบุคลิกภาพแล้ว บางกรณียังอาจเผยให้เห็นอวัยวะส่วนลับอีกด้วย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกล่าวว่า

ลูกนั่งระวังตน	อย่าลุลนทะเลสิ่งไป
ภูษาแลผ้าสไบ	จงปกปิดให้มิดกาย
อย่าทำกระดางลง	ตลกกลนเหมือนผู้ชาย
สตรีให้มีอาย	เป็นที่ฟังจะบังควร ¹³³

ความตอนนี้นำกล่าวว่าผู้หญิงเมื่อจะลูกนั่งนั้นต้องรู้จักระมัดระวังตนชนิดค่อยเป็นค่อยไปไม่รีบร้อนหรือแข็งขืนราวกับผู้ชายเพราะจะไม่งามจนเป็นที่อับอายได้ นอกจากนี้การนั่งที่ไม่เหมาะสมอาจส่งผลเสียต่อสุขภาพร่างกายได้ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำกลอนกล่าวว่า

อย่านั่งตั้งเข่าเข้าทับถัน	ของสำคัญจงสงวนแม่งามขำ
จะเสี่ยฐานยานย่อยคล้อยระกำ	เป็นรอยซำราศีไม่มีนวล

¹³² กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่ง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 20.

¹³³ คำฉันท์สอนหญิง, 2.

นิสัยชายหมายเลศดวงหน้า เลื่อนลงมาแล้วก็มองของสงวน
เห็นผิดตาแล้วก็คิดกระบิดกระบวน ทำใจด่วนนึกแห่งระแวงไป¹³⁴

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าย่านั่งชันเขาให้เข้าทับหน้าอก เพราะจะทำให้หน้าอก ถูกกดจนเป็นรอยช้ำและหย่อนคล้อยได้ง่าย อีกทั้งยังดูไม่งามอีกด้วย กล่าวคือปกติแล้วผู้ชายเมื่อ มองผู้หญิงย่อมจะดูที่ใบหน้าก่อน จากนั้นจึงเลื่อนลงมาดูที่หน้าอก หากเห็นผิดปกติย่อมคิดระแวง ว่าเป็นหญิงไม่บริสุทธิ์ได้

ด้านการนอนนั้นผู้หญิงต้องรู้จักการควบคุมให้เป็นไปโดยความพอดี หาก นอนมากเกินไปทำให้มีอุปนิสัยเกียจคร้านไม่สนใจการงาน ดังข้อความในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า “นอนนานมักคร้านกาย ป่วย การกิจคิดการงาน¹³⁵” ทั้งนี้เพราะการทำงานนั้นมีความสัมพันธ์กับระยะเวลาด้วย หากตื่นสายก็ย่อม ส่งผลเสียไปถึงด้านการงานได้ดังข้อความในกฤษณาสอนน้องคำกลอนกล่าวว่า

แม่เนื้ออ่อนนอนอะไรอย่างนี้ เป็นสตรีอย่าตื่นให้เที่ยงสาย
ระวังผ้าอย่าตกออกจากกาย ย่านอนหงายส่งเสียงสำเนียงฮือ¹³⁶

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าผู้หญิงไม่ควรนอนตื่นสายหรือล่วงเลยไปจนเที่ยง ควร ระมัดระวังให้เป็นไปโดยความสำรวม ไม่ให้ผ้าหลุดจากตัว อีกทั้งไม่ควรนอนหงายเพราะจะทำให้ ส่งเสียงกรนเป็นที่น่ารังเกียจ

ความตอนนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมของระยะเวลาใน การนอนแล้ว ยังกล่าวถึงอากัปกริยาในการนอนอีกด้วย กล่าวคือท่าทางการนอนนั้นต้องเป็นไปโดย สำรวมระวังและพยายามหลีกเลี่ยงกิริยาอาการที่ไม่น่าดู สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

¹³⁴ ฐนุ บุนนชัยรัตน์พันธุ์, วรรณกรรมพริบพรี 4 เรื่อง, 116.

¹³⁵ กรมศิลปากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระ นิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชานิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 21.

¹³⁶ ฐนุ บุนนชัยรัตน์พันธุ์, วรรณกรรมพริบพรี 4 เรื่อง, 115.

ประพศิกายสายสมรจะนอนหลับ อย่างลึกลับมือไม่ไปป้ายเขา
นอนให้คิมีสติสิริเรา อย่างซบเซาอยู่จนแจ่มแสงพยับ¹³⁷

ความต่อนี้กล่าวว่ามีผู้หญิงนอนนั้นต้องตั้งสติให้ดี พยายามควบคุมร่างกายไม่ให้นอนกลิ้งจนทอดแขนไปประรานคนใกล้เคียง อีกทั้งอย่างนอนตื่นสายอีกด้วย

การนอนหลับนั้นวรรณกรรมคำสอนแนะนำให้ผู้สติควบคุมอิริยาบถการนอนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เพราะหากไม่คุมสติให้ถึงพร้อมแล้ว ผู้หญิงอาจแสดงกิริยาท่าทางต่างๆ ในขณะที่หลับอันเป็นที่น่ารังเกียจต่างๆ นานา ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

นอนหลับละเมอฝัน	บ้างเคี้ยวฟันสยายผม
ครางกรวยรัญจวนตรม	กลสะอื้นไม่พินตัว
บ้างนอนน้ำลายไหล	บ้างถอนใจครุ่นากลัว
เสียงกรนเหมือนเสียงวัว	คือนาถประหลาดใจ
บ้างนอนเป็นท่ายักษ์	ข่มข้านักคนจัญไร
มือสอดเข้าไว้ใน	ระหว่างขาทำอปริย
ระมัดระวังตัว	อย่านอนข่มักไม่ดี
โรคาจักยายี	อายน้อยจักด้อยแรง ¹³⁸
นอนดีจะมีทรัพย์	กิตติศัพท์เป็นศักดิ์แสง
คำสอนให้นอนตะแคง	เอาแขนพาดไปตามสกนธ์
เหยียดเท้าลำดับบาท	เอากรพาดหนุนเสียดน
เป็นสวัสดิคิมงคล	ชื่อสี่ไฮไสยา ¹³⁹

ความต่อนี้กล่าวถึงอาการของคนนอนหลับว่าข่มแสดงกิริยาที่ไม่ดีต่าง ๆ นานา เช่น บ้างเคี้ยวฟัน บ้างสยายผม บ้างส่งเสียงกรวยครางไม่ได้ศัพท์ บ้างน้ำลายไหล บ้างถอนใจแรงจนน่ากลัว บ้างส่งเสียงกรนราวกับเสียงวัวเป็นที่น่าอณาใจ บ้างนอนด้วยท่าทางราวกับยักษ์เอามือสอดไว้ระหว่างขาเป็นท่าที่ไม่สมควร กวีกล่าวเตือนว่าการนอนในลักษณะดังกล่าวมานี้จะทำให้

¹³⁷ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 522.

¹³⁸ คำฉันท์สอนหญิง, 3.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 3-4.

เกิดโรคภัยเบียดเบียน ทำให้อายุสั้นลงอีกด้วย แต่หากรู้จักนอนให้เรียบร้อยแล้วจะทำให้มีทรัพย์สินเงินทองและยศศักดิ์อิทธิฐานเพิ่มพูน ท่าทางในการนอนนั้นควรเป็นท่า “ลีลาไสยาสน์” กล่าวคือนอนตะแคงขวาเอาเท้าซ้อนกัน นำมือขวาหนุนศีรษะจะเป็นมงคลแก่ชีวิต

นอกจากด้านท่าทางในการนอนแล้ว ด้านสถานที่ที่จะนอนก็ต้องมีความพร้อมซึ่ง เป็นผลสืบเนื่องมาจากด้านท่าทางที่แสดงออกในยามหลับไม่ได้สดิ์นั่นเอง สถานที่ที่เหมาะสมในการนอนนั้นควรเป็นสถานที่รโหฐาน ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรีกล่าวว่า

อย่านอนไ้ร่วมไม้ชายถนน	อย่านอนตากคน
นอนเกยนอกชานชาลา	
นามชื่อหลับลืมสติยา	เกลือกเป็นเวทนา
ปากคนจะนินทาสรวล ¹⁴⁰	

ความตอนนี้กล่าวว่าผู้หญิงไม่ควรนอนตามร่มไม้ ช้างถนน หรือแม้กระทั่งนอกชานบ้านก็ตาม เพราะการหลับจะทำให้หลงลืมสติอาจกระทำกิริยาต่างๆอันไม่สมควรแสดงออกให้ผู้คนทั่วไปรับรู้ ซึ่งจะเป็นที่นินทาและเยาะเย้ยของบุคคลทั่วไปได้

ด้านคำพูดนั้นนับว่าเป็นสื่อที่สำคัญในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมคำสอนจึงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการพูดจาดีไว้ว่า

เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก	จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
แม้้นพูดดีมีคนเขามตตา	จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสม ¹⁴¹

ความตอนนี้เป็นการสอนให้เห็นถึงความสำคัญของการพูดว่าสามารถใช้ในการตัดสินความดีหรือความไม่ดีของมนุษย์ได้ หากเราใช้คำพูดที่ดีจะเป็นที่เมตตาแก่ผู้อื่น ดังนั้นก่อนที่เราจะพูดสิ่งใดต้องพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน

¹⁴⁰ กรมศิลปากร, กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสนนึ่ง พระราชานิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 29.

¹⁴¹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 561.

การพูดจาดีนั้นนับเป็นคุณสมบัติประการสำคัญที่อาจสามารถช่วย
 ปราบปรามครองชีวิตเราในยามตกยากได้ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอน
 เเบญจกายกล่าวว่า

ถ้ายากจนไปข้างหน้าคิดค้าขาย	อย่าเสียคายนมล่อยขอให้หลัง
ซื้อก็ง่ายขายก็คล่องด้วยต้องเชิง	ปลูกเป็นพืงหน้าถั่งนั่งร้านชำ
หญิงเรียกแม่ชายเรียกพ่อจ้อให้ซื้อ	ผู้ใดหรือจะไม่ชมว่าคมจำ
ถ้าปากร้ายขายค้าว่าระยำ	พืงน้ำคำคนก็คิดเคืองระคาย ¹⁴²

ความตอนนีกล่าวไว้ว่าหากต่อไปภายหน้าหญิงใดต้องตระกำลำบากและคิด
 ที่จะทำการค้าขายให้หมั่นใช้คำยกยอเรียกคนมาซื้อ ถ้าลูกค้าเป็นผู้ชายก็ให้เรียกว่า “พ่อ” แต่หาก
 ลูกค้าเป็นผู้หญิงให้พืงเรียกว่า “แม่” หากทำเช่นนี้ก็จะมียูกค้ามาซื้อของเรามากขึ้น ตรงกันข้ามหาก
 เราใช้ ผรุสวาจาในการค้าขาย ใครได้ยินเข้าก็จะพากัน โกรธเคืองไม่มาซื้อของของเรา

นอกจากการพูดจาให้ไพเราะแล้ว น้ำเสียงที่ใช้ยังต้องเปล่งออกมาแต่
 พอคาว ไม่ใช่ตะ โคนให้เป็นที่รำคาญใจ ดังที่วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภามิตสอนหญิงกล่าวว่า

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น	อย่าตะคิ่นตะคอกให้เคืองหู
ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู	คนจะหลู่ล่วงลามไม่ขามใจ ¹⁴³

ความตอนนีกล่าวไว้ว่าหากเราจะเจรจากับใครก็ตามอย่าได้ขึ้นเสียงตะคอกให้
 เป็นที่รำคาญ หลีกเสียงคำหยาบคายประเภท “มึง” “กู” เพราะจะทำให้ผู้ที่มาได้ยินขาดความเกรงใจ
 ต่อเราและมองเราในภาพลบได้

นอกจากนี้การพูดนั้นยังต้องเป็นไปตามสมควร ไม่พูดมากจนเกินงาม
 เพราะอาจล่วงเลยไปถึงความลับที่ควรปิดบังได้ ดังที่วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภามิตสอนหญิง
 กล่าวว่า

¹⁴² พิเภกสอนเบญจกาย, 49.

¹⁴³ เทพ สุนทรสารทูล, สุภามิตสอนหญิง, 561.

จะพูดจาสารพัดประหัดปาก	อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อหา
ความสิ่งไรในจิตจงปิดงำ	อย่าควรรำเณะออกไปนอกเรือน ¹⁴⁴

ความตอนนี้นำว่าเมื่อจะเจรจาเรื่องใดก็ตามให้ฟังกล่าวแต่พอสมควร ไม่ต่อเติมเรื่องราวให้บิดเบือนไปจากเดิม หากมีสิ่งใดในใจจงปิดบังซ่อนเร้นไว้ไม่นำมากกล่าวให้ผู้อื่นล่วงรู้

จะพูดจาว่าไรให้พิจารณา	ว่าขานอย่าให้ชำระสำระสาย
เขาจะค่อนนินทาเป็นทำอาย	ว่าหญิงร้ายวจาไม่น่าฟัง
จะคำทอต่อเรียกลูกหญิงชาย	จงดูซ้ายขวาข้างหน้าหลัง
อย่าแปรแปร้นเล่นไล่ขึ้นเสียงดัง	ดูน่าซังสามานย์ประจานตัว
วajanันเป็นใหญ่จงได้คิด	จะชอบผิจจงไตรตราปรึกษาผัว
วจาดีย่อมจะมีคนเกรงกลัว	วจาชั่วก็จะมีแต่คนชัง ¹⁴⁵

ความตอนนี้นำว่าการพูดสิ่งใดนั้นต้องรู้จักคิดให้รอบคอบ ไม่ซ้าซาก เพราะจะเป็นที่นินทาเอาได้ว่าพูดจาไม่น่าฟัง เมื่อจะคำทอหรืออบรมสั่งสอนบุตรธิดาควรเหลียวดูรอบกายให้ดีเสียก่อนที่จะขึ้นเสียงดัง เพราะจะเป็นการประจานตนเองให้เป็นที่อับอายได้ ทั้งนี้เพราะคำพูดนั้นเป็นเรื่องใหญ่ เมื่อจะพูดสิ่งใดควรต้องปรึกษาสามีเสียก่อน คำพูดที่ดีย่อมนำมาซึ่งอำนาจ ตรงข้ามกับคำพูดที่ไม่ดีย่อมนำมาซึ่งความเกลียดชังจากคนรอบข้าง

ด้านการมองนั้นเป็นการว่าด้วยการสงวนท่าที ทั้งนี้เพราะดวงตาอาจสื่อถึงความรู้สึกของเราได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “ดวงตาเป็นหน้าต่างของหัวใจ” ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมคำสอนจึงมุ่งเน้นให้ผู้หญิงรู้จักสำรวมด้านการมอง เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงของตน ดังข้อความในวรรณกรรมเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

อนึ่งเนตรอย่าสังเกดให้เกินนัย	จงรู้จักอาการประมาณหมาย
แม้ประสบพบเหล่าเจ้าชู้ชาย	อย่าขม้ายทำขม้อยตะบอยแล

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 574.

¹⁴⁵ โฉวาทกระสัตรี, 471.

อันนัยน์ตาพาตัวให้มัวหมอง	เหมือนทำนองแฉะออกบอกระแเส
จริงมิจริงเขาเอาไปเล่าแซ่	คนรังแกมันก็ว่านัยน์ตาม ¹⁴⁶

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าย่าสอดส่องสายตาสังเกตจนเกินไปนัก ใ้รู้จักสำรวจม
ระวังในการมอง หากพบชายใดที่รำลือในทางเจ้าชู้ จึงอย่าได้ชายตามอง เพราะเสมือนเป็นการบอก
นัยให้ทราบว่ามีใจ ชายผู้นั้นอาจนำไปเล่าให้ผู้อื่นฟังในทางที่เสื่อมเสียมาถึงตัวเราได้

เมื่อการมองเป็นสิ่งสำคัญอันจะนำไปสู่การตีความด้านความรู้สึกได้นั้น
วรรณกรรมคำสอนจึงแนะนำลักษณะการมองให้เป็นไปโดยความเรียบร้อยดังนี้

จะแลเล่าแม่จ้งแลแต่พอเห็น	อย่าเขม้นมองสูงขึ้นเกศา
ถ้าปะชายเจ้าชู้รู้อัชฌา	เพื่อนชักคิ้วหลิวตาให้เสียที
ถ้าปะผู้ใหญ่ได้รู้สุภามิต	เป็นบัณฑิตอยู่บ้านาโถมศรี
เจานินทาวาเล่นเป็นกุลี	นางเทวีแลไปอย่าให้เกิน ¹⁴⁷

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าการมองสิ่งใดนั้นควรมองแต่พอเห็น ไม่ควรเพ่งจนเกิน
งาม เพราะหากมองเลยไปถึงผู้ชายเจ้าชู้ ชายผู้นั้นอาจชักคิ้วหลิวตาให้เป็นที่อับอาย แต่หากมอง
ผู้ใหญ่ที่เป็นบัณฑิตมีความรู้ ท่านเหล่านั้นก็อาจนำไปนิทาได้ว่าเราประพฤติตนราวกับกุลีต่ำศักดิ์
ดังนั้นผู้หญิงจึงควรสำรวจมระวังในการมอง นอกจากการสำรวจมระวังในการมองแล้ว ผู้หญิงยังต้อง
พึงหลีกเลี่ยงที่จะแสดงอารมณ์ความรู้สึกชอบหรือชังต่างๆออกมาทางดวงตาอีกด้วยดังความใน
วรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนกล่าวว่า “จะมองแลแม่อย่าทำเป็นควักค้อน อย่า
ทำองซ้อชชายชำเลื่องตา”¹⁴⁸ เพราะการแสดงความรู้สึกดังกล่าวอาจนำไปสู่การตีความในด้านลบ
ก็เป็นได้

ด้านการแสดงความรู้สึกนั้นผู้หญิงต้องมีความสำรวจมระวัง โดยเฉพาะอย่าง
ยั้งการหัวเราะต้องควบคุมไม่ให้ส่งเสียงดังจนเกินไปดังข้อความในสุภามิตสอนหญิงกล่าวว่า

ถ้าจะนั่งกั้นระวังผ้า	ไม่อาณาเขาจะพากันยิ้มหัว
ขามสำรวจก็อย่าสรวลให้มามัว	แม้นจะหัวหัวร่อพอสบาย

¹⁴⁶ เทพ สุนทรสารทูล, สุภามิตสอนหญิง, 505.

¹⁴⁷ ธนู บุษย์รัตน์พันธุ์, วรรณกรรมปริบท 4 เรื่อง, 120-121.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 120.

เมื่อยามยิ้มยิ้มไว้แต่ในพักตร์
อย่าทำแขนทำคางให้ห่างกาย

อย่ายิ้มนักเสียดสง่าพาสลาย
อย่ากริครายกรอมเพลาะเที่ยวเราะเริง¹⁴⁹

ความตอมนี่กล่าวถึงการหัวเราะหรือการยิ้มของผู้หญิงนั้นต้องแสดงแต่พองาม เพราะหากมากเกินไปจะเกินงาม

นอกจากนี้ในขณะที่พูดผู้หญิงจะต้องสำรวมกิริยามารยาท ไม่หัวเราะออกมาในขณะที่พูดเพราะจะทำให้ดูไม่งามดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนกล่าวว่า

อย่าเผยบัญชีรบาน
จักแกลงแสดงนุสนธิ์

พิศาลทัศนายน
อย่าสรวลเสียงสำเนียงดัง¹⁵⁰

ความตอมนี่กล่าวว่าหากต้องการจะกล่าวข้อความใดๆก็ตาม ไม่ควรพูดแกมหัวเราะจนเกิดเสียงดัง

ด้านการรับประทานอาหารนั้นวรรณกรรมคำสอนได้มุ่งเน้นให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย มีท่าทางเหมาะสม นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงภาพลักษณ์ที่ดูดีอีกด้วย ดังวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนกล่าวว่า

เจ้างามสรรพจงระจับสำเนียงเล่า
อย่าเปิบใหญ่ใส่หมดหัวนิ้วมือ
อย่างายหน้าอำปากรับคำเข้า
นิ้วมือเล่าเปิบข้าวอย่ากริคราย
อย่าเปิดข้าวคำใหญ่ไม่สู้ดี
ปากจะกว้างคางจะยาวเสียดเล่านา
เมื่อเปิบเล่าอย่าไหลไวก้างแก้ม
อย่ากลอกกลับขยับหน้าเป็นราศี

เมื่อกินข้าวอย่าพูดกันหาหือ
เขาจะลือไยไฟให้ได้อาย
ทั้งลิ้นเล่าอย่าแลบให้ยี่ดสาย
อย่าเปื้อนป้ายโปรยทั่วเหมือนถั่งงา
จะเสียดศรีผิวพัคร์ลงหนักหนา
ดูต่ำซำราคินทั้งอินทรีย์
อย่ายิ้มแย้มพูดจ่าน่าบัดสี
นั่งให้คือยำนั่งเป็นวานร

¹⁴⁹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาพิตสอนหญิง, 512.

¹⁵⁰ กรมศิลป์ากร, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, พระปรมาณูชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 19.

นวลละม่อมแม่ถนอมซึ่งมารยาท	อย่าให้ขาดจำคำพี่พร้าสอน
เจ้าจงดองของกินให้แน่นอน	ดูเสียก่อนจึงผ่อนเข้าปากตน
กำหนดมือเมื่อจรงวังนักร	ทำจงถักมือหนักไม่เป็นผล
ดูเหมือนกาล้วงหม้อไม่รอกน	เมื่อกินข้าวอย่าบ่นว่าใครใคร
อย่าทำปากจิบจิบขยับเคี้ยว	ชั่วทีเดียวมัวหมองไม่ผ่องใส
เหมือนสุกรกินรำระยาไฟเร	จงจำไว้วันวิศรีสุคา ¹⁵¹

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าในยามรับประทานอาหารนั้นไม่ควรพูดคุย ไม่เปิบข้าวคำใหญ่จนเกินไป เมื่อส่งข้าวเข้าปากไม่ควรเงยหน้าหรือแลบลิ้นจนเห็นน้ำลายยืดเป็นทาง ไม่ทำจริตกรีดนิ้วมือ ไม่เอามือนั้นป้ายตามที่ต่างๆ ให้สกปรก การเปิบข้าวคำใหญ่ นั้นก็กล่าวทำให้ปากกว้างกางยาวเป็นราศีแก่ตนเอง เมื่ออาหารนั้นเข้าปากไปแล้วให้เคี้ยวกลืนอย่ากวาดมาไพล่ไว้ข้างแก้ม ไม่พูดขณะรับประทานอาหาร สำรวมระวังท่าทางการนั่งให้เรียบร้อย ไม่ลุกคลนราวกับลิง การรับประทานอาหารแต่ละมื้อนั้นควรกะเกณฑ์ปริมาณให้เหมาะสมกับความต้องการของตน ไม่ตักอาหารมากจนเกินไปราวกับกาล้วงหม้อ เมื่อรับประทานอาหารอย่าบ่นว่าผู้อื่น ไม่เคี้ยวอาหารเสียงดังราวกับสุกรกินรำ เพราะเป็นพฤติกรรมของคนชั้นต่ำ

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษฎณาสอนน้องคำกลอนได้กล่าวถึงท่าทางการรับประทานอาหารได้ครอบคลุมเป็นอย่างมาก จากที่กล่าวมานี้ในด้านกิริยามารยาทต่างๆ ทั้งในด้านการเดิน การนั่ง การนอน การพูด การมอง การแสดงความรู้สึก การรับประทานอาหารล้วนมีข้อปฏิบัติที่เข้มงวดรัดกุมและเน้นความสำรวมเป็นพื้นฐานความประพฤติ

นอกจากเรื่องกิริยามารยาทโดยทั่วแล้วการแต่งกายเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง กล่าวได้ว่าสิ่งที่ทำให้ผู้หญิงดูมีคุณค่าในเบื้องต้นคือความงาม ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงไทยจึงได้รับการปลูกฝังค่านิยมให้เห็นความสำคัญในการแต่งกายให้ดูดี อย่งไรก็ตามค่านิยมด้านการแต่งกายให้งามในวรรณกรรมคำสอนนั้นมิได้เน้นความสวยงามเท่าใดนัก แต่เน้นในด้านความเหมาะสมตามกาลเทศะเป็นหลัก ดังข้อความในสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรี	ดูฉวีผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไฉมให้สมพัศตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมีมีเงิน
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ	คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง

¹⁵¹ ธนู บุณยรัตน์พันธ์ุ, วรรณกรรมพิริบพีรี 4 เรื่อง, 110.

ใครเห็นน้องต้องนิยมชมไม่ขาด	ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ถึงรูปงามทรามสงวนนวลอนงค์	ไม่รู้จักแต่งองค์ก็เสียนาม ¹⁵²

ความตอนนี้อีกกล่าวสอนผู้หญิงเรื่องการแต่งกายให้เหมาะสมกับฐานะของตนเอง การทาแป้งแต่งกายต้องให้ดูดีเหมาะกับลักษณะผิวพรรณ รู้จักเก็บไรผมให้เรียบร้อยน่ามอง หากหญิงใดประพฤติเช่นนี้แล้วยอมเป็นที่สรรเสริญของบุคคลทั่วไปว่าฉลาดในการแต่งกายให้งามราวกับหงส์ เพราะหากหญิงใดแม้มีรูปงามแล้วไม่รู้จักแต่งกายให้ดูดีก็ทำให้ดูไม่งามในที่สุด จะเห็นได้ว่าวิได้กล่าวถึงความงามของผู้หญิงที่รู้จักการแต่งกายว่างามราวกับหงส์ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีนัยของความสูงศักดิ์ การเปรียบเทียบในลักษณะนี้ทำให้เห็นว่าในทัศนะของกวีนั้นผู้หญิงมิได้สูงส่งด้วยชาติตระกูลเพียงอย่างเดียว แต่ยังสูงส่งด้วยความฉลาดในความประพฤติปฏิบัติให้เกิดความเรียบร้อยด้านบุคลิกภาพ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยยกระดับหญิงนั้นได้

การแต่งกายของผู้หญิงนั้นควรคำนึงถึงบุคลิกภาพภายนอกของตนว่ามีความเหมาะสมเพียงใด กล่าวคือต้องมีการสังเกตและปรับปรุงบุคลิกภาพการแต่งกายตามบรรทัดฐานทางสังคมจะแต่งเอาตามที่ตนเองเห็นว่างามไม่ได้ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

แต่งกายให้สมศักดิ์	วรพักตร์วิไลวรรณ
คนดำห่มแดงฉัน	ไม่ฉายเฉิดประเสริฐศรี
คนขาวจะนุ่งห่ม	อันใดใดก็งามดี
คนดำต้องห่มสี	แต่หม่นหมองและเขี้ยวคราม
ห่มแดงแลสีนวล	บมิควรจะเห็นงาม
ชายเห็นจะเขี่ยหาม	บริภายให้บาดใจ ¹⁵³

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าควรแต่งกายให้เหมาะสมกับบุคลิกภาพของตน ผู้ที่ผิวคล้ำเข้มไม่ควรนุ่งห่มด้วยสีแดงแต่ควรนุ่งห่มเฉพาะสีที่หม่นหมองและสีเขี้ยวครามเท่านั้น แต่ผู้ที่ผิวขาวกระจ่างจะนุ่งห่มอย่างไรก็งามไปเสียทั้งหมด

¹⁵² เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 555.

¹⁵³ คำฉันท์สอนหญิง, 2.

นอกจากนี้วรรณกรรมสอนยังชี้ให้เห็นถึงโทษของการแต่งกายอย่างไม่เหมาะสม โดยการนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องบรรทัดฐานทางสังคมจะทำให้ถูกนิทาเป็นที่อับอาย ดั่งข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

จะแต่งตัวก็อย่ามัวการแต่ง	อย่าทาแป้งจับกระหม่อมเข้าจนเหลือง
ใช้บ้านนอกขอกนามาแต่เอียง	ทำเซาะเซียงเขาจะโห่หวังไรไป ¹⁵⁴

ความตอนนี้กล่าวว่าเมื่อจะแต่งตัวนั้น ไม่ควรแต่งมากจนเกินงามจะทำให้ดู เป็นชาวบ้านนอก ควรแต่งกายให้เหมาะสมกับตนเอง

การแต่งกายที่เกินงามนั้นบางครั้งก็นำไปเปรียบเทียบกับหญิงโสเภณีอัน ไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมอีกด้วย ดั่งข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอน กล่าวว่า

แต่ก่อนนั้นเรามีเป็นศรีเมือง	บัดนี้เราเค้นเคืองได้ขัดขวาง
หาใส่ปากเข้าเย็นไม่เว้นวาง	อย่าเอาอย่างนวลนางโสภณี
สอยผสมหน้ามัลลย์ร้อย	ทักหูห้อยแต่งแ่งห่มแพรสี
ร้อยมัลลย์ใส่กรให้เปรมปรีดี	กระจกหวิมิได้เว้นสักเวลา
ขมื่นแป้งแต่งผัดสะอาดเอี่ยม	ดูเล่นที่เหลี่ยมเหมือนจะลอยในเวหา
เที่ยวเร่รายขายรูปแห่งอาตมา	เลี้ยงชีวกว่าชีวิตจะปลิดปลง
อย่าเอาอย่างนางสาวฉบับนี้	สังกะสีดอกนะแม่อย่าแลหลง
อย่าเอาทองคำน้ำแปดไปปนลง	จะเสียดวงศ์เสียดเผ่าเหล่าผู้ดี ¹⁵⁵

ความตอนนี้กล่าวสอนไม่ให้ผู้หญิงเอาเยี่ยงอย่างโสเภณี ตกแต่งมาลัยทัดหู ห่มผ้าแพรสี ร้อยมาลัยใส่มือ ส่องกระจก หวิมอยู่ตลอดเวลา ทั้งผัดหน้าทาแป้งราวกับจะเหาะเห็น ได้ การเอาเยี่ยงอย่างหญิงโสเภณีซึ่งไร้ค่าราวกับสังกะสีนี้ย่อมเป็นการไม่สมควร

อีกประการหนึ่งการแต่งกายควรคำนึงถึงความเหมาะสมด้านฐานะของตน เพราะจะทำให้สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุดั่งข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

¹⁵⁴ เทพ สุนทรสาทรกุล, สุภายิตสอนหญิง, 512.

¹⁵⁵ ธนู บุณยรัตน์พันธุ์, วรรณกรรมพริบพรี 4 เรื่อง, 114.

ค่อยเสียมเจียมคนจนเสียก่อน	ค่อยผันผ่อนทีหลังเขาสรรเสริญ
อย่าเปื้อนเยือกใหญ่ออกให้เกิน	ละเมิดเมินหมิ่นนักรักจะอาย
อย่าอวดดีมีทรัพย์เที่ยวจับแขก	ทำเกี้ยวแฝงมุงป่าพาลิบหาย
ใครจะช่วยตัวเรากี่เปล่าตาย	อย่ามั่งง่ายเงินทองของสำคัญ ¹⁵⁶

ความตอนนี้กล่าวว่ามีแก่น้อย ไม่โอ้อวด ลงทุนแต่งคนจนเกินงามจะเป็น การสิ้นเปลือง

นอกจากด้านการแต่งกายแล้วสิ่งที่ผู้หญิงต้องคำนึงถึงเป็นอย่างมากเพราะ แสดงให้เห็นถึงความมีระเบียบและความเป็นแม่บ้านแม่เรือน ได้ประการหนึ่งนั่นคือเรื่องความ สะอาดของเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โอวาทกระษัตริย์กล่าว ว่า

ทั้งเขียนขัน โตะพานไม้ขัดสี	สนิมมีมัวหมองเหมือนของฝัง
ที่หลับนอนหมอนมุ้งพระรุงพระรัง	เหย้าเรือนรกร้างโรงรองาน
จะดูไหนก็เถอะออกเปราะเปื้อน	ให้ห้องเรือนรุงรังค้างาน
ของชั่วเป็นของดีเป็นที่รำคาญ	สันดานไม่รู้จักรักผู้ดีเลย ¹⁵⁷

ความตอนนี้กล่าวตำหนิผู้หญิงที่ไม่รู้จักบำรุงรักษาเครื่องใช้ เครื่องเรือน ต่างๆ ตลอดจนที่นอน หมอน มุ้ง จนกลายสภาพเป็นที่รกรุงรังราวกับส้วม ทั้งยังเก็บของที่ตีปะปน กับของที่ไร้คุณค่า ไม่รู้จักการกระทำเยี่ยงผู้ดี

สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือความสะอาดในครัวไฟ อันเป็นที่ประกอบ อาหารภายในบ้านควรดูแลรักษาให้ดูคืออยู่เสมอดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำจันท์สอน หญิงกล่าวว่า

ข้าวปลาอย่าคาหม้อ	ไม่เหลือหลอให้บุศรา
ถ้วยชามอย่าให้คา	หมั่นล้างคว่ำทำให้ดี

¹⁵⁶ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 513.

¹⁵⁷ โอวาทกระษัตริย์, 477.

ครัวไฟอย่าให้รัก
หม้อข้าวฝาละมี

สกปรกมักอัปรีช
อย่าเปลี่ยนผลัดปลัดกันไป¹⁵⁸

ความตอมนี่กล่าวว่าจะไม่ควรปล่อยให้อาหารเหลืออยู่คาหม้อ ให้หมั่นล้างทำความสะอาดให้เรียบร้อย ห้องครัวต้องพึงระวังไม่ให้สกปรก หม้อข้าวกับฝาละมีต้องให้เข้าคู่ไม่สลับกัน

นอกจากด้านความสะอาดแล้วผู้หญิงยังต้องรู้จักคบคนอีกด้วย กล่าวคือต้องคบคนดีและหลีกเลี่ยงที่จะเสวนากับคนไม่ดี ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกายกล่าวว่า

งามสมรยาททั้งผาดพิศ
ทศกัณฐ์เจ้ากรุงลุงของเจ้า
ทำโมโหโกรธาบ้ำลำโพง
พ่อทูลเชอตามชื่อมาถือ โกรธ
จะอยู่ใใไล้ขับให้อัประมาณ

อย่าคบคิดคนพาลสันดานโง
เป็นคนเมาราคะจะตายโง
โป่งโหยงหยาบช้าทำสาธารณ
พิฆาตโทษถึงชีวิตจะคิดผลาญ
ไปเป็นข้าพระอวดตารเต็มพระทัย¹⁵⁹

ความตอมนี่กล่าวว่าคุณหญิงนั้นควรงามทั้งยศศักดิ์และมารยาท ไม่คบหากับคนพาลสันดานหยาบ เพราะจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนในภายหลัง

หากพิจารณากลุ่มบุคคลที่คุณหญิงไม่ควรคบหา นั้น วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวเจาะจงไปถึงกลุ่มผู้หญิงที่ประพฤติไม่สำรวมต่างๆ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสอนน้องคำกลอนซึ่งนางกฤษณาได้กล่าวถึงผู้หญิงที่มีความประพฤติไม่ดีไว้ว่า

แม่เนื้ออ่อนพี่จะสอนให้สิ้นเรื่อง
อย่าทำตัวอย่างหญิงชั่วที่มีวเมิน
เอาเมรัยใส่ปากความยากหาย
บ้างก็เที่ยวสูบฝิ่นกินกัญชา
เดินกรายขายกระเพาะหัวเราะรำ
กำเริบฤทธิ์จืดกล้ำสารพัน

อย่าขัดเคืองขวยใจให้เก้อเงิน
กินแต่เหล้าเฝ้าแต่เพลินทุกเวลา
จิตสบายเกิดโสมนัสสา
ขมื่นเป้งแต่งออกร้าตาเป็นมัน
ถ้าปะหน้าจะกระทบให้อาสัญ
เดินพุดกับมือจับออกคับทาง

¹⁵⁸ คำฉันท์สอนหญิง, 5.

¹⁵⁹ พิเภกสอนเบญจกาย, 541.

เอาชื่อหญิงไปทิ้งเสียที่ไหน	ไม่เอาใจเลขนะน้องไม่หมองหมาง
ใจกระด้างอย่างสารถูกเหล้าวาง	อย่าเอาอย่างน้องจะหมองนวล
คู่อ้าซ่าสาระยาเที่ยวซ่าสาม	คูหยาบหยามทจริตทำผิดผวน
ถ้าคบหาแล้วจะพารังแกจน	เสียกระบวนศักดิ์ศรีนาริงาม ¹⁶⁰

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าผู้หญิงไม่ควรดื่มสุราเมรัย สูบฝิ่นกินกัญชา ผิดหน้าตา
แป้ง เดินหัวเราะเพราะเป็นพฤติกรรมที่ทำให้ดูด้อยคุณค่าไม่สมกับเป็นหญิงผู้ดี
วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงการไม่คบหากับผู้หญิงที่มีความประพฤติไม่
ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งหญิงที่มีลักษณะเจ้าชู้ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง
กล่าวว่า

อย่าคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว	ที่แต่งตัวไวจริตผิดกระสวน
สุริย์ฉายบ่ายคล้อยเที่ยวลอยนวล	เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เขารูกล
พอรุ่งเช้าเฝ้าแต่มองส่องเกศ	ให้เวียนหัวได้วันละพันหน
ตรงกรงานแล้วชี้กร้านเป็นกังวล	แต่งตนมิได้เว้นสักเวลา ¹⁶¹

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าผู้หญิงไม่ควรคบหากับผู้หญิงที่มีความประพฤติเป็น
พาล แต่งกายไม่เหมาะสม ในเวลาบ่ายคล้อยเที่ยวปรากฏกายเดินแสดงท่าทีเชิญชวนยั่วชวนชายให้มา
รัก ในตอนเช้าก็เฝ้าแต่ส่องกระจกหิวผมแต่งตัวอยู่ตลอดเวลา

นอกจากผู้หญิงที่คุยโม้อวดในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงแล้ว วรรณกรรมคำ
สอนยังมุ่งหมายให้หลีกเลี่ยงผู้หญิงที่ปรารถนาความสุขสบาย โดยการค้าประเวณีเลี้ยงชีพ ดัง
ข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิงกล่าวว่า

ที่บางคนจนยากไม่ยอมทุกข์	ถือว่าสุขอยู่แก่ตาช้ำเป็นสาว
อุตสาห์แต่งแป้งขมิ้นไม่สิ้นครว	ไม่สร้อยเสราสู้อาประชาชน
ทำไมแก่เงินทองของทั้งหลาย	เห็นหาง่ายสารพัดไม่ขัดสน
ถือว่ารูปงามไม่คร้ามจน	ลงแต่งตนขายกินจนสิ้นดี ¹⁶²

¹⁶⁰ ธนู บุญยรัตน์พันธุ์, วรรณกรรมพริบพรี 4 เรื่อง, 121.

¹⁶¹ เทพ สุนทรสารทูล, สุภาษิตสอนหญิง, 513.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, 515.

ความต่อนี้กล่าวถึงผู้หญิงที่รักความสบายโดยการค้าประเวณี หญิงเหล่านี้จะขลุกอยู่กับการค้าแข่งแต่งหน้า หาเงินมาโดยง่ายขายแต่ไร่ซึ่งความดีงาม

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังเตือนผู้หญิงไม่ให้คบหากับหญิงที่มีวิถีทุจริต เช่น การพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ หรือนินทาผู้อื่นดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

พูดก็มากปากก็บอนแสบจนนักร	เห็นเขารักกันไม่ได้ใจอิจฉา
เที่ยวรอนราญจนเพื่อนบ้านเขาระอา	นั่งที่ไหนให้นินทาเขาเป็นแดน ¹⁶³

ความต่อนี้กล่าวว่าหญิงบางคนเห็นคนอื่นรักกันก็เกิดความอิจฉา มักเบียดเบียนผู้อื่นด้วยการนินทาว่าร้าย

นอกจากนี้บุคคลสำคัญที่วรรณกรรมคำสอนเตือนเป็นพิเศษคือ “แม่สื่อ” ซึ่งเป็นบุคคลที่วรรณกรรมคำสอนชี้ให้เห็นว่าเห็นแก่ได้ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวว่า

อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ	ใครบนบานเข้าสักหน่อยก็พลอยโผง
อย่าเชื่อนักมักดัดจับกับ โกรง	มันชักโยงอยากกินแต่สินบน
อันความช่วยเหลือที่ตัวของเราหมด	ต้องกำสรดโศกร้างอยู่กลางหน
จงพึงหูไว้หูกับผู้คน	สืบยุบลเสียให้แน่นอย่าแراءไป ¹⁶⁴

ความต่อนี้เป็นการกล่าวเตือนให้ผู้หญิงระมัดระวังแม่สื่อว่ามีความประพฤทรากับปีศาจ ทำการเพื่อแลกกับเงิน หากเชื่อแม่สื่อแล้วจะต้องลำบากใจในภายหลัง ให้รู้จักพึงหูไว้หูและสืบดูให้รู้ด้วยตนเองเสียก่อนจึงเชื่อ จงอย่าได้คล้อยตามในทันที

นอกจากเรื่องการคบคนแล้ววรรณกรรมคำสอนยังกล่าวว่าผู้หญิงที่ดีนั้นต้องมีธรรมะในจิตใจประกอบกิจทางศาสนาอันได้แก่ทาน ศีล และภาวนาให้สมบูรณ์พร้อมด้วยศรัทธา สอดคล้องกับข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, 514.

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 556.

รักคนเสียมตน
ทานศีลศรัทธาปรา

บำเพ็ญผลสัตยา
รภนาเกือกุศลธรรม¹⁶⁵

ความตอนนี้นำกล่าวว่าผู้หญิงต้องหมั่นรักษาตนเองให้ตั้งมั่นอยู่ในความสัตย์ให้ทานรักษาศีล มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย สอดคล้องกับข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

จงมีศรัทธา ใต้ของอะไรมานะ เปรี๊ยะหวานเต็มมัน จงแบ่งทำบุญ
เพิ่มพูนสมสวรรค์ ครอบน้ำรั้าพัน ให้แก่ญาติกา
อุตสาห์ถือศีล ให้เป็นอาจณ หมั่นฟังเทศนา เห็นคนยากไร้
มีใจศรัทธา ให้นำน้ำผักปลา กรุณาให้ทาน¹⁶⁶

ความตอนนี้นำกล่าวว่าจงมีความศรัทธาในการบุญการกุศล เมื่อได้สิ่งใดมาจงแบ่งทำบุญ ครอบน้ำอุทิศผลบุญนั้นให้แก่ญาติพี่น้อง ให้ตั้งใจรักษาศีล ฟังเทศน์ฟังธรรม ให้ทานแก่ผู้ยากไร้

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าในกิจทางศาสนาสามประการได้แก่ทาน ศีล และภาวนานั้น ผู้หญิงได้รับการปลูกฝังให้ตั้งมั่นอยู่ในทานและศีลเป็นหลัก ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมคำสอนไม่ได้กล่าวถึงเรื่องภาวนาเลย อาจเนื่องมาจากภาวนาเป็นเรื่องที่ห่างจากเรื่องทางโลกมาก เป็นการปฏิบัติไปสู่ความสงบอันสูงสุดคือนิพพานโดยส่วนเดียว แต่การปฏิบัติในองค์นั้นศีลย่อมเป็นการควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงให้เป็นที่ไปด้วยความเรียบร้อย เมื่อประกอบกับองค์ทานซึ่งเชื่อมโยงกับความมีน้ำใจทำให้ผู้หญิงดูงดงามอย่างแท้จริง ดังนั้นการหย่อนองค์ภาวนาจึงมิได้ส่งผลต่อพฤติกรรมอันดีงามโดยรวมของผู้หญิงแต่อย่างใด

จากการศึกษาเรื่องการวางตัวของผู้หญิงดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้สร้างข้อปฏิบัติอันหลากหลายในวิธีการและครอบคลุมไปถึงวิถีชีวิตของผู้หญิง เพื่อที่จะควบคุมผู้หญิงให้อยู่ในกรอบของความเรียบร้อย มีความสำรวมในด้านการวางตัว กล่าวคือการ

¹⁶⁵ กรมศิลปากร, กุณณาสนนึ่งคำฉันท์ฉบับธนบุรี กุณณาสนนึ่งคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและวินิจฉัยเรื่องกุณณาสนนึ่ง พระราชานิพนธ์สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 21.

¹⁶⁶ คำฉันท์สอนหญิง, 20.

ควบคุมอิริยาบถทั้งสี่ประการ ได้แก่ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอน ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ต้องรู้จักระมัดระวังกิริยามารยาทในด้านการรับประทานอาหาร การพูดคุย การแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ การแต่งกาย นอกจากนี้ยังต้องฉลาดในการเลือกคบคน หมั่นดูแลความสะอาดของเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ตลอดจนการฝึกฝึในทางธรรม สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ผู้หญิงต้องยึดถือปฏิบัติ หากผู้ใดละเมิดไม่ปฏิบัติก็จะนำมาซึ่งคำติฉินนินทาหรือแม้แต่การไม่คบค้าสมาคมด้วย ทั้งนี้เพราะถือเป็นการขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมนั่นเอง

2.1.4 การแสวงหาความรู้

ค่านิยมในการศึกษาของไทยประการหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการแสวงหาความรู้ของผู้หญิงคือค่านิยมที่ถือว่าผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัว ด้วยเหตุนี้วิชาความรู้ที่ผู้หญิงต้องศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นไปเพื่อสนับสนุนระบบปิตาธิปไตย วิชาการเหล่านี้จะได้รับการปลูกฝังทั้งในระดับของชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง

วรรณกรรมคำสอนได้ให้คุณค่าของผู้หญิงต่อการแสวงหาความรู้ในงานเรือนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ความชำนาญในด้านการปรุงอาหารซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นผู้หญิงทุกคน กล่าวคือผู้หญิงไทยทุกคนต้องมีความสามารถหลักในการประกอบอาหารดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพิเภกสอนเบญจกายที่ว่า

ตัวเป็นผู้หญิงสิ่งไรไม่สันทัด	ให้เจนจัดในทำนองของควาวหวาน
ถึงจะเป็นเจ้าจอมหม่อมพนักงาน	คงโปรดปรานได้ชื่อเป็นมือดี ¹⁶⁷

ความตอนนีกล่าวว่เมื่อเกิดเป็นผู้หญิงแล้ว แม้จะไม่มีความรู้เรื่องใดเลย แต่ก็ต้องมีชำนาญในด้านการทำอาหาร ผู้หญิงที่มีความสามารถในด้านนี้ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งใดก็จะเป็นที่โปรดปรานของเจ้านาย

นอกจากความรู้ความชำนาญด้านการปรุงอาหารแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ในระดับที่อ่านออกเขียนได้อีกด้วย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงกล่าวว่า

¹⁶⁷ พิเภกสอนเบญจกาย, 45.

รู้หนังสือไทย ชัดเข้าใจได้ อ่านตำรายา ได้อ่านสวดมนต์ เล่าปน
คาถา ตามแต่ปัญญา เป็นทางนิพพาน¹⁶⁸

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าผู้หญิงต้องมีความรู้ในทางหนังสือ สามารถอ่านตำรายา
บทสวดมนต์ สวดภาวนาคาถาอาคมต่างๆ ได้ มีปัญญาที่จะต่อยอดไปนิพพานได้

วรรณกรรมคำสอนเรื่องคำฉันท์สอนหญิงนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่าน่าจะเป็น
การสอนผู้หญิงชนชั้นปกครองทั้งนี้เพราะแต่งด้วยคำฉันท์ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์แบบราชสำนัก จึง
สอดคล้องกับลักษณะการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ให้คุณค่าของผู้หญิงชนชั้นปกครอง
ว่าต้องมีความสามารถในทางด้านอักษรวิธีนั่นเอง

อย่างไรก็ตามเราจะเห็นได้ว่าคุณค่าในการศึกษาที่แท้จริงของผู้หญิงคือการ
เรียนรู้เพื่อที่จะสนับสนุนผู้ชายที่เกี่ยวข้องกันในสังคม ซึ่งวิชาการตลอดจนแนวคิดดังกล่าวก็จะ
ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยมารดาหรือญาติผู้ใหญ่ที่เป็นเพศหญิงนั่นเอง

2.2 ความคาดหวังต่อผู้ชาย

บทบาทของผู้ชายที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนนั้นนับว่ามีอิทธิพลต่อการแสดง
บทบาทของผู้ชายมาทุกยุคสมัย เช่นเดียวกับบทบาทของผู้หญิง สิ่งเหล่านี้กลายเป็นแบบแผนและ
เครื่องมือในการควบคุมสังคมประการหนึ่ง วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้สามารถแบ่งเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์
 - 1.1 ราโฆวาทชาฎก
 - 1.2 ทศรถสอนพระราม
 - 1.3 พระโพธิสัตว์โกสามภิน
 - 1.4 ฉันทอภัยพานร
2. วรรณกรรมสอนราชเสวก
 - 2.1 พาลีสอนน้อง
 - 2.2 โคลงเรื่องพาลีสอนน้อง
 - 2.3 ฉันทพาลีสอนน้อง
 - 2.4 พาลีสอนน้องคำกลอน 2 สำนวน
 - 2.5 ราชสวัสดิ์
 - 2.6 ราชานุวัตร

¹⁶⁸ คำฉันท์สอนหญิง, 21.

2.7 กาพย์เรื่องพระวิรุทธอนบุตร

2.8 ทศกัณฐ์สอนน้อง

3. วรรณกรรมสอนบุรุษ

3.1 สุภาษิตพระร่วง

3.2 โคลงโลกนิติ

3.3 สวัสดิศรัทธาคำฉันท์

3.4 สวัสดิศรัทธาคำกลอน

3.5 เพลงยาวอิศรญาณ

3.6 สุภาษิตขี้ยา

4. วรรณกรรมสำหรับเด็ก

4.1 เพลงยาวถวายโอวาท

4.2 ทศกัณฐ์สอนบุตร

4.3 สุภาษิตสอนเด็ก

4.4 สุภาษิตสอนศิษย์คำกลอน

จากการศึกษาวรรณกรรมคำสอนพบว่าวรรณกรรมดังกล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงการบทบาทของผู้ชายในด้านต่างๆดังนี้

2.2.1 การแสวงหาความรู้

วรรณกรรมคำสอนให้คุณค่าแก่การแสวงหาความรู้ของผู้ชายว่ามีความสำคัญเหนืออื่นใดทั้งหมด โดยต้องเริ่มตั้งแต่อายุน้อย ดังข้อความในสุภาษิตพระร่วงกล่าวว่า “เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาทรัพย์เมื่อใหญ่” ซึ่งหมายถึงขณะที่เรายังเด็กให้หมั่นแสวงหาความรู้ เมื่อเติบโตขึ้นจะได้ใช้ความรู้นั้นในการประกอบอาชีพหาทรัพย์เงินทองเลี้ยงตนเองตลอดจนนำมาซึ่งลาภสักการะต่างๆมากมาย ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินกล่าวว่า

ชายใดงามแต่รูป
ความรู้อันเชี่ยวชาญ

รูปชายนั่นบ่เป็นการ
ยิ่งกว่ารูปมहिมา¹⁶⁹

¹⁶⁹ วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533), 260.

ความต่อนี้กล่าวว่าผู้ชายที่รูปร่างง่อมหาสาระอันใดมิได้ เพราะสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่ารูปร่างคือวิชาความรู้ จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถมากกว่ารูปร่างภายนอกซึ่งหาสาระอันใดมิได้ แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของผู้คนในสมัยก่อนที่นิยมคนดีมีความรู้ความสามารถ

นอกจากวิชาความรู้จะนำมาซึ่งลาภสักการะต่างๆแล้ว ความรู้ยังนำมาซึ่งชื่อเสียงและอำนาจอีกด้วยดังความที่ว่า

นักปราชญ์ผู้วิเศษ	ย่อมเอกเทศผู้เดียวดาย
รู้หลักอภิปราย	รู้จักโลกคติธรรม
ปรี่องปราชญ์ด้วยปัญญา	รู้สุภาทั่วสารพัน
นักปราชญ์ผู้องค์นั้น	ย่อมเป็นใหญ่ทุกบ้านเมือง
เกิดลาภมาบูชา	ทักษิณามานองเนื่อง
เป็นใหญ่ไปทุกเมือง	เพราะความรู้มี ¹⁷⁰

ความต่อนี้กล่าวว่านักปราชญ์ทั้งหลายย่อมปลีกตนออกจากหมู่ ท่านเหล่านั้นรู้หลักการแฉ่งเรื่องราวต่างๆทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นผู้มีปัญญาอันปราดเปรื่อง รู้จักการวิเคราะห์หัดคิดในสิ่งต่างๆด้วยความยุติธรรม ท่านผู้มีลักษณะดังนี้ย่อมเป็นใหญ่ในบ้านเมือง มีลาภสักการะมานอบน้อมอย่างเนืองแน่น ทั้งนี้ก็เพราะความรู้อันไพศาลนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าความต่อนี้แสดงให้เห็นถึงวิสัยแห่งผู้เป็นปราชญ์ที่ต้องเร้นกายออกจากจากสังคมเพื่อเก็บตัวศึกษาสรรพวิทยาการต่างๆจนเกิดความรู้ความเชี่ยวชาญ เมื่อเจนจบในศาสตร์ต่างๆแล้วจึงออกมาใช้วิชาความรู้ที่นั้นอิงกับคุณธรรมก็ย่อมเป็นที่ยอมรับของผู้คนในสังคม แนวคิดดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนให้ความสำคัญกับเรื่องคุณธรรมนั่นเอง

การแสวงหาความรู้ที่ผู้ศึกษาควรู้จักเลือกเรียนรู้ในศาสตร์ที่มีประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันต้องฝึกกระบวนการรู้ความคิดไปในตัวอีกด้วย ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงราชสวัสดิ์ก็กล่าวไว้ว่า

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 255.

หนึ่งให้ใจฉลาดรู้	เรื่องการ
จงพินิจพิจารณา	ถั่วถั่ว
รู้จักลักษณะขลาดหาญ	ทานเทียบ
สมปรกติมีจถั่ว	อย่าเลี้ยวพวนสกนธ์ ¹⁷¹

ความตอนนี้นำกล่าวว่สิ่งทีบุคคลพมึนนั้นได้แก่ความคิดทีฉลาดหลักแหลมเลือกเรียนรู้อในศาสตร์ทีมีประโยชน์ รู้จักพินิจพิจารณาเรื่องราวต่างๆอย่างละเอียดรอบคอบ รู้จักว่สิ่งใดควรกล้าสิ่งใดควรขลาด พมึแสวงหาทรัพย์สินให้เพิ่มพูน จะเห็นได้ว่วรรณกรรมคำสอนให้ความสำคัญกับการแสวงหาวิชาความรู้เป็นอย่างมาก กล่าวคือให้เลือกศึกษาในสิ่งทีเป็นประโยชน์ ทั้งนี้เพราะวิชาความรู้นั้นมีทั้งทีดีและไม่ดี หากศึกษาในสิ่งทีไม่ดี เมื่อนำความรู้ไปใช้ย้อมนำไปใช้ในทางทีไม่ดี จึงทำให้เราเป็นคนไม่ดีไปโดยปริยาย คนทีประพฤติเลวทรามยอมไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมซึ่งเป็นภัยต่อตนเองประการหนึ่ง

ค่านิยมของสังคมไทยถือว่าผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัวจึงจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถทีจะสืบต่อวงศ์ตระกูลให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปได้ เราสามารถจำแนกบทบาทด้านการแสวงหาความรู้ออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

2.2.1.1 การแสวงหาความรู้ด้านราชการ

การแสวงหาความรู้เพื่อปฏิบัติราชการจะจำกัดเพียงในกลุ่มเครือญาติของข้าราชการเท่านั้น วิชาดังกล่าวเป็นวิชาการเขียนหนังสือ เพราะเป็นพื้นฐานทีสำคัญต่อการทำงานต่างๆ อันต้องใช้ความรู้แบบคายในการเรียบเรียง ดังความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงราชานูวัตรกล่าวว่

จงเรียนเขียนไว้	ไตรตรา
สบสิ่งสรรค์พรรณนา	ถั่วถั่ว
บายชีฎีกาคา	รมเล่า
สารพัคจัดผจถั่ว	เล่าให้ใช้ในการ ¹⁷²

ความตอนนี้นำกล่าวว่บุคคลพมึเรียนรู้อเรื่องการการเขียนหนังสือต่างๆ การทำบัญชี การเขียนฎีกาต่างๆล้วนต้องใช้ความรู้ทั้งสิ้น ความรู้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งซึ่งจะเห็นได้ว่

¹⁷¹ โคลงราชสวัสดิ์, 309.

¹⁷² โคลงราชานูวัตร, 205.

วิชาความรู้ที่วรรณกรรมคำสอนเน้นย้ำถึงความสำคัญในการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้แก่การอ่านออกเขียนได้และการคิดคำนวณ ความรู้ดังกล่าวนี้นับว่าเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปที่จะต้องเรียนรู้

2.2.1.2 การแสวงหาความรู้ด้านไสยศาสตร์

นอกจากวิชาความรู้ในด้านการอ่านออกเขียนได้และการคิดคำนวณแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังมุ่งหมายให้ผู้ชายศึกษาเล่าเรียนด้านเวทมนต์คาถาต่างๆอีกด้วย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องฉันทอภัยพานรกล่าวว่

ผู้ใดแลอุทโยค	อุสาหรินันดร
เพทางคประภรณ์	ประกาศสังวัชยาย
วิทยางคจักสถิตย์	สิทธิศิลป์เพริศพราย
สพศาสตรทั้งหลาย	บริบูรณ์พูนมี ¹⁷³

ความตอนนีกล่าวว่าให้หมั่นศึกษาเล่าเรียนซึ่งการใช้เวทย์มนต์และสรรพวิทยาต่างๆให้เป็นที่รอบรู้ สิ่งเหล่านี้จะนำมาซึ่งลาภผลอันบริบูรณ์

จากฉันทอภัยพานรจะเห็นได้ว่าการศึกษาวิชาความรู้แต่โบราณกาลนั้น ผู้ชายจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับวิชาอาคมต่างๆจนเชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่าวิชาการเหล่านี้ไม่มีในการศึกษาของผู้หญิง อาจเนื่องมาจากวิชาดังกล่าวเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าที่ผู้ชายผูกขาดพิธีกรรมดังกล่าวมาแต่โบราณกาล ทั้งนี้เนื่องมาจากค่านิยมที่เชื่อมั่นในผู้ที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ย่อมเป็นศูนย์รวมใจของผู้คนในสังคม ได้รับการยอมรับเป็นผู้นำทางสังคมนั้นๆ

ความรู้ในด้านเวทศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่บุคคลซึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นลูกผู้ชายในอดีตนั้นต้องหมั่นศึกษาเล่าเรียน ในขณะเดียวกันก็ต้องหลีกเลี่ยงเวทศาสตร์อันเป็นไปเพื่อการทำลายเพราะจะนำมาซึ่งความพินาศแก่ผู้เรียน ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำ

¹⁷³ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2518), 579 (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ เมรุหน้าพลับพลาพระอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 เมษายน พุทธศักราช 2517)

สอนเรื่องสุภามิตพระร่วงกล่าวว่า “อย่าปลุกผีกลางคลอง อย่าปองเรียนอาถรรพณ์ พลันจับหายวายม้วย”¹⁷⁴

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังเสนอแนะให้บุคคลพึงหาความรู้จากน้ำลายไอปากของคนเฒ่าคนแก่ กล่าวคือสอนให้รู้จักฟังและจดจำถ้อยคำอันคมคายของท่านผู้มีอายุ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภามิตติสรญาณกล่าวว่า “คนสามขามีปัญญาหาไว้ทักที่ไหนหลักแหลมคำจงจำเอา”¹⁷⁵ หมายถึงการหมั่นแสวงหาวิชาความรู้จดจำคำพูดอันคมคายของคนเฒ่าคนแก่นั่นเอง

การศึกษาหาความรู้ในวรรณกรรมคำสอนกล่าวว่าต้องไขว่คว้าเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ไม่ควรคิดว่าตนเป็นผู้รู้โดยสมบูรณ์แล้วเพราะจะทำให้พลาดต่อสิ่งที่ยังไม่รู้ ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภามิตสอนเด็กกล่าวว่า

อนึ่งรู้น้อยศึกษาวิชาการ	แต่สำคัญมันประมาณว่ามากมาย
เหมือนกบเกิดในสระกว้างสักเส้น	ไม่เคยเห็นน้ำในทะเลหลาย ¹⁷⁶

ความตอนนีกล่าวว่าผู้ที่มีความรู้แต่เข้าใจว่าตนเองรู้มากแล้วนั้นเปรียบได้ดั่งกับกบที่เกิดในสระน้ำเล็กๆแล้วสำคัญว่าตนเองรู้เรื่องราวในสระนั้นอย่างเจนจบ แต่ในความเป็นจริงโลกภายนอกยังมีทะเลใหญ่ซึ่งกบยังไม่เคยเห็น จะเห็นได้ว่าข้อความตอนนี้มุ่งหมายให้รู้จักแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลาและไม่อวดดี เพื่อที่ตนเองจะได้ขวนขวายศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมได้มากยิ่งขึ้น จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวิชาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้ชายจำเป็นต้องศึกษาตามบรรทัดฐานทางสังคม เพื่อให้ได้วิชาความรู้ไปใช้เป็นหลักของครอบครัวและประเทศชาติบ้านเมืองโดยเน้นวิชาความรู้ด้านการอ่านออกเขียนได้และคณิตศาสตร์เป็นหลัก ผู้ชายที่ศึกษาวิชาความรู้เหล่านี้แล้วถือว่าเป็นผู้ชายที่สมบูรณ์แบบ

¹⁷⁴ กรมศิลปากร, *สุภามิตพระร่วงและสุภามิตติสรญาณ* (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2520), 5.

¹⁷⁵ *เรื่องเดียวกัน*, 15.

¹⁷⁶ กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ, *ภาษิตและคำสอนภาคกลาง เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545), 133.

2.2.2 ความสัมพันธ์กับผู้อื่น

ด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้น วรรณกรรมคำสอนมุ่งหมายให้ผู้ชายรู้จักศาสตร์และศิลป์ในการครองคน ตลอดจนใช้ความรู้ความสามารถปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จ บทบาทด้านการปกครองนั้นเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งเพราะสนับสนุนให้สังคมมีความสงบเรียบร้อยได้ในทุกหน่วยของสังคม เบื้องต้นวรรณกรรมคำสอนเตือนให้ผู้ชายที่เป็นผู้ปกครองรู้จักการสมาคมกับบุคคลต่างๆ โดยมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามอุปนิสัยของบุคคลที่เราเข้าไปปฏิสัมพันธ์ด้วย ดังจำแนกได้ดังนี้

2.2.2.1 ความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมสูงกว่า

ด้านความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมสูงกว่านั้น วรรณกรรมคำสอนเน้นที่พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ทั้งนี้สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าอาชีพที่นำยศของชายคือการได้รับราชการเป็นขุนนางในวัง ผู้ที่เข้ารับหน้าที่ดังกล่าวจึงต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตพระร่วงกล่าวว่า “ภักดีจงอย่าเกียจ เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ”¹⁷⁷ ซึ่งหมายถึงการจงรักภักดีไม่แสดงความรังเกียจต่อพระมหากษัตริย์ หรือแม้ไม่เป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ก็ต้องมีใจภักดี อย่าได้โกรธตอบ การวางตนในประเด็นนี้เป็นสิ่งที่วรรณกรรมคำสอนกลุ่มข้าราชการได้กล่าวถึงไว้มากที่สุด ดังข้อความในโคลงราชสวัสดิ์กล่าวว่า

จงรักภักดีลอบเลี้ยว	กราบกราน
พระสยามภูวนาถการ	ก่ายเกล้า
เสมอวาตะพะพาน	รุกษชาติ
แปล้ไปโลในลมเกล้า	อ่อนน้อมระเนนเอน ¹⁷⁸

ความตอนนีกล่าวว่าให้มีความจงรักภักดีและให้ความเคารพต่อพระมหากษัตริย์ เทิดทูนไว้เหนือเศียรเกล้า จงกระทำตนเป็นดั่งต้นไม้ที่โอนอ่อนราบไปกับพื่นยามต้องลม

ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั้นเป็นสิ่งที่ผู้ชายได้รับการปลูกฝังจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เพราะพระมหากษัตริย์ต้องอาศัยกำลังคนซึ่งเป็นผู้ชายที่

¹⁷⁷ กรมศิลปากร, สุภายิตพระร่วงและสุภายิตอธิบาย, 5.

¹⁷⁸ โคลงราชสวัสดิ์, 321.

เป็นกำลังหลักในยุคสมัยแห่งศึกสงคราม มีการช่วงชิงอำนาจในบ้านเมืองมาก ด้วยเหตุนี้ความจงรักภักดีจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำมาซึ่งความไว้วางใจจากพระมหากษัตริย์อันจะนำมาซึ่งความก้าวหน้าด้านหน้าที่การงานในที่สุด ในด้านนี้วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองว่าไม่ให้ข้าราชการไปทำความสนิทสนมด้วย ดังข้อความในกาพย์พระวิฐรสอนบุตรกล่าวว่

แขกเมืองมาเข้าเฝ้า	พระเป็นเจ้าปิ่นธรณี
ผู้เป็นข้าฐิติ	อย่าเข้าชิดชวนเจรจา
อย่าเห็นแก่แขกใหม่	ยิ่งกว่าไ้จ่อมเจษฎา
ภักดีอย่าเคลื่อนคลา	จงชื้อต่อภูมินทร ¹⁷⁹

ความตอนนี้กล่าวว่ในยามที่มีพระราชอาคันตุกะต่างบ้านเมืองมาเข้าเฝ้า จงอย่าแสดงความสนิทสนมกับแขกนั้นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ จงแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั้นๆแต่เพียงพระองค์เดียว การที่วรรณกรรมคำสอนห้ามมิให้ข้าราชการใกล้ชิดหรือคบหากับราชทูตนั้น เพราะพฤติกรรมดังกล่าวคล้ายเป็นการเอาใจออกห่างต่อพระมหากษัตริย์ อาจทำให้เป็นที่ไม่ว่างพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์จนต้องราชภัยได้

นอกจากการไม่ว่างพฤติกรรมอันสื่อถึงการเอาใจออกห่างแล้ว ข้าราชการยังต้องหมั่นเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เป็นเนืองนิตย์มิได้ขาดด้วยกิริยาอาการที่เรียบร้อย ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงราชสวัสดิ์ค้กล่าวว่

หนึ่งในใฝ่เฝ้าท้าว	สถิตสถาน
โรงราชอาสน์จรงมาน	ขึ้นช้อย
โดยคุณสุนทรปาน	ปราโมทย์
สงบเสงี่ยมเจียมอาคมร้อย	เรียบรู้วิธียา ¹⁸⁰

ความตอนนี้กล่าวว่ผู้ชายที่เป็นข้าราชการนั้นต้องหมั่นเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ด้วยความชื่นชมในพระบารมี และควบคุมกิริยาอาการให้สงบเสงี่ยมเรียบร้อย จะเห็นได้ว่การแสดง ความนอบน้อมเทิดทูนต่อหน้าพระมหากษัตริย์นั้นเป็นการหลีกเลี่ยงราชภัยได้

¹⁷⁹ กาพย์พระวิฐรสอนบุตร, 69.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 308.

เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่าพฤติกรรมความอ่อนหวานนี้มนวลนั้นมิได้จำกัดอยู่แต่ผู้หญิงเท่านั้น หากแต่ผู้ชายก็จำเป็นต้องมีคุณสมบัติดังกล่าวด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ข้าราชการยังต้องไม่คิดปฏิบัติต่อนางในของ พระมหากษัตริย์ ต้องพยายามคุมสติไว้เสมอ ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกล่าว ว่า

อนึ่งอนงค์นางในที่ใช้สอย	อย่าเพลินพลอยไถ่ระแอมและแยมสรวล
จะเจรจาสิ่งไรจงใคร่ครวญ	อย่าลามลวนเหลวไหลและแทะโลม ¹⁸¹

ความตอนนีกล่าว่าข้าราชการนั้นต้องไม่เกี่ยวพาราสีต่อนางในของ พระมหากษัตริย์ หากจำเป็นต้องสนทนาด้วยต้องมีสติ ระวังไม่พูดจาฉวฉวม จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวเตือนผู้ชายถึงเรื่องการควบคุมเพศวิถีของตนให้อยู่ในขอบเขตอันควร การลักลอบมีความสัมพันธ์กับนางสนมกำนัลของพระมหากษัตริย์นั้นแสดงให้เห็นถึงความไม่ จงรักภักดีเป็นการลดทอนบารมีของพระมหากษัตริย์ลง และหากพระองค์ทรงทราบเรื่องราว ความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ย่อมนำมาซึ่งโทษทัณฑ์ต่อข้าราชการผู้นั้น

นอกจากนี้ในยามที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรางวัลแก่ผู้ใด จงตั้ง จิตมูทิตาพลอยยินดีไปกับผู้นั้นด้วยดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โคลงราชสวัสดิ์ก็กล่าว ว่า

เมื่อไทให้แห่งราช	พทยา
รางวัลสรรพเสนา	เลิศล้ำ
ผู้ขอบประกอบแสวงหา	คุณเลิศ
จงสบสงบเสงี่ยมน้ำ	จิตเชื้อสุทธาร ¹⁸²

ความตอนนีกล่าว่าเมื่อพระมหากษัตริย์พระราชทานรางวัลแก่เหล่า ข้าราชการบริพารอื่นๆ จงอย่าได้แสดงอาการไม่พอใจ แต่จงทำจิตให้ยินดีด้วย การแสดงความมูทิตาจิต ยินดีตามบุคคลอื่นในยามที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรางวัลแก่ผู้ใดก็ตามนั้นเท่ากับเป็นการ แสดงความเห็นชอบแก่พระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ เป็นการเพิ่มบารมีให้กษัตริย์ หาก

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, 49.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, 312.

คัดค้านยอมเป็นการขัดต่อพระราชวินิจฉัย นอกจากจะเป็นการลดทอนพระราชอำนาจแล้วยังนำมาซึ่งราชภัยสู่ตนเองอีกด้วย

นอกจากนี้ข้าราชการที่ดีนั้นต้องไม่เพ็ดทูลใส่ร้ายผู้ใด หากจำเป็นต้องกราบทูลควรกราบทูลแต่เฉพาะสิ่งที่เป็นจริงดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงราชสวัสดิ์คือกล่าวว่

อย่าแคลงแกล้งกล่าว	มรรยา
ในกิจพิจารณา	ยากย้อน
ความใดใฝ่แสวงมา	ปรมาณสัตย
ตรงดำรงอย่างซื่อ	แข่งเลียวลบเสนอ ¹⁸³

ความตอนนีกล่าวว่จงอย่าพุดใส่ความผู้อื่น หากต้องการจะพุดสิ่งใดจงพุดแต่ถ้อยคำที่เป็นจริง การกราบบังคมทูลในเรื่องที่ไม่เป็นความจริงนั้นเป็นการดูหมิ่นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายประการหนึ่ง นอกจากจะทำให้ผู้ที่ถูกกล่าวหาเดือดร้อนแล้วยังทำให้ตนเองเดือดร้อนอีกด้วยหากพระมหากษัตริย์ทรงทราบความจริงในที่สุด

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมสูงกว่าโดยเน้นที่ความเป็นพระมหากษัตริย์ ข้อปฏิบัติให้คุณค่ากับความจงรักภักดีและการเทิดทูนเป็นสำคัญ

2.2.2.2 ความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมเสมอกัน

ด้านความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมเสมอกันนั้นวรรณกรรมคำสอนให้คุณค่ากับการเรียนรู้บุคลิกภาพภายในของบุคคลแล้วกำหนดการปฏิบัติตนในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโฑธิสัตว์โกสามภินกล่าวว่

ผิจะคบด้วยคน โหค	อย่าเอาโกรธไปต่อตาม
เอาแต่ดีไปต่อถาม	ความโกรธนั้นก็หายพลัน
ผิจะคบคนตระหนี่ทรัพย์	สินทุกสิ่งสินทุกอัน
เราอย่าตระหนี่เร่งให้มัน	มันหากรู้จะทดแทน

¹⁸³ โคลงราชสวัสดิ์, 206.

ผิจะคบด้วยคนเท็จ
อย่าเอาเท็จ ไปตอบแทน

คนแสนหกแลหมิ่นแสน
ตั้งแต่จริงดังกล่าวหมาย¹⁸⁴

ความตอนนี้กล่าวว่าหากต้องปฏิสัมพันธ์กับคนมักโกรธให้พยายามพูดแต่เรื่องดี ๆ ผู้ที่มักโกรธนั้นก็พร้อมคลายความโกรธลงไปได้ หากต้องปฏิสัมพันธ์กับคนตระหนี่ จะต้องรู้จักการให้ เมื่อบุคคลนั้นทราบความยอมตอบแทนเรา หากต้องปฏิสัมพันธ์กับคนชอบพูดเท็จ ให้พูดแต่ความจริง จะเห็นได้ว่าการปฏิสัมพันธ์ในสังคมนั้นเป็นสิ่งที่ต้องรอบคอบ ทั้งนี้เพราะอุปนิสัยของบุคคลที่สมาคมกับเรานั้นแตกต่างกัน การปฏิบัติจึงไม่อาจเป็นไปตามมาตรฐานเดียวกันได้

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังให้คุณค่ากับการดูแลญาติทั้งหลายให้สมฐานะ ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินกล่าวว่า

คนใดได้รักษา
อีกทั้งญาติกา
ลูกป้าเลอาอาว
ได้ทำปฎิยาย

พระมารดาแลบิด
ทั้งปู่ย่าแลตาย
ทั้งน้องสาวแลพี่ชาย
ก็เป็นบุญมากนัคนา¹⁸⁵

ความตอนนี้กล่าวว่าบุคคลใดได้เลี้ยงดูบิดามารดาและญาติทั้งหลายก็จะทำให้ได้บุญกุศลมากมายสอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนเรื่องฉันทอภัยพานรกล่าวว่า

หนึ่งญาติกา
สืบสายในโลหีย์
เพราะเหตุผู้
ว่าญาติคือองค์

ตระกูลวงศอันมี
บมิสิ้นมิสุดพงศ
คำนึงจิตรใจจง
คืออาตมอาตมา¹⁸⁶

¹⁸⁴ พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 254.

¹⁸⁵ พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 254.

¹⁸⁶ ฉันทอภัยพานร, 599.

ความต่อนี้กล่าวว่าให้ฟังบำรุงเลี้ยงญาติของเราให้ดีเพื่อให้
ให้สูญสิ้นวงศ์ตระกูล ทั้งนี้เราต้องปรนนิบัติญาติประดุจตัวเราเอง การที่วรรณกรรมคำสอนกล่าวถึง
การเลี้ยงดูบิดามารดานั้นเป็นการสอนให้ผู้คนมีความกตัญญูกตเวที เพราะหากไม่เลี้ยงดูบิดามารดา
จะเป็นภาระของสังคมทำให้สังคมไม่เรียบร้อย และทำให้เสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูล นอกจากบิดา
มารดาแล้วการบำรุงเลี้ยงญาติพี่น้องให้มีความเป็นอยู่ที่สุขสบายสมฐานะก็เป็นการชำระวงศ์ตระกูล
ให้คงอยู่และรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลได้เช่นเดียวกัน

2.2.2.3 ความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมต่ำกว่า

ด้านความสัมพันธ์กับผู้ที่มีระดับทางสังคมต่ำกว่านั้น
วรรณกรรมคำสอนมิได้นำเสนอการใช้อำนาจตามยศศักดิ์ของตนเข้าข่มขู่ผู้ที่มีระดับทางสังคมต่ำ
กว่า หากแต่มุ่งเน้นให้ใช้คุณธรรมเป็นหลักปฏิบัติอย่างละม่อม โดยเริ่มตั้งแต่การสังเกตพฤติกรรมดี
ร้ายในตัวบุคคลตามวาระต่างๆ ซึ่งจะสะท้อนอุปนิสัยของบุคคลนั้นๆออกมาทำให้สามารถเลือก
ระดับความใกล้ชิดกับบุคคลนั้นๆ ได้ ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอน
เด็กความว่า

แม้บ่าวไพร่ใช้ชิตจะผิดชอบ	จงสวนสอบให้สว่างกระจ่างจะ
อย่าเชื่อคำคนยุท่างงะ	เอาธุระดูแลเพื่อแผ่นดิน
จะดูญาติก็เมื่อยากประดากเสีย	จะดูเมียก็เมื่อยใจใกล้อาศัย
จะดูข้าก็เมื่อยหน้างานหนักนั้น	ได้เห็นกันถ้วนทั่วว่าชั่วดี ¹⁸⁷

ความต่อนี้กล่าวว่าผู้ที่เป็นเจ้านายนั้นเมื่อบ่าวไพร่มีคดี
ความ ต้องสอบสวนให้กระจ่าง อย่าได้หลงเชื่อคำยุยงจากผู้อื่น นอกจากนี้หากต้องการจะดูญาติว่าดี
หรือไม่จงดูตอนที่เรตกอับ หากต้องการดูว่าภรรยาว่าดีหรือไม่ให้ดูตอนที่เรเจ็บป่วย หากต้องการ
ดูว่าบริวารดีหรือไม่ให้ดูที่ความอดทนในการทำงาน เช่นนี้จึงสามารถแยกแยะได้ว่าผู้ใดดีหรือชั่ว
ประการใด จะเห็นได้ว่าความต่อนี้ได้กล่าวถึงหลักในการสังเกตพฤติกรรมของญาติ ภรรยาและ
บ่าวรับใช้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคุณงามความดีหรือความบกพร่องของบุคคลเหล่านี้ล้วนขึ้นอยู่กับ
ปฏิบัติต่อผู้ชายที่เป็นผู้นำ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนได้ให้ความสำคัญกับผู้ชายในฐานะ
องค์ประธานของสังคม อย่างไรก็ตามวรรณกรรมคำสอนกำหนดให้ผู้ชายต้องมีวิสัยทัศน์ในการ

¹⁸⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *ภาษิตและคำสอนภาคกลางเล่ม 1* (กรุงเทพฯ:สถาบัน
ภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545), 130.

พิจารณาบุคคลแวดล้อมเพื่อให้สามารถเลือกใช้ประโยชน์จากบุคคลเหล่านั้นตามความเหมาะสม
นั่นเอง

เมื่อผู้นำทราบอุปนิสัยของบุคคลต่างๆแล้ว ประการต่อไป
ต้องพึงปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นด้วยคุณงามความดี ในวรรณกรรมคำสอนกล่าวถึงผู้นำที่ต้องบำรุง
เลี้ยงเอาใจแก่บรรดาข้าทาสบริวารเป็นอย่างดี ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องทศรถสอน
พระรามกล่าวว่า

รางวัลสรรพสิ่งให้	ไถยทาน
เหมือนกลผลพุกษาหวาน	เลี่ยนล้ำ
เป็นที่ภิรมสาร	เกษมราษฎร์
เสนีพิริยพลน้ำ	จิตซ้องสรรเสริญ ¹⁸⁸

ความตอนนี้กล่าวว่าควรเอาใจบริวารด้วยการให้รางวัลเป็น
สิ่งของเครื่องใช้ ทำประดุจดังผลไม้ที่ให้ความหวานหอมเป็นที่ต้องการของบุคคลทั้งหลาย ความ
ตอนนี้เห็นว่าผู้นำต้องรู้จักการมีน้ำใจต่อบริวารด้วยการให้สิ่งของรางวัล ทั้งนี้เพื่อผู้ใ้บุคคล
เหล่านั้นมิให้เอาใจออกห่างและจงรักภักดีต่อเราสอดคล้องกับข้อความในวรรณกรรมเรื่องพาลีสอน
น้องคำกลอนกล่าวว่า

ผู้ใดดีมีชอบประกอบกิจ	จงควรกิดอนุคุณทูลฉลอง
ใครพลาดพลั้งระวังด้วยช่วยประคอง	เป็นทำนองตามธรรมเนียมประเพณี ¹⁸⁹

ความตอนนี้กล่าวว่าผู้ชายที่เป็นผู้นำต้องรู้จักการให้บำเหน็จ
รางวัลแก่คนในปกครอง คอยดูแลช่วยเหลือหนุน หากเกิดข้อผิดพลาดต้องช่วยเหลือตามธรรมเนียม
ปฏิบัติของผู้นำ จะเห็นได้ว่านอกจากเรื่องการแบ่งปันสิ่งของต่างๆเป็นรางวัลต่อบริวารในกรณีที่
สร้างความคิดความชอบแล้ว ผู้นำยังต้องรู้จักให้อภัยในข้อผิดพลาดของบริวาร หรือคอยปกป้อง
บริวารของตนอีกด้วยสอดคล้องกับข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องทศรถสอนพระรามกล่าวว่า

¹⁸⁸ ทศรถสอนพระราม, 306.

¹⁸⁹ พาลีสอนน้องคำกลอน, 48.

เจ้าจักรกรายภูริ์เลี้ยง	บุริรมย์
ให้สุขศรีปริดิชม	ขอบใช้
เสมอบุรินทร์อินทร์อุดม	พรหมศ
อัสจรรรมถันให้	เทียบแท้ประมุขมวล
ประเสริฐเลิศโลกัน	โลกา
จงจิตรมิตรกรุณา	แนไว้
เป็นต้นกลพฤษยา	เสมอเมฆ
อายุตติธรรม์นั้นให้	สัตว์ช่องสุขเกษม ¹⁹⁰

ความตอนนี้กล่าวว่าหากผู้นำมุ่งหมายให้บ้านเมืองมีความสงบสุขดั่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือพรหมโลก ให้พึงเป็นผู้มีจิตกรุณาแก่บุคคลทั้งหลายประดุจร่มไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงาแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ความตอนนี้ได้กล่าวถึงชัดเจนลงไปอีกว่าผู้นำที่ปรารถนาจะให้บ้านเมืองเกิดความสุข จำเป็นจะต้องมีความเมตตากรุณาเป็นอารมณ์ กล่าวคือแสดงคุณธรรมดังกล่าวออกมาจากภายในใจของตน นอกจากผู้นำจะต้องมีจิตใจเมตตาแล้ววรรณกรรมคำสอนยังเน้นให้ผู้นำสามารถเป็นที่พึ่งให้แก่ผู้อื่นได้อีกด้วย อย่างไรก็ตามการจะสามารถเป็นที่พึ่งให้กับผู้อื่นได้นั้นผู้นำย่อมจะต้องมีความพร้อมทั้งในด้านความรู้ความสามารถต่างๆเป็นอย่างดีเสียก่อนจึงจะสามารถเป็นที่พึ่งให้กับบริวารได้

นอกจากนี้แล้วสิ่งที่ผู้นำควรกระทำอีกประการหนึ่งคือการอบรมสั่งสอนข้าทาสบริวารให้รู้จักผิดชอบชั่วดีตั้งข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินกล่าวว่

ผิจะสอนหมู่หญิงชาย	คนรู้อายคนรู้กลัว
ในโลภะทุกตัว	อย่าเอาร้ายแต่ฝ่ายดี ¹⁹¹

ความตอนนี้กล่าวว่าผู้ชายที่มีบทบาทด้านการปกครองต้องหมั่นอบรมศีลธรรมให้แก่ผู้คนที่หญิงชายให้รู้จักผิดชอบชั่วดี มีหิริโอตตัปปะ ไม่ยินดีในความโลภ ความตอนนี้แสดงให้เห็นว่าคนเป็นผู้นำต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมต่างๆ อย่าง

¹⁹⁰ ทศรถสอนพระราม, 306.

¹⁹¹ พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 255.

ต้องแท้ เพราะจะต้องสามารถนำเอาหลักธรรมดังกล่าวไปอบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษได้

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้นมิได้เน้นในด้านความแข็งแกร่ง หากแต่ต้องใช้วิธีการที่นุ่มนวลอาศัยความเมตตาเป็นพื้นฐาน การใช้ความเมตตานี้จักเป็นการใช้อำนาจแฝง (inherent authority) ชนิดหนึ่ง ในกรณีดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนเกิดความรักใคร่อย่างจริงใจ เป็นที่น่าสังเกตว่าแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์กับผู้อื่นในวรรณกรรมสอนชาวนั้นแตกต่างไปจากวรรณกรรมสอนหญิงในประเด็นเกี่ยวกับบุคคลที่ผู้ชายหรือผู้หญิงมีความสัมพันธ์ด้วย กล่าวคือวรรณกรรมสอนหญิงจะเน้นบทบาทของภรรยาต่อสามีเป็นสำคัญ ในขณะที่วรรณกรรมสอนชาวนั้นจะเน้นบทบาทของข้าราชการต่อกษัตริย์เป็นสำคัญ จึงเป็นไปได้ว่าหน้าที่ในด้านการปกครองนั้นสังคมคาดหวังให้ผู้ชายแสดงบทบาทดังกล่าวเป็นหลัก ส่วนบทบาทผู้หญิงนั้นวรรณกรรมคำสอนจะเน้นเรื่องการปรนนิบัติต่อสามีซึ่งเป็นบทบาทของผู้ตามนั่นเอง

2.2.3 การวางตัว

ลักษณะการวางตัวของผู้ชายนั้น ส่วนหนึ่งเป็นลักษณะของโบราณอุบาย และอีกส่วนหนึ่งเป็นลักษณะของข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการแสดงบทบาทให้เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ชายมีบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือ สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างสง่างาม

สิ่งที่วรรณกรรมคำสอนเน้นย้ำเป็นสำคัญทุกฉบับคือเรื่องการพูด ทั้งนี้เพราะการพูดนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถส่งผลดีหรือร้ายให้กับผู้พูดได้ดังในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภิน กล่าวว่

ลุ่มลมตนเจรจา	เร่งให้ร้ายเร่งให้ดี
ที่ผิดอย่าพาที	เร่งให้ร้ายแก่อาตมา
กล่าวใดให้เที่ยงแท้	ดังมิตรแม่คือบิดา
ได้ญาคิวงศา	เพราะวาจาตนปราศรัย
คนบ้างเจรจาผิด	บ่ได้คิดที่จะเกิดภัย
ผิดแล้วเร่งว่าไป	ท่านจับ โขมมัดตีถอง
คนบ้างให้คนตาย	เพราะเจรจานั้นผิดคลอง
ผิดจารีตผิดทำนอง	ผิดธรรมเนียมอย่าพาที ¹⁹²

¹⁹² พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 258-259.

ความตอนนี้นี้กล่าวว่าการพูดนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะสามารถส่งผลดีหรือร้ายแก่ผู้พูดได้ ด้วยเหตุนี้การวรรณกรรมคำสอนจึงกล่าวมาให้บุคคลพึงเจรจาด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานนุ่มนวลไว้เป็นเบื้องแรก เพราะถูกกับจริตของคนทุกคน ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตติศรญาณกล่าวว่า “หญิงเรียกแม่ชายเรียกพ่อขอไว้ใช้ มันชอบใจข้างปลอมไม่ชอบดู¹⁹³” หมายถึงหากจะเรียกผู้ใดเมื่อเป็นผู้หญิงให้เรียก “แม่” ผู้ชายให้เรียก “พ่อ” เอาใจไว้ใช้งาน ทั้งนี้เพราะคนเราชอบคำพูดในทางที่ดีงาม ไม่พึงใจในถ้อยคำที่ก้าวร้าวจะเห็นได้ว่าผู้ชายจำเป็นต้องเรียนรู้เกี่ยวกับศาสตร์และศิลป์ในการพูด เพื่อให้สามารถติดต่อดสื่อสารกับบุคคลต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม การที่ต้องเรียนรู้เช่นนี้อาจเป็นเพราะผู้ชายมีโอกาสให้ต้องสมาคมกับสังคมที่กว้างนั่นเอง

นอกจากในด้านการพูดแล้ว ด้านพฤติกรรมเป็นสิ่งจำเป็นดังเช่นในวรรณกรรมคำสอนกล่าวว่าหากผู้ใดประพฤติดีต่อเรา เราต้องกระทำดีตอบ เพื่อสมานไมตรีไว้สืบไป อย่าพึงตัดรอนหักหาญน้ำใจกันดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตติศรญาณกล่าวว่า “ผู้ใดดีดีต่ออย่างอกิจ ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ”¹⁹⁴ ความตอนนี้นี้กล่าวว่าการกระทำดีต่อเราให้เราพึงกระทำดีตอบแทน อย่าได้ก่อเรื่องขุ่นข้องหมองใจ หากผู้ใดกระทำความผิดให้รู้จักผ่อนปรน อย่ากระทำการหักหาญน้ำใจต่อกัน การประพฤติเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าบทบาทของผู้ชายบางวาระต้องมีความอ่อนหวานนุ่มนวลมิใช่แข็งกร้าวเสมอไป

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังชี้ให้เห็นถึงการเอาใจใส่ต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่ให้คุณค่ากับมนุษย์ ตลอดจนแนะนำวิธีปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นซึ่งแฝงไว้ด้วยโบราณอุบาย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษากล่าวว่า

เมื่อเข้ารู้สุริยจะลงลับ	จงคำนับสุริยันพระจันทร์
อนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์	อย่าประมาทหมั่นคำนับลงกับหมอน
เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร	คุณบิดรมารดาคุณอาจารย์ ¹⁹⁵

ความตอนนี้นี้กล่าวว่ายามเช้าเย็นให้ทำความเคารพต่อดวงอาทิตย์และพระจันทร์ก่อนนอนก็ต้องกราบลงกับหมอน รำลึกถึงคุณบิดามารดาครูบาอาจารย์

¹⁹³ กรมศิลปากร, สุภายิตติพระร่วงและสุภายิตติศรญาณ, 14.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 26.

¹⁹⁵ สวัสดิรักษา, 18.

ข้อความดังกล่าวมานี้ นอกจากจะเน้นในด้านความกตัญญูรู้คุณแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจมีลักษณะของโบราณอุบายแฝงอยู่ด้วย ทั้งนี้เพราะการกำหนดให้ตื่นขึ้นมาทำความสะอาดพวงอาทิตย์ในตอนเช้านั้นก็เท่ากับเป็นกุศโลบายให้ผู้คนตื่นแต่เช้าตรู่เป็นการเพิ่มแรงงานและเวลาในการผลิตให้มากยิ่งขึ้น ส่วนการเคารพดวงจันทร์นั้นอาจเป็นกุศโลบายมิให้ผู้คนนอนเร็วจนเกินไปซึ่งมีผลต่อการเพิ่มแรงงานและเวลาในการผลิตเช่นเดียวกัน นอกจากนี้การกราบหมอนโดยรำลึกถึงคุณบิดามารดา ก่อนนอนนั้นยังเป็นการเสริมสร้างกำลังใจให้กับตนเอง และเป็นการเตือนสติให้ระลึกถึงหน้าที่ในการปฏิบัติต่อบุคคลที่มีบุญคุณกับเราดังกล่าว

ด้านการครองตนนี้วรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงบุคลิกภาพอันควรแก่การปฏิบัติ โดยเน้นความเรียบร้อยสุภาพเป็นหลัก ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สวัสดิรักษาความว่า

อนึ่งสุนัขมักเฝ้าแต่เห่าหอน	อย่าขู่ก่อนคำว่าอหังสาสัย
เสียดง่าราศีมีกมิกภัย	คนมิได้ยำเียงเกรงวาจา
อนึ่งเขพาย่าถ่มเมื่อลมพัด	ไปถูกสัตว์เดือมนมดคลคลาตา
อนึ่งพบปะพระสงฆ์ทรงศีลา	ไม่วันทาถอยถดทั้งยศอัป ¹⁹⁶

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าหากเห็นสุนัขเห่าหรือหอน จงอย่าได้คิดว่าจะนำมาซึ่งภัยพิบัติ เนื่องจากการกระทำดังกล่าวย่อมทำให้เสียบุคลิกภาพ ขาดความน่าเชื่อถือเพราะย่อมได้ชื่อว่าไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ อีกประการหนึ่งในการที่จำเป็นต้องถ่มน้ำลายต้องระวังไม่ถ่มในช่วงที่ลมพัด เพราะเชื่อว่าหากน้ำลายนั้นไปถูกสัตว์เดือมนมดคลคลาตาจะเสียม นอกจากนั้นในยามที่พบพระสงฆ์ต้องแสดงความเคารพ หากไม่ปฏิบัติตามย่อมนำมาซึ่งความเสื่อมถอยซึ่งยศลาบรรดาศักดิ์ ความเชื่อดังกล่าวนับเป็นโบราณอุบายที่แยบยลอย่างยิ่งกล่าวคือมีการสะท้อนออกมาในรูปแบบของความเชื่อต่างๆ แต่แฝงไว้ด้วยวัตถุประสงค์ที่มุ่งหมายให้ผู้ชายมีบุคลิกที่สุภาพเรียบร้อยน่าเคารพเลื่อมใสของผู้พบเห็น การใช้ถ้อยคำสุภาพต่อสุนัขในยามเห่าหอนนั้นถือเป็นการไม่ยอมรับในกฎเกณฑ์ธรรมชาติ และยังเป็นการลดตนเองลงไปพุดคุยเทียบเท่ากับสุนัข ทั้งยังแสดงถึงภาวะการควบคุมอารมณ์ตนเอง ไม่ได้ถือด้วย ในเรื่องการห้ามถ่มน้ำลายในยามที่ลมพัดเพราะจะปลิวไปถูกสัตว์นั้นน่าจะเป็นอุบายการหลีกเลี่ยงลักษณะความน่ารังเกียจ กล่าวคือเมื่อถ่มน้ำลายแล้วน้ำลายไปถูกสัตว์สัตว์ก็ย่อมไปมาตามที่ต่างๆ น้ำลายที่ติดตัวสัตว์ก็จะส่งกลิ่นเหม็นเป็นที่น่ารังเกียจของคนทั่วไป

¹⁹⁶ สวัสดิรักษา, 18.

ส่วนเรื่องการทำความเคารพต่อพระสงฆ์นั้นย่อมเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างยิ่งทั้งนี้เพราะพระสงฆ์ในอดีตเป็นสถานภาพที่สูงส่ง ได้รับความเคารพจากทุกคนชั้นในสังคม นับตั้งแต่ทาสจนถึงพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการเคารพพระสงฆ์จึงเป็นข้อปฏิบัติที่สมบัติน่าอย่างยิ่ง

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังแนะนำให้ผู้ชายรู้จักเคารพนบถและประมาณกำลังของตนเองรู้จักที่ควรไม่ควร ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงโลกนิติบทที่ 356 ความว่า

น้อยทรพย์อย่าก่อลื้อ	เลียนความ
ให้นืออย่าต่อตาม	ตอบเต้า
ผู้ใหญ่ยอมเกรงขาม	การวะ
รู้ประจบโลมเล้า	เลือกใช้โดยควร ¹⁹⁷

ความตอนนี้นำกล่าวว่าหากยากจนจนหลีกเลี่ยงการเป็นความกับผู้อื่น หากพบเจอผู้ใหญ่แสดงความเคารพและรู้จักประจบเอาใจตามสมควร ข้อความตอนนี้นำแสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพของผู้ชายที่วรรณกรรมคำสอนมุ่งหมายนั้นคือความสุภาพเรียบร้อยและอ่อนโยน มิใช่ความแข็งกร้าวดุคั่นแต่ประการใด บุคลิกดังกล่าวมานี้ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตอิศรญาณความว่า

ลื้องูเห่าเล่นก็ได้ใจกล้ำกล้า	แต่ว่าอย่ายกเขียงเข้าเบื้องหาง
ต้องว่องไวในทำนองคล่องท่าทาง	ตบหัวผางเดียวม้วนจึงควรลื้อ ¹⁹⁸

ความตอนนี้นำกล่าวสอนให้เป็นผู้ไม่ประมาทในสิ่งที่เป็นอันตราย ควรใช้สติสัมปชัญญะและความรอบคอบเป็นอย่างสูง มิเช่นนั้นจะนำมาซึ่งผลร้ายมาสู่ตน

เมื่อพิจารณาเนื้อความจากวรรณกรรมคำสอนในประเด็นนี้แล้วจะเห็นได้ว่าเนื้อความดังกล่าวมุ่งสอนให้รู้จักเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะรอบคอบในสถานการณ์ต่างๆที่อาจนำมาซึ่งอันตราย

¹⁹⁷ สถาบันภาษาไทย กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ประชุมโคลงโลกนิติ (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), 365.

¹⁹⁸ กรมศิลปากร, สุภาษิตพระร่วงและสุภาษิตอิศรญาณ, 12.

นอกจากการไม่ประมาทในสิ่งที่คาดว่าจะทำให้เกิดอันตรายแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังสอนให้ไม่ประมาทในด้านการดำเนินชีวิต โดยเน้นการเตรียมตัวให้พร้อมต่อสถานการณ์ต่างๆที่ยังมาไม่ถึงดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โคลง โลกนิติบทที่ 194 ความว่า

เป็นคนฉลาดเหย้าอย่า	เปล่ากาย
เงินสสิ่งคิดชาย	ขอคไว้
เคหาย่าสูญวาย	เข้าเปลือก มีนา
เงินนุกขุกจักได้	ผ่อนเลี้ยงอาตมา ¹⁹⁹

ความตอนนี้กล่าวว่าจะจะเดินทางจากบ้านเรือนไปที่ใดก็ตามต้องพกทรัพย์สินติดตัวไปบ้าง ในบ้านเรือนก็ต้องมีข้าวเปลือกติดไว้ใช้ในยามฉุกเฉิน ความตอนนี้กล่าวสอนให้ไม่เป็นผู้ประมาทในกาลเวลาซึ่งให้เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต ทั้งนี้เพราะไม่มีผู้ใดทราบได้ว่าสถานการณ์ที่ไม่คาดคิดจะเกิดขึ้นเมื่อใด

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าวรรณกรรมคำสอนผู้ชายนั้นมีได้มุ่งเน้นความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวหรือความแข็งแกร่งแต่ประการใด หากแต่ในทางตรงกันข้ามวรรณกรรมคำสอนกลับมุ่งให้ผู้ชายมีความอ่อนน้อม สุภาพเรียบร้อยมีคุณธรรมเป็นที่ตั้งต้องรู้จักการประเมินกำลังของตนเองและผู้อื่นให้รอบคอบดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โคลง โลกนิติบทที่ 292 ความว่า

เอาน้ำจู่ระเซ้	ขันเหลือ
เอาป่าไปข่มเสือ	ขู่คู่
เอาหมากเล่นลงเรือ	ไปจ่าย
เอากายโคลงกระทู้	เที่ยวอ้างอวดกวี

ความตอนนี้กล่าวว่าการเอาเรื่องน้ำไปจู่ระเซ้ให้กลั่นนั้นเป็นเรื่องน่าขบขัน การเอาเรื่องป่าไม้ไปข่มเสือนั้นเสียข้อมไม่เกรงกลัว การเอาหมากไปขายในตลาดนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำการเอาโคลงฉันท กาศย์ กลอนไปกล่าวอวดอ้างต่อกวีข้อมไม่เหมาะสม

การแสดงภูมิรู้นั้นบางครั้งถือเป็นเรื่องขบขัน เพราะหากเป็นการแสดงภูมิรู้ต่อผู้คงแก่เรียนกว่าตนก็อาจถูกจับผิดได้ง่าย ประเด็นนี้วรรณกรรมคำสอนแนะนำให้พึงเป็นผู้มีความเจียมตนดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โคลง โลกนิติบทที่ 287 ความว่า

¹⁹⁹ สถาบันภาษาไทย กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมโคลงโลกนิติ**, 249.

เจียมใจจักเท่าด้วย	เจียมตัว
รู้เท่าท่านทำกลัว	ซ่อนไว้
อย่ามีนมีดเมามัว	โมหะ
สูงนักมักเหมือนไม้	หักด้วยลมแรง ²⁰⁰

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าการรู้จักเจียมตัวเป็นสิ่งที่ดี หากรู้อุบายเท่าทันผู้อื่นก็ต้องแสวงหาว่าไม่รู้ อย่าได้ลุ่มหลงคิดทวนแรงผู้อื่นเพราะอาจหักได้ดังต้นไม้ที่ทวนแรงลม จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนมุ่งเน้นให้รู้จักการประมาณตนเองโดยการแสดงออกในรูปแบบของความอ่อนน้อมถ่อมตนมิใช่ใช้ความแข่งกระด้างเด็ดเดี่ยวแต่อย่างใด

นอกจากการประมาณตนแล้ว วรรณกรรมคำสอนยังกล่าวถึงด้านความขยันหมั่นเพียรที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในชีวิตอีกด้วย ดังข้อความในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินกล่าวว่

คนใดแลอดสำห้	ทำงานการ โดยถวิล
ทุกวันประเมินทิน	ทุกคำเข้าแลเพราะงาย
อดสำห้ทวิบาก	จะพ้นยากบัดเดียวคาย
เมื่อน้ำจะสบาย	เพราะว่ายากแต่เดิมที
ผู้นั้นจำริญผล	เพราะตั้งตนได้มั่งมี
ได้ยากแต่เดิมที	ได้เป็นสวัสดิศัสภาพ ²⁰¹

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าคุณคนใดมีความขยันหมั่นเพียรทำงานต่างๆด้วยความอดทน แม้ว่าจะลำบากอยู่บ้างแต่ย่อมนจะมีความสุขสบายในภายภาคหน้า จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนมิได้แนะให้ใช้กำลังในการแก่งแย่งชิงดี หากแต่มุ่งให้ใช้ความพากเพียรพยายามในการทำงานอย่างมุ่งมั่นตั้งใจ

นอกจากด้านความขยันหมั่นเพียรแล้ววรรณกรรมคำสอนยังกล่าวถึงการเลือกคบคนอีกด้วยดังความที่ว่า “คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี”²⁰² คือห้ามมิให้ผูกมิตรไมตรีกับ

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 320.

²⁰¹ พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 253-254.

²⁰² กรมศิลปากร, สุภาษิตพระร่วงและสุภาษิตอิศรญาณ, 3.

บุคคลที่ประพัตินเป็นอันพัลเพราะจะชักนำไปสู่ความเสียมเสียมในด้านต่างๆ หรือแม้แต่อบายมุขก็เช่นกันสิ่งเหล่านี้วรรณกรรมคำสอนได้เตือนให้หลีกเสียม

อย่าคิดว่าสุขยาเล่นเห็นสนุก	พอดิดก่อทุกข์ขุ่นข้องหมองศรี
ไม่ต้องเสียมเงินทองลงคูทิ	คำสองคำเท่านั้นไม่เป็นไร
นั่นแหละตัวนำทางล้งชีวิต	ถ้ามันคิดเสียมแน่นแคลนไม่ไหว
เหมือนสักขาคุณเล่น ไม่เป็นไร	ต่อคิดได้้อยากจะลอกไม่ออกเสียม ²⁰³

ความตอนนีกล่าวว่อย่าได้เข้าไปข้องแวกกับสิ่งเสพติดทั้งหลาย เพราะเมื่อติดแล้ว ย่อมนำมาซึ่งการเสียมทรัพย์สินในการจัดหามาเสพ ซ้ำยังเป็นสิ่งที่ส่งผลเสียมต่อสุขภาพและเลิกยากอีก ด้วย

จากการศึกษาเรื่องการวางตัวของผู้ชายดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนได้สร้างข้อปฏิบัติที่หลากหลายเพื่อเป็นบรรทัดฐานให้ผู้ชายได้ยึดถือให้เกิดความเรียบร้อยในสังคม ได้แก่ การศึกษาหาความรู้ การปกครองและการวางตัว ด้านการศึกษาหาความรู้ นั้นวรรณกรรมคำสอนเน้นให้เริ่มต้นตั้งแต่วัยเด็กเพื่อเป็นรากฐานให้กับชีวิตโดยเน้นการอ่านออกเขียนได้และวิชาทางด้านคณิตศาสตร์เบื้องต้นเป็นพื้นฐาน ด้านการปกครองมิได้เน้นความห้าวหาญ หากแต่กล่าวถึงเรื่องการผูกใจผูกนรอบข้างด้วยคุณธรรมความเมตตาเป็นหลัก ส่วนด้านการวางตัว ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นโบราณอุบายเพื่อควบคุมให้ผู้ชายมีความประพฤติที่เรียบร้อย และสามารถครองตนอยู่ในสังคมได้อย่างสง่างาม เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่วรรณกรรมคำสอนคาดหวังให้ผู้ชายได้ประพฤติปฏิบัติตามบทบาทดังกล่าวทั้งสิ้น

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าลักษณะการครองตนของผู้หญิงและผู้ชายที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมคำสอนมีความแตกต่างกัน ในส่วนของผู้หญิงนั้นวรรณกรรมคำสอนเน้นในเรื่อง กามารมณ์ที่ต้องควบคุมให้อยู่ในรูปแบบที่รัดกุม และมีปฏิสัมพันธ์ต่อบุคคลต่างๆ ในสังคมอย่างเหมาะสมด้วยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามจากการวิจัยพบว่าวรรณกรรมคำสอนจะเน้นในด้าน ความสัมพันธ์ระหว่างภรรยาสามีกล่าวคือภรรยาต้องปรนนิบัติสามีมิให้ขาดคบกพร่อง ในด้านการวางตัวของผู้หญิงนั้นวรรณกรรมคำสอนกล่าวว่าต้องประพฤติให้งามในอิริยาบถทั้ง 4 กล่าวคือ การยืน เดิน นั่ง นอนให้สุภาพ นอกจากนี้ผู้หญิงต้องมีความรู้ในด้านของธรรมะเพื่ออบรมขัดเกลาจิตใจตนเองให้สงบเรียบร้อย ในส่วนของผู้ชายวรรณกรรมคำสอนเน้นให้ศึกษาหาความรู้ในศาสตร์ต่างๆ

²⁰³ สุภษิตชัย, 19.

จนเชี่ยวชาญในศาสตร์นั้นๆ สอดคล้องกับบทบาทด้านการปกครองซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษาทั้งนี้ เพราะสังคมไทยในอดีตเชื่อว่าอาชีพที่มั่นคงที่สุดคือการรับราชการอยู่ในชนชั้นปกครองของสังคม ซึ่งรวมถึงพระมหากษัตริย์อีกด้วย อย่างไรก็ตามวรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงแนวทางปฏิบัติที่มีได้ แจ่มกร้าว หากแต่เน้นคุณธรรมความเมตตาเป็นหลักในการปกครอง ในประเด็นของการวางตัวซึ่ง สอดคล้องกับบทบาทของผู้หญิงนั้นก็มีความแตกต่างกันกล่าวคือบทบาทของผู้หญิงเน้นในด้าน ความเรียบร้อยในอิริยาบถ 4 ในขณะที่ผู้ชายจะเน้นในด้านความจงรักภักดีและความไม่ประมาทในชีวิต ซึ่งจะเห็นได้ว่าในด้านบทบาททางสังคมนั้นผู้หญิงถูกควบคุมมากกว่าผู้ชาย จากข้อปฏิบัติจะ เห็นได้ว่าผู้ชายมีสังคมที่กว้างกว่าผู้หญิง ผู้ชายสามารถปรากฏตัวในที่สาธารณะได้โดยไม่มีข้อจำกัด มากนัก ในขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดอยู่แต่เฉพาะในพื้นที่ส่วนตัว หากจะปรากฏตัวในที่สาธารณะก็จะ มีข้อปฏิบัติที่เข้มงวดรัดกุม อย่างไรก็ตามวรรณกรรมคำสอนยังกล่าวถึงในส่วนของความไม่ ประมาทไว้ในข้อปฏิบัติของฝ่ายผู้ชายให้มีความรอบคอบในการดำเนินชีวิตซึ่งส่วนนี้จะปรากฏใน วรรณกรรมคำสอนผู้หญิงค่อนข้างน้อย ทั้งนี้อาจมีความสัมพันธ์กับเรื่องพื้นที่ทางสังคมนั่นเอง กล่าวคือสังคมไทยมองว่าผู้ชายนั้นมีพื้นที่สาธารณะซึ่งสัมพันธ์ต่ออันตรายในหลายรูปแบบ แต่ด้วย ขนบทางสังคมที่ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้ชายได้อย่างรัดกุมเท่าผู้หญิง ลักษณะการสอน จึงออกมาในรูปแบบของการตักเตือนและแนะนำอย่างกว้างๆเท่านั้น

3. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบทละครนอก

ละครนอกเป็นการแสดงที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ลักษณะการเล่นคล้ายกับละคร ชาตรีและละคร โนห์ราชาตรีที่เล่นกันในเมืองนครศรีธรรมราช แต่เดิมใช้ผู้ชายแสดงล้วนและเล่น กันนอกวังหลวง การแสดงละครนอกปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวคือ ประมาณ พ.ศ. 2230 ตามจดหมายเหตุพงศาวดารพระราชอาณาจักรสยามของเมลิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ได้กล่าวถึงละครชนิดหนึ่งซึ่งแพร่หลายทั่วไปในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

...การละเล่นของชาวสยามเรียกว่าละครนั้นเป็นกลอนเกมกับคำเจรจา เรื่องหนึ่งเล่นตั้งแต่ เข้าสองโมงจนถึงทุ่ม 1 ตลอด 3 วัน 3 คืน จึงจะจบ เป็นทำนองพงศาวดารอย่างขลัง มีตัวละครร้องเป็นหลายคน บรรดาที่ออกมาอยู่กลางโรง แล้วเมื่อถึงบทใครคนนั้นก็ร้อง คือ

ละครตัวหนึ่งร้องเล่าเรื่องพงศาวดารและตัวละครนอกนั้นใครเป็นตัวบทไหนถึงตัวบทนั้น พุคจึงร้อง แต่ตัวละครที่ร้องนั้นล้วนเป็นชายทั้งนั้น ไม่มีหญิงเลย²⁰⁴

และ

มหรสพที่ชาวสยามเรียกว่าละคร (Lacone) นั้นเป็นกวีนิพนธ์สุดดีความกล้าหาญ เกมนาฏศิลป์ใช้เวลาแสดงถึง 3 วัน ตั้งแต่ 8 โมงเช้าถึง 7 โมงเย็น ตัวเรื่องนั้นเป็นคำกลอน แสดงให้เห็นเป็นจริงเป็นจังและตัวแสดงที่อยู่ในฉากนั้นหลายคนจะต้องผลัดกันร้องเมื่อถึง บทของตัว ตัวละครตัวหนึ่งขับร้องในบทตัว ตัวชื่อเรื่องและตัวแสดงอื่นๆ ก็ขับร้องตามบท ของบุคคลที่เรื่องนั้นกล่าวพาดพิงไปถึง ตัวละครผู้ชายเท่านั้นที่ขับร้องตัวละครผู้หญิงไม่ขับ ร้องเลย

จากจดหมายเหตุของลาลูแบร์แม้ไม่ได้ระบุว่าละครดังกล่าวเป็นละครนอก หากแต่เมื่อ พิจารณาจากลักษณะละครว่าแสดงเรื่องประวัติศาสตร์ แต่งบทในรูปฉันทลักษณ์ มีคนขับร้องเป็น หมู่ ประกอบการรำทำท่าของผู้แสดง คณะนักร้องเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ชายทั้งสิ้นแล้วก็สามารถสื่อได้ ว่าละครที่ลาลูแบร์กล่าวถึงคือละครนอก นอกจากนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ศึกษาจดหมายเหตุของ ลาลูแบร์ได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่า “ละครแสดงโดยไม่ต้องทรงเครื่อง คงแต่งตัวเหมือนผู้คน ตามธรรมดา ทั้งหมดนี้เหมือนกับการแสดงของประชาชนที่รู้จักกันในสมัยหลังว่าละครนอก เป็น อันรู้แน่ว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นละครได้ถือกำเนิดขึ้นแล้ว อย่างน้อยละครของประชาชนก็ ถือกำเนิดขึ้นแล้ว”²⁰⁵

การแสดงละครนอกในสมัยอยุธยาเป็นไปอย่างเรียบง่ายและเป็นมหรสพที่แสดง กันในหมู่ราษฎร ด้วยเหตุนี้ผู้แสดงจึงเป็นชายล้วน เครื่องแต่งกายก็เน้นความง่าย กล่าวคือมีการ แต่งตัวเพียงให้คนดูพอทราบว่าเป็นตัวละครตัวใดเท่านั้น บทละครที่ใช้เป็นกลอนด้นคล้ายเพลง พื้นบ้าน ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบของผู้แสดงในการคิดค้นร้องบทละครและคำเจรจาเอง ต่อมาเมื่อมี นักแสดงมากขึ้น นักแสดงบางคนมีความสามารถในการรำแต่อาจไม่ชำนาญในการคิดบทเองจึง

²⁰⁴ เดอ ลา ลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2510), 210.

²⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมด้น รัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543), 71.

ต้องมีการแต่งบทไว้ล่วงหน้าหรือมีคนบอกบทให้²⁰⁶ ตัวบทของบทละครนอกที่นำมาแสดงเหล่านี้ หากเป็นที่นิยมก็จะมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งคาดว่าน่าจะมีมากพอกับความนิยมละครนอกในสมัยนั้น ซึ่งภายหลังเมื่อเกิดเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาในปี 2310 บทละครบางส่วนอาจถูกทำลายไป²⁰⁷

บทละครนอกที่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรในสมัยอยุธยาตกทอดมาจนถึงปัจจุบันมีจำนวน 14 เรื่อง ได้แก่ การเกิด คาวี ไชยทัต พิภพทอง พิมพ์สุวรรณค์ พินธุวิงศ์ มโนห์รา โม่งป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัตร์ นอกจากนี้ยังมีบทละครเก่าก่อนรัชกาลที่ 2 อีก 5 เรื่องซึ่งเข้าใจว่าเป็นของอยุธยาเช่นกันคือ ไกรทอง โคนบุตร ไชยเชษฐ พระรถเมรี และศิลป์สุริยวงศ์²⁰⁸

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ละครนอกได้มีพัฒนาการขึ้นจากการเป็นการแสดงพื้นบ้านมาเป็นมหรสพสำหรับราชสำนัก โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงปรับปรุงระเบียบวิธีการแสดงละครนอกเสียใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงภายในราชสำนักเรียกละครนอกลักษณะนี้ว่าละครนอกแบบหลวง²⁰⁹ โดยเปลี่ยนผู้แสดงจากที่เป็นชายล้วนให้เป็นหญิงล้วน ตลอดจนปรับท่ารำให้มีความอ่อนช้อยงดงามยิ่งขึ้นแต่ยังคงความกระชับกระเฉงไว้ ส่วนด้านตัวบทละครนอกที่ใช้แสดงในแบบหลวงนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงบทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ให้มีความไพเราะยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีการปรับปรุงบทกลอนขบขันที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งแต่เดิมมักจะแสดงความตลกโดยตัวละครที่เป็นเสนาหรือล้อเลียนกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวละครที่แสดงความโง่เขลาอยู่เสมอ

²⁰⁶ สัมพันธ์ สุวรรณเลิศ, “กลวิธีการดัดแปลงวรรณกรรมต้นฉบับเป็นบทละครนอกของกรมศิลปากร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 23.

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 24.

²⁰⁸ นิตยา กาญจนะวรรณ, *วรรณกรรมอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), 92-113.

²⁰⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ละครฟ้อนรำ ประชุมเรื่องละครฟ้อนรำและระบำรำเต้น* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 340.

ละครนอกแบบหลวงได้ปรับเปลี่ยนการแสดงขบขันให้เป็นไปในลักษณะเสนาสอพลกษัตริย์หรือข้าทาสสอพลอนายเป็นต้น ส่วนลักษณะการแสดงที่ดำเนินอย่างฉับไวนั้นยังคงไว้เช่นเดิม²¹⁰

จากการสำรวจพบว่าบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกไว้ 5 เรื่อง คือ เรื่องไชยเชษฐา เรื่องมณีพิชัย เรื่องคำวี เรื่องสังข์ทอง และเรื่องไกรทอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงนิพนธ์บทละครนอกไว้ 1 เรื่อง คือเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพวังหน้าทรงพระนิพนธ์บทละครนอกไว้ 3 เรื่อง คือ เรื่องพระลอ ตอนพระลอคดั่ง เรื่องขุนช้างขุนแผนตอนลาวทองลงมาพบกับวันทอง ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางเบญจกายหึงนางสุวรรณกัณฐิมาบตละครนอกของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เมื่อครั้งยังทรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทินกร จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า เรื่องไกรทอง เรื่องเทวีขุนนางकुลา เรื่องมณีพิชัยและเรื่องสุวรรณหงส์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องอภัยนุราชของสุนทรภู่อีกด้วย

ด้านขนบการแสดงละครนอกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องละครนอกไว้ว่า

...ละครนอกคือละครที่ราษฎรเล่นกันในพื้นเมือง ตัวละครเป็นชายทั้งนั้น เพราะแต่โบราณมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้ผู้อื่นมีละครผู้หญิง (ฟังพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินทร์) ละครนอกเล่นเรื่องต่างๆ เว้นแต่เรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท กับเรื่องอิเหนาที่เป็นเรื่องสำหรับละครใน เพราะฉะนั้นบทละครเรื่องอื่นๆนอกจาก 3 เรื่องนั้นจึงเรียกว่าบทละครนอก²¹¹

มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงลักษณะของละครนอกไว้ว่า

...การแสดงละครนอกนั้นมีความมุ่งหมายที่จะดำเนินเรื่องไปโดยเร็ว เจือปนด้วยความตลกขบขัน โลกโผนต่างๆ บางคราวถึงแก่หยาบโลน หากช่วงใดมีช่องที่จะเล่นได้ก็จะเล่นตลกอยู่ตรงนั้นนานๆ โดยมีได้คำนึงถึงการดำเนินเรื่องหรือเวลาแต่อย่างใด แม้จนบประเพณีก็

²¹⁰ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509), 35.

²¹¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำบทละครนอกรัชกาลที่ 2”, *บทละครนอกกรม 6 เรื่อง* (พระนคร: ศิลปะบรรณาการ, 2501), ข - ค.

อาจจะทำได้ เช่น ตัวพญามหากษัตริย์ หรือนางพญา ก็อาจเล่นตลกคลุกคลีทำที่ท่าต่างๆ ประปนไปกับเสนาบรืวารได้ เมื่อความมุ่งหมายของตัวละครนอกมีอยู่เช่นนั้น บทประพันธ์ก็ต้องแต่งให้รวบรัด ใช้ถ้อยคำตลาดเป็นพื้นและเปิดช่องให้เล่นตลกกันได้มากๆ ศิลปะแห่งการรำรำก็ต้องทำท่าว่องไวกระฉับกระเฉง เน้นความรู้สึกเด่นชัดเป็นจริงเป็นจัง สิ่งสำคัญของตัวละครผู้แสดงละครนอกนั้นก็คือผู้แสดงจะต้องคล่องแคล่วว่องไว ทั้งในการรำ การร้อง และมีปฏิภาณในการพูดจัดเจน เพราะเวลาแสดงตัวละครต้องพูดเองทั้งในการดำเนินเรื่องและเล่นตลกและบางบทต้องร้องเอง²¹²

สมถวิล วิเศษสมบัติ กล่าวถึงลักษณะของละครนอกไว้ดังนี้

1. ศิลปะการรำไม่ประณีต แต่รวดเร็วและรวบรัด การฝึกก็ท่าง่าย
2. การร้อง ตัวละครมีบทร้องเองบ้าง เป็นกลอนแต่งบ้าง แทรกตลกขบขันเอาเองบ้าง
3. การเดินเรื่องรวดเร็ว เพราะผู้ดูต้องการดูเรื่องมากกว่ากระบวนการรำ
4. คนตรี ใช้ปีพาทย์เครื่องห้าคือ ปี่ ระนาด โทน กลอง ฉิ่ง

ละครนอกจะไม่เล่นเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์และอุณรุท เพราะเป็นบทละครที่แต่งขึ้นสำหรับใช้เล่นละครใน ที่ประกอบด้วยกระบวนการรำที่ประณีต การดำเนินเรื่องจะไม่เหมาะกับการเล่นละครนอก²¹³

วันทนี ม่วงบุญ กล่าวถึงลักษณะของละครนอกไว้ดังนี้

ละครนอกมีวิวัฒนาการมาจากละครชาตรีมีลักษณะและระเบียบวิธีการเล่นดังนี้

1. การรำไม่ประณีตเท่าละครใน เพราะต้องเดินเรื่องให้รวดเร็วทันใจคนดู การเล่นมุ่งทางตลกขบขัน บางที่ค่อนข้างจะหยาบคาย
2. บท มีบทร้องและบทเจรจาซึ่งมักแทรกบทตลก
3. การแต่งกายในปัจจุบันแต่งเหมือนละครใน
4. คนตรีใช้ปีพาทย์เครื่องห้าหรือปีพาทย์เครื่องคู่ตามโอกาสและความเหมาะสม เรื่องสถานที่ ปีพาทย์เครื่องห้าประกอบด้วยระนาดเอก ฉิ่งวง กลองทัด ตะโพน ปี่ กับเครื่องประกอบจังหวะคือ ฉิ่ง ฉาบ กรับ โหม่ง กลองแขกสองหน้า

²¹² มนตรี ตราโมท, การละเล่นของไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 12.

²¹³ สมถวิล วิเศษสมบัติ, วรรณคดีการละคร (กรุงเทพฯ: อักษรบัณฑิต, 2524), 42.

5. เรื่องที่นำมาแสดงมักจะมาจากชาดกหรือนิทานพื้นเมือง ไม่นำเรื่องอิเหนา อุณรุทมอลัน เพราะเป็นเรื่องเฉพาะละครใน
6. เดิมทีผู้ชายเล่นล้วนแต่ปัจจุบันผู้หญิงแสดงก็มี
7. เพลงที่ใช้กับละครนอกจะเป็นเพลงลัดๆ เร็วๆ ใช้เพลงร่ายนอกเป็นเพลงดำเนิน เรื่อง เพลงสำหรับละครนอกมีซ้ำปนออก ร่ายนอก ปั่นตลิ่งนอก ชมดงนอก ฯลฯ
8. ละครใช้เพลงหน้าพาทย์น้อย²¹⁴

โกชัย สาริกบุตร กล่าวถึงละครนอกไว้ว่าละครนอกมีลีลาการแสดงแบบชาวบ้าน ลักษณะเฉพาะที่เด่นชัดและสังเกตง่ายคือนิยมตลกเป็นพื้น การดำเนินเรื่องต้องเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะผู้ชมไม่สามารถอดทนต่อความยืดเยื้อได้ ศิลปะการรำต้องว่องไว กระฉับกระเฉง มีท่าทีอิริยาบถแบบชาวบ้าน บทละครก็ใช้ถ้อยคำไม่ประณีต ใช้คำสามัญง่ายๆ วิธีบรรยายบทบาทของตัวละครสูงศักดิ์ไม่แตกต่างจากลักษณะของคนสามัญเท่าใดนัก²¹⁵

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าละครนอกเป็นละครที่มีความคล้ายคลึงกับละครชาตรีและละครโนราชาตรีซึ่งแต่เดิมใช้ผู้ชายล้วน หากแต่สมัยต่อมามีการใช้ผู้หญิงร่วมแสดง ละครนอกไม่มีกฎเกณฑ์การแสดงที่ตายตัว คำที่ใช้ในบทละครนอกมักเป็นคำตลาด บางครั้งอาจหยาบโลน การดำเนินเรื่องรวดเร็วเช่นเดียวกับเพลงที่ใช้ ไม่ค่อยปรากฏเพลงหน้าพาทย์ ใช้เครื่องดนตรีประเภทปี่พาทย์เครื่องห้าหรือเครื่องคู่ซึ่งจะเลือกใช้ตามความเหมาะสม เรื่องที่ใช้แสดงมีที่มาจากนิทานชาดกหรือนิทานพื้นบ้าน แม้ตัวละครที่อยู่ในสถานภาพกษัตริย์ก็สามารถแสดงบทตลกได้ ลักษณะที่สำคัญที่สุดในการแสดงบทละครนอกคือบทตลกซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้บทละครนอกกับบทละครในมีความแตกต่างกัน บทตลกเหล่านี้เป็นที่สังเกตได้ว่าเป็นไปในทางเสียดสีและทำทนายต่อความคาดหวังของสังคม

²¹⁴ วันทนี ม่วงบุญ, แนวทางการศึกษาวรรณคดีการแสดง (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2533), 11.

²¹⁵ โกชัย สาริกบุตร, ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอกและบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2522), 6-7.

บทที่ 3

การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครหญิงและตัวละครชาย ในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคาดหวังทางสังคม ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมให้กับสมาชิกใหม่ นับตั้งแต่บุคคลถือกำเนิดสังคมจะส่งผ่านแนวคิดดังกล่าวไปสู่สมาชิกในสังคมรุ่นต่อไปโดยกระบวนการควบคุมทางอำนาจที่เป็นไปในลักษณะของบรรทัดฐานทางสังคมอันได้แก่ วิถีประชา ศีลธรรม จารีต และกฎหมาย

สถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลใดจะแสดงพฤติกรรมตามบทบาทใดนั้นขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด หากสมาชิกในสังคมแสดงบทบาทไม่สอดคล้องกับสถานภาพของตนก็จะมีกระบวนการของบรรทัดฐานทางสังคมเข้ามาจัดการซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานภาพและบทบาทดังกล่าว

1. การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครหญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถานภาพและบทบาทของตัวละครหญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม โดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะได้แก่ ตัวละครหญิงในฐานะลูกสาว ตัวละครหญิงในฐานะภรรยา และตัวละครหญิงในฐานะมารดา

1.1 ตัวละครหญิงในฐานะลูกสาว

ตัวละครหญิงในฐานะที่เป็นลูกจะถือว่าเป็นสิ่งของชิ้นหนึ่งที่บิดา มารดาสามารถที่จะยกให้ผู้ใดก็ได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีนางแก้วกิริยาบุตรสาวเจ้าเมืองสุโขทัย เมื่อบิดาของนางคิดหนีขุนช้างได้นำนางแก้วกิริยามาฝากขาย ดังความที่ว่า

ตัวข้าชื่อแก้วกิริยา

บิดาเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย

เขาร้องฟ้องต้องปรับยับเขิน

ยังค้างเงินสิบห้าหาไม่ได้

จึงเอาข้ามาฝากขายไว้

ลำบากยากไร้มานานปี¹

¹ กรมศิลปากร, พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), 278.

บทละครนอกเรื่องไกรทองตอนนางตะเภาแก้วตะเภาทองถูกชาละวันลักพาตัวไป เจ้าเมืองพิจิตรได้ประกาศว่าหากผู้ใดนำตัวนางตะเภาทองกลับมาได้ ตนจะยกสมบัติให้ครึ่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังจะให้นางตะเภาแก้วเป็นรางวัลอีกด้วยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เศรษฐีวิตกเป็นหนักหนา
ให้ข่าวไพร่ไปข่าวชาวพารา	ใครรับฆ่าชาละวันให้บรรลัย
เงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณ	จะแบ่งครึ่งกึ่งกันปันให้
ทั้งนางตะเภาแก้วแหวไว	จะให้เป็นเมียไม่เสียค่าย ²

บทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัย นางศรีสุพรรณพระธิดาของนางเกสรสุมณฑา ท้าวกุมภกัณฑ์ลงไปเล่นสกาพนันกับพญานาค ท้าวกุมภกัณฑ์ได้พนันเอาบ้านเมืองก็แพ้พญานาค พญานาคจึงขอนางศรีสุพรรณเป็นสินไถ่บ้านเมือง ดังความที่พระศรีสันทกกล่าวว่า

เมื่อนั้น	ศรีสันทกชิงทูลแกลงใจ
นั้ชื้อสุพรรณทราวม้วย	อรทัยเป็นลูกพระเจ้าอา
บิดุเรศไปเล่นสกาพนัน	กับภูงงค์เดิมพันตามปรารถนา
พระยายักษ์นั้นกลับอัปรา	จึงยอมยกธิดาให้นาคี ³

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าทั้งนางแก้วกิริยา นางตะเภาแก้ว ตลอดจนนางศรีสุพรรณซึ่งอยู่ในฐานะลูกสาว ล้วนได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกันคือถูกรีดรอนสิทธิและนางต่างก็มีบทบาทคือเชื้อเพลิงคำสั่งของพ่อแม่โดยไม่มีข้อแม้

สถานภาพความเป็นลูกสาวของผู้หญิงนั้นเป็นบทบาทที่ถูกจำกัดและควบคุมจากสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมครอบครัวที่ผู้ชายซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวมีสิทธิสั่งการหรือกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตของลูกสาวได้ทุกประการ

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครเรื่องไกรทอง** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473), 12. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าวศรีสุนทรนาฏ(แก้ว พนมวัน ณ อยุธยา) ณ วัดเทพศิรินทราวาส)

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545), 511.

1.2 ตัวละครหญิงในฐานะภรรยา

บทละครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แสดงให้เห็นถึงสังคมแบบปิตาธิปไตย อันเป็นวิถีคิดที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ลักษณะอำนาจปิตาธิปไตยดังกล่าวได้ควบคุมพฤติกรรมต่างๆของผู้หญิงโดยเชื่อมโยงได้กับบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งสะท้อนผ่านวรรณกรรมคำสอนต่างๆอันเป็นลักษณะของภาพทางอุดมคติ ขณะเดียวกันเรายังพบว่ามีความสอดคล้องกับลักษณะทางสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นไปในลักษณะของภาพสะท้อนอีกด้วย อย่างไรก็ตามบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นลักษณะที่ถูกประกอบสร้างโดยการนำเอาลักษณะทางเพศในสังคมมาหลอมรวมเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมบทละครนอกจึงสะท้อนคุณค่าและความหมายอันเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปได้ในระดับหนึ่ง บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการนำเสนอบทบาทตัวละครหญิงในฐานะภรรยา กล่าวคือตัวละครเอกฝ่ายหญิงส่วนใหญ่ในบทละครนอกจะมีสถานภาพเป็นภรรยาและจะแสดงบทบาทภรรยาในลักษณะต่างๆกันไปตามโครงเรื่องซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

1.2.1 ผู้หญิงจำเป็นต้องมีสามี

สังคมไทยเป็นสังคมปิตาธิปไตยที่เน้นความเป็นศูนย์กลางของเพศชาย ดังนั้นเพศหญิงจึงกลายเป็นเพศที่เสียเปรียบในทางสังคม มุมมองดังกล่าวนี้กำหนดให้ผู้หญิงเป็นเพศที่ไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ในสังคมและมีความจำเป็นต้องพึ่งพาผู้ชาย ผู้หญิงที่ไม่ได้อยู่ในการปกครองของผู้ชายจะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม เหตุผลดังกล่าวทำให้ผู้หญิงจำเป็นต้องมีสามี แนวคิดดังกล่าวนอกจากจะปรากฏในข้อมูลทางประวัติศาสตร์แล้วยังปรากฏในวรรณกรรมบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกด้วย

บทละครนอกเรื่องควาวิ ในตอนที่นางจันท์สุดากล่าวถึงพระคุณของพระควาวิว่า “คุณของทรงฤทธิ์ดังบิดุเรศ เหมือนฉัตรแก้วกั้นเศกเศศ”⁴ หรือในบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ นางเกศสุริยงก็ได้กล่าวว่า “เห็นแต่พระองค์ผู้ทรงเดช คือบิดุเรศปกเกศ”⁵ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสถานภาพความเป็นภรรยาทำให้ผู้หญิงมีความสูงส่งและปลอดภัย เพราะสามีเปรียบได้กับบิดาที่คอยปกป้องบุตรในอุทร สิ่งเหล่านี้ล้วนขึ้นอยู่กับสถานภาพความเป็นสามีนั่นเอง

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ สุวรรณหงส์, กลอนบทละคร(หมวดอักษร ส. สมุดไทย เลขที่ 173 ฐที่ 114 ชั้นที่ 6/1 มัดที่ 144 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ), 20-21.

บทละครนอกเรื่องอภัยนุราชได้กล่าวถึงนางศรีสาหงว่า “หรือเจ้ญใจไว้วงศ์ พงศ์พันธุ์ จะรับขวัญเนตรน้องไปครองวัง”⁶ เป็นการสื่อความหมายว่าหากนางศรีสาหงไม่มีญาติที่น้องก็อาจไม่ปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ทั้งนี้เพราะนางเป็นผู้หญิง ดังนั้นนางศรีสาหงจึงควรไปเป็นพระชายาของพระอภัยนุราช

กรณีที่ผู้หญิงอยู่ในสภาพแม่ม่ายหรือถูกสามีทอดทิ้ง สังคมจะตีค่าของผู้หญิงนั้นให้ตกต่ำลงไปทันที ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่นางวันทองถูกขุนแผนตัดรักได้รำพึงว่า “เป็นสตรีสามีร้างเรรวน ชายจะลวนหมยอำระยาเยา”⁷ แสดงให้เห็นว่าการเป็นม่ายของผู้หญิงนั้นยอมทำให้ถูกล่วงเกินทางเพศจนคุณค่าความเป็นเพศหญิงด้อยลงได้

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนที่ท้าวสามนต์ใช้ให้หูกเขยหาเนื้อทรายแข่งกับเจ้าเงาะ แต่ก็กลับสู้เจ้าเงาะไม่ได้ พระองค์จึงทรงปรารภจะประหารหูกเขย หากแต่ก็ทรงนึกถึงพระธิดาว่า “จะเป็นม่ายอายหน้าประชาชน”⁸ ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “แม่ม่าย” เป็นสถานภาพที่ตกต่ำของผู้หญิง

กรณีบทละครนอกเรื่องไกรทอง ตอนไกรทองตามนางวิมาลากลับไปถ้า แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่หญิงม่ายต้องมีสามีใหม่ดังจะเห็นได้จากคำพูดของไกรทองซึ่งพูดกับนางวิมาลาดังความที่ว่า

อันธรรมาศตรีมีผ้า	ค่อยยังชั่วกว่าเช่นที่เป็นม่าย
ไม่มีคนข่มเหงคะเนงร้าย	ไปไหนไปง่ายสบายใจ
จงถอยหลังคิดดูอย่าสู้	ผัวร้างอย่างนี้หาดีไม่
ยอมเป็นที่ติฉินกินใจ	บูรณาว่าไว้ล้วนความจริง ⁹

ความในตอนนีไกรทองได้กล่าวแก่นางวิมาลาว่าเป็นเรื่องธรรมาศที่ผู้หญิงจะต้องมีสามี ซึ่งดีกว่าการอยู่เป็นม่าย เมื่อมีสามีแล้วยอมเป็นที่สบายใจแก่หญิงนั้นไม่มีผู้ใดจ้องทำ

⁶ สุนทรภู่, อภัยนุราช, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), 7.

⁷ กรมศิลปากร, พระราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์(พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), 245.

⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 136.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 337.

ร้าย แต่การเป็นหญิงที่ไร้คู่ก็น่าเป็นที่ยินดีในสังคม แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่กล่าวไว้แต่โบราณ คำกล่าวของไกรทองแสดงให้เห็นว่าค่านิยมของคนสมัยก่อนนั้นผู้หญิงจำเป็นต้องมีสามี แม้สามีเสียชีวิตตนเองกลายเป็นม่ายก็ยังเป็นสิ่งที่สังคมไม่ยอมรับ จึงกล่าวได้ว่าผู้หญิงจำเป็นต้องมีผู้ปกครองที่เป็นผู้ชาย ทั้งนี้เพราะผู้หญิงที่ไร้ผู้ปกครองนั้นอาจจะถูกล่วงเกินจากบุคคลผู้ฉวยโอกาสหรือกระทั่งถูกนิทนาได้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะสังคมสมัยก่อนมองว่าเพศหญิงเป็นเพศที่มีสรีระร่างกายไม่แข็งแรงเท่าเพศชายนั่นเอง

กรณีบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ได้นำเสนอแนวความคิดดังกล่าวผ่านคำพูดของนางเกษสุริยงที่นางยอมตาย แต่ไม่ขออยู่เป็นม่ายดังความที่ว่า

อยู่ไปไหนจะหมดความอดสู
รำพละนางท่มทอศกาย

ไม่ขออยู่ให้เขาเห็นว่าเป็นม่าย
พุ่มพ่ายชลนา โศกาลัย¹⁰

ความตอนนี้นางเกษสุริยงกล่าวว่านางจะขอตายตามพระสุวรรณหงส์ไปเพื่อไม่ให้สังคมประณามได้ว่าตนเป็นม่าย ทั้งนี้นางได้แสดงออกถึงความอาลัยรักพระสวามีอย่างสุดซึ้ง

คำพูดของนางเกษสุริยงแสดงให้เห็นว่าการเป็นม่ายของผู้หญิงนั้นเป็นฐานะทางสังคมที่ด้อยค่าและน่าอับอายเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจากตัวบทในตอนนี้นี้เราจะเห็นได้ว่าสังคมสมัยก่อนได้ให้ความสำคัญกับการที่ผู้หญิงต้องมีสามี เพราะตัวบทได้แสดงให้เห็นว่าแม้แต่ผู้หญิงเองก็ให้การยอมรับในเรื่องดังกล่าว

กรณีนางเกษณีในบทละครนอกเรื่องมณีพิชัยตอนต้น ท้าววรกรรมผู้เป็นพระบิดาทรงมีความห่วงใยต่อนางเกษณีพระราชธิดา ด้วยเกรงว่าหากนางไม่ได้อภิเษกสมรสก็จะมอันตรายเป็นดังความที่ว่า

เป็นห่วงดวงเนตรเกษณี
ใครจะช่วยป้องกันอันตรายเป็น

ถ้าบุญพี่หาไม่น่าใจหาย
โหมฉายช่วยดำรงตรีครองคู¹¹

¹⁰ สุวรรณหงส์, 32.

¹¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครนอกเรื่องมณีพิชัย**(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.มล. โอสถ ทินกร ณ วัตโสมนัสวิหาร วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2498), 2.

ความตอนนี้นำวรรกรรมกล่าวว่าจะพระองค์ทรงหว่านนางเกษณี เกรงว่าหากพระองค์สิ้นพระชนม์แล้วจะไม่มีผู้ใดคอยปกป้องนางเกษณี ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีความเสียเปรียบทางด้านเพศสรีระและยังสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมทางสังคมที่แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงต้องพึ่งพาผู้ชายนั่นเอง

อย่างไรก็ตามด้วยทศได้พยายามแสดงให้เห็นว่านำวรรกรรมมิได้ทรงบังคับให้นางอภิเษกกับผู้ชายในลักษณะที่คลุมถุงชน พระองค์ทรงคำนึงถึงจิตใจของนางเกษณีเป็นสำคัญ ดังความตอนที่นำวรรกรรมปรึกษากับมเหสีบุษบง ความว่า

จะทำตามตริครองเราสองคน	เหมือนกคคอยก่าตันลูกสาวศรี
กลัวเกลือกแก้วเนตรเกษณี	หล่อนจะมียินยอมพร้อมใจ
แต่คดีบุราณท่านย่อมน่า	นางเนื้อชอบนางยาอักษมาสัย
ปลุกเรือนตามผู้จะอยู่ไป	ถ้าตัดไม้สานอู่ตามผู้นอน
คำบุราณท่านว่ามาเช่นนี้	ตรงให้ดีพุ่มพวงดวงสมร
จะให้มิปลุกเรือนเพื่อนที่นอน	ต้องผันผ่อนตามจิตพระธิดา ¹²

ความตอนนี้นำวรรกรรมทรงปรึกษากับมเหสีบุษบงว่าจะให้นางเกษณีเลือกคู่โดยมิทรงบังคับหรือจัดหาให้แต่อย่างใด หากแต่จะทรงให้นางเป็นผู้เลือกด้วยตนเอง หากพิจารณาด้วยทศตอนนี้นำเราจะเห็นได้ว่าการที่นำวรรกรรมทรงกระทำเช่นนี้ก็เพราะต้องการให้นางเกษณีอภิเษกกับชายโดยไม่มีข้อขัดแย้ง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรง “กลัวเกลือกแก้วเนตรเกษณี หล่อนจะมียินยอมพร้อมใจ” การกระทำของนำวรรกรรมจึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการให้นางเกษณีมีคู่ครองตามค่านิยมทางสังคมแบบปิตาธิปไตยนั่นเอง

แม้การอภิเษกของนางเกษณีนั้นนำวรรกรรมจะเปิดโอกาสให้นางเป็นฝ่ายที่สามารถจะเลือกผู้ชายได้ก็ตาม แต่ด้วยทศยังแสดงให้เห็นว่านางมิได้เต็มใจและกระทำการแสดงความอับอายเมื่อจะต้องออกไปเลือกคู่ครองดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เขาวเรศเกษณียาหิหญิง
เห็นพี่เลี้ยงรุมหยิกจุกจิกจริง	สมรมิ่งจำใจไคลคลา
ทำลับล่ออร้งบั้งพี่เลี้ยง	อายเอียงเดินออกไปนอกฝา
ผันแปรแลดูกษัตรา	ครั้นสบตาผู้ชายชกอายนัก

¹² เรื่องเดียวกัน.

พี่เลี้ยงนำหน้าพาดำเนิน
 ต่อนานนานจึงชายชาเลืองไป

นางเดินสะดูดเสื้อหื้อไหล
 คุกษัตริย์น้อยใหญ่เหล่านั้น¹³

ความตอนนี้อีกกล่าวว่านางเกษณีจำใจต้องออกไปเลือกคู่ครองเพราะพระพี่เลี้ยงพากันบังคับและเร่งเร้านางอย่างหนัก นางรู้สึกอับอายอย่างมากที่ต้องกระทำในสิ่งดังกล่าว และนางรู้สึกอับอายยิ่งขึ้นไปอีกเมื่อนางสบตากับกษัตริย์ที่มาในงานเลือกคู่ครั้งนี้จนแสดงความก้อเงินเดินสะดูดเสื้อและมีอาการเหงื่อไหล นานๆครั้งนางจึงจะจ้องมองไปที่กษัตริย์เหล่านั้น การที่นางเกษณีต้องออกไปเลือกคู่ครองตามคำสั่งของท้าววรกรรมนั้นทำให้นางรู้สึกอับอายอย่างยิ่ง การที่นางแสดงความผิดปกต้ออกมาได้แก่ การเดินสะดูดเสื้อ การมีเหงื่อไหลออกมาด้วยความตื่นตระหนกนั้น อาการเหล่านี้ น่าจะเป็นเพราะนางตระหนักว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการผิดกับค่านิยมทางสังคมที่ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเลือกผู้ชายมาเป็นสามีอย่างเปิดเผย

แม้ว่าเหตุการณ์ครั้งแรกนางเกษณีจะยังมีได้เลือกคู่ครองก็ตาม อีกทั้งตัวบทยังแสดงให้เห็นว่าท้าววรกรรมมิได้แสดงอาการ โกรธเคืองนางอีกด้วย แต่พระองค์ก็ยังทรงมาเนะจัดหาผู้ชายมาให้นางเกษณีเลือกอีกครั้งดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
 จึงให้เสนาเข้ามาพลัน
 อันหน้าอกษัตริย์ทุกธานี
 จงแกลงแจ้งข้อทุกหน่อไท
 แล้วจงป่าวประกาศราชฎ
 อย่าว่าไพร่ผู้ดีที่มีจน
 ประชุมพร้อมที่หน้าพระลานใหญ่
 เราจะให้ดวงจิตพระธิดา

กรุงกษัตริย์ปรีดีเปรมเกษมสันต์
 แล้วมีบัญชาตรัสคำรัสไป
 บุตรีเราไม่คิดพิสมัย
 ให้คืนไปนครย่ำร้อนรอน
 ทว่านครทุกตรอกชอกถนน
 หนุ่มแก่กลางคนเร่งป่าวมา
 แต่ในวันรุ่งพຽงนี้หนา
 เลือกลูกนางตามชอบใจ¹⁴

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าท้าววรกรรมมิได้พิโรธนางเกษณีแต่อย่างใด พระองค์โปรดให้เหล่ากษัตริย์ที่มาในงานเลือกคู่กลับไปยังบ้านเมืองของตน แล้วจึงโปรดให้ป่าวประกาศหาบรรดาประชาชนในเมืองทั่วไปมาให้นางเกษณีเลือกแทน การกระทำของท้าววรกรรมในครั้งนี้ได้เป็นการยืนยันถึงความจำเป็นที่นางเกษณีต้องอภิเษกอย่างชัดเจน แม้ว่านางเกษณีจะมีสิทธิ์ในการ

¹³ เรื่องเดียวกัน, 14.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 17.

เลือกผู้ชายมาเป็นคู่ครองได้ตามที่นางต้องการ อย่างไรก็ตามสิทธิของนางเกษณีก็ถูกจำกัดอยู่กับข้อบังคับของท้าววรกรรมว่าต้องเลือกคู่ครองทั้งที่นางไม่ต้องการ ทั้งนี้เพราะนาง “มิได้คิดที่จะมีผัว แต่หากกลัวอาญาเป็นข้อใหญ่”¹⁵ ดังนั้นการเลือกคู่ครองของนางเกษณีในครั้งนี้จึงมิได้เป็นไปโดยเสรีอย่างที่ด้วบทพยายามแสดงหากแต่แฝงไว้ด้วยอำนาจบีบคั้นไปโดยควบคุมอยู่นั่นเอง

กรณีที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายเลือกผู้ชายเป็นคู่ครองนั้นยังปรากฏอย่างชัดเจนในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ในตอนที่ท้าวสามนต์ให้พระธิดาทั้งเจ็ดเลือกคู่ โดยท้าวสามนต์ได้ตรัสแก่นางมณฑาทวีว่า

ทุกวันนี้คู่ที่กับตัวเจ้า	ไม่เที่ยงแท้แก่เผ่าลงหนักหนา
เจ็บปวดครุ่นไปใครชรา	ถอยกำลังวังชาลงทุกปี
ยิ่งคิดคิดไปให้ใจสิ้น	จะตายวันตายพรุ่งมิรู้ที่
พี่ปรารมภ์สมบัติของเรา	ถ้าแม่นหากบุญที่ไม่จริง
จงช่วยกันคำริตริตรองดู	จะหาคู่ให้ลูกปลุกฝัง
จะแบ่งปันข้าวของในท้องคลัง	ให้ครอบครองเวียงวังเห็นทันตา
จะจัดแจงแต่งตามอารมณ์เรา	เหมือนข่มเขาคอซิ่นให้กลืนหล้า ¹⁶

ความตอนนีท้าวสามนต์กล่าวว่าพระองค์ล่วงเข้าสู่วัยชรา เร็วแรงถดถอยลงทุกวัน พระองค์ทรงปลงพระทัยว่าอาจต้องสิ้นพระชนม์ลงสักวันหนึ่ง พระองค์ทรงหวังแต่พระธิดาทั้งเจ็ดนาง พระองค์จึงดำริว่าจะหาคู่ครองให้แก่พระธิดาเหล่านั้น แนวคิดของท้าวสามนต์แสดงให้เห็นว่าราชสมบัตินั้นย่อมสืบทอดกันเฉพาะผู้ชายเท่านั้น การที่ท้าวสามนต์พยายามให้พระธิดาอภิเษกนั้นจึงเป็นไปเพื่อหาผู้ที่จะมาสืบทอดราชสมบัติของตน ทั้งนี้เพราะค่านิยมทางสังคมในสมัยนั้นเห็นว่าผู้หญิงไม่มีความเหมาะสมที่จะปกครองบ้านเมือง

การเลือกคู่ครองของพระธิดาทั้งเจ็ดนางในครั้งนี้ ท้าวสามนต์ทรงวางเงื่อนไขไว้ว่าหากพระธิดาทั้งเจ็ดปรารถนาชายใดก็ให้โยนพวงมาลัยไปคล้องชายผู้นั้น ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ยิ้มย่องผ่องใส
จึงตรัสแก่ธิดาอย่าใจ	พอให้ประมุขมกษัตรา

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 22.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 79.

นางเยาว์เจ้าจงไปเลือกคู่
ถ้าแม่น้ประกอบชอบวิญญาณ์

ที่สมควรเป็นคู่เสนาหา
จงทิ้งพวงมาลัยไปสวมมือ¹⁷

ความตอนนีด้วบทพยายามแสดงให้เห็นเช่นเดียวกับบทละครนอกเรื่อง มณีพิชัยตอนต้นว่าพระบิดาให้พระธิดาเป็นฝ่ายเลือกคู่ หากพระธิดาทั้งเจ็ดพอใจชายใดก็ให้นาง โยนพวงมาลัยให้แก่ชายผู้นั้น หากแต่พระราชโองการดังกล่าวนี้ก็ยังคงแฝงพระราชอำนาจคือ ต้องการให้พระราชธิดาอภิเษกมีพระสวามีเพื่อสืบราชสมบัติของพระองค์นั่นเอง

อย่างไรก็ตามพระธิดาทั้งเจ็ดมีลักษณะอาการเช่นเดียวกับนางเกษณี กล่าวคือเงินอายุไม่ปรารถนาจะเลือกคู่ครองดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
ผูกคิ้วนี้หน้าไม่คลาไคล
ให้หนีก็อภัยสอดอวย
ยิ่งคิดยิ่งเงินเมินพักตรา

ทั้งเจ็ดบุตรศรีไส
ก้มแกะเสื้อฉันทไปมา
จะไปเลือกผู้ชายน่าชายหน้า
กัลยาณีได้จรลี¹⁸

ความตอนนีกล่าววว่าพระธิดาทั้งเจ็ดนางต่างแสดงความเงินอายหน้านี้วคิ้ว ขมวด ก้มแกะเสื้อฉันทเมินพระพักตร์ไม่กล้าสบตากับบรรดากษัตริย์ทั้งหลายและไม่ยอมออกไป เลือกคู่ การที่นางเกษณีและพระธิดาทั้งเจ็ดเกิดความเงินอายต่อการเลือกผู้ชายเป็นคู่ครองนั้นเป็น เพราะนางต่างตระหนักดีวว่าสังคมมิได้คาดหวังให้ผู้หญิงมีบทบาทในการเลือกคู่ครอง ซึ่งแนวคิด ดังกล่าวนี้่น่าจะได้รับการปลูกฝังโดยสังคมจนแฝงเข้าไปในความกิดระดับจิตใต้สำนึก ทำให้เหล่านางทั้งหลายไม่กล้าที่จะออกมาเลือกผู้ชาย

กรณีนางรจนาเป็นตัวละครผู้หญิงที่กล้าทูลต่อท้าวสามนตว่า “ขออยู่ด้วย ชนกชนนี้ ที่จะมิภักดานั้นหาไม่”¹⁹ นางใจเด็ดถึงขนาดประกันว “เบื่องหน้าถ้าตัวลูกช่วไป จงฆ่า เสียอย่าไว้ชีวิต”²⁰ ทำให้ “ท้าวสามนตจันจิต กอดเข้าตะลิ่งรำพึงคิด”²¹ เพราะไม่อาจบังคับนาง รจนาได้นั่นเอง

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 80.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 84.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 90.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 91.

อย่างไรก็ตามในที่สุดแล้วท้าวสามนต์ก็สามารถบังคับให้นางรจนาลือกู่ได้สำเร็จ หากแต่เมื่อนางรจนาลือกู่ครองได้ไม่ถูกพระทัยท้าวสามนต์ก็เป็นที่ยึดเคื่องนำมาซึ่งการถูกจับไปอยู่กระท่อมปลายนาในที่สุด กล่าวได้ว่าผลลัพธ์ของการลือกู่ครองของนางเกษณีและนางรจนานในทางสังคมมีจุดจบที่ย่ำแย่พอกัน

ผลลัพธ์ที่สอดคล้องกันระหว่างนางเกษณีและนางรจนานับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะทั้งสองเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วนางทั้งสองมิได้รับเสรีภาพอย่างแท้จริง แม้ว่าท้าวกรรมและท้าวสามนต์จะให้อิสระในการเลือกคู่ครองก็ตาม แต่จุดประสงค์หลักในการลือกู่คู่นั้นเป็นไปเพื่อหาผู้สืบทอดอำนาจแบบปิตาธิปไตยเท่านั้น เสรีภาพที่นางทั้งสองได้รับแท้ที่จริงยังคงอยู่ในขอบเขตที่จำกัดเพียงว่าต้องเลือกผู้ชายมาอภิเษกเพื่อสืบราชสมบัติของพระราชบิดาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมื่อนางทั้งสองได้เลือกชายที่ทุพพลภาพหรือมีลักษณะที่ไม่สามารถปกครองบ้านเมืองมาเป็นคู่ครองจึงได้รับการลงโทษที่รุนแรง จึงกล่าวได้ว่าเสรีภาพที่นางเกษณีและนางรจนาได้รับนั้นเป็นเสรีภาพลวงภายใต้แนวคิดปิตาธิปไตยนั่นเอง

กรณีบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ มีการนำเสนอบทบาทของนางเกษสุริยงในการเลือกคู่ครอง โดยการเสียดมาลาลอยไปกับผอบ ดังความที่ว่า

ของเจ้าเกษสุริยงบรรจงลอย	เสียดแล้วก็ลอยพระคงคา
ใครได้ผอบกับมาลา	ของข้าที่เสียดลอยไป
ผู้นั้นจะเป็นคู่ครอง	กับตัวน้องเจ้าของมาลัย
ได้แล้วอย่านิ่งนอนใจ	ขอเชิญภูวนัยเสด็จมา
อยู่เมืองมัตตตั้งอังคนาต	แม้้นคลาดน้องน้อยจะคอยหา ²²

ความตอนนี้นำกล่าวว่านางเกษสุริยงได้ทำการเสียดผอบกับมาลาลอยไปตามน้ำเพื่อหาคู่ครอง โดยมีสาส์นแนบไปว่าผู้ใดเก็บผอบกับมาลานี้ได้ให้รีบติดตามมาหานางยังเมืองมัตตตั้งอย่าปล่อยให้ห่างเฝ้าแต่รอคอย

แม้ว่าด้วยพยายามแสดงให้เห็นว่านางเกษสุริยงจะเป็นฝ่ายเลือกคู่ครองเองก็ตาม แต่การกระทำของนางเกษสุริยงนั้นเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะมีสามีนั้นอาจจะเป็นผลมาจากการที่นางถูกเลี้ยงดูในราชสำนัก ทำให้นางไม่ได้รับอิสระในด้านนี้เท่าที่ควร การกระทำ

²² สุวรรณหงส์, 11.

ของนางจึงแสดงให้เห็นถึงความคิดของนางที่ตระหนักรู้ถึงความจำเป็นในการมีสามีตามค่านิยมทางสังคมสมัยนั้น

นอกจากนี้กรณีของนางเกศสุริยงเลือกคู่ยังมีลักษณะของการจัดสรรภายใต้แนวคิดปิตาธิปไตยกล่าวคือตอนที่นางเกศสุริยงเสี่ยงทายผอบหาคู่ นั้น เทวัญพระสมุทร ได้มีส่วนในการเลือกคู่ให้แก่นางดังความที่ว่า

บัดนั้น	เทวัญพระสมุทรแก้วกล้า
จึงบันดาลพะอบรจนา	ให้ลอยมาตามสายวารี
ด้วยเปนคู่ครองของภูวน	ผู้ใดจะเหนาก็ไม่มี
พะอบทองก็ล่องลอยรี	มาวนอยู่ที่หน้าพระราช ²³

ความตอนนี้นำกล่าวว่าเทวัญพระสมุทร ได้เป็นผู้บันดาลให้ผอบลอยไปหาพระสุวรรณหงส์ ซึ่งเท่ากับว่าเทวัญพระสมุทร ได้เป็นผู้คัดเลือกชายผู้ที่จะเป็นพระสวามีของนางเกศสุริยงนั่นเอง เราจะสามารถเห็นลักษณะร่วมกันประการหนึ่งของนางเกศสุริยง นางรจนาและพระเชษฐภคินีอีกหกนาง ตลอดจนนางเกศสุริยงที่มีลักษณะของการเสี่ยงทายซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องบุญญาธิการซึ่งแสดงให้เห็นว่าตัวละครเหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือต้องการที่จะได้ผู้ชายที่ดีมาเป็นพระสวามีให้คู่ควรกับบุญญาธิการของตนเอง

การเลือกคู่ครองของผู้หญิงที่ดูเหมือนว่าจะได้รับการเปิดโอกาสให้มีอิสระ นั้น แท้จริงแล้วเมื่อพิจารณาตามตัวบทจะเห็นได้ว่ากระบวนการทั้งหมดถูกควบคุมโดยผู้เป็นพ่อนับตั้งแต่เริ่มต้นความคิดจนกระทั่งผลลัพธ์ที่ตามมาในภายหลัง เราจะเห็นได้ว่ากรณีนี้ที่ตัวละครหญิงเลือกสามีที่ตรงตามความต้องการของพ่อแม้จะเป็นที่พอใจของพ่อและแม่ แต่ในกรณีตัวละครหญิงเลือกสามีที่มีคุณสมบัติไม่ตรงกับที่พ่อแม่ของฝ่ายหญิงต้องการก็จะนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ไม่ดี ดังจะเห็นได้จากกรณีนางรจนาและนางเกศสุริยงซึ่งเลือกสามีที่ขาดคุณสมบัติตามที่พ่อแม่ต้องการที่สุดแล้วต่างก็ไม่ได้รับการยอมรับจากพ่อแม่ นางรजनานั้นท้าวสามนตักกล่าวว่า “จะขับไล่ไปเสียด้วยกันปลุกกระท่อมให้มันอยู่ปลายนา”²⁴ ส่วนนางเกศสุริยงนั้นท้าววรกรรมตรัสให้ “เอาไปปล่อยที่เกาะสิขัง

²³ เรื่องเดียวกัน, 15.

²⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 76.

กับทั้งลูกปรตเกษณี”²⁵ กล่าวได้ว่าทั้งคู่ได้รับผลลัพธ์จากการกระทำที่ไม่ต่างกันนัก อาจกล่าวได้ว่าเสรีภาพในการเลือกคู่ของนางเกษณี นางรจนาดลอดจนพระเชษฐภคินีของนางรจนานั้นเป็นเสรีภาพวงที่ใช้อำนาจแฝงภายใต้ระบอบปีตาธิปไตยในการจัดการทั้งสิ้น เพราะจุดมุ่งหมายหลักเป็นไปเพื่อให้พระธิดาเป็นเครื่องมือในการสืบทอดอำนาจของตน เมื่อพระธิดาไม่เลือกก็ใช้การเกลี้ยกล่อมหรือบังคับให้เลือก เมื่อเลือกแล้วหากไม่พอพระทัย กล่าวคือ ไม่มีคุณสมบัติที่จะสืบทอดพระราชอำนาจได้ก็มีบทลงโทษที่รุนแรง ดังนั้นการเลือกคู่ครองของตัวละครหญิงที่กล่าวมานี้จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองอำนาจแบบปีตาธิปไตย มิใช่มุ่งเพื่อตอบสนองความรักของพระธิดาเมื่อถึงวัยอันควร

เราอาจสันนิษฐานได้ว่าค่านิยมเกี่ยวกับการที่ผู้หญิงต้องมีสามีตลอดจนการที่ต้องถูกประณามหากเป็นม่ายนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันด้วยลักษณะของอำนาจปีตาธิปไตย กล่าวคือ สังคมมีการปลูกฝังค่านิยมและใช้บรรทัดฐานทางสังคมด้านอื่นๆควบคุมให้ผู้หญิงไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ดังจะเห็นได้จากระบบการศึกษาในยุคนั้นซึ่งความรู้ด้านอักษรวิธียังนำไปใช้ในราชการ ถูกเน้นให้กับผู้ชายเป็นสำคัญ ส่วนผู้หญิงนั้นค่านิยมทางสังคมกลับเน้นในเรื่องของการบ้าน การเรือนซึ่งเป็นความรู้ความสามารถที่ตอบสนองต่อผู้ชายโดยตรง กล่าวคือวิชาการบ้านการเรือนนั้นเป็นไปเพื่อดูแลปรนนิบัติต่อผู้ชายที่เป็นสามีให้ได้รับความสุขสบายหลังจากที่เหน็ดเหนื่อยจากการทำงานนอกบ้าน

ประการต่อมาคือด้านเศรษฐกิจนั้น ผู้หญิงแม้จะสามารถปรากฏตัวในพื้นที่สาธารณะได้ก็จริงหากแต่ต้องเป็นไปในลักษณะของแรงงานที่คอยอุ้มชูเศรษฐกิจในครอบครัวและเศรษฐกิจระดับรากหญ้าให้ดำเนินไปได้ ผิดกับผู้ชายที่สามารถเป็นแรงงานหลักในด้านราชการอันเป็นที่ยอมรับในสังคมยุคนั้น บันทึกของสังฆราชปาลเลอรั่กั้วกล่าวว่า “...ราษฎรชายทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป มีหน้าที่ต้องทำงานรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน ราษฎรส่วนหนึ่งรับใช้หลวงด้วยการทำงานให้แก่พระเจ้าแผ่นดินเป็นระยะเวลา 3 เดือน...”²⁶ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงต้องรับภาระในบ้านทั้งหมดรวมทั้งการดูแลสามีด้วย

²⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครนอกเรื่องมณีพิชัย** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.มล. โอสถ ทินกร ณ วัตโสมนัสวิหาร วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2498), 29.

²⁶ ฉอง แบบดิสตี ปาลเลอรั่กั้ว, **บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2524), 11-12.

แม้ว่าในข้อเท็จจริงส่วนหนึ่งที่กล่าวว่าในอดีตผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมเศรษฐกิจหลักในครอบครัว ดังปรากฏในเอกสารต่างๆ เช่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า “...พระอัศวมเหสียังทรงมีพระคลังเรือกำปั่น และพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นเอกพระนางทรงทำการค้าขาย...”²⁷ ปูลซ์ ชาร์ลส์ กล่าวถึงผู้หญิงในเชิงธุรกิจว่า “...ผู้หญิงสยามดูเหมือนมีพลังที่ไม่มีอยู่ในสามีของเธอ...พวกเธอเป็นผู้นำในการทำธุรกิจ เป็นผู้จัดการเรื่องทรัพย์สินสมบัติและแสดงออกซึ่งความสามารถอย่างมากในการรักษาผลประโยชน์ของพวกเขา...”²⁸ นอกจากนี้ การศึกษาของดวงทอง เหล่าวรรณกุล ยังพบว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีจำนวนแม่ค้ามากกว่าพ่อค้า ผู้หญิงสามัญชนไม่เพียงแต่เป็นแม่ค้า แต่มีบทบาททางเศรษฐกิจด้านอื่นๆ อีกด้วย กล่าวคือ เป็นคนกลางรับซื้อสินค้าหรือให้กู้ยืมเงิน เป็นนายเงินรับซื้อทาสและดูแลทาส เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย ตลอดจนกำนันตลาด²⁹ อาจเป็นไปได้ว่าข้อเท็จจริงนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่สังคมปีศาจปีโตยต้องควบคุมผู้หญิงไว้ไม่ให้ครองโตดหรือกระทั่งเป็นม่ายก็ตาม ทั้งนี้เพราะผู้หญิงกุมอำนาจด้านเศรษฐกิจไว้หลายอย่าง ดังนั้นการที่ผู้ชายควบคุมผู้หญิงได้คือการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจในเวลาเดียวกัน

นอกจากนี้เรื่องการควบคุมให้ผู้หญิงมีสามีนั้นยังมีความเกี่ยวข้องกับด้านแรงงานที่ผู้หญิงสามารถเพิ่มผลผลิตทางสังคมได้โดยตนเองเป็นผู้ผลิตทั้งงานและที่สำคัญคือแรงงาน กล่าวคือผู้หญิงเป็นตัวแปรหนึ่งในการเพิ่มจำนวนประชากรโดยสามารถให้กำเนิดบุตรได้ ทั้งนี้เนื่องจากสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นยุคที่ต้องผจญภัยกับภัยสงครามมาตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนกระทั่งธนบุรีจวบจนรัตนโกสินทร์ตอนต้นศึกสงครามเริ่มเบาบาง อาณาจักรสยามในยุคนี้จำเป็นต้องอาศัยแรงงานในการเร่งสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับประเทศ

ข้อสันนิษฐานประการต่อมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่สังคมไม่ยอมรับการเป็นม่ายของผู้หญิง ทั้งนี้อาจเกี่ยวเนื่องกับเรื่องมรดกและความบริสุทธิ์ทางสายเลือด กล่าวคือหากหญิงใดเป็นม่ายย่อมต้องอยู่โดดเดี่ยวและเป็นที่หมายใจของผู้ชายโดยทั่วไปที่จะเข้ามาฉวยโอกาสเอาเปรียบทางด้านร่างกายเนื่องจากไม่มีผู้คอยปกครอง หากผู้หญิงนั้นพลาดพลั้งให้แก่ชายอื่นแล้ว

²⁷ ลาลูแบร์ เดอ, ราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510), 452.

²⁸ Bul, Charles(Translate by Walter Tip), *Siamese Sketch*(Bangkok: White Lotus, 1994), p. 75-76.

²⁹ ดวงทอง เหล่าวรรณกุล, “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), ง.

ระบบเศรษฐกิจทรัพย์สินต่างๆในครอบครัวซึ่งเคยเป็นของสามีคนเดิมตกทอดมาถึงภรรยาจะเปลี่ยนมือไปสู่ชายผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวใหม่ในทันที ลักษณะดังกล่าวนี้ในประเทศอินเดียมีการควบคุมด้วยพิธีกรรมที่เรียกว่า “สตี” กล่าวคือภรรยาต้องเผาตัวตายตามสามีไปด้วยกัน หรือกระทั่งการยกผู้หญิงนั้นให้แต่งงานกับพี่ชายหรือน้องชายของผู้ตาย³⁰ ทั้ง 2 วิธีนี้ล้วนทำให้ทรัพย์สินสมบัติกลับไปตกแก่ญาติของฝ่ายสามีนั่นเอง

สังคมไทยมีค่านิยมให้ผู้หญิงจำเป็นต้องมีสามีโดยอ้างเหตุผลในเรื่องความอ่อนด้อยทางเพศสรีระเป็นหลัก สังคมไทยใช้อำนาจปิตาธิปไตยเข้าควบคุมการมีคู่ครองของผู้หญิงในลักษณะของการเลือกคู่ กล่าวคือผู้หญิงในบทธละครนอกจะได้รับการจัดสรรคู่ครองโดยผู้เป็นพ่อหรือทวดาซึ่งอาจเป็นตัวแทนของผู้ชาย นอกจากนี้เราอาจสันนิษฐานได้ว่าการศึกษาที่ค่านิยมของสังคมไทยกล่าวว่าผู้หญิงจำเป็นต้องมีคู่ครองนั้นเพื่อควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นไปได้ว่าในยุคนี้ผู้หญิงเป็นฝ่ายถือครองอีกด้วย

1.2.2 ภรรยาจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี

แนวคิดเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาที่มีต่อสามีนับเป็นจุดเน้นประการหนึ่งของวรรณกรรมคำสอนของไทย ซึ่งมักสั่งสอนให้ผู้หญิงรู้จักข่มใจตนเองและตระหนักในแง่บาปบุญคุณโทษ ไม่เพียงเท่านั้นแนวคิดดังกล่าวยังแทรกซึมอยู่ในบทธละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นเดียวกัน

บทธละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ตอนที่พระสุวรรณหงส์ต้องหอกยนต์ของนางพี่เลี้ยงทั้งห้า นางเกษสุริยงได้พรอรอยเลือดที่สายป่านว่า นางก็รำพึงว่า “แม่นพระม้วยมุดสุดชีวิต เมียจะกลั่นใจจิตคิดตามตาย”³¹ นอกจากนี้นางเกษสุริยงยังได้แสดงความเป็นห่วงอย่างยิ่งและคิดออกตามหาโดยไม่กลัวอันตรายใดๆดังความที่ว่า

แม่นพระ โคมยงปลงชีวา دم

ผู้ตายชายอื่นมิขอบ

อยู่รองบาทฝ่าละอองเป็นสองศพ

จะหลีกหลบลอบออกนอกพารา³²

³⁰ Horner. I.B., **Women Under Primitive Buddhism** (London: George Routledge & Sons Ltd, 1930), p. 75.

³¹ สุวรรณหงส์, 47.

³² เรื่องเดียวกัน, 24.

ความตอนนี้นางเกศสุริยงกล่าวว่าหากพระสุวรรณหงส์ตายนางก็จะขอตายตาม ไม่คบกับชายอื่นและจะหนีออกจากเมือง

นอกจากนี้ความซื่อสัตย์ในรักของนางเกศสุริยงได้ถูกกวีเน้นว่ามีอำนาจวิเศษทำให้เวทยามาช่วยอีกด้วยดังจะเห็นได้จากการที่นางอธิษฐานอ้อเอาอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ภักดีต่อพระสุวรรณหงส์ให้สามารถหนีออกจากเมืองได้ ดังความที่ว่า

คิดพลางนางนั่งประนมหัตถ์	เดชะความสัตย์ของข้า
ชื่อตรงคงสัตย์แก่ภัสดา	เทวามาช่วยอวยชัย ³³

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางเกศสุริยงอ้อเอาอำนาจความซื่อสัตย์ภักดีต่อพระสุวรรณหงส์มาเป็นข้อต่อรองกับเทวดาเพื่อช่วยให้นางสามารถหนีออกมาจากเมืองมัตตังได้

คำอธิษฐานของนางเกศสุริยงนับว่าได้ผลเพราะแม้แต่ “พี่เลี้ยงกำนันนางทั้งปรางค์ปรา ใครจะเห็นกายก็หาไม่”³⁴ ทั้งนี้เพราะ “เทพไนไพรชลเข้าคลใจ มิให้ใครประสบพบพาน”³⁵ นางเกศสุริยงได้เลย

นอกจากเหตุการณ์ตอนนางเกศสุริยงหนีออกจากเมืองมัตตังแล้ว ยังมีตอนที่นางจะใช้น้ำมันวิเศษของพระอินทร์ในการชุบชีวิตพระสุวรรณหงส์ นางก็ได้อ้อเอาอำนาจแห่งความสัตย์ต่อสามีนางอีกครั้ง ดังความที่ว่า

จิ้งจูดเทียนยกหัตถ์มัสการ	มัจฉาเป็นใหญ่ในสวรรค์
อิกองค์พรหมเมศเวสสุวรรณ	ทั้งฝูงเทวัญในชั้นฟ้า
ข้าชื่อต่อผัวของตัวไซรี	เทพไทจงโปรดเกศา
ข้าเอาน้ำมันนรินทา	ขอให้สามีฟื้นคืนคง ³⁶

การตั้งจิตอธิษฐานอ้อเอาอำนาจความซื่อสัตย์ของนางเกศสุริยงนั้นนับว่าได้ผลเป็นอย่างดีเพราะเมื่อนางชโลมน้ำมันลงบนบาดแผลของพระสุวรรณหงส์แล้ว “บาดแผลที่

³³ เรื่องเดียวกัน, 32.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 47.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 50.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 57.

กายก็หายหมด งามงมรูปโฉมดังชุบใหม่”³⁷ ในทันที ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่เกิดจากความซื่อสัตย์ต่อสามีอันสะท้อนผ่านบทบาทของนางเกษสุริยงได้เป็นอย่างดี

กรณีนางจันท์สุดาจากบทละครนอกเรื่องควาวิซึ่งนางได้แสดงความซื่อสัตย์ต่อพระควาวิโดยไม่ยอมเป็นชายาของท้าวสันนุราช ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ตัวบทแสดงให้เห็นว่า ท้าวสันนุราชไม่อาจล่วงเกินนางได้เพราะอำนาจความซื่อสัตย์ของนางนั่นเอง นอกจากนี้ยังเห็นได้จากกรณีที่นางจันท์สุดากล่าวบริภาษท้าวสันนุราชอย่างหนักดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	จันท์สุดาเคืองขัดอชฌาสัย
จึงขับนางกำนัลทันใด	ออกไปเสียอย่ามาพาที
ให้พระอินทร์ลงมาเที่ยวเที่ยว	ก็ไม่เหลียวแลดูอย่างจู้จี้
ไม่ขอพบขอเห็นเช่นนี้	จะสู้มีวชิระของข้าไป
ว่าพลางนางผินผันพักตร์	คิดถึงผัวรักก็รำไให้
ชลเนตรฟุ้งฟองนองนัยน์	ทรมว้ยซ่อนทรวงเข้าโศก ³⁸

ความตอนนี้แสดงให้เห็นว่านางจันท์สุดามีความซื่อสัตย์ต่อพระควาวิเป็นอย่างยิ่ง เพราะนางได้กล่าวว่าแม้แต่พระอินทร์ซึ่งเป็นเทพผู้มีรูปงามที่สุดในสวรรค์ หากมาปรากฏองค์ตรงหน้านาง นางก็จะไม่คิดแม้แต่จะหันไปมอง แต่นางจะขอตายเสียดีกว่าที่จะมีสามีอื่นนอกจากพระควาวิ

นอกจากการยึดมั่นในด้านความซื่อสัตย์ที่ปรากฏในบทละครนอกแล้ว วรรณกรรมดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงผลตอบแทนในทางที่ดีงามของคุณธรรมดังกล่าวไว้อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางจันท์สุดาถูกจับมาไว้ในปราสาทของท้าวสันนุราช พระองค์ได้พยายามจะล่วงเกินนางหลายรูปแบบดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชเป็นใหญ่
ตั้งแต่ได้จันท์สุดาใจ	มาไว้ในที่มณเฑียรทอง
สุดแสนรักใคร่ไหลหลง	นางไม่ปลงประติพัทธ์ขัดข้อง
พระครวญคร่ำคำริตรีตรอง	ไฉนหนอนวลละอองจะเอ็นดู

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 58.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 439.

ทำเสน่ห์เหล่าเหล่าหลายสิ่ง
สิ้นคำรับตำราวิชาครู

นางยังด่าว่านาคสู
เพราะกายกูแก่เกินขนาดไป³⁹

ความตอนนี้อีกกล่าวถึงท้าวสันนุราชที่ทรงมีพระวิริยะในการครุ่นคิดถึงวิธีการอันจะทำให้นางจันท์สุดามีจิตประคิพพิทกับตน ทั้งนี้เพราะที่ผ่านมานางจันท์สุดามีได้ให้ความสนใจกับพระองค์เลยแม้แต่น้อย

ท้าวสันนุราชได้พยายามเข้ามาขึ้นใจนางจันท์สุดาพระองค์ก็ไม่อาจทำได้สำเร็จทั้งนี้เพราะอำนาจความซื่อสัตย์ต่อสามีของนางจันท์สุดาดังความที่ว่า

อำนาจนางซื่อสัตย์ต่อภัสดา
จึงเสด็จอย่างย่องจากห้องใน

พระราชาร้อนรนไม่ทนได้
รีบไปสรงชลกระวนกระวาย⁴⁰

และ

เดชะความสัตย์ของนางนั้น

ทรงธรรมร้อนรนกระวนกระวาย⁴¹

กล่าวได้ว่าการกระทำของท้าวสันนุราชไม่มีผลทำให้นางจันท์สุดาเปลี่ยนใจจากพระคาวิมารักพระองค์ได้เลย อีกทั้งท้าวสันนุราชยังไม่อาจล่วงเกินนางจันท์สุดาได้ด้วย ทั้งนี้เพราะอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ของนางจันท์สุดาที่มีต่อสามี หรืออีกนัยหนึ่งคือนางไม่ปรารถนาให้ชายใดนอกเหนือจากพระคาวิมาต้องกายนางนั่นเอง เหตุการณ์ที่ท้าวสันนุราชไม่สามารถล่วงเกินนางจันท์สุดาได้นั้นอาจเป็นการสะท้อนมายาคติเกี่ยวกับเรื่องบุญญาธิการของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เช่นพระคาวิ การที่ท้าวสันนุราชไม่อาจล่วงเกินนางจันท์สุดาได้ก็เป็นเพราะบุญบารมีของพระองค์ไม่เทียบเท่ากับพระคาวิ หากวิเคราะห์ตามที่กล่าวมานี้นางจันท์สุดาก็จะเป็นเพียงแค่สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงบุญญาธิการของพระคาวิเท่านั้น

ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยาเมื่อผู้หญิงแต่งงานแล้ว ผู้หญิงต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี ดังปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สะท้อน

³⁹ กรมศิลปากร, พระบรมราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์, 283.

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, เรื่องเดียวกัน, 413.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 414.

หน้าที่ของภรรยาตามแบบฉบับจารีตทางสังคมไทยซึ่งมักมุ่งเน้นให้ผู้หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ความตั้งแต่ขุนแผนกลับจากราชการทัพบ้านนางวันทอง นางวันทองได้กล่าวว่ “ตั้งแต่หม่อมบ่าราศคลาดไป รักษาตัวกลัวภัยเป็นพันคิด” ไม่เพียงเท่านั้นเมื่อนางวันทองเข้าใจว่าขุนแผนเสียชีวิตในสงครามแล้วนางก็ยังพริ้งแต่คิดถึงและหมั่นทำบุญไปให้ดังความที่ว่า

ก็ตั้งใจแต่สร้างการกุศล	แผ่ผลไปให้หม่อมทุกเข้าคำ
บุญใดที่มีได้เคยกระทำ	ทำแล้วกรวดน้ำอุทิศไป
เสพออาหารกรวดน้ำทุกคำเช้า	จะนอนเล่าก็ไม่หลับไหล
จนไฟผอมตรอมชুবระยำใจ	น้องล้มไปปานปีมจะวายปราณ ⁴²

ความตอนนี้นางวันทองกล่าวว่าตั้งแต่นางทราบว่ขุนแผนเสียชีวิตในสงคราม นางก็ตั้งใจประกอบกรบุญกุศลแผ่ไปให้แก่ขุนแผน แม้ยามรับประทานอาหารหรือยามนอนก็ตาม นางยอมปฏิบัติเช่นนี้มีได้ขาดจนนำมาซึ่งความเจ็บไข้

ความรักของนางวันทองในครั้งนี้ได้แสดงออกเป็นความภักดีต่อขุนแผน นางยกเอาเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนไม่อยู่ด้วยกันมาบอกเล่าให้ขุนแผนได้รับรู้ นอกจากนี้นางวันทองยังแสดงความภักดีต่อขุนแผนในลักษณะข้ามภพข้ามชาติ แม้ว่านางจะเข้าใจว่าขุนแผนเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม ดังความที่ว่า

จะคอยพบแต่หม่อมพลายแก้ว	แสนเสน่ที่สุดแล้วไม่สูญสิ้น
กว่าจะล้มแผ่นดินฟ้าแดนดิน	เทพเจ้าจอมอรินทร์เป็นพยาน ⁴³

ความตอนนี้นางวันทองกล่าวว่านางเฝ้าคอยแต่ขุนแผนผู้เดียวเท่านั้น ขอผูกพันรักไปด้วยกันทุกภพทุกชาติ จนกว่าจะถึงวันสิ้นโลก ความตั้งมั่นนี้แม้แต่พระอรินทร์ก็เป็นพยานได้ จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของนางวันทองเปี่ยมไปด้วยความซื่อสัตย์จนถึงความภักดีที่เกิดจากความรักของนางกับขุนแผนนั่นเอง

⁴² เรื่องเดียวกัน, 231.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 246.

บทละครนอกเรื่องอภัยนุราชตอนที่พระอภัยนุราช มีพระประสงค์ที่จะนำดวงตาของนางทิพมาลีผู้เป็นพระมเหสีไปทาร์ักษานางศรีสาหง นางทิพมาลีก็มีได้ขัดพระทัย นางกล่าวว่า แม้นเนตรนี้ต้องประสงค์พระทรงธรรม์ ถึงชีวันบรรลัยไม่เสียดาย⁴⁴ แสดงให้เห็นความซื่อสัตย์ของนางที่เอาชีวิตเป็นเดิมพัน

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่นางจันทราทราบว่า ท้าวสามนต์จะให้เจ้าเงาะผู้เป็นสามีของนางหาปลาแข่งกับหกเขย นางคิดว่าเจ้าเงาะจะต้องแพ้ต่อหกเขยและถูกประหารชีวิตอย่างแน่นอน แต่นางก็ได้แสดงความซื่อสัตย์ภักดีต่อเจ้าเงาะดังความที่ว่า

ถ้าพระรูปทองน้องบรรลัย	เมียจะตามเข้าไปมิได้พริ้น
จะให้เขาพิฆาตฟาดฟัน	สู้ตายตามกันไปไม่คิดกลัว
ไม่ขออยู่คู่น้ำคนทั้งหลาย	มิให้ชายอื่นต้องเป็นสองคู่
ว่าพลางนางทุ่มทอดตัว	ตืออกชกหัวเข้ารำไป ⁴⁵

ความตอนนี้นางจันทราทราบว่าถ้าเจ้าเงาะตายไปเมื่อใด นางก็จะขอตายตาม ไม่เสียดายชีวิต และจะไม่ยอมเป็นของชายอื่นให้ถูกประณามว่ามีสามีถึงสองคน โดยเด็ดขาด

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐาตอนที่พระไชยเชษฐาจับ ไล่ นางสุวิญชาออกจากเมือง ทำให้นางวิพาร์ผู้ติดตามนางสุวิญชาโกรธมาก ได้ต่อว่าพระไชยเชษฐาให้นางสุวิญชาฟังต่าง ๆ นานาและชวนให้รีบออกจากเมืองหมันต์ไปโดยเร็ว แต่นางสุวิญชากลับกล่าวว่า

ข้าก็รู้อยู่แล้ววิพาร์	ท่านไม่เมตตาจึงจับไป
เมื่อความผินคิดหนึ่งก็ไม่มี	คิดแก่นท่านนี้จึงร้องไห้
วิพาร์อย่าเพ้อคลาไคล	ทรมาวัยวังกลับคืนมา ⁴⁶

⁴⁴ สุนทรภู่, อภัยนุราช, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), 27.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 116.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 236.

ความตอนนี้นางสุวิงษาได้บอกให้นางวิพาร์หยุดว่ากล่าวพระไชยเชษฐาและ
กล่าวโทษตัวนางเอง เหตุการณ์ตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ภักดีต่อสามีของนางสุวิงษาได้
เป็นอย่างดี

ในทางตรงกันข้ามเมื่อตัวละครหญิงตัวใดมีบทบาทส่อไปในทางที่ไม่
ซื่อสัตย์ต่อสามี ตัวบทจะกำหนดให้หญิงผู้นั้นถูกประณามจากสังคม ดังจะเห็นได้จากเรื่อง ไกร
ทองตอนที่ไกรทองปะทะคารมกับนางวิมาลา ไกรทองได้ประณามพฤติกรรมของนางวิมาลาว่า

เจ้าสีอำับค่านวน	ทั้งกระบวนกระบิดคิดปั้นปึ่ง
ดั่งหนองน้ำลำธารอันเซาะซึ่ง	เป็นที่พึงสารพัดไม่ขาดใคร ⁴⁷

ความตอนนีไกรทองได้เปรียบพฤติกรรมทางเพศของนางวิมาลากับหนอง
น้ำลำธารที่ให้ความชื่นใจแก่บุคคลที่ผ่านไปมาไม่เลือกหน้า อันเป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่ยอมรับ
ซึ่งนางวิมาลาก็ได้ตีความคำต่อว่าของไกรทองว่าเป็นหญิงชั่วที่มีตราบปดังความที่ว่า “เป็นเคราะห์
เพราะหลงด้วยถ้อยคำ จึงกระหน่ำซ้ำว่าจนหน้าซ้ำ”⁴⁸ และนางต้องพยายามเบี่ยงบ่ายว่าที่ “เจ้าได้
ร่วมรักก็เพราะกลัว ข้าจึงได้มีผิวถึงสองคน”⁴⁹ เพื่อเป็นการบอกกล่าวว่ามีได้เต็มใจแต่ถูกชื่นใจ

นอกจากนี้ในตอนนี้นางคันธมาลีได้โต้เถียงกับพระหลวิชัยในบทบาทของ
ฤาษีนางได้กล่าวตำหนินางจันท์สุดาว่าเป็นหญิงชั่วที่ฆ่าสามีได้อย่างเลือดเย็น และอยากได้ผู้ชายจน
ต้องตามยายเฒ่าทัศประสาทยังกรุงพันธวิสัยดังความที่ว่า

หญิงชั่วฆ่าผิวตัวเสียได้	ไม่มีอาลัยแต่สักหนิด
รันทหาชุ่มชมก็สมคิด	คัจจริตติดตามแม่สื่อมา ⁵⁰

ความตอนนี้นางคันธมาลีได้ต่อว่านางจันท์สุดาว่าเป็นหญิงชั่วที่ฆ่าสามี
ตนเองแล้วตามแม่สื่อคือยายเฒ่าทัศประสาทยเพื่อมาหาสามีใหม่ยังกรุงพันธวิสัย จากคำพูดของ
นางคันธมาลีแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นผู้หญิงที่ต่ำช้าอย่างยิ่ง

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 311.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 313.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 452.

จะเห็นได้ว่าสังคมไทยให้ความสำคัญในเรื่องค่านิยมเกี่ยวกับการที่ผู้หญิงต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามีอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่ตัวละครหญิงมีการกล่าวถึงความซื่อสัตย์ของตนโดยตรง หรือการตั้งสัจจาธิษฐานด้วยจิตตั้งมั่น บทละครนอกได้ยืนยันถึงผลลัพธ์ของความซื่อสัตย์ต่อสามีดังกล่าวโดยการให้สิ่งที่ตัวละครหญิงอธิษฐานนั้น ได้ผลเป็นไปตามที่นางปรารถนา อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าตัวละครหญิงจะยืนยันความซื่อสัตย์ของตนในสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป กล่าวคือกรณีที่ถูกล่วงเกินหรือต้องการช่วยเหลือผู้อื่น ตัวละครหญิงจะให้การตั้งสัจจาธิษฐานเป็นทางเลือก แต่ในกรณีที่ต้องการยืนยันความซื่อสัตย์ของตน ตัวละครก็จะให้การพูดแสดงข้อเท็จจริงหรือความรู้สึกโดยตรง ซึ่งจะเห็นได้ว่าการแสดงความซื่อสัตย์ของผู้หญิงในบทละครนอกเกี่ยวกับประเด็นที่ถูกล่วงเกินหรือการยืนยันความซื่อสัตย์ของตนนั้นล้วนแล้วแต่มีผลประโยชน์ที่เอื้อแก่ชายผู้เป็นสามีทั้งสิ้น บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นวรรณกรรมที่มีแนวคิดอันสอดคล้องกับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆที่แทรกมาขาคติเรื่องความซื่อสัตย์ของผู้หญิงที่มีต่อผู้ชายเพื่อเป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงไม่ให้หญิงมีความสัมพันธ์กับผู้ชายโดยไม่เลือกหน้านั่นเอง

1.2.3 ภรรยาต้องการเพ็ชร์และดูแลปรนนิบัติสามี

จากการศึกษาพบว่าการเคารพเพ็ชร์สามีก็เป็นคุณธรรมที่เน้นมากอีกประการหนึ่งในวรรณกรรมคำสอน เพื่อป้องกันการขัดแย้งทางความคิด อย่างไรก็ตามในครอบครัวต้องยึดเอาความคิดของสามีเป็นหลัก ตัวบทในละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการนำเสนอบทบาทให้ผู้หญิงเคารพเพ็ชร์สามีในเรื่องต่างๆ ตามลักษณะของช่างทำหลังที่ต้องคอยสนับสนุนผู้ชายทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ กล่าวคือการไม่แสดงความโกรธเคือง การไม่แสดงความหึงหวง การรู้ใจสามี การมีความจงรักภักดีต่อสามี ในภาพรวมคือการประพฤติตนเยี่ยงทาสนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องเทวีธูนางकुลา ในตอนที่พระเทวีธูนุราชจะอภิเษกกับนางจันทวดีนั้นนางคติมเหสีของท้าววิเรนทร์ซึ่งเป็นมารดาของนางจันทวดีได้ให้โอวาทกับนางว่า

ถึงห้ามแหนแผ่นดินของตัวโปรด	ถึงซึ่งโกรธก็เอาไว้แต่ในหน้า
อย่าหึงหวงล่วงราชาญา	อุตส่าห์จงรักด้วยภักดี
ธรรมดาสามีมีเมียตัว	แม้ถือตัวต่อชายจะหน่ายหนี
จงเคารพบนอบให้ชอบที	เหมือนหนึ่งว่าทาสีที่เคยใช้ ⁵¹

⁵¹ เทวีธูนางकुลา, กลอนบทละคร(หมวดอักษร ท. สมุดฝรั่ง เลขที่ 13-16 คู่ที่ 115 ชั้นที่ 4/4 มัดที่ 10 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ), 45.

จากคำสอนของนางคดีจะเห็นได้ว่าหญิงผู้เป็นภรรยา นั้นจะต้องมีความอดทนและเคารพต่อความคิดของสามีไม่ขัดใจสามี มีความจงรักภักดีอย่าล่วงเกินแม้แต่น้อย นอกจากนี้ภรรยาต้องไม่ถือตัวต่อสามีและนอบน้อมประคองทาสผู้ภักดี

พฤติกรรมดังกล่าวมานี้ นับว่าไม่ต่างอะไรจากการเป็นทาสดังที่ตัวบทได้ระบุไว้ หากหญิงใดไม่มีพฤติกรรมดังกล่าวตัวบทกล่าวว่าจะทำให้ผู้ชายหน่ายหนีและตีจากนำมาสู่ความอับอายตามค่านิยมทางสังคม

โอวาทของนางคดีนั้นมีความสอดคล้องกับการกระทำของนางแก้วหน้าม้าที่เคารพต่อการตัดสินใจของพระปิ่นทองที่ทรงคิดจะอภิเษกพระชายาอีกองค์หนึ่งดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นางกษัตริย์ทูลไปดั่งใจหวัง
ไซ้ว่าข้าทำแต่ลำพัง	จะมานั่งพ้อตัดขัดเคือง
แก้วหน้าม้ารับพอเป็นที่	สิ้นราศีข้อความตามเรื่อง
ซึ่งจะคิดตามหานางต่างเมือง	ก็สุดแท้แต่เบื้องบาทา ⁵²

ความตอนนี้นำกล่าวว่านางแก้วหน้าม้ามิได้ขัดเคืองในเรื่องที่พระปิ่นทองจะไปอภิเษกกับหญิงอื่นเลย อีกทั้งนางยังกล่าวว่าเรื่องนี้ให้ไปไปตามพระทัยของพระปิ่นทองเอง การกระทำของนางแก้วหน้าม้า นั้นเป็นไปเพื่อเอาใจพระปิ่นทองเป็นสำคัญ แนวคิดดังกล่าวมานี้มิได้แสดงออกมาในลักษณะจำยอมหากแต่แท้จริงแล้วคือนางต้องยอมตาม มายาคติความเป็นภรรยาที่ดีนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่พระสังข์จะตามท้าวยศวิมลและนางจันทวดีกลับเมือง นางมณฑาทิวผู้เป็นพระมารดาของนางรจนาก็ให้โอวาทกับนางว่า

ว่าลูกกรักของแม่เอ๋ย	ทรมายเจ้าจะไปด้วยผัวขี้ขี้
เมื่อไรจะได้มาเห็นหน้ากัน	นับวันจะกลับไปนานปี
เจ้าสายใจไกลตาของแม่แล้ว	จงฝากตัวผัวแก้วนะ โจมศรี
ทั้งพระชนกชนนี	อย่าให้มีเคืองขัดอับชมา

⁵² กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), 33.

แม่ในผิวพิโรธอย่าโกรธตอบ
ปกป้องครองตัวของลูกยา

จงเคารพนบนอบดีกว่า
ไกลตาแล้วแก้วกลอยใจ⁵³

ความต่อนี้ นางมณฑาทิวีได้ให้โอวาทแก่นางรจนาวาให้มีความเคารพนอบน้อมต่อพระสังข์ผู้เป็นพระสวามี ตลอดจนท้าวสวิมลและนางจันท์เทวีพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระสังข์ด้วย หากถูกขัดเคืองก็จงอย่าได้โกรธตอบ แต่ให้ประพฤติตนด้วยความเคารพนอบน้อมต่อไป

โอวาทของนางมณฑาทิวีนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความห่วงใยของแม่ที่มีต่อลูกแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทความเป็นภรรยาที่ดีตามแนวคิดในยุคนั้นอีกด้วย นางสอนให้พระธิดาเคารพต่อพระบิดาพระมารดาของพระสังข์ตลอดจนพระสังข์ด้วยเช่นกัน นางได้กล่าวย้ำว่าการครองตัวที่ดีของนางนั้นจะสามารถปกป้องตัวนางได้เมื่ออยู่ไกลจากท้าวสามนต์และนางมณฑาทิวี การที่นางมณฑาทิวีก้าวเช่นนี้เพราะนางทราบดีว่าเมื่อแต่งงานแล้วหญิงนั้นถือเป็นสิทธิ์ขาดของชาย ดังนั้นการกระทำของผู้หญิงจึงขึ้นอยู่กับผู้ชายเป็นสำคัญ การดูแลปรนนิบัติเอาใจสามีมิให้บกพร่องจึงเป็นทางออกของผู้หญิงที่จะครองตนในฐานะภรรยาตนเอง

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐาตอนที่นางสุวิงษาถูกขับไล่ออกจากเมืองเหมันต์เพราะเหตุที่ถูกใส่ความว่าคลอดลูกเป็นท่อนไม้สักนั้น ก่อนที่นางสุวิงษาจะออกเดินทางนางได้ไปทำความเคารพต่อพระไชยเชษฐาผู้เป็นพระสวามีด้วยการกราบแทบพระบาทพระไชยเชษฐาและยกพระบาทของพระไชยเชษฐาขึ้นมาทูลไว้บนศีรษะดังความที่ว่า

ยกกรกราบลงกับเบื้องบาท
เป็นกรรมตามสนองทั้งสองรา
ธรรมดาจรีตเป็นกษัตริย์
น่องนี้จะขอลาคลาไกล
นางยกบาทฝ่าขึ้นทูนเศศ
ตืออกชกเกล้าเข้าโสกา

ใจจะขาดด้วยความเส่นหา
พระจะโสกาไปว่าไร
โองการตรัสขาดแล้วไม่คืนได้
สัจจรไปตามกรรมได้ทำมา
ชลเนตรไหลหลังทั้งซ้ายขวา
ชบกับบาทาพระสามี⁵⁴

⁵³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 219.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 238.

ความตอนนี้นำกล่าวถึงนางสุวิญชาตอนที่ถูกระบายพระไชยเชษฐาเนรเทศออกจากเมืองหมันต์ นางได้เข้าไปเฝ้าลาพระไชยเชษฐาด้วยการยกพระบาทของพระองค์ขึ้นทูลเหนือศีรษะ แล้วร้องไห้เกลือกกลิ้งไปมา จะเห็นได้ว่าแม่นางสุวิญชาต้องรับโทษที่นางมิได้ก่อไว้ แต่เมื่อเป็นไปตามคำตัดสินของพระสวามี นางก็พร้อมที่จะยอมรับในสิ่งนั้น โดยคุณิ และพยายามตีความเหตุการณ์ดังกล่าวไปในประเด็นเรื่องกฎแห่งกรรมอันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่มนุษย์ต้องก้มหน้ายอมรับอย่างไม่อาจฝืนได้ การแสดงออกของนางสุวิญชาในสถานการณ์นี้จึงเป็นไปเพื่อขอความเห็นใจจากพระไชยเชษฐาตนเอง

จะเห็นได้ว่าแม่ผู้หญิงในวรรณคดีเหล่านี้จะได้รับความยุติธรรมทางเพศอย่างรุนแรงเมื่อเทียบกับปัจจุบัน ค่านิยมของสังคมปีศาจไปโดยที่ยังมุ่งหมายให้ผู้หญิงต้องสยบยอมต่อผู้ชาย กระบวนการดังกล่าวเป็นลักษณะของมายาคติที่แฝงฝังอยู่ในสังคมจากรุ่นสู่รุ่น โดยการยอมรับของทุกฝ่ายแม้แต่ผู้หญิงเอง ดังจะเห็นได้จากการที่ตัวละครหญิงต่างให้การยอมรับต่อระบบปีศาจไปโดยนั้นด้วย

นอกจากนี้การไม่เคารพต่อชายผู้เป็นสามีของผู้หญิงยังเป็นการนำมาซึ่งการถูกตำหนิติเตียนจากสังคม หรือตัวละครตัวอื่นในท้องเรื่อง ดังในบทละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่นางวันทองหึงนางลาวทองและตรงเข้าทำร้ายนางลาวทอง นางลาวทองได้ฉวยโอกาสนี้กล่าวเน้นความผิดของนางวันทองที่ไม่เคารพต่อขุนแผนผู้เป็นสามีดังความที่ว่า

คุณเอยกุณชาย	คุณหญิงแสนร้ายตาเขียว
รุมซ้ำข้างเดียว	กราดกริ้ววโกรธา
ทั้งซ้ำทั้งไทย	มาไล่ตีค่า
พาลเอาผิดซ้ำ	ต่อหน้าพ่อคุณ ⁵⁵

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางลาวทองถูกนางวันทองและบ่าวไพร่รุมทำร้าย นางได้ยกเอาประเด็นที่ภรรยาต้องมีความเคารพต่อสามีมาเป็นเครื่องตอรองให้ขุนแผนช่วยเหลือตน และประณามการกระทำของนางวันทอง การที่นางลาวทองเลือกที่จะเป็นฝ่ายไม่สู้แต่กลับใช้การอ่อนวอนต่อขุนแผนในเชิงประณามถึงพฤติกรรมของนางวันทองที่ไม่ให้ความเคารพต่อขุนแผนนั้น นับว่านางได้ใช้มารยาทหญิงเข้าจัดการกับนางวันทองอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะการที่นางวันทองเข้าทำ

⁵⁵ กรมศิลปากร, พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม 1, 241.

ร้ายนางลาวทองในฐานะที่เป็นภรรยาคนหนึ่งของคุณแผนยอมถือเป็นการไม่เคารพและให้เกียรติต่อสามี สร้างความอับอายให้แก่บ่าวไพร่และผู้คนที่มาอาจควบคุมภรรยาให้อยู่ในอาณัติได้ทั้งหมด

การกระทำของนางลาวทองในบทละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผนมีความสอดคล้องกับบทละครนอกเรื่องรามเกียรติ์ตอนที่หนุมานเข้าห้ามปรัมนางเบญจกายและนางสุวรรณกัณธุมา หนุมานได้นำเอาบทบาทของผู้หญิงที่เคารพต่อสามีมากกล่าวต่อนางทั้งสองด้วยความที่ว่า

อย่าอย่า	จงฟังพี่ว่าทั้งสองข้าง
นั่งเสียดน่องทั้งสองนาง	พี่ห้ามเป็นกลางไม่เข้าใคร
ต่างคนต่างเถียงกันเพียงนี้	จะอ้างตบอ้างตีหาดีไม่
เบญจกายแอบหลังบังผิวไว้	นี่อะไรเล่าเจ้าสุวรรณ
ยุคไม่ใคร่อยู่คู่อาศิ	กลับมาตีเอาผิว โกรธตัวสั้น
ยังไม่ฟังอีกถาช่างคือครัน	คิดค้นเป็นผู้ใหญ่ช่างใจเบา
ตัวพี่เป็นหลักยืนปักอยู่	จู้จู้ทำได้หนอใจเจ้า
ชอบผิดไม่คิดแก่น้ำเรา	ออกได้ใส่เอาระนั้นเอง
เจ้าเกินอยู่หน่อยหน่อยอย่าน้อยใจ	ช่างไม่พิเคราะห์ให้เหมาะเหม็ง
มิใช่ใครอื่นอย่าครั้นเครง	กันเองดอกเจ้าอย่าเข่าชี้ ⁵⁶

ความตอนนี้นหนุมานได้เข้าห้ามปรัมการทะเลาะวิวาทระหว่างนางเบญจกายและนางสุวรรณกัณธุมา นางเบญจกายได้แสวงทำอ่อนข้อหลบเข้าข้างหลังหนุมาน แล้วกล่าวหาว่านางสุวรรณกัณธุมาไม่มีความเกรงใจต่อหนุมานผู้เป็นสามีเพื่อเอาผิดแก่นางสุวรรณกัณธุมาและสร้างความชอบธรรมให้แก่ตน จะเห็นได้ว่าการขัดใจต่อสามีถือเป็นเรื่องที่ผิดต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยอย่างยิ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นค่านิยมที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นมายาคติที่คนในสังคมพากันยอมรับ

บทละครนอกเรื่องควาวิตอนที่นางจันท์สุดานำความลับของพระควาวิไปบอกยายเฒ่าที่ศประสาทด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ทำให้เกิดผลเสียต่อพระควาวิถึงแก่ชีวิต นางจึงได้ถูกพระควาวิต่อว่าในเชิงตัดพ้อดังความที่ว่า

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 369.

โอ้อวโถมยงนงลักษณ์	มีเสียวที่รักสายสมร
ครั้งนี่ชีวิตจะมีมรรณ	เพราะเจ้าวอนได้ตามความลับ
พี่ก็บอกออกให้ด้วยใจซื่อ	ควรหรือย้อนออกกลอกกลับ
มิได้ฟังคำที่กำซัษ	ไปบอกกับยายเฒ่าเจ้ามารยา ⁵⁷

ความตอนนี่พระภาวีได้ต่อว่านางจันท์สุดาถึงการที่นางนำเอาความลับของพระองค์ไปบอกแก่ยายเฒ่าที่ศประสาทซึ่งเป็นบุคคลอื่น ได้รับรู้จนนำความวิบัติมาให้แก่ชีวิตของพระองค์

คำต่อว่าของพระภาวินั้นทำให้นางจันท์สุดาเห็นโทษของการนำความลับของสามีไปบอกให้ผู้อื่นทราบและนางก็ได้ยอมรับว่า

ครั้งนี้มีชั่วก็เหมือนชั่ว	คิดแก่นใจตัวไม่รู้หาย
อดสูอยู่โยให้ได้อาย	จะสู้ตายตามองค์พระทรงธรรม ⁵⁸

ความตอนนี่นางจันท์สุดาได้ก้มหน้ายอมรับซึ่งความผิดของตนว่าเป็นสาเหตุทำให้พระภาวีต้องสิ้นพระชนม์ พุทธิกรรมดังกล่าวนำมาซึ่งความอับอายต่อผู้ที่ได้รับรู้ นางจึงคิดจะตายตามพระภาวีไปด้วย จากคำพูดของนางจันท์สุดาแสดงให้เห็นว่าการไม่เชื่อฟังคำพูดของสามีจนทำให้สามีเกิดความเดือดร้อนนั้นเป็นเรื่องที่นำมาซึ่งความเสียหาย

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่สังคมคาดหวังให้ผู้หญิงปฏิบัติต่อสามีคือการปรนนิบัติเอาใจสามี ดังในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่ท้าวศวิมลจะทำการบวงสรวงเทวดาเพื่อขอพระโอรสพระองค์ทรงมีรับสั่งให้พระมเหสีและบรรดาสนมนางในทั่วไปช่วยกันรักษาศีล ซึ่งบรรดานางสนมเหล่านั้นต่างก็ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีดังความที่ว่า

จึงคำร์สตรัสเล่ามเหสี	ถ้วนถี่แจ้งแกลงใจ
เจ้ามาช่วยพี่คิดนะดวงใจ	ค้นคว้าหาไปดูตามบุญ
บวงสรวงช่องเซทุกเวลา	รักษาศีลด้วยช่วยอุดหนุน
ถ้วนทุกนางในให้พร้อมมูล	เกลือกบุญของใคร ได้สร้างมา

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 407.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 408.

เมื่อนั้น	มเหสีมิได้คิดอิจฉา
ค่านับรับราชบัญชา	พระอย่าระคายหมางใจ
จะพึงพ้อขอฝากดวงชีวัน	หากคิดเกียดกันฉันทาไม้
ตามแต่กุศลของใคร	ให้สิ้นสงสัยพระไทยปอง ⁵⁹

ความตอนนี้นำถวายสวิมลกระทำการบวงสรวงเทวดาเพื่อขอพระโอรสจาก
สวรรค์ได้มีพระราชบัญชาให้พระมเหสีและนางสนมกำนัลพากันรักษาศีลและปฏิบัติธรรมซึ่งก็
ได้รับความร่วมมือจากพระมเหสีและนางสนมเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ในตอนที่รจนานำไปอยู่กับเจ้าเงาะที่กระท่อมปลายนา เมื่อเจ้าเงาะ
กลับจากทำงานนางรจนาก็จะดูแลปรนนิบัติด้วยการบีบนิ้วและพัดวีให้แก่เจ้าเงาะดังความที่ว่า

แล้วนั่งนวดพื่นคั่นบาทา	คลี่ผ้าของตัวให้ผัวห่ม
ปรนนิบัติพัดวีโบทลม	นางเยาว์นิยมสมปอง ⁶⁰

ความตอนนี้นำกล่าวว่านางรจนาคอยดูแลเจ้าเงาะด้วยการบีบนิ้ว พัดลมห่มผ้า
ให้เป็นอย่างดี สิ่งเหล่านี้ตัวบทกล่าวว่าเป็นที่พอใจของนางเอง

นอกจากการปรนนิบัติด้วยการบีบนิ้วและพัดลมให้กับเจ้าเงาะแล้ว นาง
รจนายังทำของหวานไว้คอยทำเจ้าเงาะอีกด้วย ดังความที่ว่า

ครั้นถึงริมไร่ไถสั้เรือน	ก็คล้อยเคลื่อนเลื่อนลงจากเวหา
เดินดวนขึ้นกระไดมิได้ช้า	เอาหาบปลาเหวี่ยงวางกลางนอกชาน
ภรรยาพาไปให้ลูบตัว	แล้วเชิญตัวรูปทองกินของหวาน
เจ้าเงาะแกลงเล่าเขาวมาลัย	วันนี้ขันจ้านไปหาปลา ⁶¹

เมื่อนางรจนาคอยดูแลปรนนิบัติเจ้าเงาะทุกครั้งนางก็จะเสริมความงามให้กับ
ตนเองเสียก่อนดังความที่ว่า

⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, 7.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 108.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 120.

เมื่อนั้น	รจนาสาละวณถนควันได้
จับกระหม่อมใส่น้ำมันกันไร	ถึงยากเย็นเชื้อใจมิให้รัก
ทาแป้งแต่งตัวไม่มัวหมอง	ผัดหน้านั่งมองส่องกระจก
นุ่งผ้าจัดกลีบจีบชายพก	แล้วยกของมาให้ผัวกิน
จีบพลูใส่ซองรองลำดับ	เอามืดพับผ้าหมากจอนปากบั้น
เจ้าเงาะนอนถอนหนวดสวดสุบิน	เล่นลั่นละลักยกถ่านา ⁶²

ความดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเมื่อนางรจนางจะปรนนิบัติพิศวีเจ้าเงาะเป็น
อย่างดี เจ้าเงาะก็มีความสุขจนนอนถอนหนวดสวดสุบินเป็นทำนองต่างๆ

บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า นางแก้วหน้าม้าถูกพระพิณทองด่าว่าสารพัด
แต่นางมิได้คิดที่จะโต้เถียง แต่ตรงเข้าคุกแลปรนนิบัตินวดพระบาทและกอดจูบพระบาทพระพิณทอง
ดังความที่ว่า

ฟังตรัส	วางพิศเมียงหมอบตอบว่า
น้อยถาช่วงครัสัจนา	ไม่อาลัยไว้หน้าคำทอ
เหตุว่ารูปงามมีห้ามแหน	แคะแค้นก่อนว่าหนักหนาหนอ
นานไปจะอ่อนงอนง้อ	คำทอเถิดข้าไม่ว่าไร
ว่าพลางขึ้นนั่งบนบัลลังก์	แนบนั่งนวดเพลากาให้
รูปร่างอย่างนี้ไม่มีใคร	เข้ากอดจูบลูบไล้บาทา ⁶³

ความตอนนี้กล่าวว่แม่นางแก้วหน้าม้าจะถูกพระพิณทองด่าอย่างไรก็
ตามนางก็มีได้ถือโทษเลยแม้แต่น้อย ตรงกันข้ามนางกลับตั้งใจปรนนิบัติพระพิณทองเป็นอย่างดี
ด้วยความเสนาหาในรูปกาย

การเอาอกเอาใจสามีซึ่งเป็นบทบาทของภรรยา นั้น บางครั้งยังสื่อออกมาใน
ลักษณะของการรู้ใจสามีอีกด้วย ดังในบทละครนอกเรื่องมณีพิชัยตอนต้นที่กล่าวถึงนางบุษบงที่เอา
เอาใจท้าววรกรรมผู้เป็นพระสวามี เพราะทราบว่ท้าววรกรรมต้องการให้นางเกษณีออกไปเลือกคู่
นางจึงแสรังมารยาว่าเกรงกลัวท้าววรกรรมเพื่อให้นางเกษณีสงสารและยอมออกไปเลือกคู่ดังความ
ที่ว่า

⁶² เรื่องเดียวกัน, 113.

⁶³ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 27.

เมื่อนั้น	บุษบงงามเลิศเจิดฉาย
รู้ใจในระแบบแยบคาย	ของภุชยภักศดาสามี
นางแกล้งทำกลัวตัวสั้น	ผินผันมาปลอบลูกสาวศรี
โถมยงจงฟังชนนี้	ไปเสียดีตีเถิดลูกอา
ทรงฤทธิ์บิตรงค์ทรงพิโรธ	คาดโทษแม่ไว้เป็นหนักหนา
เจ้าจงสงสารแก่มารดา	จะพลอยต้องอาญาด้วยทรมวย ⁶⁴

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางเกษณีไม่ยอมออกไปเลือกคู่ทำให้เป็นที่ขุ่นเคืองพระทัยของท้าววรกรรม นางบุษบงจึงแสวงใช้ไม้อ่อนขอร้องให้นางออกไปเลือกคู่ เหตุการณ์จึงคลี่คลายลง

อีกตอนหนึ่งในบทละครนอกเรื่องมณีพิชัยตอนต้นที่นางเกษณีทิ้งพวงมาลาไปให้เจ้าบัวซึ่งเป็นร่างแปลงของพระอินทร์ ท้าววรกรรมพิโรธมาก นางบุษบงเห็นดังนั้นจึงได้ทำที่ต่อว่านางเกษณีอย่างเกรี้ยวกราดดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	บาทหงส์องค์พระมเหสี
เห็นท้าวกริ้วนักดังอัคคี	ครั้งจะห้ามสามีก็เกรงยำ
จึงออกมาว่ากล่าวลูกสาวศรี	อีกกลีเสียดูเหมือนไม่เป็นสำ
ทำให้เสียพงศ์เผ่าลูกเจ้ากรรม	คู่อัยบัวหน้าคำก็ชอบใจ ⁶⁵

ความตอนนี้กล่าวว่าในตอนนี้นางเกษณีทิ้งพวงมาลาให้กับเจ้าบัวนั้น ได้สร้างความไม่พอพระทัยแก่ท้าววรกรรมเป็นอย่างยิ่ง ฝ่ายนางบุษบงเห็นที่ทำของพระราชสวามีดังกล่าวจึงต้องแสวงทำเป็นต่อว่านางเกษณีให้ท้าววรกรรมทรงคลายพระทัยลง

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองมีการนำเสนอบทบาทของผู้หญิงในลักษณะที่เอาใจสามีของนางมณฑาเทวีโดยการด่าว่าลูกสาวที่ทำผิด ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางจนาเลือกเจ้าเงาะมาเป็นสามี นางเห็นท้าวสามนต์ไม่พอพระทัยจึงด่าว่านางจนาดังความที่ว่า

⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครเรื่องมณีพิชัย**, 12.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

เมื่อนั้น	นางมณฑาทอกสั้นขวัญหาย
เห็นสามีเคื่องขุ่นวุ่นวาย	จะพิศทูลเบี่ยงบ้ายก็เกรงกลัว
จึงออกมาว่ากับลูกสาว	ช่างทำความงามฉาวอีกคนชั่ว
เสียยศเสียศักดิ์ไม่รักตัว	เลือกผัวได้เงาะเห็นเหมาะใจ
เขาจะเยาะเย้ยเล่นเป็นคำรา	พ่อแม่จะเอาหน้าไปไว้ไหน
จะเข็ดชื่อลือลั่นสนั่นไป	ถึงบรรลักษ์ก็ไม่สิ้นเขานินทา ⁶⁶

ความตอนนี้นางมณฑาทอวีครั้นเห็นนางรจนาลีซ่งพวงมาลัยเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่สร้างความขุ่นเคืองพระทัยแก่ท้าวสามนต์ยิ่งนัก นางจึงแสร้งต่อนางรจนาเพื่อให้ท้าวสามนต์ทรงคลายพระทัยลง จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของนางมณฑาทอวีในตอนนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับพฤติกรรมของนางบุษบง

การเอาใจสามีอีกประการหนึ่งคือการดูแลครอบครัวของสามี ซึ่งหมายถึงญาติทางฝ่ายสามีให้ได้รับความสุขสบาย ดังกรณีของนางทศมาลีในบทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า ตอนที่นางทศมาลีเฝ้ารอกอยพระพินทองเป็นเวลาเนิ่นนาน แล้วคิดไปว่าท้าวมงคลราชพระราชาบิดาของพระพินทองอาจจะทรงพระประชวร จึงเข้าเฝ้าทูลขอพระบรมราชานุญาตต่อท้าวพรหมทัตผู้เป็นพระราชบิดาเพื่อออกติดตามพระสวามีไปดูแลปรนนิบัติท้าวมงคลราชยังเมืองมิลิดา ท้าวพรหมทัตได้ตรัสว่า

ควรแล้วแก้วพ่อจะจรลี	ด้วยบิดาสามีประชวรนัก
เนื้อเย็นเป็นที่ศรีสะเก็ก	ควรไปเฝ้าองค์พระทรงศักดิ์
เห็นหายแล้วแก้วตาอย่าช้านัก	จงชวนชักภัสศากลับมาวัง ⁶⁷

คำตรัสของท้าวพรหมทัตแสดงให้เห็นว่าหน้าที่ของผู้หญิงที่สำคัญประการหนึ่งคือการดูแลเอาใจใส่ครอบครัวสามีนั่นเอง

กรณีที่สามีและภรรยาทะเลาะกัน บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักกำหนดบทบาทให้ฝ่ายชายเป็นฝ่ายจ้อฝ่ายหญิง แต่ในบทละครนอกเรื่องไกรทองมีการนำเสนอบทบาทของผู้หญิงที่จ้อผู้ชาย กล่าวคือนางวิมาลาจ้อไกรทองดังความที่ว่า

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 95.

⁶⁷ กรมหลวงภูวนศรนิรันดร์ฤทธิ, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 194.

เจริญชายชูช้ำคุกก่อน	ได้แล้วจะนอนลงให้หมา
แกลิ่งพาลพาโลโกธธา	นี่หม่อมเมียดอนมาข้าเข้าใจ
มิห้ำหั้นพินข้าให้ย่อยยับ	อันจะให้เจ้ากลับอย่าสงสัย
ว่าพลางครวญคร่ำรำไร	นุคชายผ้าไว้ไม่วางมือ ⁶⁸

ความตอนนี้นางวิมาลากล่าวกับไกรทองหลังจากที่ไกรทองแสดงที่ท่าว่าจะกลับขึ้นบกตัดขาดความสัมพันธ์กับนางวิมาลา นางได้กล่าวในเชิงประชานว่าเหตุที่ไกรทองทำเช่นนี้คงเพราะได้รับคำสั่งจากนางตะเภาแก้วตะเภาทองให้ลงมาตัดความสัมพันธ์ และหากไกรทองจะขึ้นไปบนบกแล้วก็ต้องสังหารนางให้ตายเสียก่อน ว่าพลางก็ยุคชายผ้าไกรทองไว้ไม่ให้กลับการที่ฝ่ายหญิงต้องกลับเป็นฝ่ายจ้อฝ่ายชายเป็นเพราะว่า ฝ่ายหญิงคือนางวิมาลาจนเงินงามเมื่อไกรทองแสวงหาคความอดทนจะดีจาก นางจึงต้องมาจ้อไกรทอง

นอกจากบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการให้ความเคารพและดูแลปรนนิบัติเอาใจสามีแล้ว ตัวบทยังแสดงให้เห็นโทษของความบกพร่องในความประพฤติดังกล่าวว่าเป็นรูปธรรมและแสดงผลลัพธ์ตอบสนองได้ทันทีที่ต่อสถานการณ์นั้นๆ อีกด้วย สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจของผู้ชายที่ใช้ในการควบคุมผู้หญิงอีกด้วย

บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยา ผู้หญิงมักจะถูกฝ่ายชายทำร้าย ทั้งนี้เพราะผู้หญิงมีลักษณะทางเพศสรีระที่ต่างจากชายในด้านความแข็งแรงของร่างกาย ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนที่พระสุวรรณหงส์เพื่อถึงพราหมณ์แปลงดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระสุวรรณหงส์ยังหลงไหล
แว่วเสียงสาวสวรรค์ก้านัลใน	ดีพระทัยว่าพราหมณ์ตามเข้ามา
เข้าพวยงูกรนางก้านัล	พระสำคัญว่าพราหมณ์ที่ตามหา
พลางตรัสถามพ่อพราหมณ์ไปไหนมา	พี่เที่ยวหาทุกห้องจนหมองใจ
กรประกองอิงแอบเข้าแนบชิด	พระทรงฤทธิ์ต้องถันให้ห้วนไหว
มองเขม้นเห็นนางก้านัลใน	ผลึกออกไปกริ้วกราดตวาดพลัน

⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 341.

เหม่เหม่อีเหล่านี้ไม่มีอาย	มึงจะวายชีวาจนอาลัย
ช่างทะเล้นเล่นหน้าตาเป็นมัน	กูจะพินให้ตายวายชีวี
.....
เห็นนางกรมนั่งสลบสตอน	ลืมหับหลับนอนอยู่ไสว
กระทืบพระบาทควาดไป	มานอนอยู่โยจนปานนี้
เห็นนางกษัตริย์ยังขัดใจ	แกวงพระขรรค์ชั้ยอันเรื่องศรี
หน้าลึงหน้าค่างอย่างนี้	มานอนนิ่งอยู่ในที่แทนบรรทม
พระไล่ฟาดพินกำนัลใน	พระทัยคังไฟต้องลม
บ้างวังซ้อนชุกกลุ้ม	เชอชมกัชวณกันวังมา ⁶⁹

ความตอนนี้ก็กล่าวว่พระสุวรรณหงส์หลงเพื่อกิดว่นางสนมกำนัลเป็นพราหมณ์แปลง จึงตรงเข้ากอดรัดด้วยควมเสน่หา ครั้นทรงทราบว่ไม่ใช่พราหมณ์พิโรธเป็นกำลังพระองค์ทรงฉวยพระขรรค์ไล่พินนางสนมกำนัลเหล่านั้น นางเหล่านั้นมีอาจทำสิ่งใดได้นอกจากการหนีเอาชีวิตรอด จะเห็นได้ว่การกระทำของพระสุวรรณหงส์นั้นไม่มีความผิดแต่อย่างใด เหล่านางสนมกำนัลเหล่านั้นมิได้มีคุณค่าต่อพระองค์มากนักเพราะเป็นเพียงหญิงที่ทำหน้าที่เป็นนางบำเรอเท่านั้น ทั้งหมดจึงต้องคอยรองรับอารมณ์ของพระสุวรรณหงส์โดยมิได้ปริปากบ่นหรือทำได้อย่างดีที่สุดคือการวิ่งหนีเพื่อเอาชีวิตรอด

บทละครนอกเรื่องพระลอ ตอนพระลอลั้งมีการนำเสนอฉากพระลอในขณะคลุ้มคลั่ง ไล่ฆ่าพินพระมเหสีเอกและนางกำนัลตลอดจนหมอมที่มำรักษาพระอาการดังควมที่ว่

เหม่เหม่มเหสีเอก	โหยกเหยกทั้งเหล่าอิสาวสวรรค์
ลอยหน้าปากัน	เย้ยหยันเยาะกู
หมอเต่าเข้าแอบ	ทำแบายคายอยู่
ท้วงทีมีซู้	กูรู้เท่าทัน
ชีวิตคงม้วย	ลงด้วยพระขรรค์
พระไล่ฟาดพิน	ปลวันวุ่นไป

⁶⁹ กรมหลวงภูวนตรนรินทร์ฤทธิ, สุวรรณหงส์ (กลอนบทละคร หมวคอักษร ส. สมุดไทย เลขที่ 173 คู่ที่ 114 ชั้นที่ 6/1 มัดที่ 144 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ), 24.

ผ่านเอยผ่านฟ้า	พระอย่าพะวงสงสัย
สุรางค์นางใน	เขาไม่มีชู้
หมอเฒ่าเข้ามา	โพลนจำก็อยู่
พิศพิเคราะห์ครวญดู	มีชู้ลับใจ
พระองค์หลงคลั่ง	กำลังคุณไสย
เวทมนตร์คลใจ	จึงให้โจรธา
สับเอยสับปลับ	ยังกลับหลอกลือต่อหน้า
นางเจ้ามารยา	ว่าให้ได้เอย
การมข่มขู่	เล่นตัวใจหาย
ฆ่าเสียให้ตาย	เสียตายทำไม
เมียชู้กูมาก	ไม่ยากหาได้
ฉวยพระขรรค์ชัย	เลี้ยวไล่เทวี
เมื่อนั้น	โถมยงองค์เอคมเหสี
ทั้งหลายสาวสนมณารี	ต่างหนีกระจัดพลัดพราย
หมอเฒ่าเข้ามาดูอยู่ได้แทน	ห้ามแหนหกล้มฝ่าห่มหาย
หลวงแม่เจ้าท้าวนางต่างวุ่นวาย	ตื่นตายตกพลัดอัฒจันทร์
ที่สาวสาววิ่งกราวกรียวไป	พระไล่เลี้ยวลัดสกดักัน
บ้างวิ่งโดนปะทะปะกัน	พลวันล้มลูกคลุกคลานไป ⁷⁰

ความตอนนีพระลอเกิดอาการคลุ้มคลั่งกล่าวหานางลักษณวดีและนางสนมว่าแสดงกิริยาราวกับมีชู้แล้วพระองค์จึงฉวยพระขรรค์ไล่ฟันนางในเหล่านั้น นางลักษณวดีได้แต่ตอบกลับไปว่าพระลอทรงคิดไปเองเพราะฤทธิ์แห่งคุณไสยที่ถูกกระทำ พระลอทรงกล่าวหาว่านางลักษณวดีเป็นหญิงกลับกลอกหลอกหลวงและพยายามใช้การมข่มพระองค์ผู้เป็นสามี ดังนั้นพระองค์จะฆ่านางให้ตายโดยไม่เสียตาย เพราะพระองค์ทรงมีพระชายาหลายนาง เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนั้น นางลักษณวดีและเหล่านางสนมกำนัลจึงได้แต่วิ่งหนีเอาชีวิตรอดกันพลวัน

ความตอนนี้นับว่าน่าสนใจอย่างยิ่งเนื่องจากมีการแฝงแนวคิดปีศาจไปโดยไวหลายประการ ที่เห็นได้ชัดคือการที่สามีสามารถใช้ความได้เปรียบด้านสตรีระเข้าทำร้ายภรรยา โดยที่ตนเองไม่มีความผิดแต่ประการใด ประการต่อมาคือการที่พระลอกกล่าวหานางลักษณวดีและนางสนมก่อนที่จะทำร้ายนางว่ามีชู้ ซึ่งเป็นการอ้างเอาจารีตทางสังคมมาสร้างความชอบธรรมในการ

⁷⁰ กรมศิลปากร, พระบรมราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์, 333-334.

ทำร้ายนางเหล่านั้น สอดคล้องกับการที่นางลักษณวดีได้พยายามอธิบายเหตุผลของตน แต่นางกลับถูกประณามว่าใช้คารมข่มสามีซึ่งไม่สมควรที่ภรรยาจะกระทำในสิ่งดังกล่าวได้ สุดท้ายคือการจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นของนางเหล่านั้นกล่าวคือการวิงหนีโดยไม่คิดชีวิต จะเห็นได้ว่าทุกประเด็นที่กล่าวมานี้ผู้หญิงล้วนอยู่ในฐานะจำยอมทั้งสิ้น แม้การกระทำดังกล่าวจะแสดงออกอย่างชัดเจนว่าเป็นการเอาเปรียบในด้านสิทธิก็ตาม

บทละครนอกเรื่องรามเกียรติ์ตอนที่นางเบญจกายและนางสุวรรณกัญญา มาทะเลาะกัน นางเบญจกายได้เล่าความหลังของนางสุวรรณกัญญาว่าเคยถูกอินทรีชิตทำร้ายดังความที่ว่า

เมื่อที่อินทรีชิตคิดผู้หญิง
เพราะเป็นเช่นนี้ต้องศิริน

สาระตั้งตาสมหิงจนอิงลิ้น
ท้องมันยังลายนั้นใครทำ⁷¹

ความตอนนี้กล่าวว่าในตอนอินทรีชิตคิดหญิงอื่น นางสุวรรณกัญญาได้ตามไปแสดงอาการหึงหวงจนวุ่นวาย จนทำให้อินทรีชิตโกรธและตรงเข้าทำร้ายนางสุวรรณกัญญา จนต้องเป็นลาย

บทละครนอกเรื่องอภัยนุราชตอนที่นางศรีสาหจะเข้าวัง พระอภัยนุราชได้รับปากกับนางไว้ว่า “แม่นเมียหลวงจ้วงจาบหยาบซ่า จะฆ่าตีชีวาให้อาสัญ”⁷² จะเห็นว่าสามีมีสิทธิที่จะฆ่าภรรยาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามีที่อยู่ในฐานะกษัตริย์

ความตอนที่นางศรีสาหทูลบอกพระอภัยนุราชว่าอาการบาดเจ็บของนางจะหาย เมื่อได้ดวงตาของนางทิพมาลีมาเป็นยา พระอภัยนุราชทรงมีรับสั่งให้ควักดวงตานางทิพมาลี ดังความที่ว่า

ตรัสเรียกกรมวังมาสั่งว่า
ตีเมียรักจักขุปะทุไป
ตัวมันนั่นส่งเป็นโขนว่า
จะคอยเอาเข้ายาอย่าช้านัก

โทษอีมาลีหนักถึงตัดภัย
จะควักมาใส่ให้นางนงลักษณ์
ริบหมดยศถาบรรดาศักดิ์
ไปควักลูกตามาไวไว⁷³

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 372-373.

⁷² สุนทรภู่, อภัยนุราช, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), 7.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 22.

เหตุการณ์นี้จะเห็นได้ว่าพระอภัยนุราชสามารถตั้งควักลูกดานางทิพมาลีได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าร่างกายของหญิงผู้เป็นภรรยาเป็นสิทธิขาดของสามีนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องไกรทองตอนที่นางวิมลามีปากเสียงกับไกรทองได้กล่าว ว่า “แม้นมิชบเลี้ยงให้เที่ยงธรรม พ่อพิฆาตฆ่าฟันเสียดีกว่า”⁷⁴ แม้คำพูดดังกล่าวนี้จะเป็นคำพูดในเชิงตัดพ้อ แต่ด้วยบทนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าสามีมีสิทธิที่จะฆ่าภรรยาได้ โดยการยินยอมของภรรยาเอง

นอกจากนี้ในตอนเช้าละวันนางตะเกาทองลงไปยังถ้ำแก้ว ได้เกิดการทะเลาะกันระหว่างภรรยาเดิมของชาละวันกับนางตะเกาทอง ชาละวันได้กล่าวว่า

เมื่อนั้น	ชาละวันฟังเล่าก็เศร้าหมอง
เช็ดน้ำตานิ่งเสียเถิดน้อง	จะต้องวุ่นวายกันในวันนี้
เหลียวมาว่านะทั้งสองนาง	คิดค้างเท่าใดอย่างไร
มาพาโลโกรธาค่าดี	เมื่อข้างนี้มาใหม่ไม่ทันรู้
มาแข็งแข่งแห่โหมโครมครึก	อีกทีก็ทั้งพวกหนวกหู
กล้าดีดีเข้าลองดู	แม้นกูมิได้มิใช่มือ ⁷⁵

ความในตอนนี้แสดงให้เห็นว่าสามีสามารถทำร้ายภรรยาได้ และในคราวที่สามีวิวาทกับภรรยาสามีจะใช้ความได้เปรียบทางสรีระทำร้ายภรรยาปรากฏบ่อยครั้งในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐ ตอนที่พระไชยเชษฐทรงทราบว่านางสุวิญชาให้พระประสูติกาลพระโอรสเป็นขონไม้ พระองค์ได้รับสั่งประหารนางสุวิญชาดังความที่ว่า

ว่าพลางทางเรียกเสนา	ใครอยู่ข้างหน้าเข้ามา
จงเอาตัวสุวิญชากาลิ	ไปประหารชีวิตให้วายปราณ ⁷⁶

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ, **บทละครเรื่องไกรทอง**, 8.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 8-9.

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**, 232.

ความตอนนี้อยู่พระไชยเชษฐาทรงรับสั่งให้พาตัวนางสุวิญาไปประหารชีวิตได้โดยง่ายดาย แต่ในที่สุดพระพี่เลี้ยงทั้งสองก็ได้ทูลขอชีวิตนางสุวิญาไว้ นางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดจึงยุบให้พระไชยเชษฐาจับนางออกจากเมืองหมันต์ นางสุวิญาขอยุ่ในเมืองต่ออีกหนึ่งคืนเพราะไม่สะดวกจะเดินทางในทันที แต่ได้รับการปฏิเสธนางสุวิญาจึงเข้าไปลาพระไชยเชษฐาพร้อมทั้งรำพันถึงความจงรักภักดีต่อพระองค์ดังความที่ว่า

ขอรกราบลงกับเบื้องบาท	ใจจะขาดด้วยความเสนาหา
เป็นกรรมตามสนองทั้งสองรา	พระจะทรงโศกาไปว่าไร
ธรรมดาจาริตเป็นกษัตริย์	โองการตัดขาดแล้วไม่คืนได้
น้องนี้จะขอลาคลาไกล	สัจจรไปตามกรรมได้ทำมา
นางยกบาทฝ่าขึ้นทูนเกศ	ชลเนตรไหลหลังทั้งชายขวา
ตืออกชกเกล้าเข้าโศกา	ชบกับบาทาพระสามี ⁷⁷

ความตอนนี้อยู่กล่าวว่านางสุวิญาได้เข้าไปถวายบังคมลาพระไชยเชษฐาด้วยความรัก นางคิดแต่เพียงว่าเรื่องทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะวิบากกรรมของนางเอง นางเข้าใจดีว่ากษัตริย์เยี่ยงพระไชยเชษฐาเมื่อตรัสสิ่งใดแล้วไม่ควรคืนคำ นางจึงขอลาพระองค์ไปชดใช้กรรมต่อไป ว่าพลางนางยกพระบาทของพระไชยเชษฐาขึ้นมาทูนบนศีรษะพร้อมทั้งหลั่งน้ำตาชบพระบาทของพระองค์ไว้ด้วยความโศกเศร้า จะเห็นได้ว่าการที่พระไชยเชษฐากระทำต่อนางสุวิญยานั้นเป็นการกระทำที่รุนแรงและไร้เยื่อใยอย่างยิ่ง แต่นางสุวิญยาก็กลับไม่แสดงความโกรธท้วงยังกล่าวเรื่องราวที่เกิดขึ้นเป็นเพราะกรรมของนางเอง ไม่เพียงเท่านั้นนางยังเชื่อฟังในรับสั่งของพระไชยเชษฐาอีกด้วยการกระทำดังกล่าวนับว่าเป็นการเพิ่มพูนอำนาจบารมีให้แก่พระไชยเชษฐา เหตุการณ์นี้จึงน่าสนใจที่ว่ามีหญิงเป็นผู้มีส่วนร่วมในการอุ้มชูอำนาจแบบปิตาธิปไตยนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องมณีพิชัยตอนที่ท้าวพิชัยนุราชจับได้ว่านางจันทร์เทวีใส่ร้ายนางขอพระกลืนว่ากินแมว พระองค์ทรงรับสั่งให้นำตัวนางจันทร์เทวีไปลงโทษดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวพิชัยนุราชจึงร้องว่า
จะขอโทษมันไว้ไยนา	ซึ่งน้ำหน้าดีเสียให้แทบตาย ⁷⁸

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, 238.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 369.

ความตอนนี้ท้าวพิชัยนุราชจับได้ว่านางจันทรวีไสร้ายนางขอพระกลั่นจึง
รับสั่งให้ประหารนาง เหตุการณ์ตอนนี้แสดงให้เห็นว่าการที่พระองค์จะเอาชีวิตนางนั้นถือว่าเป็น
เรื่องที่ย่างดาอย่างมาก

ตอนที่พระไชยเชษฐาทรงพิโรธนางอุบลวดีนั้น พระองค์ทรงพระขรรค์ไล่ฆ่า
พินนางอุบลวดีผู้เป็นหนึ่งในนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ด ดังความที่ว่า

ว่าเอาไว้แล้ว	ฉวยพระขรรค์แก้วเลี้ยวไล่
ทุกอิฏฐไธ	วิ่งไปไยนา
ปากกล้าสาหัส	กู่จะตัดเกศา
เจ้ามายา	ชี้ข้าอาธรรม
พระยั้งโกรธเกรี้ยว	ไล่เลี้ยวห้าหัน
กระชิตติดพัน	ฟาดฟันวุ่นไป ⁷⁹

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงอำนาจปีศาจไปโดยของพระไชยเชษฐาอีกเช่นกัน
ทั้งนี้เพราะพระองค์สามารถใช้กำลังกับนางอุบลวดีได้ หรือแม้กระทั่งฆ่านางให้ตายก็ได้เช่นกัน
บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนที่ท้าวศวิมลพิโรธนางจันทรวี พระองค์
ทรงฉวยเอาพระแสงไล่พินนางดังความที่ว่า

หัวจะปลิวไปไม่ทันรู้	มึงดูถูกเล่นเป็นหนักหนา
ฉวยพระแสงพลันมีทันช้า	จันทรวูวิ่งเป็นสิงคลี
พระฟาดพินผิดคิดทวาร	บ้างล้มลุกคลุกคลานทะยานหนี
มึงอย่าเข้ามาพันอ้อจันท์	พระบุตรฉวยฉุดคุณคร ⁸⁰

การใช้พระแสงของท้าวศวิมลนั้น จากตัวบทแสดงให้เห็นว่าพระองค์ตั้ง
พระทัยจะพินนางจันทรวีให้ตาย หากแต่พระองค์ทรงพินพลาดเท่านั้น การกระทำของท้าวศวิมล
จึงแสดงให้เห็นถึงสิทธิ์ที่จะเอาชีวิตนางจันทรวีนั่นเอง

จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าบทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่ต้อง
เคารพเชื่อฟังสามีนั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการธำรงอำนาจปีศาจไปโดยไว้ในสังคมไทย บทบาท

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, 259.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 30.

ดังกล่าวถือเป็นมายาคติที่แฝงฝังอยู่ในมโนสำนึกของทั้งผู้หญิงและผู้ชาย โดยเฉพาะผู้หญิงนั้นแม้จะเป็นผู้เสียเปรียบในด้านสิทธิจากแนวคิดดังกล่าวก็ตาม แต่ผลลัพธ์กลับกลายเป็นว่าผู้หญิงยอมรับต่ออำนาจดังกล่าวโดยคุณิ เพราะแนวคิดดังกล่าวได้ถูกปลูกฝังลงไปในระดับจิตใต้สำนึกของคนในสังคมนั่นเอง อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้มีการนำเสนอบทบาทของผู้หญิงในการต่อต้านอำนาจหลักของผู้ชาย โดยใช้อำนาจแฝงซึ่งมิได้มีผลต่อ โครงสร้างของระบอบปิตาธิปไตยมากนัก จึงกล่าวได้ว่า บทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่สนับสนุนแนวคิดด้านปิตาธิปไตยในระดับหนึ่ง

1.2.4 ภรรยาสามารถเป็นที่ปรึกษาแก่สามีได้

บทบาทของผู้หญิงอีกประการหนึ่งคือด้านสิทธิในการแสดงความคิดเห็น ผู้วิจัยพบว่าบทละครนอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการให้พื้นที่กับตัวละครหญิงในการแสดงบทบาทดังกล่าว ดังกรณีบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนที่นางรจนาเลือกคู่ในรอบแรกแล้วปรากฏว่านางรจนาไม่พอใจชายใดเลย ท้าวสามนต์จึงปรึกษากับนางมณฑาทิวีถึงความที่ว่า

แม่มณฑาจะคิดกระไรเล่า	ยังคนเดียวดอกเจ้าทำกรรมให้
มันไม่สิ้นห่วงบ่วงโย	ฉวยชู้ไปก็รำคาญจี้คร้านตี
พี่คิดว่าสุดแท้แต่เราเถิด	ไม่พักประคักประเด็จู้จี้
แต่งพร้อมกับพี่สาวเสียดรวนี้	หรือไม่เห็นด้วยพี่งทั้งวังดิง ⁸¹

ความตอนนีท้าวสามนต์ได้กล่าวปรึกษากับนางมณฑาทิวีหลังจากที่นางรจนาไม่ยอมเลือกชายใดเป็นพระสวามี พระองค์ทรงดำริไว้ว่าจะให้นางรจนากิเชกพร้อมพี่สาวอีกหกคนในครั้งนีให้จงได้ แต่พระองค์นำความนี้มาขอความเห็นชอบแก่นางมณฑาทิวีเสียก่อน ซึ่งนางมณฑาทิวีได้กล่าวว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาทิวีจิตคิดกริ่ง
จึงแถลงแก่สั่งในใจจริง	อันเป็นหญิงพงศ์เผ่าเหล่ากอ
ถ้าใจไม่สมรักรักผัว	มักทำชู้ให้อายชายหน้าพ่อ
พระองค์จ้งได้รั้งรอ	น้องจะขอให้ป่าวชาวพารา

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, 87.

ครั้งนี้อย่าเลือกว่าแก่หนุ่ม
ให้เลือกตามใจรักอีกสักครา

หามาประชุมจงพร้อมหน้า
สุดแต่วาสนาธิดาเรา⁸²

ความตอนนี้นางมณฑาทิวีเห็นท้าวสามนต์เป็นทุกข์หนักที่นางรจนามิยอมเลือกคู่ พระนางจึงคลายทุกข์ให้แก่ท้าวสามนต์ด้วยการเสนอแนะวิธีให้นางรจนาเลือกคู่ครองโดยเกณฑ์เอาบรรดาชาวเมืองไม่เลือกหน้านั้นมาให้นางรจนาเลือก นางให้เหตุผลว่าหากผู้หญิงแต่งงานโดยมิได้สมัครรักใคร่ต่อชายผู้เป็นสามีย่อมกระทำการให้เป็นที่เสื่อมเสียขานหน้าแก่วงศ์ตระกูล

การแสดงความคิดเห็นของนางมณฑาทิวีในครั้งนี้เป็นที่ยอมรับแก่ท้าวสามนต์เป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการยอมรับและคำชมเชยของท้าวสามนต์ถึงความที่ว่า

เมื่อนั้น
ที่ความวิตกนั้นค่อยบรรเทา

ท้าวสามนต์ตอบชอบแล้วเจ้า
น้อยหรือนั่นขวัญข้าวเจ้าช่างคิด⁸³

การที่ท้าวสามนต์ทรงมีพระทัยชื่นชมนางมณฑาทิวีที่ออกอุบายแก้ไขสถานการณ์ตั้งเครียดในครั้งนั้นได้ แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงในฐานะภรรยาต้องมีหน้าที่ในการเป็นที่ปรึกษาให้แก่สามี นอกจากนี้การที่นางมณฑาทิวีสามารถแสดงความคิดเห็นในลักษณะที่เป็นการทัดทานต่อท้าวสามนต์ด้วยนั้นย่อมเป็นการเน้นถึงบทบาทด้านนี้เพิ่มเติมที่

นอกจากนี้ในตอนที่พระอินทร์แปลงกายมาทำทนายท้าวสามนต์ให้แข่งขันตีคลีพนัน โดยมีบ้านเมืองเป็นเดิมพันนั้น พระองค์ทรงส่งหอกเขยไปตีคลีจนได้รับความพ่ายแพ้กลับมา ท้าวสามนต์ทรงโศกเศร้าพระทัยมาก นางมณฑาทิวีจึงเสนอแนะให้ท้าวสามนต์ไปขอร้องเจ้าเงาะให้ออกไปตีคลีตั้งความที่ว่า

ผ่านเอ่ยผ่านเกล้า
เอาช่างสิ้นสติไม่ตริตรอง
ขอบใจไพร่เขากล่าวถ้อย
เมียเห็นว่าเงาะนี้มีความรู้
เพื่อนพาลถือตัวไม่กลัวใคร
เห็นจะรุ่งเรื่องอิทธิฤทธิ์ธา

อย่าชมเขาทุกข์ทนหม่นหมอง
จงฟังน้องซ่งจิตคิดดู
ให้แต่งลูกเขยน้อยออกต่อสู้
พระอย่าได้ลบหลู่ว่าชั่วช้า
น้ำใจในคอนั้นแก้กลัวกลัว
จึงหาเนื้อหาปลาได้มากมาย

⁸² เรื่องเดียวกัน.

⁸³ เรื่องเดียวกัน.

แต่ก่อนผ่านเกล้าเฝ้าซึ่ง โกรธ
 แม้นเงาจะรับผจญเห็นพื้นอาย

จงไปง้อขอโทษเสียให้หาย
 คิร้ายจะให้เวียงชัยคืน⁸⁴

ความตอนนี้นางมณฑาเทวีได้กราบทูลแก่ท้าวสามนต์ถึงการศึกที่พระอินทร์มาทำตึกลีพันบ้านเมืองแล้วหกเขยที่ส่งไปนั้นต่างได้รับความพ่ายแพ้ พระนางได้เสนอแนะให้ท้าวสามนต์นำเจ้าเงาะออกไปตึกลีพันกู่พระพักตร์ เมื่อท้าวสามนต์ได้ฟังคำแนะนำจากนางมณฑาเทวีแล้ว พระองค์ก็ทรงรู้สึกดีขึ้นในทันทีถึงความที่ว่า “พระองค์พึงถ้อยค่อยขึ้นมื่น”⁸⁵ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าข้อเสนอของผู้หญิงมีผลต่อการปฏิบัติของผู้ชาย

บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้าตอนที่ท้าวมงคลราชดำวานางแก้วหน้าม้าที่มากล่าวคู่จะให้พระพิณทองเป็นพระสวามี นางมณฑาเทวีได้ทูลทัดทานท้าวมงคลราชดำวานางแก้วหน้าม้าว่า

เมื่อนั้น
 นิ่งนึกตรึกไปในคดี
 ลูกเราได้สัญญาว่ากับเขา
 ฝ่ายเราเป็นชายจะอายุไย
 ควรให้ไปรับมาเลี้ยงดู
 ด้วยมันจงรักภักดี
 การนี้มิใช่ปัจจามิตร
 ชาวเมืองทั้งสี่จะนิินทา

นางโฉมมณฑามารศรี
 เทวีทูลปล้นทันใด
 จะกลับคำซำเล่าหาควรไม่
 เขามีใจจงรักภักดี
 ฉันท่มุ่บริจาทาสี
 ไม่ควรมีโมโหโกรธา
 จะได้คิดเกี่ยวเชิญเช่นหมา
 ประทานโทษยายดาอย่าฆ่าฟัน⁸⁶

ความตอนนี้นางมณฑาเทวีได้ทูลทัดทานท้าวมงคลราชที่จะไม่รับนางแก้วหน้าม้าเป็นพระสวามี พระนางได้กล่าวถึงข้อดีของนางแก้วหน้าม้าว่ามีความจงรักภักดีเป็นที่ตั้ง อีกทั้งพระพิณทองก็ได้ตรัสสัญญาไว้เป็นเบื้องต้น จากคำทูลทัดทานของนางมณฑาเทวี ซึ่งสนับสนุนให้พระพิณทองซบเลี้ยงนางแก้วหน้าม้าทำให้ท้าวมงคลราช “จำต้องหย่อนผ่อนผันฤทัย”⁸⁷ ต้องยินยอมนางแก้วหน้าม้าเข้ามาอยู่ร่วมกับพระพิณทองในวัง

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 154-155.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 155.

⁸⁶ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 11-12.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 12.

อย่างไรก็ตามบทบาทของผู้หญิงในการเสนอความคิดเห็นในฐานะภรรยา บางครั้งก็ไม่ได้รับการยอมรับจากสามีเสมอไป ดังจะเห็นได้จากกรณีบทละครนอกเรื่องมณีพิชัย ตอนที่นางจันทรมเหสีทูลทัดทานท้าวพิไชยนุราชพระสวามีซึ่งมีพระราชประสงค์ให้พระมณีพิชัย อภิเษกกับนางขอพระกลืนดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นวลนางจันทรมเหสี
จึงทูลขวางขึ้นพลันทันที	ก็เรื่องสาสน์วานนี้เป็นอย่างไร
เจ้ากรุงจีนเธอว่าถ้าพระบาท	ไม่ยกลูกประสาทประสิทธิ์ให้
ราษฎรจะร้อนระคายใจ	ว่าเป็นนัยนัยมาน่ากลัวจริง
เจ้ามณีมีเมียเสียนี้ละ	ที่ไหนจะคลาไคลไปปักกิ่ง
จะเขื่อนไซไฟล์ผลประเวประวิง	แกลั่นนอนนิ่งอยู่กับเมียเสียการ
เจ้าปักกิ่งทราบเรื่องจะเคื่องุ่น	โมโหหนุยกพหลพลทหาร
มาแก้แค้นแทนทำให้รำคาญ	จะได้ทานได้ฤกษ์ได้อย่างไร ⁸⁸

ความตอนนี้นางจันทรมเหสีกล่าวแก่ท้าวพิไชยนุราชว่าพระมณีพิชัยควร อภิเษกกับพระราชธิดาของเจ้ากรุงจีนไม่ใช่นางขอพระกลืน เพราะอาจเป็นชนวนให้เกิดสงครามได้ อย่างไรก็ตามการแสดงความคิดเห็นของนางจันทรมเหสีครั้งนี้ท้าวพิไชยนุราชไม่ยอมรับและตำหนินางอย่างรุนแรง ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวพิไชยนุราชเป็นใหญ่
พระพักตร์นี้วกริ้วกราดตวาดไป	มันมิใช่การตอนอย่าสนทนา
มีเมียแล้วมีใหม่ไม่ได้ฤ	นี่เจ้าถืออย่างไรเที่ยวว่า
คำโบราณท่านย่อมเจรจา	น้ำมากแล้วก็ปลาหมึกไม่ตาย
ถึงตัวข้าทั้งชะแระแก่กะนี้	ยังอยากมีอีกสักพันเหมือนมันหมาย
เห็นสาวสาวแล้วก็ใจไม่สบาย	แต่ชังยายจี๋หึงจึงจู้คร้าน ⁸⁹

ความตอนนีท้าวพิไชยนุราชกล่าวแก่นางจันทรมเหสีว่าไม่เป็นการสมควรที่ นางจะมาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้เพราะไม่ใช่หน้าที่ นอกจากนี้ผู้ชายยังสามารถมีภรรยาได้

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, 70.

อีกมากมาย จากความในตอนนี้จะเห็นว่าเหตุผลที่ท้าวพิไชยนุราชธรรมานันแสดงให้เห็นถึงแนวคิดแบบชายเป็นใหญ่ ข้อมูลที่ท้าวพิไชยนุราชยกมาล้วนแต่เป็นไปเพื่อสนองความต้องการของผู้ชายทั้งสิ้น

บทละครนอกเรื่องกาวิตอนทีนางคันธมาลีทราบข่าวว่าท้าวสันนุราชหลงใหลนางจันทร์สุดาและปรารถนาจะได้นางมาเป็นคู่ครอง นางมณฑาได้ทูลทัดทานท้าวสันนุราชตั้งความที่ว่า

เมื่อนั้น	นางคันธมาลีมี
เห็นพระพรำกำสรด โศกี	จึงเข้าไปในที่บรรทม
แล้วนางทูลทัดศดา	พระอย่าโศกเศร้าด้วยเฝ้าผม
จงคิดรักรักหักอารมณ์	मैंเคยคู่ผู้สมไม่คลาดแคล้ว
หยุดยั้งตั้งสติตรอง	ตั้งความมัวหมองให้ผ่องแผ้ว
ทรงพระชราหนักหนาแล้ว	ทูลกระหม่อมเมียแก้วจงหักใจ ⁹⁰

ความตอนนี้ นางคันธมาลีกล่าวเตือนสติท้าวสันนุราชมิให้ลุ่มหลงนางจันทร์สุดามากนัก ทั้งนี้พระนางให้เหตุผลว่าเพราะท้าวสันนุราชทรงชราภาพมากแล้ว และหากนางจันทร์สุดามีบุญเป็นคู่ครองกับท้าวสันนุราชจริงก็คงไม่พราดจากกันอย่างแน่นอน

การทูลทัดทานของนางคันธมาลีในครั้งนี้เป็นที่ขัดพระทัยท้าวสันนุราชอย่างยิ่ง จนทำให้นางถูกพรุสวาทอย่างรุนแรงตั้งความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชเคลิ้มองค์หลงใหล
เห็นเมียมาเข้าเซ่พิริไโร	ขัดใจเกรี้ยวกราดตวาดคือ
คูคู่ทำราวกับสาวเส้	ไม่เจียมตัวว่าจะแก่สักนิดหนึ่ง
แกล้งมานั่งเฝ้าพะเน้าพะนึ่ง	จะคอยหึงหวงข้าหรือว่าไร ⁹¹

⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 398.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน.

ความตอนนี้จะเห็นได้ว่าการทูลทักทานของนางคันธมาลีถูกท้าวสันนุราชตีความไปในทำนองหึงหวง กอปรกับการลุ่มหลงของท้าวสันนุราชที่มีต่อนางจันท์สุดาทำให้นางคันธมาลีถูกต่อว่าในที่สุด

นอกจากนี้ในกรณีที่สามมีความทุกข์ใจหรือต้องการแรงสนับสนุน ด้วยทของละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะกำหนดให้ตัวละครหญิงแสดงบทบาทเป็นที่ปรึกษาให้กับตัวละครชายดังกรณีบทละครนอกเรื่องมณีพิชัยตอนต้นที่ท้าววราภรณ์ได้ปรึกษากับนางบุษบาผู้เป็นพระมเหสีดังความที่ว่า

พี่คิดจะประชุมกษัตริย์เสร็จ	ทั้งร้อยเอ็ดบุรีมิยศลา
มาพร้อมพรังยังลานพระชานชลา	แต่ล้วนหน้าหนุ่มหนุ่มกระชุ่มกระชวย
แล้วจะให้ลูกเราเจ้าออกไป	เลือกหางามตามใจที่สวยสวย
แม้ ننงนุชบุษบงทรงสำรว	จะเห็นด้วยฤาไม่เห็นเป็นอย่างไร ⁹²

เมื่อท้าววราภรณ์ขอคำปรึกษาต่อนางบุษบง นางได้กระทำกริยาอ่อนน้อมด้วยการกราบลงไปที่พระบาทแล้วทูลว่า

.....	ศรีสนี่ไซ้รู้ต้องอย่างแต่ปางบรรพ์
จะได้สืบตระกูลประยูรยศ	ปรากฏเกียรติในไอศวรรย์
ตามแต่พระองค์ทรงธรรม์	หม่อมฉันไม่ขัดหัดยา ⁹³

จากความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าคำปรึกษาของนางบุษบงเป็นการสนับสนุนความคิดของท้าววราภรณ์นั่นเอง

นอกจากนี้ในตอนนี้นางเกษณีไม่ยอมเลือกคู่ ท้าววราภรณ์ทรงกลุ่มพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทรงปรึกษากับนางบุษบงดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าววราภรณ์ได้ฟังนั่งอันอัน
ลูกกษัตริย์ใหญ่่น้อยกว่าร้อยตน	นฤมลไม่ประกอบชอบใจ

⁹² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครเรื่องมณีพิชัย**, 2-3.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, 3.

จึงปรึกษานางบุษบงทรงลักษณ์	เจ้าจกคิดเห็นเป็นไฉน
พีนึกว่าจะให้ป้าชาวเวียงชัย	มาให้พร้อมหน้าบรรดาชาย
ให้ลูกเลือกตามชอบตา	สุดแต่วาสนาของโฉมฉาย
ช่วยแต่งเสียดันทาเถิดหนายาย	เราตายจะไม่เป็นห่วงใย ⁹⁴

ความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าท้าววรรณทรงมีแนวทางการแก้ไขปัญหาย่อยแล้วและทรงนำแนวทางนั้นมาปรึกษานางบุษบง ซึ่งนางบุษบงก็ได้กล่าวไปในทำนองเดียวกับท้าววรรณดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	มเหสีมีปัญญาอัจฉาสัย
จึงทูลตอบไปพลันทันใด	ตรัสนี้ไว้ควรแล้วพระภูมิ
อันเป็นหญิงตระกูลประยูรวงศ์	เหมือนนางหงส์เหมเรศวิเศษศรี
ถ้าใจไม่สมครรักสามี	ผู้ใหญ่ข่มขี้ให้มีมิตร
มักทำชั่วให้อายชายหน้าพ่อ	ด้วยไม่พอใจจงปลงจิต
อันพระองค์ทรงยศศทศพิธ	ทรงคิดจะเห็นเห็นดีครัน ⁹⁵

ความตอนนี้จะเห็นได้ว่านางบุษบงได้เป็นที่ปรึกษาที่ดีของสามีคือรับฟังปัญหาและสนับสนุนแนวคิดของพระสวามีเพื่อให้ทรงเกิดความมั่นใจ

กรณีบทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่ท้าวศวิมลคำริจะรับพระสังข์และนางจันท์เทวีกลับเข้าวัง ก็ทรงนำความนี้เข้าปรึกษากับนางจันทาทะเทวีก่อน ดังความที่ว่า

ฟังทูล	พระอาตุรในจิตคิดเฉลียว
แน่แล้วลูกแก้วพ่อคนเดียว	จึงเหลียวถามพลันกับจันทา
น้องรักเจ้าจะเห็นเป็นไฉน	พี่จะให้ไปรับโอรสา
กับนางนางเยาว์เจ้าเข้ามา	สิ้นเคราะห์พาราที่กาลิ
โหราดูว่าเป็นมนุษย์	จะสูงสุดเฟื่องฟูทั้งกรุงศรี
ลูกข้าบุญญาบารมี	ล้างผลาญชีวิตจึงไม่ตาย

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 16.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

แล้วตรัสสั่งเสนาพุดามาตย์	เอ็งเร่งประกาศบาตรหมาย
รับนางกัลยาที่ตายาย	กับลูกชายของเราให้เข้ามา ⁹⁶

นอกจากนี้ในตอนที่ทำวสามนต์มีคำจะให้พระธิดาทิ้งเจ็ดอภิมะก็ทรงนำความนี้ปรึกษากับนางมณฑาทิวีดังความที่ว่า

พี่คิดจะประชุมให้พร้อมพร้อม	กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองใหญ่
ให้บุตรเราเลือกตามชอบใจ	เจ้าจะเห็นกระไรจงว่ามา ⁹⁷

ความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าคล้ายกับเหตุการณ์ที่ทำววรรณกรรมปริกษานางบุญบัง โดยทรงมีแนวทางการแก้ไขปัญหายอยู่แล้ว ซึ่งนางมณฑาทิวีก็ได้กล่าวไปในลักษณะที่เห็นด้วยกับทำวสามนต์ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นวลนางมณฑาทิวี
จึงทูลสนองพระบัญชา	ซึ่งศรีสมานต้องประเพณี
จะให้เป็นแก่นสารแก่บ้านเมือง	ได้สือเลื่องไปทั่วทุกกรุงศรี
ตามแต่ภูวนายจะเห็นดี	อันนื่องนี้ไม่ขัดทัดทาน ⁹⁸

บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า เมื่อทำวมงคลราชเสวที่ต่อนางแก้วหน้าม้า เนื่องจากทรงสัญญากับนางไว้ว่า หากนางแก้วหน้าม้านำภูเขาศุเมรุมาได้ พระองค์จะโปรดให้พระพินทองอภิเษกด้วย เมื่อนางแก้วหน้าม้าหามาได้จริง พระองค์ทรงกลัดกลุ่มพระทัยเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงนำความนี้ไปปรึกษากับนางมณฑาทิวี ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ทำวมงคลราชรังสรรค์
ฟังนางทักทวนรำคาญครัน	จำต้องหย่อนผ่อนผันฤทัย

⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 43.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 80.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

จึงปรึกษาโคมยงนงลักษณ์	น้องรักจักคิดเป็นไฉน
อิแก้วสัปดนคนจ้งไร	จะเป็นลูกสะใภ้ขายหน้าตา
ฤ้ออนวอนงอนง้อขอเสีย	เงินเบี้ยลั่นเหลือเสื่อผ้า
รูปรวยช่วยนึ่งกรีกตรา	อย่าให้เสียวาจาพาที ⁹⁹

ฝ่ายนางมณฑาทิวเมื่อท้าวมงคลราชตรัสปรึกษาก็ทรงแนะนำแนวทางแก้ไขให้ อีกทั้งตบตบยังเน้นความพิเศษในทางปัญญาของนางมณฑาทิวลงไปอีกว่า “พระมเหสีปรีชา”¹⁰⁰ ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้นางมณฑาทิวได้ให้คำปรึกษาดังความที่ว่า

ฟังบัญชา	นางพระยานบอบตบสาร
พระองค์ทรงศักดิ์จักรพาด	คิดการไม่ต้องประเพณี
มาตรแม่นเขาหามาไม่ได้	พระจะให้ฆ่าฟันบั่นเกศ
เสาะหามาได้ก็ไม่ดี	เช่นนี้จะทำประการใด
บัญชาว่าแล้วอย่าคืนหลัง	จงรับพามาวังให้ได้
เลี้ยงเป็นบริจาข้าไท	อย่าให้คนฉินนินทา ¹⁰¹

คำแนะนำของนางมณฑาทิวนี้ นับว่านำเสนอทางออกไว้ชัดเจน ทำให้เป็นที่พอพระทัยของท้าวมงคลราชเป็นอย่างยิ่งดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านเขตขัณฑ์हरษา
ฟังพระมเหสีปรีชา	ตรีกตราเห็นชอบระบอบการ
พระจึงมีบัญชาปราศรัย	ดวงใจของพี่ช่างคิดอ่าน
กับอิแก้วหน้าม้าสาธารณ์	จะรอฤกษ์ศุกรวารไปโยมิ ¹⁰²

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 20.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 21.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน.

บทละครนอกเรื่อง ไกรทองตอนที่ไกรทองฆ่าชาละวันตายแล้ว มนต์ที่ทับนางตะเภาทองได้เสื่อมคลายไป พระพิจิตรจึงปรึกษากับนางสาครผู้เป็นภรรยาเรื่องที่จะยกทั้งตะเภากแก้วและตะเภาทองให้กับไกรทอง ดังความที่ว่า

ครั้นถึงจึงมีวาจา	ปรึกษาเมียรักพิสมัย
เจ้าไกรทองคนนี้ดีเหลือใจ	ฤทธิไกรล้ำเลิศลือชา
อันนางตะเภากแก้วทรมาวัย	ยกให้แต่แรกมาอาสา
ฆ่าอำยชาละวันมรณา	ดูรักก็ไ้ได้มาตั้งใจ
น่องรักจงคิดดูให้ดี	ครั้งนี้เหมือนเกิดกำเนิดใหม่
อันนางตะเภาทองของไทย	จะยกให้ทั้งสองครองกัน
เจ้าจะคิดอ่านประการใด	ดวงใจของพี่อย่าเด็ดฉันทัน
เจ้าจะเห็นคืออยู่ด้วยกัน	หรือจอมขวัญจะว่าเป็นอย่างไร ¹⁰³

เมื่อนางสาครได้ฟังข้อความที่พระพิจิตรมาปรึกษา นางก็แสดงข้อจำกัดบางประการให้ทราบ แต่ในที่สุดแล้วนางก็ได้ขัดข้องแต่อย่างใด ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นวลนางสาครศรีใส
ฟังผิวจึงตอบว่าขอบใจ	ตามแต่ทำวไทจะเห็นดี
เมื่อยคิดเกรงเขาจะนิินทา	จะให้น้องมาร่วมผิวพี่
ราษฎรเขาจะค่อนกันพาที	จะว่าเรานี้เป็นคนพาล
ทั้งนี้ก็ตามแต่น้ำใจ	ผู้ใดจะมาว่าขาน
ให้จัดแจงแต่งเครื่องจะทำการ	ให้คาดเพดานโรงพิธี ¹⁰⁴

ความตอนนี้นางสาครได้กล่าวแก่พระพิจิตรว่าทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามที่พระพิจิตรเห็นชอบ แต่นางเกรงว่าหากให้นางตะเภากแก้วและนางตะเภาทองมีสามีเดียวกันคือไกรทอง จะเป็นที่ดีฉินนิินทาว่าไม่เหมาะสม

¹⁰³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมหลวงภูวเนตรนรินทร์ฤทธิ, **บทละครเรื่องไกรทอง**, 39.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

ข้อจำกัดที่นางสาครกล่าวมานี้เป็นการอ้างอิงเอาจารีตทางสังคมมานำเสนอ ซึ่งที่สุดแล้วความคิดของนางสาครก็ตกไป เนื่องจากพระพิจิตรยังคงยืนยันจะปฏิบัติตามความคิดของตน

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของภรรยาในการเป็นที่ปรึกษานั้นคือ บทบาทที่สำคัญในฐานะผู้สนับสนุนเป็นกำลังใจแก่สามี ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่มีความชัดเจนที่สุด ในบางสถานการณ์ที่ภรรยาเสนอความคิดที่ไม่สอดคล้องกับสามี ผลลัพธ์ที่ตามมาคือการถูกตำหนิหรือลงโทษทางด้านร่างกาย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าสามีจะยอมรับความคิดของภรรยาเมื่อตนเองยังไม่แน่ใจในความคิดของตนเองเท่าใดนัก หากสามีได้คิดสิ่งใดไว้แล้วการปรึกษาแก่ภรรยาจะเป็นไปเพื่อให้ภรรยาสนับสนุนแนวคิดของตนเท่านั้น

1.3 ตัวละครหญิงในฐานะมารดา

บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการนำเสนอบทบาทตัวละครหญิงในฐานะมารดา ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูก แม่จะมีหน้าที่โดยตรงในการเลี้ยงดูลูกตั้งนั้นชีวิตในวัยเด็กของตัวละครเอกในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่จึงมีความสัมพันธ์และผูกพันกับตัวละครหญิงในฐานะมารดา นับตั้งแต่เกิดและผู้เป็นแม่จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องราวเกี่ยวกับลูกทั้งหมด หากผู้เป็นแม่ไม่สามารถให้กำเนิดลูกโดยปกติได้ แม่จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นด้วย

ตัวละครในฐานะมารดาต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการกำเนิดของลูกทุกประการ การให้กำเนิดลูกที่ไม่สมประกอบโทษทัณฑ์ย่อมตกอยู่กับผู้เป็นมารดาเสมอ นอกจากความรับผิดชอบโดยตรงต่อบทบาทการให้กำเนิดบุตรแล้ว บทบาทของมารดายังต้องเป็นผู้เลี้ยงดูลูกอีกด้วย บทบาทนี้เป็นบทบาทที่ผูกขาดคนเป็นแม่มาทุกยุคสมัย ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า ตอนที่นางแก้วหน้าม้ามาอยู่ปรนนิบัติรับใช้พระฤๅษี นางก็ต้องเลี้ยงลูกด้วยตัวเองด้วยความที่ว่า “ผูกเปลแห่กล่อมพระลูกแก้ว หลับแล้วมีจิตสโมสร”¹⁰⁵

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐา ตอนที่นางสุวิงษาเดินทางรอนแรมในป่าเพราะลูกพระไชยเชษฐาขับไล่ออกจากเมืองนางก็ต้องเลี้ยงดูพระนารายณ์ธิเบศร์ด้วยตนเอง ดังความที่ว่า

ครั้นถึงหิมวันต์บรรพต
เห็นน้ำพุจากผาชลาลัย

ให้หยุดรออยู่ริมภูเขายใหญ่
อรทัยยินดีปรีดา

¹⁰⁵ กรมหลวงวงษา ณ นครนรินทรฤทธิ, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 141.

จึงยกเอาลูกน้อยกลอยใจ	ลงจากพิชัยธดา
พาไปสรรเสริญสงคคา	วิพาร์ก็พาเสด็จไป
ครั้นชำระสรรเสริญพระลูกแก้ว	คลาดแคล้วจากเชิงเขาใหญ่
นางเปลื้องภูษาผ้าสไบ	ผูกเป็นเปลให้เจ้าไสยา
กอดจูบลูกแก้วแล้วเชยชม	ค่อยวางลงบรรทมในเปลผ้า
นอนเสียดอกพ้ออย่าโศกา	ปลอบปลางกัลยาที่กล่อมไป
เจ้านอนไปเถิดแม่จะกล่อม	เจ้างามละม่อมจะไกวให้
ขวัญอ่อนอย่าอ่อนอาลัย	กลับไปเถิดพ้ออย่าโศกา ¹⁰⁶

ความตอนนี้กล่าวถึงตอนที่นางสุวิญาเดินทางพาพระนารายณ์ธิเบศร์ไปยังเมืองสิงหล ระหว่างทางนางได้เลี้ยงดูพระนารายณ์ธิเบศร์ด้วยความรักทั้งอาบน้ำ ไกวเปลกล่อม จนพระนารายณ์ธิเบศร์หลับไป

บทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เมื่อพระสังข์ศิลป์ชัยจะออกเที่ยวเล่นในป่า นางประทุมก็ได้ทำหน้าที่แม่ด้วยการเตือนพระสังข์ศิลป์ชัยด้วยความห่วงใยดังความที่ว่า

พ้ออย่าหลงเล่นอยู่เย็นค่ำ	ฟังคำมารดาอัชฌาสัย
อย่าคบค้าสมาคมกับผู้ใด	จงระวังระไวไพร ¹⁰⁷

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของผู้เป็นมารดาที่นอกจากการเลี้ยงดูด้านร่างกายแล้ว ยังมีบทบาทในด้านการอบรมสั่งสอนขัดเกลาพฤติกรรมของลูกอีกด้วย

บทละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผนเมื่อขุนแผนจะไปชิงตัวนางวันทองมาจากขุนช้าง นางทองประศรีได้พยายามห้ามปรามแต่ก็ไม่เป็นผล ในที่สุดแล้วนางได้แต่ช่วยชัยให้พรขุนแผนด้วยความเป็นห่วงดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ทองประศรีอ่อนวอนไม่ผ่อนหา
จนใจววยชัยให้ลูกยา	อันไพร่บีฑาให้แพ่ฤทธิ์

¹⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 243.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 532.

เวทมนต์คาถาวิชาการ
พ่อจะคิดสิ่งใดให้สมคิด

ที่ศึกษาอาจารย์จึงประสิทธิ์
ราชทัณฑ์ความผิคืออย่าพะพาน¹⁰⁸

ความตอนนี้แสดงให้เห็นความรักของแม่ที่มีต่อลูกอันแสดงออกในรูปแบบของ
ความห่วงใยลักษณะเหล่านี้จะพบในตัวละครหญิงเท่านั้น

บทละครนอกเรื่องพระลอ ตอนพระลอคลั่ง เมื่อนางคาราวดีพระมารดาของ
พระลอทราบข่าวอาการคลุ้มคลั่งของพระลอ นางรีบตรงมาดูแลทันทีดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
ตกใจได้ข่าวพระลูกรัก
พร้อมพรุ่งทั้งองค์พงศา
แล้วลงจากอัญจันทร์ทันที

องค์พระชนนีมีศักดิ์
ให้เชิญองค์นางลักษณวดี
โขนจำจุดคบมาอ้อมมี
ทั้งบุตรีศรีสะเก็กไกลคลา¹⁰⁹

จากเนื้อความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าข่าวเรื่องพระคลุ้มคลั่งนั้นทำให้นางคาราวดี
หวั่นพระทัยเป็นอย่างยิ่ง นางเป็นบุคคลแรกที่กระวีกระวาดจัดการเรื่องราวทั้งหมด

บทละครนอกเรื่องอภัยนุราชตอนที่นางทิพมาลีจะถูกควักลูกตา นางได้กล่าว
ขอร้องพระอภัยนุราชดังความที่ว่า

ถ้าแม่นควักจักษุปะทุบอด
จงโปรดไว้ให้มีชีวิต

เหมือนม้วยมอดชีวาอาศัย
อยู่เลี้ยงเจ้านันต์กับบรรณา¹¹⁰

และ

“พระองค์สงสารบุตรบ้าง

จะอ้างว้างทั้งสองหมองศรี”¹¹¹

¹⁰⁸ กรมศิลป์ากร, พระบรรราชประวัติและพระบรรราชนิพนธ์, 267.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 320.

¹¹⁰ สุนทรภู, อภัยนุราช, 26.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 27.

ความตอนนี้จะเห็นได้ว่านางทิพมาลีได้ใช้บทบาทหน้าที่ความเป็นแม่มาเป็นข้อต่อรองพระอภัยนุราช แสดงให้เห็นว่าหน้าที่สำคัญของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะแม่คือการเลี้ยงดูลูกนั่นเอง

เมื่อนางทิพมาลีเห็นว่าตนจะไม่รอดแล้วนางก็ได้คร่ำครวญถึงพระอนันต์และวรรณผู้เป็นลูกและออกปากฝากฝังให้พี่น้องดูแลกันและกัน แสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างแม่กับลูกอย่างชัดเจน ดังความที่ว่า

ไอ้ลูกแก้วเวทดาของแม่เอ๋ย	แม่เคยถนอมจอมขวัญ
อยู่กับเจ้าเข้าเฝ้าได้เห็นกัน	ครั้งนี้ชีวิตจะบรรลัย
ทั้งสององค์จงจำคำสั่ง	คอยระวังกายอักษมาสัย
แม่นับขันธ์ดีโบยต้องโพยภัย	พากันไปพึ่งพระอัยกา
แม่นเลี้ยงดูอยู่ดีทั้งพี่น้อง	จงปกป้องครองวงศ์ไว้วงศา
ฝายน้องรักภักดีฝายพี่ยา	พ่อย่าดีน้องจงครองกัน
แม่นี่ชีวิตไม่รอดแล้ว	จะคลาดแคล้วแก้วตาม้วยอาลัย
จะเกิดไหนให้สองพี่น้องนั้น	ได้กำเนิดเกิดกรรมของมารดร ¹¹²

ความตอนนี้อีกกล่าวถึงนางทิพมาลีที่กำลังคร่ำครวญถึงชะตากรรมของตน เนื้อความสำคัญในตอนนี้นำเสนอหน้าที่ของแม่ที่ต้องดูแลลูกอยู่ตลอดทั้งวัน แม้กระทั่งนางกำลังจะเสียดวงตาทั้งสองแล้ว ยังได้ออกปากฝากฝังไว้กับพระบิดาของนาง ทั้งยังออกปากสั่งสอนให้รักกัน และแสดงความผูกพันด้วยการอธิษฐานขอเกิดเป็นแม่ลูกกันอีกด้วย

แม้แต่ในความรู้สึกนึกคิดของผู้เป็นลูกก็เช่นเดียวกัน ลูกนั้นให้ความสำคัญกับแม่มากกว่าพ่อดังความที่พระอนันต์และวรรณกล่าวแก่นางทิพมาลีว่า

ไอ้แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย	พระองค์เคยกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงรักษา
แม่นพระชนนีสิ้นชีวา	ลูกยาจะอยู่กับผู้ใด
พระบิดาองค์หลงเมื่อยเสียแล้วจะ	จะเหมือนพระชนนีลูกที่ไหน
จะอดอยากยากเข็ญจะเห็นใคร	ลูกเปลี่ยวใจไม่อยู่จะสู้ตาย ¹¹³

¹¹² เรื่องเดียวกัน, 24.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

คำพูดของพระอนันต์และวรรณทำให้เห็นได้ว่าหากคนสูญเสียนางทิพมาลีแล้ว
ย่อมขาดที่พึ่งสำคัญที่สุดในชีวิต พระอภัยนุราชก็กำลังหลงนางศรีสาหลงอยู่คงไม่มีเอาใจใส่ดูแลได้
เหมือนกับนางทิพมาลี

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่รจนานุกขับไล่ไปอยู่กระท่อมปลายนากับเจ้า
เงาะนางได้รำพึงถึงพระคุณของนางมณฑาเทวีถึงความที่ว่า

โอ้ว่าพระชนนีเจ้า	พระคุณเคยปกเกล้าเกล้า
ถนอมเลี้ยงลูกไว้เงินใหญ่มา	เป็นสุขทุกทิวาราตรี
พระองค์จึ่งจิตคิดหวัง	จะปลุกฝังลูกรักเป็นศักดิ์ศรี
มาทำขายบาทาครานี้	ถึงจะขับให้หนีไม่น้อยใจ
กรรมของลูกแล้วจะขอลา	พระแม่อย่าทุกข์ทนหม่นไหม้
แม้ว่าชีวิตไม่บรรลีย์	คงจะได้แทนคุณการุญรัก
รำพรางกำสรดสลอดจิต	ยังคิดเป็นห่วงห่วงหนัก
ชลเนตรพุ่มพองนองพักตร์	นงลักษณ์ โสกศัลย์พันทวี ¹¹⁴

ความตอนนี้นางรจนานี้ได้กล่าวถึงนางมณฑาเทวีว่าเป็นผู้เลี้ยงดูนางมา หากแต่มิได้
กล่าวถึงท้าวสามนต์เลย แสดงให้เห็นว่านางมณฑาเทวีแสดงบทบาทตามความคาดหวังทางสังคม
สมัยนั้น คือบทบาทการเลี้ยงดูลูกเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่เป็นแม่นั่นเอง

นอกจากบทบาทด้านการเลี้ยงดูแล้ว นางมณฑาเทวียังแสดงความเป็นแม่ด้วยการ
ปกป้องนางรจนานีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ท้าวสามนต์ทรง
กริ้วมาก นางมณฑาเทวีเห็นดังนั้นจึงเข้าไปทูลอ่อนหนักเป็นเบากับนางรจนาดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาหวั่นจิตคิดสงสัย
เฝ้าปลอบถามลูกรักเฝ้าซักไซ้	จนอ่อนใจไม่บอกออกความ
กูซังน้ำหน้าลูกว่ายาก	เหน้อยปากรำคาญจี้คร้านถาม
มึงเห็นอ้ายเงาะว่าเหมาะงาม	จะแร่ตามมันไปช่างไม่อาย
ว่าพลงนางกลับเข้ามาเฝ้า	กระซิบทูลแบ่งเบาเบี่ยงบ้าย
เข้าไปถามอืลูกแสนร้าย	มันพูดเป็นแบายคายไม่เข้าใจ

¹¹⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 99.

หลาคนักม้กร้ายอ้ายเงาะป่า	ชอบลงอาญาอย่าปราศรัย
แต่พระได้ออกโอบอุ้มโปรดไว้	ให้เล็อกตามชอบใจทั้งเจ็ดคน
ครั้นจะลงโทษทัณฑ์มันเล่า	จะนิินทาวว่าเราทุกแห่งหน
โปรดเพียงขับไล่เสียให้พ้น	มันอดอยากยากจนอย่านำพา ¹¹⁵

เมื่อท้าวสามนต์ได้ฟังเหตุผลจากนางมณฑาเทวีก็ทรงผ่อนคลายความพิโรธลงและลงทัณฑ์นางรจนาดแต่เพียงขับไล่ให้ไปอยู่กระท่อมปลายนา กับเจ้าเงาะดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ฟังซังน้ำหน้า
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา	นั่งนึกครีคราอยู่ในใจ
จำจะต้องเงือคดคอคกลืน	ค่อยหยิบผัดมันให้จงได้
คิดพลางทางสังเสนาใน	อิรจนากูไม่ขอเห็นมัน
จะใคร่ฆ่าเสียให้ตายก็อาเขา	จะว่าเรากลับคำทำหุนหัน
จะขับไล่ไปเสียด้วยกัน	ปลุกกระท่อมให้มันอยู่ปลายนา ¹¹⁶

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะการแสดงบทบาทของตัวละครหญิงที่มีฐานะเป็นแม่ในการรับผิดชอบโดยตรงต่อลูกทุกประการนับแต่คลอดด้วยเหตุนี้ภาพความผูกพันระหว่างแม่และลูกจึงปรากฏเห็นในบทละครนอกอยู่บ่อยครั้ง ผู้วิจัยยังพบข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือการแสดงความผูกพันระหว่างแม่ลูกในดับทของบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น จะเป็นแม่กับลูกชายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกสาวนั้นดับทจะไม่นำเสนอเด่นชัดเท่าใดนัก

นอกจากด้านการอบรมเลี้ยงดูแล้วบทบาทของแม่ยังเป็นลักษณะการถ่ายทอดแนวคิดปิตาธิปไตยจากรุ่นสู่รุ่นอีกด้วย กล่าวคือแม่จะมีการปฏิบัติต่อลูกชายและลูกสาวแตกต่างกันไป ลูกชายนั้นผู้เป็นแม่จะเลี้ยงดูให้มีชีวิตรอดปลอดภัยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่ลูกสาวนั้นผู้เป็นแม่จะเน้นในเรื่องงานบ้านงานเรือนและการดูแลปรนนิบัติสามี ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องเทวีธูนางकुลา ตอนที่พระเทวีธูนุราชจะอภิเษกกับนางจันทวดีนั้นนางคติมเหสีของท้าววิเรนทร์ซึ่งเป็นมารดาของนางจันทวดีได้ให้อโวาทกับนางว่า

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 96.

ถึงห้ามแหนแม่ผ้าของตัวโปรด	ถึงซึ่งโกรธก็เอาไว้แต่ในหน้า
อย่าหึงหวงลวงราชอาณาจักร	อุตสาห์จงรักด้วยภักดี
ธรรมดาสามีมีเมียตัว	แม่นถือตัวต่อชายจะหน่ายหนี
จงเคารพนบนอบให้ชอบที	เหมือนหนึ่งว่าทาสที่เคยใช้ ¹¹⁷

ความตอนนี้นางคิดกล่าวให้โอวาทแก่นางจันทวดีว่าหญิงผู้เป็นภรรยา นั้นจะต้องมีความอดทนและเคารพต่อความคิดของสามีไม่ขัดใจสามี มีความจงรักภักดีอย่าล่วงเกินแม่แต่่น้อย นอกจากนี้ภรรยาต้องไม่ถือตัวต่อสามีและนอบน้อมประคองทาสผู้ภักดี

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่พระสังข์จะตามท้าวยศวิมลและนางจันทวดีกลับเมือง นางมณฑาทิวิผู้เป็นพระมารดาของนางรจนาก็ให้โอวาทกับนางว่า

ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย	ทรมเซยเจ้าจะไปด้วยผ้าขวัญ
เมื่อไรจะได้มาเห็นหน้ากัน	นับวันจะกลับไปนานปี
เจ้าสายใจไกลตาของแม่แล้ว	จงฝากตัวผ้าแก้วนะ โฉมศรี
ทั้งพระชนกชนนี	อย่าให้มีเคืองขัดอหังขมา
แม่ผ้าพิโรธอย่าโกรธตอบ	จงเคารพนบนอบดีกว่า
ปกป้องครองตัวของลูกยา	ไกลตาแล้วแก้วกลอยใจ ¹¹⁸

ความตอนนี้นางมณฑาทิวิได้ให้โอวาทแก่นางรจนาว่าให้มีความเคารพนบน้อมต่อพระสังข์ผู้เป็นพระสวามี ตลอดจนท้าวยศวิมลและนางจันทวดีที่เทวีพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระสังข์ด้วย หากถูกขัดเคืองก็จงอย่าได้โกรธตอบ แต่ให้ประพฤติดนด้วยความเคารพนบน้อมต่อไป

บทบาทความเป็นแม่ในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงหน้าที่หลายประการ ได้แก่ การให้กำเนิด การอบรมเลี้ยงดู ที่สำคัญที่สุดคือการถ่ายทอดแนวคิดระบอบปิตาธิปไตยจากรุ่นสู่รุ่น ในลักษณะของมายาคติที่แฝงฝังอยู่ในสังคม ดังจะเห็นได้จากการอบรมเลี้ยงดูลูกชายและลูกสาวที่ปรากฏในบทละครนอกจะมีความแตกต่างกัน กล่าวคือลูกชายผู้เป็นแม่จะอบรมเลี้ยงดูให้ปลอดภัยแม่จะลำบากเพียงใดก็ตามแล้วตั้งจุดมุ่งหมายให้ลูกได้เป็นผู้นำที่

¹¹⁷ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ, เทวัญนางคูลา, 45.

¹¹⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 219.

มีความกล้าหาญเป็นอุดมการณ์นำร่อง ในขณะที่ลูกสาวนั้นผู้เป็นแม่จะปลุกฝังเรื่องการบ้านการเรือนและการปรนนิบัติต่อสามีเป็นสำคัญ จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าสถานภาพความเป็นมารดาของผู้หญิงนั้นเป็นสถานภาพที่ผูกพันและหน้าที่รับผิดชอบต่อลูกมากกว่าสถานภาพความเป็นบิดาของผู้ชาย นอกจากนี้สถานภาพความเป็นมารดายังเป็นสถานภาพที่ดีกว่าสถานภาพอื่นของผู้หญิงอีกด้วย ทั้งนี้เพราะได้รับความเคารพจากลูก แม้ว่าลูกจะเป็นชายก็ตาม

บทบาทของผู้หญิงที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะกล่าวคือ บทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว บทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยา และบทบาทของผู้หญิงในฐานะมารดา

2. การผลิตซ้ำบทบาทตามขนบของตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากการศึกษาวรรณกรรมคำสอนผู้ชายได้สร้างข้อปฏิบัติที่หลากหลายเพื่อเป็นบรรทัดฐานให้ผู้ชายได้ยึดถือให้เกิดความเรียบร้อยในสังคม ได้แก่ ด้านการศึกษาหาความรู้เพื่อให้อ่านออกเขียนได้และรู้จักวิธีคำนวณทางด้านคณิตศาสตร์ ด้านการปกครองนั้นวรรณกรรมคำสอนเน้นการผูกใจผู้คนรอบข้างด้วยคุณธรรมความเมตตาเป็นหลัก ส่วนด้านการวางตัวนั้นเน้นการควบคุมให้ผู้ชายมีความประพฤติที่เรียบร้อย และสามารถครองคนอยู่ในสังคมได้อย่างสง่างาม อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าสถานภาพและบทบาทของตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคมโดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ตัวละครชายในฐานะลูกชาย ตัวละครชายในฐานะสามีตัวละครชายในฐานะบิดา และตัวละครชายในฐานะกษัตริย์

2.1 ตัวละครชายในฐานะลูกชาย

ทศนะของพุทธศาสนาได้บัญญัติข้อธรรมเรื่องทิศหก ในส่วนข้อปฏิบัติของบุตรธิดาต่อบิดามารดาไว้ 5 ประการดังนี้

1. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วควรเลี้ยงท่านตอบ
2. ช่วยรับทำกิจการงานของท่าน
3. ช่วยดำรงวงศ์สกุลไว้

4. ประพฤติตนให้เหมาะสม สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดก
5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน¹¹⁹

จากข้อปฏิบัติของบุตรธิดาต่อบิดามารดาตั้งกล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางศาสนาที่มุ่งเน้นให้บุตรธิดาปฏิบัติต่อบิดามารดาเป็นอย่างดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

บทบาทของตัวละครในฐานะลูกชายนั้น ในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจะเน้นในเรื่องความกตัญญูทศเวทต่อบิดามารดาเป็นสำคัญ เราจะเห็นได้จากตอนที่นางจันทเทวีถูกเนรเทศจากวังมาอยู่กับสองตายายในป่า นั้น พระนางได้นำเอาลูกน้อยหอยสังข์มาด้วย ต่อมาพระสังข์ที่อาศัยอยู่ในหอยสังข์นั้นได้แอบออกมาช่วยดูแลบ้านในขณะที่นางจันทเทวีและสองตายายไม่อยู่ ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระสังข์ซ่อนอยู่ภูริ์สู้น
พระแม่ไปป่าเป็นอาจณ	ในจิตคิดวิตทุกเวลา
จะใคร่ออกช่วยพระแม่เจ้า	สงสารผ่านเกล้าเป็นหนักหนา
เหน้อยยากลำบากกายา	กลับมาจนคำแล้วรำไร
ไม่ว่าลูกน้อยเป็นหอยปู	อุ้มชูชมชิตพิสมัย
พระคุณล้ำลภพไตร	จะออกให้เห็นตัวก็กลัวกาล
ไก่อป่าพาฝูงมากินข้าว	ของพระแม่เจ้าอยู่ฉาวฉาน
คู้ยเขี่ยเรียรายทั้งดินดาน	พระมารดามาเห็นจะรำไร
เยี่ยมลอดสอดคู้ทั้งซ่ายขวา	จะเห็นใครไปมาก็หาไม่
ออกจากสังข์ปล้นทันใด	ฉวยจับไม่ได้ไล่ตี
กอบเก็บข้าวหกที่ตกดิน	ผันผินลอยลับขยับหนี
เหลียวดูผู้คนชนนี	จะหนีเข้าสังข์กำบังตน
หุงข้าวหาปลาไว้ทำแม่	ดูแลจัดแจงทุกแห่งหน
ช่วยขับไก่อป่าประสาจน	สาละวณเล่นพลางไม่ห่างคู้ ¹²⁰

¹¹⁹ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2514), 169.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, 23.

ความตอนนี้นักกล่าวว่พระสังข์ได้แอบออกมาจากหอยสังข์เพื่อช่วยงานบ้านต่างๆ ของนางจันท์เทวีได้แก่การไล่ไก่ป่าที่มากินข้าวในป่า การประกอบอาหารไว้คอยทำพระมารดา จะเห็นได้ว่าบทบาทของพระสังข์ที่แสดงออกคือการช่วยพระมารดาทำงานบ้าน และแบ่งเบาภาระทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงความกตัญญูนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีบทบาทของลูกในลักษณะของเขยที่ต้องแสดงความสามารถสนองคุณพ่อตา เราจะเห็นบทบาทดังกล่าวได้จากหกเขยในตอนนี้อาสาท้าวสามนต์ตีคลีกับพระอินทร์พนันเอาบ้านเมือง ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	หกเขยคิดพรั่นขวัญหาย
มิรู้ที่ทำกระไรให้วุ่นวาย	แต่เหลียวซ้ายแลขวาคูตาคัน
จำเป็นจำรับวจา	ลูกจะขออาสาพระอย่าพรั่น
ว่าพาลางทางถวายเป็นมงคล	ลาไปดำหนักปล้นทันที ¹²¹

ความตอนนี้นักกล่าวว่หกเขยรู้สึกตกประหม่าเมื่อทราบว่ท้าวสามนต์ต้องการผู้อาสาทีคลีกับพระอินทร์พนันเอาบ้านเมือง แต่ก็ต้องจำใจอาสาเพื่อเอาพระทัยท้าวสามนต์ แม้ตอนที่หกเขยออกสนามตีคลีกับพระอินทร์แล้ว เขยใหญ่ยังกล่าวย้ถึงจุดประสงค์ของตนในการที่จะตีคลีแก้หน้าให้กับท้าวสามนต์ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	หกเขยหน้าจ้อยหงอยเหง็อง
อภัยสอดอวยระกายเค็อง	ต่างชำเล็องเหลียวมาคูตาคัน
เขยใหญ่อ้อมแอ้งแก้งแก้หน้า	จึงร็องว่พ่อเอ็อยอย่าเข็ยหยัน
ขำมิใช่ชายชั่วตัวสำคัญ	แต่ล้วนลูกเขยขวัญท้าวสามนต์
เรารับอาสาออกมา	จะตีคลีต่อสู้คูสักหน
ไม่ย่อท้อถอยหลังทั้งหกคน	ตามจนจะแก้หน้าพ่อตาไว้ ¹²²

ความตอนนีหกเขยกล่าวแก่พระอินทร์ว่ตนเป็นลูกเขยของท้าวสามนต์ มีความกล้าหาญจะตีคลีแก้หน้าให้แก่ท้าวสามนต์ การที่หกเขยอาสาท้าวสามนต์ตีคลีน้ันก็เพื่อสนองคุณ

¹²¹ พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย, 149.

¹²² เรื่องเดียวกัน, 151- 152.

และแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่ท้าวสามนต์นั่นเอง จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า บทบาทของตัวละครชายในฐานะลูกนั้น ตัวบทพยายามเน้นย้ำให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีเป็นหลัก

2.2 ตัวละครชายในฐานะสามี

จากการศึกษาวรรณกรรมคำสอนพบว่ามิได้มีการกล่าวถึงข้อปฏิบัติของสามีต่อภรรยาไว้อย่างชัดเจนเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามหลักปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวยังคงปรากฏอยู่ในทัศนะของพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติข้อธรรมเรื่องทิศหก ในส่วนข้อปฏิบัติของสามีต่อภรรยาไว้ 5 ประการดังนี้

1. ยกย่องว่าเป็นภริยา
2. ด้วยไม้อุ่มหมิ่น
3. ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ
4. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
5. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว¹²³

จากข้อปฏิบัติของสามีดังกล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางศาสนาที่มุ่งเน้นให้สามีบำรุงเลี้ยงภรรยาเป็นอย่างดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ในขณะที่ภรรยาก็ต้องประพฤติปฏิบัติต่อสามีเป็นอย่างดีด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามสถานภาพและบทบาทของสามีในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ยังคงมีทั้งลักษณะที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องทิศหก ทั้งนี้เพราะบทบาทของตัวละครชายในฐานะสามีที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีความสอดคล้องกับอำนาจปิตาธิปไตยอย่างแท้จริง กล่าวคือตัวบทแสดงให้เห็นว่าเพศชายเป็นหลักให้แก่เพศหญิง ทั้งในด้านความเป็นผู้นำและบทบาทในทางปกป้องคุ้มครองเพศหญิงให้ได้รับความปลอดภัย เราสามารถจำแนกลักษณะบทบาทของผู้ชายในฐานะสามีได้ดังนี้

2.2.1 สามีต้องปกป้องภรรยา

บทบาทของสามีที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประการหนึ่งคือการปกป้องภรรยา บทบาทดังกล่าวอาจแสดงออกมาในรูปแบบของความห่วงใยหรือท่าทีในการแสดงออกภายนอกก็ได้ บทบาทดังกล่าวนี้เชื่อมโยงกับประเด็นด้านความรักและ

¹²³ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 170.

ความกล้าหาญ โดยเฉพาะประเด็นด้านความกล้าหาญนั้นมีลักษณะที่เป็นบทบาทเด่นตามความคาดหวังของสังคมที่มีต่อเพศชายโดยทั่วไปอีกด้วย

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐาแสดงให้เห็นถึงความหวังหาอาหารของสามีที่มีภรรยา ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระไชยเชษฐาออกไปล่าช้างเผือกในป่าพระองค์ทรงกระหม่อมพระเนตรทำให้ทรงรำลึกถึงนางสุวิญชาดังความที่ว่า

เมื่อพระมเหสีจะมีเหตุ	ให้เขม่นนัยเนตรทั้งซ้ายขวา
พระทอดถอนหญ่ท้อไปมา	หวนรำลึกตรึกตราถึงเวียงวัง
สงสารสุวิญชาโคมศรี	เทวีมีครรภ์อยู่ข้างหลัง
จะประสูติลูกแก้วแล้วหรือยัง	ไม่มีที่หวังที่ไว้ใจ
นางก็ไร้สุริย์วงศ์พงเผ่า	ใครจะเอาใจดูหนูใส่
จำจะเลิกพลพลไกร	กลับคืนเข้าไปยังพารา ¹²⁴

ความตอนนี้อีกกล่าวว่าพระไชยเชษฐารู้สึกกระหม่อมพระเนตร พระองค์ทรงทอดถอนพระทัยด้วยความเป็นห่วงเป็นใยนางสุวิญชาเรื่องความปลอดภัยในครรภ์ของนาง ความรู้สึกนี้ถึงกับทำให้พระองค์คิดที่จะยกไพร่พลกลับเมืองหมันต์ จากข้อความตอนนี้อีกแสดงให้เห็นว่าหน้าที่ของสามีคือต้องคอยดูแลภรรยาอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนที่ภรรยาตั้งครรภ์

นอกจากนี้ในตอนที่ทำวธรรมิกและนางแก้วสัจจามาเยี่ยมพระไชยเชษฐายังเมืองหมันต์ พระองค์ยังทรงกำชับให้พระไชยเชษฐาดูแลครรภ์ของนางสุวิญชาให้ดี ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์สุริย์วงศ์นำถา
จึงตรัสแก่องค์พระลูกยา	สงสารสุวิญชาทรมาย
นางไกลชนนีบุตรรงค์	เจ้าจงเอาใจดูหนูใส่
จะคลอดลูกคลอดเต้าไม่เข้าใจ	ให้นอนพินนอนไปอย่าใจเบา ¹²⁵

¹²⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 229.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, 251.

ความตอนนีท้าวธรรมิกและนางแก้วสัจจากกล่าวแก่พระไชยเชษฐาในตอนที
ทรงเยี่ยมเมืองเหมันต์ว่าให้คอยดูแลนางสุวิญาให้ดี ข้อความตอนนี้จะเห็นได้ว่าท้าวธรรมิกกำชับ
ให้พระไชยเชษฐาดูแลนางสุวิญาอย่างใกล้ชิด ในลักษณะที่ต้องลงมือทำด้วยตนเอง

2.2.2 สามีมี่เป็นเจ้าชีวิตของภรรยา

สถานภาพความเป็นสามีที่อยู่เหนือภรรยาตามบรรทัดฐานทางสังคมนั้น
กลายเป็นค่านิยมแห่งยุคสมัย เมื่อผู้ชายมีครอบครัวก็ต้องแสดงลักษณะของช้างเท้าหน้า กล่าวคือ
ต้องเป็นผู้นำในทางความคิดและการกระทำของภรรยา อย่างไรก็ตามบทละครสมัยรัตนโกสินทร์ได้
แสดงให้เห็นถึงความกระด้างกระเดื่องของภรรยาที่มีต่อสามี ตามมาด้วยการที่สามีต้องแสดงอำนาจ
ให้เหนือกว่าภรยานั้น โดยเริ่มต้นอาจเป็นการจบบ้างด้วยวาจาอันดูถูกเหยียดหยามสตรีเพศ ซึ่งบท
ละครนอกหลายเรื่องจะแสดงให้เห็นถึงความพ่ายแพ้ของสามีเมื่อต้องปะทะคารมกับภรรยา อย่างไรก็ตาม
ก็ตามสถานการณ์ดังกล่าวมักจบลงด้วยการทำร้ายร่างกายภรรยาซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงต้องตก
เป็นเบี้ยล่างในที่สุด

ความตอนนีกล่าวถึงพระไชยเชษฐาที่ทรงกริ้วต่อนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดที่
โต้เถียงกับพระองค์ พระองค์ใช้พระขรรค์ตรงเข้าฟาดฟันหมายเอาชีวิตพวกนาง

กรณีท้าวอภัยนุราชที่ทรงทำร้ายร่างกายนางทิพมาลีพร้อมทั้งมีรับสั่งให้
ทหารควักดวงตานางออกมาปรงเป็นยาอีกด้วยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวไทได้กราดฟาดโฉมฉาย
โมโหตามัวหวนชรัวยาย	ดีรายร้องอิงคะนึ่งไป
ตรัสเรียกกรมวังมาสั่งว่า	โทษอิมาลีหนักถึงคักขัย
ดีเมียรักจักฆุปะทุไป	จะควักตามาใส่ให้นงลักษณ์
ตัวมันนั้นส่งเป็นโจลนจำ	ริบหมดยศลาบรรดาศักดิ์
จะคอยเอาเข้ายาอย่าช้านัก	ไปควักลูกตามาไวไว ¹²⁶

ความตอนนีกล่าวถึงท้าวอภัยนุราชที่รับสั่งให้ทหารควักดวงตานางทิพมาลี
มาปรงเป็นยารักษาดวงตาของนางศรีสาหงซึ่งบาดเจ็บจากการทะเลาะวิวาทกับนางทิพมาลี จากนั้น
รับสั่งให้ปลดนางทิพมาลีเป็นโจลนจำอีกด้วย

¹²⁶สุนทรภู่, อภัยนุราช, 22.

กรณีท้าวพิชัยนุราชเมื่อทรงทราบว่านางจันทรเทวีวางแผนขับไล่นางขอพระ
กลิ่น ก็รับสั่งประหารนางจันทรเทวีอย่างไม่ยั้งความที่

เมื่อนั้น
จะขอโทษมันไว้ไยนา

ท้าวพิชัยนุราชจึงร้องว่า
ชังน้ำหน้าดีเสียให้แทบตาย¹²⁷

ความตอนนี้นำกล่าวถึงพระพิชัยนุราชที่ทรงรับสั่งให้ประหารนางจันทรเทวี
เนื่องจากนางขอมสารภาพผิดว่าเป็นผู้วางแผนขับไล่นางขอพระกลิ่นออกจากเมือง

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าผู้หญิงจะสามารถต่อต้านการใช้กำลังของผู้ชายได้
โดยการอ้างถึงบทบาทอันผู้ชายพึงกระทำซึ่งทำให้เกิดการตระหนักรู้ ดังกรณีของนางวิมาลาที่กล่าว
แก่ไกรทองว่า

นำเขยน่ากลัว
ส่วนว่าเขานั้นขยันเจียว
เหตุว่าเจ้าคิมมีฝีมือ
เขาจะได้อาเจ้าหัวหาญดี

หม่อมแก้ว โกรธจนตาเขียว
เขาว่าบ้างเช่นเจียวจะฆ่าดี
เอาเถิดให้เขาถืออ้อมมี
ฆ่าฟันสตรีให้บรรลัย¹²⁸

ความตอนนี้นางวิมาลา กล่าวแก่ไกรทองในเชิงตัดพ้อว่าให้ทำร้ายนางซึ่งเป็น
ผู้หญิง จะได้เลื่องลือไปว่าฆ่าผู้หญิงได้

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของตัวละครชายในฐานะสามีนั้นมี
บทบาทในการปกป้องและควบคุมภรรยา การปกป้องนั้นอาจตีความได้ว่าเป็นการแสดงอำนาจของ
ผู้ชายอย่างหนึ่งซึ่งให้ผลในการยอมรับของฝ่ายภรรยาจัดเป็นอำนาจในทางอ้อม ส่วนบทบาทด้าน
การควบคุมนั้นใช้ในสถานการณ์ที่ต้องการความเด็ดขาดหรือเห็นว่าคนตกอยู่ในลักษณะที่เป็นรอง
บทบาทดังกล่าวเป็นการอาศัยอำนาจทางเพศสรีระของผู้ชายที่เหนือกว่าผู้หญิงเข้าจัดการโดยตรง
บทบาททั้งสองประการนี้แสดงให้เห็นถึงอำนาจปิตาธิปไตยที่ชัดเจนอย่างยิ่ง

¹²⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 369.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, 312.

2.3 ตัวละครชายในฐานะบิดา

ทัศนคติของพุทธศาสนาได้บัญญัติข้อธรรมเรื่องทิศก ในส่วนข้อปฏิบัติของบิดามารดาต่อบุตรธิดาไว้ 5 ประการดังนี้

1. ห้ามปรามจากความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
4. หากผู้ครองที่สมควรให้
5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร¹²⁹

จากข้อปฏิบัติของบิดามารดาต่อบุตรธิดาดังกล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางศาสนาที่มุ่งเน้นให้บิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรธิดาเป็นอย่างดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

อย่างไรก็ตามบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการนำเสนอบทบาทตัวละครชายในฐานะพ่อ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูก โดยพ่อจะมีได้มีบทบาทในทางการเลี้ยงดูเหมือนกับบทบาทของแม่ หากแต่พ่อจะเป็นผู้ควบคุมลูก หากเป็นลูกชายพ่อจะเป็นต้นแบบหรือช่วยแก้ปัญหาให้ลูกบางเรื่อง แต่หากเป็นลูกสาว พ่อจะทำหน้าที่ในการปกป้องและยังมีอิทธิพลในการที่จะกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้อีกด้วย

กรณีท้าวสิงหนเป็นการแสดงบทบาทของพ่อที่รักและพร้อมจะปกป้องลูกสาวที่ถูกทำร้ายและไม่ได้รับความยุติธรรม ดังในตอนที่น่างสุวิญชาถูกขับไล่ออกจากเมืองหมันต์มายังเมืองสิงหนนั้น ท้าวสิงหนแสดงตนปกป้องและทวงความเป็นธรรมให้แก่นางสุวิญชาดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสิงหนพิโรธโกรธขี้
ลุกขึ้นกระทืบบาทควาตอ	สุวิญชาคู่คี่มิบอก
ช่างรักศักระไรกระนี้หนอ	ให้หม่อมพ่อไซยเซษฐ์มาลบลู่
ความโตความใหญ่พ่อไม่รู้	หากวิพาร์ลูกกูมันเจ็บอาย
อภัยครั้งนี้เป็นที่สุด	ถึงชีวิตม้วยมุดก็ไม่หาย
มันดูหมิ่นถิ่นแคลนกูมากมาย	จะปล่อยแก่แก้อยไม่เกรงมัน
ชะอ้ายไซยเซษฐ์ลูกเขย	คงได้เล่นกันเหวอย่าลี้กัณ
ขัดเขมรเป็นเกลียวเคี้ยวพัน	โจนจากแท่นสุวรรณทัศน์

¹²⁹ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 170.

เจี้ยวกอกอกข้างละสามวา	นัยนาคลังแสงพระสุริย์ศรี
ลำแดงแผลงฤทธิ์สุริ	เพียงพื้นบดพิจะโทรมทรุด
จับศรสะพายแล่งแกว่งตระบอง	ขึ้นคาคกลองสำคัญชั้นสุด
แล้วให้เตรียมทัพสำหรับยุทธ์	จะไปรบมนุษย์เมืองเหมันต์ ¹³⁰

ความตอนนี้นำกล่าวถึงท้าวสิงหลเมื่อทรงทราบข่าวพระไชยเชษฐาจับไล่นางสุวิญาออกจากเมืองแล้วก็พิโรธอย่างยิ่ง พระองค์มีพระบรมราชโองการนำทัพทำสงครามกับเมืองเหมันต์ในทันที

ตอนที่ท้าวสิงหลมีพระบรมราชโองการจะยกกองทัพไปทำสงครามกับพระไชยเชษฐาเองตัวทได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในฐานะความเป็นพ่อผ่านวาทะของนางสุวิญาที่แสดงตนห้ามปรามดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	สุวิญาออกสั่นหัวนไหว
วอนว่าพาทีพี่พิไร	พระบิดุรงค์จ้งได้เมตตา
หลานน้อยนี่จะเป็นกำพร้าพ่อ	ลูกขอประทานโทษา
ทูลพลางนางชบพักตรา	กอดบาทพระบิดาโศกาลัย ¹³¹

ความตอนนี้นำกล่าวถึงตอนที่ท้าวสิงหลพิโรธต่อพระไชยเชษฐาที่ไม่ให้ความเป็นธรรมแก่นางสุวิญา พระองค์มีพระบรมราชโองการจะยกกองทัพไปทำสงครามกับเมืองเหมันต์ในทันที หากแต่นางสุวิญาทูลขอชีวิตไว้ โดยนางให้เหตุผลว่าไม่ต้องการให้พระนารายณ์ธิเบศร์กำพร้าพระบิดาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการสถานภาพความเป็นพ่อได้ประการหนึ่ง การที่ลูกเกิดมาแล้วไม่มีพ่ออาจนำมาซึ่งความอับอายหรือขาดต้นแบบในการที่จะนำไปสู่ความชัดเจนในบทบาทประจำเพศของตนได้

นอกจากนี้บทบาทของพ่อในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังเป็นไปในลักษณะของการให้คำปรึกษาและคอยเตือนสติลูกอีกด้วย ดังในตอนที่ท้าวธรรมมีกทรงทราบข่าวพระไชยเชษฐาจับไล่นางสุวิญาออกจากเมือง พระองค์ทรงดำหนิพระไชยเชษฐาว่า

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, 247-248.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 249.

คู่ไชยเชษฐาพะนางศักดิ์	ฮักฮักไม่บอกเล่าเราผู้ใหญ่
ที่ไหนมั่งลูกคนเป็นท่อนไม้	ผิดเพศวิสัยในแผ่นดิน
เราก็ได้มีเมียมาเสียนัก	จนพินหักหัวหงอกไปหมดสิ้น
เกิดมาแก่จะตายฟังได้ย็น	ช่างเชือลื่นหลงกลคนมารยา
ซิริจะขอบใจไชยเชษฐ์	ฤทธิ์เดชสูงสิงหยิ่งหนักหนา
ทำตามลำพังอหังการ	ไม่เกรงศักดิ์คาพญามาร ¹³²

ความตอนนีท้าวธรรมิกทรงตำหนิการกระทำของพระไชยเชษฐ์ที่จับได้นางสุวิญาออกจากเมืองว่าขาดวิจารณ์ญาณในการตัดสินพระทัย ทั้งยังไม่รู้จักปรึกษาพระองค์ผู้เป็นพระราชบิดา ทำเช่นนี้อาจผิดใจกับท้าวสิงหลได้ แม้ว่าสำนวนการพูดของท้าวธรรมิกจะเป็นไปในทำนองประชดประชันก็ตามแต่ถ้อยคำดังกล่าวเป็นการเตือนสติแก่พระไชยเชษฐ์ให้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ท้าวธรรมิกตรัสแนะนำพระไชยเชษฐ์ให้ออกตามหาพระนารายณ์ธิเบศร์โอรสของพระไชยเชษฐ์

นอกจากบทบาทในการปกป้องคุ้มครองและเป็นทีปรึกษาให้แก่ลูกแล้ว คนเป็นพ่อยังมีบทบาทสำคัญในการที่จะกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตของลูกได้อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีนางจันทวดีที่กำลังจะถูกระเบิดพระเทวัญนุราชเจ้าโลม แต่นางได้สติจึงกล่าวว่า

แม่น้องรักครองสัจให้ลิกซึ่ง	เมื่อไปถึงจึงทูลเข้าเฝ้าพระองค์
ทูลขอเห็นทีจะโปรดให้	ก็จะได้ดังจิตคิดประสงค์
ไหนไหนก็ได้ร่วมรถทรง	น้องคงจะได้สนองรองบาท ¹³³

ความตอนนีกล่าวถึงนางจันทวดีกล่าวแก่พระเทวัญนุราชว่าไม่ควรลวนลามนางให้เสื่อมเสีย หากพระเทวัญนุราชรักนางจริงให้พระองค์เข้าเฝ้าทูลขอต่อท้าววิเรนทร์พระราชบิดาของนาง การที่นางจันทวดีกล่าวเช่นนั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าชีวิตของนางเป็นของพระราชบิดาแล้ว ยังเป็นการย้ำให้เห็นถึงการยอมรับในอำนาจบิดาธิปไตยอย่างเต็มตัวอีกด้วย

บทบาทของนางทัสมาลีก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพ่อที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของลูก ดังจะเห็นได้จากอภิเษกของนางนั้นเป็นไปตามความประสงค์ของท้าวพรหมทัตผู้เป็นพระราชบิดาของนาง ดังความที่ว่า

¹³² เรื่องเดียวกัน, 252.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, 31.

เมื่อนั้น	องค์พระชนนีศรีสมร
ดูบหลังดูยาแล้วว่าวอน	บังอรของแม่อย่าเกียจกัน
บิตูรงค์ให้ส่งเสียวันนี้	ด้วยฤกษ์งามยามดีกวัดกัน
จงสรรเสริญแต่งองค์อย่าช้าพลัน	จอมขวัญของแม่อย่าเซเชือน ¹³⁴

ความตอนนี้พระชนนีของนางทัตสมาลีกล่าวว่าให้นางทัตสมาลีออกเรือนไปกับพระพินทอง เนื่องจากท้าวพรหมทัตมีพระบัญชาให้นางอภิเษกในวันนี้ การที่พระชนนีออกมาปลอบโยนนางทัตสมาลีนั้น นางได้กล่าวว่า “บิตูรงค์ส่งเสียให้วันนี้” แสดงให้เห็นว่าท้าวพรหมทัตเป็นผู้ตัดสินพระทัยและไม่มีผู้ใดในครอบครัวจะห้ามปรามได้ การแต่งงานจึงเป็นความเห็นของของท้าวพรหมทัตซึ่งอยู่ในฐานะพ่อตนเอง

นอกจากนี้ในตอนนี้นางทัตสมาลีทำอิดออดไม่ยอมออกมาเข้าพิธีอภิเษกนั้น พระพี่เลี้ยงก็ได้พูดจาข่มขู่โดยอ้างท้าวพรหมทัตดังความที่ว่า

บัดนั้น	สองนางพี่เลี้ยงชายขวา
เข้าไปกระซิบเจรจา	ไม่กลัวพระบิดาถาว่าไร
นั่งนิ่งไม่ดิ่งอินทรี	เนื้อเย็นเห็นดีถาโฉน
จะให้เสียฤกษ์พาวากระไร	ไวไวไปสรรงชลธาร ¹³⁵

ความตอนนี้กล่าวถึงบรรดาเหล่าพี่เลี้ยงเมื่อเห็นนางทัตสมาลีแสดงอาการอิดออดไม่ต้องการอภิเษกก็อ้างพระนามท้าวพรหมทัตพระบิดามาขู่ให้นางเกรงกลัว

การที่พระพี่เลี้ยงของนางทัตสมาลีกล่าวเช่นนั้นเป็นการเน้นย้ำอำนาจปีศาจไปโดยอย่างชัดเจน การแต่งงานของนางในครั้งนี้จึงมิใช่การเลือกด้วยตนเอง หากแต่เป็นการจัดสรรโดยท้าวพรหมทัตพระราชบิดาของนาง จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของพ่อนั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อลูกทั้งเป็นต้นแบบเป็นที่ปรึกษาตลอดจนเป็นผู้คอยชี้นำกำกับความเป็นไปในชีวิตของลูกด้วยตนเอง

¹³⁴ กรมหลวงภาณุเนตรนรินทรฤทธิ, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 51.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน.

2.4 ตัวละครชายในฐานะกษัตริย์

บทบาทกษัตริย์นับเป็นบทบาทสำคัญอย่างยิ่งของตัวละครชาย ทั้งนี้เพราะสังคมคาดหวังให้บทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทของผู้ชาย ดังจะเห็นได้จากบทบาทกษัตริย์ของตัวละครฝ่ายหญิงซึ่งมีเพียงตัวเดียวคือนางพันธุรัต ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร นอกจากนี้ตัวบทในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังพยายามเน้นย้ำให้เห็นว่าสังคมคาดหวังให้ผู้ชายรับสถานภาพและบทบาทดังกล่าวมากกว่าที่จะเป็นผู้หญิง ดังจะเห็นได้จากเนื้อความตอนที่ท้าวศวิมลตั้งพระทัยรักษาสิลพร้อมทั้งบวงสรวงบนบานต่อเทวดาให้ประทานพระโอรสให้แก่พระองค์เพื่อที่จะได้สืบราชสมบัติดังความที่ว่า

เมื่อนั้นภูวนาย	มีพระทัยขวยชวน
เห็นนางในนอนทั่วทุกตัวคน	ตรัสบอกขุบลสนทนา
คู่ก่อนเหล่านางทั้งหลาย	เราหมายมุ่งมาดปรารถนา
จ้านงจะประสงค์ลูกยา	ไม่เห็นแก่หน้าฉันทาใคร
ชวนกันตั้งจิตพิชฐาน	บนบานตามชอบอัชฌาสัย
ใครเกิดบุตรยาใจ	เวียงชัยจะให้แก่ลูกกรีก
ตรัสพลางทางเข้าแท่นที่	ชวนพระมเหสีมีศักดิ์
บวงสรวงเทวาสुरารักษ์	ในห้องทองสุรศักดิ์ตำหนักชัย
จึงจุกฐูปเทียนประทีปแล้ว	เพริศแพรวพร้อมที่ศรีไส
ทั้งสองพระองค์จ้านงใน	ตั้งใจบริสุทธิ์คุษฎี
นอบน้อมพร้อมจิตพิชฐาน	เดชะสมภารข้าสองศรี
ปกป้องไพร่ฟ้าประชาชี	โดยดีเป็นธรรมนรินครมา
ข้าไชรีไรบุตรสุดสวาท	จะบำรุงราษฎร์ไปภายหน้า
พระเสื่อเมืองเรื่องชัยได้เมตตา	ขอให้เกิดบุตรยาใจ ¹³⁶

ความตอนนี้นักกล่าวถึงท้าวศวิมลซึ่งยังไม่มีราชบุตร พระองค์ทรงรับสั่งให้บรรดาพระมเหสีและนางสนมรักษาสีลบนบานต่อเทวดาเพื่อให้ประทานพระโอรสแก่พระองค์

การที่ท้าวศวิมลบนบานต่อเทพยดานั้นเป็นเพราะความต้องการที่จะมีพระราชโอรสไว้สืบราชสมบัติ อันที่จริงมิใช่แต่พระองค์เท่านั้น หากแต่เป็นเพราะ “ราษฎรร้องว่าให้หา

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, 8.

บุตร”¹³⁷ จนทำให้ “พระทรงภูษร้อนจิตตั้งพิษศร”¹³⁸ ดังนั้นการประสงค์จะมีพระราชโอรสของท้าว
ยศวิมลจึงมีเหตุผลทางการเมืองด้วย ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าค่านิยมดังกล่าวเป็นไปตามกระแสเรียกกรอง
ทางสังคม

ธรรมเนียมที่กษัตริย์ต้องเป็นเพศชายนั้นยังปรากฏในสาสน์ที่ท้าวภูษงค์เขียนถึง
นางพันธุรัต กล่าวคือหลังจากที่ท้าวภูษงค์ช่วยชีวิตพระสังข์จากการถ่วงน้ำได้แล้ว พระองค์ได้ส่ง
พระสังข์ไปให้แก่นางพันธุรัตพร้อมแนบราชสาสน์ไปฉบับหนึ่งดังความที่ว่า

สารท้าวภูษงค์ทรงศักดิ์	คิดถึงแม่รักยกษา
แต่สหายวายปรานนานมา	ชั่วซำมิได้มาเยี่ยมเยือน
องค์ท้าวกุมภกันท์ที่บรรลย์	ความสมัครรักใคร่ใครจะเหมือน
เจ้าน้อยใจที่ไม่เยี่ยมเยือน	รักเจ้าเท่าเทียมเหมือนกัน
เป็นหญิงครองเมืองมณฑล	เสนีรพีลจะเคียงฉันท์
เราไซ้รู้ได้บุญทรานุธรรม์	มนุษย์จ้อยน้อยนั้นถือไป
เจ้าจงเลี้ยงไว้เป็นลูกรัก	เราเห็นบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะได้ครอบครองพระเวียงชัย	เลี้ยงไว้ค้ำชูแทนหุต้า ¹³⁹

ความตอนนีท้าวภูษงค์ได้ส่งพระสังข์ไปให้แก่นางพันธุรัตพร้อมราชสาสน์ฝากฝัง
ให้นางเลี้ยงดูเป็นราชบุตรบุญธรรม ทั้งนี้เพราะการที่นางพันธุรัตเป็นผู้หญิงนั้นจะทำให้ปกครอง
ลำบาก จึงควรจะได้มีพระราชโอรสไว้ปกครองสืบไป

จากการที่ราชสาสน์กล่าวว่า “เป็นหญิงครองเมืองมณฑล เสนีรพีลจะเคียงฉันท์”
นั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าค่านิยมทางสังคมไม่ยอมรับให้ผู้หญิงมีอำนาจปกครอง หากแต่อำนาจ
ปกครองจะต้องอยู่กับผู้ชายเท่านั้นจึงจะชอบธรรม แนวคิดดังกล่าวนับว่าสะท้อนอำนาจแบบ
ปิตาธิปไตยได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนท้าวสามนต์ให้นางทั้งเจ็ดเลือกคู่กัน
ยังแสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่ว่ากษัตริย์ต้องเป็นเพศชายไว้อีกตอนหนึ่งดังนี้

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, 7.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 58.

ท้าวคิดราพึงถึงเวียงชัย	นานไปจะเป็นของเขานั่น
เห็นจะไม่จริงยั่งยืน	ด้วยลูกเต้าแต่พื้นเป็นธิดา
จำจะคิดปลุกฝังเสียยังแล้ว	ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา
ถ้าเขยคนใดดีมีปัญญา	จะยกพารามอบให้ครอบครอง ¹⁴⁰

ความตอนนี้ท้าวสามนต์ดำริว่าพระองค์ยังไม่เป็นพระราชโอรส มีเพียงพระราชธิดา เมื่อเป็นเช่นนี้นานไปก็อาจทำให้เสียบ้านเมืองได้ ควรที่จะหาราชบุตรเขยเพื่อฝากฝังให้บริหาร บ้านเมืองสืบต่อไป

การที่ท้าวสามนต์ดำริเช่นนี้น่าจะมีเหตุผลมาจากทัศนคติของพระองค์ที่ทรงมีต่อ ผู้หญิงในเชิงลบ กล่าวคืออาจทรงเห็นว่าผู้หญิงนั้นเป็นเพศที่อ่อนแอทั้งทางร่างกายและจิตใจคงไม่ อาจทำการใหญ่เช่นปกครองบ้านเมืองได้นั่นเอง

การที่สังคมหมายเอาเพศชายซึ่งมีความแข็งแกร่งในทางด้านเพศสรีระให้เป็นผู้ เหมาะสมกับสถานภาพกษัตริย์นั้น ขณะเดียวกันก็ได้กำกับบทบาททางสังคมที่ต้องแสดงออกควบคู่ กันไปด้วยกล่าวคือต้องแสดงความกล้าหาญสมกับคำว่ากษัตริย์ทั้งนี้เพราะกษัตริย์มีความหมายว่า “นักรบ” นั่นเอง ลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากบทบาทของพระไวยทัตซึ่งเป็นที่ยอมรับของนาง คันทมาลีให้กระทำการล้างแค้นให้แก่นางโดยการฆ่าพระควาฬ ดังความที่ว่า

บัดนั้น	ขยายเต่าทูลแจ้งแถลงไข
แม่อย่าหวาดหวั่นพรั่นพระทัย	มันเหมือนกับลูกไปอยู่ในมือ
จะคิดเป็นแบายคายสายสน	ตรีภคตราหาคนที่สตัยชื้อ
เห็นจะพอปรึกษาหารือ	จงเขียนหนังสือออกความลับ
ให้คิดอ่านการศึกษาของชุม	ควบคุมผู้คนไว้เสรีจสรรพ
แม้นเมื่อไรได้ทีก็ยกทัพ	มาโจมตีฆ่าเสียให้หมดม้วย
เมื่อนั้น	นางคันทมาลีเห็นดีด้วย
ยินยอมพร้อมใจเอออวย	จึงว่ายายจงช่วยกันตรีภคตรา
อันว่าเสนาข้าเฝ้า	กลัวเขาจะไม่ยอมเหมือนอย่างว่า
เห็นตาเจ้าไวยทัตนัดดา	ด้วยข้าอุปถัมภ์บำรุง

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 79.

เพื่อนเป็นคนสามารถอาจหาญ
มีฝีมือลือเลื่องเฟื่องฟู

ทั้งธานีธานีการรบพุ่ง
พระเจ้ากรุงไว้เนื้อเชื่อใจ¹⁴¹

ความตอนนี้อย่างแต่ที่ศประสาทได้คิดอุบายทำศึกกับพระคาวิโดยวางแผนให้นาง
คันธมาลีหาผู้ที่ไวใจ ได้คอยชองสุ่มผู้คนไว้ตีกรุงพัทวิสัย ฝ่ายนางคันธมาลีก็ทรงนึกถึงพระไวยทัต
พระราชนัดดาในทันที

การที่นางคันธมาลีรำลึกถึงพระไวยทัตในทันทีที่คิดจะเอาบ้านเมืองคืนนั้น แสดง
ให้เห็นว่านางทรงทราบซึ่งบทบาทของพระไวยทัตซึ่งเป็นผู้ชายดีว่าจะสามารถทำศึกสงครามล้าง
อายได้ นอกจากนี้ตัวบทยังได้กล่าวถึงความสามารถของพระไวยทัตที่เชี่ยวชาญด้านการรบเป็นที่
เลื่องลืออีกด้วย ลักษณะดังกล่าวนับเป็นธรรมเนียมในการกล่าวถึงตัวละครชายที่มีความกล้าหาญ
และเป็นแบบฉบับ

ไม่เพียงการตระหนักถึงบทบาทของผู้ชายในการสงครามเท่านั้น นางคันธมาลียัง
ตระหนักถึงบทบาทกษัตริย์ซึ่งคู่ควรกับผู้ชายอีกด้วย ทั้งนี้เพราะนางสัญญาต่อพระไวยทัตว่า

मैंเสร็จการครั้งนี้มีความชอบ
เจ้าจะได้ครองเมืองเรืองยศ

ป่าจะมอบสมบัติให้ทั้งหมด
จงรีบหากำหนดอย่าอนใจ¹⁴²

การที่นางคันธมาลีตรัสกราชสมบัติให้แก่พระไวยทัตนั้นเป็นเพราะท้าวสันนุราช
พระราชสวามีของนางได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ดังนั้นราชสมบัติจึงควรตกอยู่แก่เชื้อพระวงศ์ใน
ลำดับใกล้สุด และต้องเป็นผู้ชายอีกด้วย พระไวยทัตจึงนับว่าเหมาะสมกับบทบาทนี้ทุกประการ

สถานภาพ “กษัตริย์” หรือ “ชาติดิยะ” นั้น ย่อมต้องมี “ชาติดิยะมานะ” เป็นสิ่งรักรังใจ
อย่างแน่นแฟ้น เช่นเดียวกับพระไวยทัตที่มีทรงให้ยายแต่ที่ศประสาทมาสั่งสอนชั้นเชิงในการรบ
เพราะพระองค์ตระหนักดีว่าด้วยความเป็นเพศชายรวมถึงประสบการณ์นั้นพระองค์ทรงเหนือกว่า
ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
พระอย่าเพ้อจู้สู่วาม

ยายแต่เห็นอิงจึงทูลห้าม
การณรงค์สงครามต้องคอยคิด

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 469.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, 460.

ศัตรูอยู่ในราชอาณาจักร	จะทำการแก้ไขให้สนิท
อันองค์พระคาวีก็มีฤทธิ์	ถอดชีวิตไว้ในพระขรรค์ชัย
จงจับให้มันคั่นให้ตาย	อย่าดูถูกผู้ชายหาควรไม่
คิดให้รอบคอบแล้วยกไป	จึงจะจับตัวได้ดังใจนึก
เมื่อนั้น	ไวยทักทวนหันไม่ทันตริก
อวดรู้อวดหลักอักขร	ข้าเคยพบรบศึกมาหลายยก
จะเข้าออกยกยื้อนพ่อยปรน	เล่าให้กลเรานี้อย่าวิตก
ทั้งพิชัยสงครามสามก๊ก	ได้เรียนไว้ในออกสารพัด
ยายกลับไปทูลพระเจ้าป้า	ว่าเราอาสาไม่ข้องขัด
คำวันนี้คอยกันเป็นวันนัด	จะเข้าไปจับมัดเอาตัวมา ¹⁴³

ความตอนนีกล่าวถึงยายเฒ่าที่สบประสาทที่ทูลต่อพระไวยทักให้ทรงรอบคอบในการสงคราม เพราะพระคาวีนั้นมีความสามารถในทางการรบมาก หากแต่พระไวยทักกลับไม่พอพระทัยด้วยทรงสำคัญตนว่าเก่งกาจและผ่านสงครามมามาก ให้นำไปทูลต่อนางคันทมาลีว่า พระองค์จะอาสาออกรบจับตัวพระคาวีมาได้

จากข้อความตอนนี้จะเห็นได้ว่านอกจากประสบการณ์ในด้านการรบแล้ว พระไวยทักยังอ้างเอาสิ่งที่พระองค์ศึกษาเล่าเรียนมาอีกด้วย กล่าวคือทรงศึกษาดำราพิชัยสงครามสามก๊กจนแจ้งใจ ความตอนนี้แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเรื่องวิชาการสงครามนั้นเป็นสิ่งที่ชายไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นสูงจำเป็นต้องศึกษาทั้งสิ้น

นอกจากนี้การบรรยายฉากการจัดเตรียมกองทัพของพระไวยทักนั้นยังแสดงออกถึงความห้าวหาญของพระองค์อีกด้วย ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ไวยทักห้าวหาญในการศึก
ชื่นชมสมหวังนั่งนึก	จนยามดึกมีดมนฝนพยับ
จึงสั่งพวกพลคนทั้งหลาย	จงจัดแจงแต่งกายให้เสร็จสรรพ
ทั้งนายม้าผูกม้ามาคอยรับ	แล้วกำชับกำชาข้าไท
จะแก้แค้นแทนเจ้าชีวิต	ใครอย่าคิดขี้ลาดหวาดไหว
ตั้งเสร็จเสด็จคลาไคล	ตรงไปสรงชลนั้บปล้น ¹⁴⁴

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 471.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 473.

ความตอนนี้นักกล่าวว่พระไวยทจัดเตรียมกำลังทัพออกรบกับพระคววี ทรงตรัสปลุกขวัญเหล่าทหารให้ม่งแ่แค้นแทนท้าวสันนุราช

จะเห็นได้ว่าความตอนนีด้วบทใช้คำว่ “ห้าวหาญ” กำกับพฤติกรรมของพระไวยทจัด ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาทของกษัตริย์ที่ด้้องมีความห้าวหาญสมชายชาตรี นอกจากนี้ด้วบทจะแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้นำของพระไวยทจัดจากการออกคำสั่งและย้าเตือนแ่เหล่าทหารหาญว่ “ใครอย่าคิดขี้ลาดหวาดไหว” อีกด้ว สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นว่าผู้ชายในฐานะกษัตริย์ด้้องมีความกล้าหาญเป็นสำคัญนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องอภัยนุราชมีการกล่าวถึงการประพาสป่าของท้าวอภัยนุราช ซึ่งกิจกรรมที่พระองค์ทรงกระทำในป่านั้นก็คือการล่าสัตว์ด้งความที่ว่

วันหนึ่งท้าวอภัยนุราช	คิดใคร่ไปประพาสภูผา
ไล่ฝูงโคถึกมฤคา	แรมค้างกลางป่าพนาวัน
คิดพลางทางสังเสนี	พรุ่งนี้เราจะไปไพรสณฑ์
เกณฑ์โยธินี่ม้าอีกห้าพัน	ถือเกาทัณฑ์ปืนยาหน้าไม้ ¹⁴⁵

ความตอนนีกล่าวถึงท้าวอภัยนุราชที่ทรงดำริจะออกประพาสป่าล่าสัตว์ ทรงให้จัดกองทัพม้าห้าพันนาย ติคอาวุธเกาทัณฑ์ไว้พร้อมสรรพ

การล่าสัตว์นั้นนับว่เป็นกิจกรรมที่จำลองการสู้รบในสงครามไว้ด้ว กษัตริย์แต่ครั้งโบราณนิยมเข้าป่าล่าสัตว์ก็เป็นการฝึกทักษะทางการสงครามไว้ในยามสงบศึก ดั่งนั้นการที่ท้าวอภัยนุราชออกล่าสัตว์จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเตรียมพร้อมในการรบนั่นเอง

นอกจากในด้านความกล้าหาญในฐานะกษัตริย์แล้วสิ่งที่บทละครนอกแสดงให้เห็นถึงกรอบแนวคิดด้านบทบาททางเพศของผู้ชายอีกประการหนึ่งนั่นคือการควบคุมอากัปกิริยาไม่แสดงความผิดปกต้ออกมาให้เห็นแม้ว่าจะมีความรู้สึทหวุ่นไหวเพียงใดก็ตาม ลักษณะด้งกล่าวมานี้จะเห็นได้จากบทละครนอกเรื่องพระลอนรลักษณ์ ดังความที่ว่

เมื่อนั้น	พระโหมยงทรงฟังกระแเสเสียง
พอพระทัยไไพเราะเพราะเพริยง	กล่าวเกลี้ยงกลอนประดิดฐ์คิดผูกพัน
ในคำชอยขอโหมพระแพงเพื่อน	ว่างามเหมือนสุรางค์นางสวรรค์
จริงเหมือนคำเขาเล่าลือกัน	ทรงธรรมด้้องจิตติดใจ

¹⁴⁵ สุนทรภู, อภัยนุราช, 1.

แล้วเสแสร้งแกล้งตรัสกับเสนี	เต็มคืออยู่มั่งพอพึงได้
บทธบาทฉลาดเล่นเช่นแบบไทย	เข้าใจที่ทำงานองร้องรับ
แล้วสั่งคลังวิเศษพนักงาน	เอาเสื้อผ้ามาประทานให้คนขับ
อีกแพรสีเมืองบนคนละพับ	ให้กับเขาพลงเป็นรางวัล ¹⁴⁶

ความตอนนี้นี้กล่าวถึงพระลว่าทรงพอพระทัยกับการขับชอขอ โฉมพระเพื่อนพระ
แพ่งเป็นอย่างมาก แต่ทรงแสร้งเก็บพระอาการไว้ไม่แสดงออกมาให้เห็น

การควบคุมพฤติกรรมตนเองของกษัตริย์นั้นเป็นการบทธบาทที่สำคัญประการหนึ่ง
อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของศักดิ์ศรี เพราะการที่กษัตริย์จะแสดงพฤติกรรมใดออกมาก็ตามล้วนแล้วแต่
มีความหมายและส่งผลลัพท์ตามมาทั้งสิ้น ดังนั้นการที่พระลจะสงวนท่าทีไม่แสดงออกซึ่งความรัก
ใคร่ที่มีต่อพระเพื่อนพระแพ่งจึงเป็นพฤติกรรมที่เหมาะสมในฐานะกษัตริย์

จะเห็นได้ว่าสถานภาพกษัตริย์ที่ปรากฏในบทละครนอกนั้นเป็นสถานภาพที่เน้น
ให้กับผู้ชายโดยจะเน้นในด้านความกล้าหาญเป็นบทธบาทสำคัญ นอกจากนี้ในด้านการวางตัวของ
กษัตริย์ยังต้องมีความสุขและไม่แสดงพฤติกรรมใดอันจะสามารถตีความให้กระจ่างไปในทางใด
ทางหนึ่งได้ กล่าวได้ว่าทั้งด้านความกล้าหาญและด้านการวางตัวล้วนแล้วแต่เกี่ยวเนื่องด้วยเรื่อง
ของศักดิ์ศรีนั่นเอง

บทธบาทของผู้ชายที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีอยู่ด้วยกัน
4 ลักษณะกล่าวคือ บทธบาทของผู้ชายในฐานะลูกชาย บทธบาทของผู้ชายในฐานะสามี บทธบาทของ
ผู้ชายในฐานะบิดา และบทธบาทของผู้ชายในฐานะกษัตริย์

จากการศึกษาพบว่าบทธบาทของผู้ชายทั้ง 4 ประการนี้ล้วนแล้วแต่ทำให้ผู้ชายมีสิทธิ
เป็นอย่างมากตามรูปแบบปิตาธิปไตย ทุกบทธบาทผู้ชายล้วนมีสิทธิมากกว่าผู้หญิง อย่างไรก็ตามใน
บทธบาทของลูกนั้นยังต้องขึ้นอยู่กับผู้เป็นแม่เป็นสำคัญเนื่องจากความผูกพันระหว่างแม่กับลูกชายมี
ความใกล้ชิดกันมาก เมื่อเปรียบเทียบบทธบาทของผู้ชายและผู้หญิงในบทละครนอกสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นจะพบว่าบทธบาทของผู้ชายมีจำนวนน้อยกว่าที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน
ซึ่งสะท้อนความคาดหวังของสังคม

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทธบาทของผู้ชายและผู้หญิงในบทละครนอกสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความแตกต่างกัน บทธบาทของผู้หญิงที่ปรากฏในบทละครนอกสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะกล่าวคือบทธบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 318.

บทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยา และบทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่ จากการศึกษาพบว่าบทบาทของผู้หญิงทั้ง 3 ประการนี้ บทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่เป็นบทบาทที่ได้รับการยอมรับมากที่สุด ส่วนบทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยาและบทบาทของผู้หญิงในฐานะลูก เป็นบทบาทที่มีข้อจำกัดทางสังคมมากและค่อนข้างจะถูกเอาเปรียบทางด้านสิทธิ ส่วนบทบาทของผู้ชายนั้นสามารถจำแนกได้ 4 ลักษณะ กล่าวคือบทบาทของผู้ชายในฐานะสามี บทบาทของผู้ชายในฐานะพ่อ บทบาทของผู้ชายในฐานะลูกชาย และบทบาทของผู้ชายในฐานะภักดิ์ ซึ่งบทบาททั้ง 4 ประการนี้ด้วยทแสดงให้เห็นถึงสิทธิที่เหนือกว่าของผู้ชายเมื่อเทียบกับผู้หญิง

เมื่อเรานำสถานภาพทุกบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงมาจับคู่กันแล้วจะเห็นว่า ภรรยาคู่กับสามี แม่คู่กับพ่อ ลูกสาวคู่กับลูกชาย จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าทุกบทบาทของผู้หญิงในสถานภาพที่คู่กันกับผู้ชายล้วนมีลักษณะเป็นรองผู้ชายทั้งสิ้น กล่าวคือภรรยาจำเป็นต้องปรนนิบัติสามีด้วยความเทิดทูน แม่นั้นมีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบุตรธิดาเป็นหลัก และมีส่วนในการปลูกฝังค่านิยมของบิดาธิปไตยให้แก่ลูกทั้งผู้ชายและผู้หญิง ในขณะที่พ่อมีสิทธิในการชี้นำความเป็นไปของลูกได้อย่างเด็ดขาด ส่วนกรณีลูกสาวกับลูกชายนั้นมีความแตกต่างกันในด้านของการอบรมเลี้ยงดู ลูกสาวถูกปลูกฝังให้เรียนรู้วิชาการในวงแคบกว่าลูกชาย วิชาหลักคือด้านงานบ้านงานเรือนซึ่งสนองตอบต่อผู้ชาย ขณะเดียวกันก็จำกัดพื้นที่ให้ผู้หญิงอยู่เพียงในบ้านเท่านั้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทั้งสองเพศได้รับการปลูกฝังอย่างสอดคล้องกันคือเรื่องความกตัญญูตเวที่ต่อผู้มีพระคุณในระดับต่างๆ

เมื่อพิจารณาจากลักษณะดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในบทละครนอกสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนทุกประการ กล่าวโดยรวมคือการเชิดชูอำนาจบิดาธิปไตยของผู้ชายที่ผู้หญิงต้องยอมรับอย่างไร้ข้อแม้ ไม่เพียงเท่านั้นอำนาจดังกล่าวยังฝังลึกอยู่ในจิตใต้สำนึกของทั้งผู้ชายและผู้หญิงจนกลายเป็นวิถีประชา ที่ทำให้คนในสังคมเข้าใจว่าการฝ่าฝืนต่ออำนาจดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเลวร้ายที่ไม่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าในบทละครนอกสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นยังคงมีลักษณะบางประการที่ฝืนต่อชนบดังกล่าว ความแตกต่างนี้เกิดจากปัจจัยนอกเหนือจากวิถีประชาที่เปิดโอกาสให้ผู้ชายและผู้หญิงแสดงบทบาทซึ่งขัดต่อความคาดหวังทางสังคม

บทที่ 4

การยั่วล้อความบกพร่องของตัวละครหญิงและตัวละครชาย ในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วรรณกรรมประเภทบทละครนอกเป็นวรรณกรรมที่เน้นอารมณ์ขันเป็นอารมณ์หลักของเรื่อง¹ ลักษณะดังกล่าวปรากฏมากในวรรณกรรมซึ่งใกล้ชิดกับวิถีชีวิตชาวบ้านที่ไม่เน้นความประณีตสง่างาม² เพราะมุ่งความสนุกสนานเป็นสำคัญ ดังจะพบว่ามีการแทรกบทตลกเท่าที่จะมีโอกาสเล่นตลกได้ การที่บทละครนอกเน้นอารมณ์ขันเป็นพิเศษนี้เองแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางวรรณกรรมที่มีส่วนสัมพันธ์กับสังคม อย่างน้อยจุดที่ทำให้ผู้อ่านจำขำขันนั้นน่าจะมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสังคม อาจเป็นพฤติกรรมของบุคคล เหตุการณ์ในสังคม หรือสิ่งที่ผิดไปจากค่านิยมทางสังคม โดยเฉพาะความขบขันอันเกิดจากการเสียดสี เหน็บแนม พฤติกรรมของบุคคลหรือเหตุการณ์ในสังคมเพื่อหวังแก้ไขให้ดีขึ้น โดยมีได้มุ่งที่ความขบขันเพียงประการเดียว จึงกล่าวได้ว่าบทละครนอกสามารถสะท้อนสังคมทั้งในรูปแบบความเป็นวรรณกรรมชาวบ้านและวรรณกรรมอารมณ์ขัน

บทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ด้วยการกำหนดบทบาทและสถานภาพทางเพศที่แตกต่างกัน โดยฝ่ายชายจะกุมอำนาจในสังคม สิ่งที่เกิดจากชุดความรู้ดังกล่าวมีอิทธิพลเหนือจิตสำนึกของกลุ่มคนทำให้คนในสังคมเหล่านั้นยึดโยงเป็นแนวทางปฏิบัติของตนเอง ก่อให้เกิดความคาดหวังทางสังคมซึ่งจำแนกความเป็นเพศด้วยบทบาทที่แตกต่างกัน แนวคิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมคำสอนแล้วชี้้นำมาสู่วรรณกรรมประเภทอื่นๆ ในลักษณะตามขนบนิยมทางวรรณกรรมแบบไทย ซึ่งบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ได้รับอิทธิพลจากกรอบคิดดังกล่าวด้วย

¹ ดวงมน จิตรจ้านง, *หลังม่านวรรณศิลป์* (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2528), 286.

² นางลักษณ์ แซ่มโซติ, “หาสรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325- พ.ศ. 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521), 34.

³ เรื่องเดียวกัน, 31.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 4.

ลักษณะอันโดดเด่นอีกประการหนึ่งซึ่งพบในบทละครนอกคือการนำเสนอบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงที่มีลักษณะขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมโดยใช้อารมณ์ขันเป็นกลวิธีสำคัญในการนำเสนอ ส่วนวัตถุประสงค์ของการนำเสนอจะเป็นการยั่วล้อการแสดงบทบาทของชายและหญิงที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม แต่ในบางกรณีตัวบทที่มีอารมณ์ขันจะเปิดโอกาสให้ตัวละครทั้งชายและหญิงสามารถต่อรองกับบรรทัดฐานทางสังคมได้

การสร้างความขบขันในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับทฤษฎีอารมณ์ขัน(theory of laughter) ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้านได้แก่

1. ความไม่เข้ากัน (The Incongruity Theory)

ความไม่เข้ากันเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในการอธิบายความขบขันของมุกตลกเอดมานูเอล คานท์ (Emanuel Kant) และอาเธอร์ โชเพินฮาวเออร์ (Arthur Schopenhauer) เสนอว่าแนวคิดความไม่เข้ากันได้ระบุเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับวัตถุแห่งอารมณ์ขัน⁶ เป็นการอธิบายว่าอารมณ์ขันเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของความไม่เข้ากันที่หายไประหว่างสิ่งที่เรารู้หรือเราคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในมุกตลกกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการที่เราเสพมุกตลกแล้วขบขันเพราะเกิดการพลิกความคาดหมาย⁸ คำว่าความคาดหมายในที่นี้หมายถึงตรรกะแห่งความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งอาจมาจากองค์ประกอบต่างๆคือ กฎหมาย ธรรมเนียม ประเพณี กติกาของสังคม คุณธรรมตลอดจนศีลธรรมที่ได้สร้างมาตรฐานบางประการให้สังคมยอมรับ ยึดถือและปฏิบัติตาม

2. ความรู้สึกเหนือกว่า (The Superiority Theory)

นอกจากแนวคิดเรื่องความไม่เข้ากันแล้วยังมีแนวคิดเรื่องความรู้สึกเหนือกว่าซึ่งเป็นที่ยอมรับในการใช้อธิบายความขบขัน นักปรัชญาหลายท่านเช่น เพลโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) เป็นต้น ได้กล่าวถึงแนวคิดนี้ไว้สอดคล้องกันว่ามนุษย์

⁵ **Incongruity theory** [Online], accessed 16 November 2009. Available from: <http://www.richardwiseman.com/LaughLab/incon.html>.

⁶ **Humour** [Online], accessed 16 November 2009. Available from: <http://www.iep.utm.edu/humour>.

⁷ Simon Critchley, **On Humour** (London: Routledge, 2002), p.3.

⁸ **Incongruity theory** [Online], accessed 16 November 2009. Available from: <http://www.richardwiseman.com/LaughLab/incon.html>.

เกิดความขบขันเพราะรู้สึกว่าคุณเองเหนือกว่าผู้อื่น⁹ ทั้งที่การเหยียดหยันผู้ที่โง่หรือด้อยกว่าเราในโลกของความเป็นจริงนั้นจัดเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม

3. การผ่อนคลายความตึงเครียด (The Relief Theory)

แนวคิดเรื่องการผ่อนคลายจากความตึงเครียดปรากฏในศตวรรษที่ 19 ดังจะเห็นได้จากผลงานของเฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ซึ่งได้อธิบายว่าการหัวเราะคือการระบายพลังงานที่เก็บกักไว้ แนวคิดดังกล่าวได้มีนักวิชาการนำมาพัฒนาต่อมาจนแพร่หลาย บุคคลที่ทำให้แนวคิดนี้เป็นที่รู้จักคือซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ที่เสนอผลงานด้านมุกตลกกับความสัมพันธ์เรื่องจิตใต้สำนึก (Jokes and Their Relations to the Unconscious) เขาได้นำเสนอว่าความขบขันหรือการหัวเราะน่าจะเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดหรือความกดดัน เนื่องจากการเปล่งเสียงหัวเราะคือการระบายหรือการปลดปล่อยสิ่งที่ถูกเก็บกักในจิตใจ¹⁰ การที่เราไม่สามารถกระทำตามความต้องการอย่างแท้จริงได้อย่างเปิดเผย เราจึงต้องปิดกั้นความต้องการบางอย่างไว้ในจิตใจ แต่ในโลกของมุกตลกผู้น้อยสามารถขำล้อผู้ใหญ่ได้หรือนำเรื่องเพศตลอดจนเรื่องผิดศีลธรรมซึ่งไม่สามารถเปิดเผยในที่สาธารณะ ทว่านำมาเล่าในรูปแบบของมุกตลกทำให้กลายเป็นเรื่องขบขันแทน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่ามุกตลกเป็นพื้นที่ซึ่งสามารถละเมิดระเบียบกฎเกณฑ์กติการวมถึงข้อห้ามในสังคม โดยปราศจากความผิด เพราะมีเสียงหัวเราะมากลบเกลื่อนความขัดแย้งหรือความบาดหมางเรื่องลามกอนาจารหรือเรื่องผิดศีลธรรม

ผู้วิจัยพบว่าวิธีการเหล่านี้ได้แฝงลักษณะการขำล้อกับบรรทัดฐานทางสังคมไว้ในตัวบท ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

1. การขำล้อความบกพร่องของตัวละครหญิง

โดยทั่วไปตัวละครหญิงที่ปรากฏในวรรณคดีแนวขนบจะแสดงบทบาทที่สอดคล้องไปกับบรรทัดฐานทางสังคมอย่างเคร่งครัด กล่าวคือตัวละครหญิงที่เป็นภรรยาจะต้องดูแลปรนนิบัติสามี เคารพเชื่อฟังสามี ซื่อสัตย์ต่อสามี ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาให้กับสามีได้ ตัวละครหญิงที่เป็นแม่จะทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูและกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้กับลูก ถ้าเป็นลูกผู้ชาย ผู้เป็นแม่จะเลี้ยงดูและให้การปกป้องเป็นอย่างดี แต่หากลูกเป็นผู้หญิงผู้เป็นแม่จะปลูกฝังแนวคิดแบบปิตาธิปไตยให้แก่ลูก สถานภาพความเป็นลูกสาวตัวบทจะเน้นในเรื่องความกตัญญูทวดที่ต่อบิดา

⁹ Simon Critchley, *On Humour*, p.2-5.

¹⁰ Sigmund Freud, *Jokes and Their Relations to the Unconscious*, trans. Angela Richards (Great Britain: Penguin Books, 1976), p.167.

มารดาเป็นสำคัญซึ่งคล้ายกับบทบาทของตัวละครชาย ตัวละครหญิงในวรรณกรรมประเภทบทละครนอกไม่ได้ผูกติดอยู่กับบทบาทดังกล่าวอย่างตายตัว หากแต่สามารถแสดงบทบาทที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมได้ กล่าวคือตัวละครอาจแสดงบทบาทเป็นลูกสาวที่ไม่เชื่อฟังบิดา ภรรยาที่ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของสามีไปจนถึงการโต้แย้งหรือโต้เถียงกับสามีได้ นั่นเป็นเพราะบทละครนอกมีลักษณะพิเศษบางประการที่เปิดพื้นที่ให้ตัวละครหญิงไม่ทำตามบรรทัดฐานทางสังคม สิ่งนั้นคือ อารมณ์ขันในบทละครนอก

อารมณ์ขันเป็นกลวิธีสำคัญที่บทละครนอกใช้ในการขั้วล้อกับบทบาทของตัวละครหญิงที่มีบรรทัดฐานทางสังคมควบคุมอย่างเคร่งครัด กวีจะบรรยายพฤติกรรมตัวละครให้มีลักษณะที่น่าขบขัน ไม่ว่าจะเป็นความขบขันที่เกิดจากการแสดงกิริยาอาการหรือการแสดงด้วยคำพูด ทั้งนี้ก็เพื่อยั้วล้อกับบรรทัดฐานที่ควบคุมผู้หญิงทั้งในด้านกิริยามารยาท บทบาทผู้หญิงในฐานะกุลสตรีไม่ว่าจะเป็นมารดา ภรรยา หรือบุตรสาว และการควบคุมด้านเพศวิถี หากพิจารณาตามสถานภาพของตัวละครหญิงในบทละครนอกแล้ว ตัวละครหญิงในสถานภาพภรรยาจะแสดงบทบาทขั้วล้อกับบรรทัดฐานทางสังคมมากที่สุด ภาพที่มักปรากฏจึงเป็นภาพของภรรยาที่แสดงความหึงหวงต่อสามี ภรรยาที่ใช้ถ้อยคำพรูสาวต่อสามี ภรรยาที่ใช้มารยาต่อสามีและภรรยาที่เป็นฝ่ายรุกทางเพศต่อสามี ภาพดังกล่าวล้วนแต่เป็นการแสดงให้เห็นพฤติกรรมอันน่าขบขันที่ภรรยามีต่อสามี แต่ภายใต้ภาพที่น่าขบขันเหล่านี้กลับเปิดโอกาสให้ตัวละครหญิงสามารถแสดงพฤติกรรมรวมทั้งแสดงบทบาทที่ขัดกับบรรทัดฐานของสังคมได้อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในตัวแทนประเภทอื่นเลย

1.1 ผู้หญิงกับการรุกเร้าทางเพศ

วรรณกรรมคำสอนได้ให้ความสำคัญกับคุณธรรมความซื่อสัตย์ของผู้หญิงทั้งที่มีสามีแล้วและผู้หญิงที่ยังไม่มีสามี โดยกล่าวสรรเสริญผู้หญิงที่รู้จักข่มอารมณ์ทางเพศไม่แสดงความรู้สึกพอใจผู้ชายจนออกนอกหน้าว่าเป็นผู้หญิงที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามในบทละครนอกได้นำเสนอบทบาทของตัวละครหญิงที่พยายามเป็นฝ่ายรุกทางเพศ ซึ่งขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมอย่างยิ่ง เราจะจำแนกกรณีดังกล่าวออกเป็นผู้หญิงที่มีสามีแล้วและผู้หญิงที่ยังไม่มีสามี

กรณีผู้หญิงที่มีสามีแล้วจะพบได้จากบทละครนอก 2 เรื่อง ได้แก่เรื่องควาวิและเรื่องแก้วหน้าม้า ในเรื่องควาวินั้นเราจะพบบทบาทของผู้หญิงที่เป็นฝ่ายรุกทางเพศคือนางคันธมาลี ตอนที่นางทราบข่าวว่าท้าวสันนุราชทรงชุบตัวจนพระวรวงศ์ยามแล้วจึงเข้าไปหาและพยายามทักทายด้วยกิริยาอาการแบบหญิงสาวเพื่อให้พระควาวิซึ่งนางเข้าใจว่าเป็นท้าวสันนุราชสนพระทัยในตัวนางดังความที่ว่า

จิ้งจิ้งออกไปปรับถึงลับแล	จะเจียมตัวว่าแก้ก็หาไม่
ขม้อยขม้ายชายคูภูวไ নয়	ยืมใหญ่ยืมน้อยลดยหน้าตา
กราบถวายบังคมชม โจมผิว	ช่างชุบตัวใหม่เหมาะเป็นนักหนา
คูไหนให้ประกอบชอบอัชฌา	กัลยานิยมสมคิด
เห็นพระเฉยเชื่อนไม่เขื่อนทัก	ความรักยื่นมือมาสะกิด
แกล้งทำเลียมและกระแซะชิต	สะบั้งสะบัดคัคจริตกิริยา ¹¹

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการรุกรทางเพศของนางคันธมาลีซึ่งมีลักษณะค่อยเป็นไปค่อยไป โดยพยายามแสดงให้พระคาวีรับรู้ถึงความต้องการทางเพศของนางด้วยการ “สะกิด” และ “กระแซะ” เพื่อให้พระคาวีเกิดความกระสันอยู่ในที่ อย่างไรก็ตามเราจะเห็นได้ว่าระหว่างที่นางคันธมาลีแสดงบทบาทรุกรทางเพศนั้น พระคาวีทรงนิ่งเฉยไม่แสดงปฏิกิริยาตอบรับแต่ประการใด พฤติกรรมดังกล่าวยิ่งทำให้นางคันธมาลีรุกรล้ำทางเพศต่อพระองค์มากยิ่งขึ้น บทบาทของนางคันธมาลีในตอนนี้นำบ่งชี้ว่าผิดไปจากความคาดหวังทางสังคมที่ภรรยาควรต้องควบคุมกิริยามารยาทตลอดจนความรู้สึกทางเพศให้อยู่ในความเหมาะสมอีกด้วย นอกจากนี้เราจะเห็นได้ว่าการกระทำที่ไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องทางเพศของหญิงสูงวัยเช่นนางคันธมาลียังมีลักษณะของความไม่เข้ากันในมิติของวัยอีกด้วย ทั้งนี้เพราะสังคมคาดหวังให้ผู้สูงอายุปล่อยวางเรื่องความต้องการทางเพศอันเป็นเรื่องของหนุ่มสาว ลักษณะดังกล่าวจึงนำมาซึ่งความขบขัน

กรณีนางแก้วหน้าม้าตอนที่ได้เข้ามาอยู่ในวังแล้ว นางก็ได้พยายามปลุกปล้ำพระพินทองถึงสองครั้งดังความที่ว่า

ว่าพลางทางขึ้นบนที่	คลุกคลีเสือกไสเข้าไปอุ้ม
สองมือรวบรัดจับกุม	รัดรุมปล้ำปลุกคลุกคลี ¹²

และ

¹¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545), 437.

¹² กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า** (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), 28.

บัดนั้น	นางแก้วสัปดนคนขยัน
แฝงอยู่คูองค์พระทรงธรรม์	เห็นเสด็จจรจรัดเข้ามา
วังวางทางตรงเข้ากอดรัด	โลมลูบจูบหัดช้ายขวา
พ่อเจ้าประคุณของเมียอา	พระมังสาหอมระรื่นชื่นใจ ¹³

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากลักษณะของนางแก้วซึ่งมีความไม่เข้ากันอยู่ 2 มิติ กล่าวคือความไม่เข้ากันในมิติของบทบาททางเพศทั้งนี้เพราะนางแก้วหน้าม้าแสดงบทบาทที่ไม่สอดคล้องกับจารีตทางสังคมอันมุ่งให้ผู้หญิงต้องรักษานวลสงวนตัวและควบคุมความรู้สึกทางเพศให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม นอกจากนี้การรุกทางเพศของนางแก้วหน้าม้ายังเป็นไปในลักษณะการจู่โจมอย่างตรงไปตรงมาอีกด้วย ผู้วิจัยพบว่าการกระทำของนางแก้วหน้าม้า นั้นไม่แตกต่างไปจากการกระทำของผู้ชายที่มักเป็นฝ่ายรุกทางเพศต่อผู้หญิงก่อน อย่างไรก็ตามบทบาทดังกล่าวนี้กลับไม่พบในตอนนี้นางถอดหน้าม้าออกเป็นนางมณีซึ่งมีบุคลิกภาพที่สวยงามและเรียบร้อยตรงตามลักษณะผู้หญิงในอุดมคติทุกประการ หากเปรียบเทียบบทบาทของร่างทั้งสองนี้แล้ว ผู้วิจัยพบว่าร่างที่เป็นนางแก้วหน้าม้าจะแสดงบุคลิกภาพที่อับลัษณ์แต่เข้มแข็ง พยายามควบคุมเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยความสามารถในการรบประจูดชาย ส่วนในร่างของนางมณีจะใช้อำนาจแฝงคือจิตมารยาเป็นหลักเพื่อลวงให้พระพินทองหลงรักจนสามารถควบคุมการกระทำให้เป็นไปตามต้องการได้ แม้บทบาทตอนที่เป็นางแก้วหน้าม้าจะโดดเด่นเพียงใดก็ตาม แต่ในด้านความสำเร็จนั้นเราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าร่างของผู้หญิงเช่นนางมณีสามารถที่จะควบคุมสถานการณ์ได้ดีกว่าร่างในตอนเป็นนางแก้วหน้าม้า อีกมิติหนึ่งคือความไม่เข้ากันในมิติของรูปปลัษณ์ความเป็นนางเอกซึ่งควรจะงดงาม หากแต่นางแก้วหน้าม้ากลับมีลักษณะที่อับลัษณ์ อย่างไรก็ตามการแสดงบทบาทรุกทางเพศของนางแก้วในร่างของนางแก้วหน้าม้าได้ช่วยสร้างความขบขันเพราะนางแก้วหน้าม้ามิได้มีบุคลิกภาพภายนอกที่ตรงตามแบบอุดมคติ เช่น “มีพระพักตร์เกลาเกลี้ยงหมดใสงามนักษณาแล เนื้อแลหนังอ่อนดังสำลีอันท่านสะพัดได้ละร้อคาบ...หอมดั่งแก่นจันทร์กฤษณาอันบดแล้วและปรุกลงด้วยคันธารสน์หอมทั้ง 4 ประการ”¹⁴ เป็นต้น ดังนั้นผู้เสพตัวบทจึงไม่คาดหวังให้นางแก้วหน้าม้าต้องแสดงบทบาทที่เป็นอุดมคติเช่นร่างของนางมณีซึ่งมีบุคลิกภาพภายนอกที่งดงามตามอุดมคติ

¹³ เรื่องเดียวกัน, 34.

¹⁴ พญาภิไทย, ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 13 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของ สกสศ., 2551), 140.

หากเปรียบเทียบระหว่างนางแก้วหน้าม้ากับนางคันธมาลีแล้วผู้วิจัยพบว่าความไม่เข้ากันของตัวละครทั้งสองให้ความรู้สึกต่อผู้เสพตัวบทในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือการที่นางแก้วหน้าม้าซึ่งมีลักษณะเด่นเรื่องความอัปลักษณ์เป็นฝ่ายแสดงบทบาททางเพศต่อผู้ชายจะให้ความรู้สึกขบขันโดยตรง หากแต่กรณีของนางคันธมาลีซึ่งมีลักษณะเด่นในเรื่อง ความสูงวัย เมื่อแสดงบทบาทเช่นเดียวกับนางแก้วหน้าม้ากลับให้ความรู้สึกน่ารังเกียจมากกว่าขบขัน ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการให้คุณค่าของสังคมไทยต่อบทบาทของผู้หญิงในมิติที่แตกต่างกันต่อบทบาทที่เหมือนกัน

กรณีผู้หญิงที่ยังไม่มีสามีจะพบได้จากบทละครนอกจำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า เรื่องเทวัญकुลา และเรื่องอภัยนุราช เรื่องแก้วหน้าม้า นั้นจะเห็นได้จากบทบาทของนางแก้วหน้าม้าที่แสดงการรุกทางเพศแก่พระพินทองหลายฉาก ดังในตอนที่น่างเกิบว่าของพระพินทองได้เมื่อพระพินทองมาทวงคืนนางก็ยื่นข้อแลกเปลี่ยนดังความที่ว่า

บัดนั้น	นางแก้วตอบความไปตามที่
ว่าของทรงธรรม์พันปี	ข้านี้ไฉ่แจ้งแห่งกิจจา
จะกราบทูลข้อความตามตรง	พระองค์จะให้สิ่งใดข้า
ว่าพลางขม้วยชายตา	เสนาหาในองค์พระทรงธรรม์ ¹⁵

และ

แม้ขอมเป็นภัสดาสามี	ว่าของพันปีจะคืนให้
สิ่งอื่นหมิ่นแสนทั้งแดนไตร	ข้าไม่ชอบใจอย่าเจรจา ¹⁶

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการที่นางแก้วแสดงความต้องการในตัวพระพินทองจนเกินงาม ลักษณะดังกล่าวนับว่าผิดไปจากบรรทัดฐานทางสังคมที่ต้องการให้ผู้หญิงรักษานวลสงวนตัว

นอกจากนี้ในตอนที่น่างเกิบว่าซึ่งเป็นร่างนางมณีถูกพระพินทองพยายามล่วงเกินที่กระท่อม นางได้ตอรองแก่พระพินทองให้ทรงอดพระทัยรอในวันต่อไปดังความที่ว่า

¹⁵ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า, 4.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 5.

เจริญเสด็จทรงยศบทร	ให้น้องกลายววยร้อนรำคาญ
พรั่งนี้จึงค่อยเสด็จมา	จะสู้สามภักดีไม่หักหาญ
นิราศไร่ไถลพงสว่างสว่าง	จะพึงเบื่องบทมาลัยจันวันตาย ¹⁷

การที่นางมณี(บุคคลเดียวกับนางแก้ว) พยายามต่อรองกับพระพิณทอง โดยไม่ยอมให้พระพิณทองร่วมอภิรมย์กับนางนั้นเป็นการแสดงพฤติกรรมซึ่งผิดไปจากตอนที่นางเป็นนางแก้วหน้าม้า เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระพิณทองต้องสะกดพระทัยไว้ จนนำมาซึ่งมีจิตปฏิพัทธ์ในตัวนางแก้วหน้าม้ามากยิ่งขึ้น

หากเปรียบเทียบระหว่างนางแก้วหน้าม้ากับร่างที่เป็นนางมณีแล้ว ผู้วิจัยพบว่าร่างของผู้หญิงเช่นนางมณีสามารถที่จะต่อรองกับสถานการณ์ต่างๆ ได้ดีกว่าร่างในตอนเป็นนางแก้วหน้าม้า อย่างไรก็ตามความขบขันในตอนนี้อาจเกิดจากวิธีต่อรองของนางมณีที่ผิดไปจากร่างนางแก้วหน้าม้า กล่าวคือนางมณีสามารถควบคุมพระพิณทองให้กระทำตามแผนการของตนได้ทุกครั้ง ในขณะที่นางแก้วหน้าม้ากลับได้รับแรงต้านจากสังคมอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุที่ตัวละครทั้งสองบทบาทนี้เป็นตัวละครตัวเดียวกันแต่ร่างหนึ่งกลับแสดงท่าทางหยาบโผน ในขณะที่อีกร่างหนึ่งใช้การลวงด้วยมารยาหญิงตามอุดมคติ ลักษณะขัดแย้งกันเช่นนี้จึงสามารถสร้างความเข้าใจและขบขันให้กับตัวบท

กรณีนางคูลาที่พาพระเทวัญนุราชมายังถ้ำทองและนางได้พยายามปลุกปล้ำพระองค์ เมื่อพระเทวัญนุราชทรงบ้ายเบี่ยงนางก็กลับเป็นฝ่ายสอนชั้นเชิงในเรื่องดังกล่าวให้กับพระองค์อีกด้วยดังความที่ว่า

ฟังคำ	คูลาหัวรอแล้วพ้อให้
เป็นชายอายุหญิงด้วยสิ่งใด	ฤจะไม่มีชู้คู่เชย
จนผู้หญิงวิงวอนอ่อนน้อม	จะไม่ยอมอีกเล่าแม่เจ้าเอ๊ย
ทำหงุดหงิดจิตใจอะไรเลย	ไม่เคยพบเห็นเหมือนเช่นนี้ ¹⁸

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 74.

¹⁸ กรมหลวงภูวนตรนรินทร์ฤทธิ, บทละครเรื่องเทวัญกับนางคูลา เล่ม 1 (กลอนบทละคร หมวดอักษร ท. สมุดฝรั่ง เลขที่ 13-16 ชุดที่ 115 ชั้นที่ 4/4 มัดที่ 10 แผนกเอกสาร โบราณ หอสมุดแห่งชาติ), 7.

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันอันเกิดจากการรุกรทางเพศของนางकुลา ต่อพระเทวัญนุราช คำพูดของนางแสดงให้เห็นถึงความเจนจัดในเรื่องทางเพศอย่างยิ่ง การที่นางकुลา เป็นผู้หญิงแต่กลับเป็นฝ่ายสอนเชิงสวาทให้แก่ผู้ชายเช่นพระพินทองเป็นลักษณะที่ผิดไปจาก บรรทัดฐานทางสังคมที่ผู้หญิงต้องรักษานวลสงวนตัว

กรณีนางศรีสาหที่แต่งเดินร้องเพลงพดชาผ่านไปยังบริเวณพลับพลาของ พระอภัยนุราช เนื้อเพลงนี้มีลักษณะเชิญชวนในทางเพศดังความที่ว่า

มานอนในไพรพนมต้องลมว่าว	อนาถหนาน้ำค้างพร่างพฤษยา
หอมดอกกลอยสร้อยสนสุมณฑา	มะลิลาลมโชยมาโรยริน
ดอกไม้สตรสรื่นชื่นชุ่ม	เหมือนกลีบแก้วแจ่มนวลหวนลิว
หอมบุปผาสารพันลูกจันอิน	ไม่เหมือนกลิ่นนุชเนื้อที่เจือจันทน์
เจ้าพี่เอ๋ยเขยอื่นไม่ชื่นจิต	เหมือนเขยชิดโฉมน้องประคองขวัญ
มานอนเดียวเปลี่ยวใจในไพรวัน	ละอิ่นอันอ่อนน้อมมัวหมองเอย ¹⁹

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการรุกรทางเพศของ นางศรีสาหต่อพระอภัยนุราชโดยใช้เพลงพดชาซึ่งมีเนื้อหาในทางชู้สาวและแสดงให้เห็นถึงความ ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมที่มุ่งให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายรักษานวลสงวนตัวไม่เชิญชวนชายในเชิงรัก

การนำเสนอบทบาทการรุกรทางเพศในบทละครนอกเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับ ความคาดหวังทางสังคม กล่าวคือผู้หญิงเป็นฝ่ายรุกรทางเพศในขณะที่ผู้ชายเป็นฝ่ายรับ โดยไม่เต็มใจ แม้ตัวบทจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทเป็นฝ่ายรุกรทางเพศก็ตาม หากแต่ตัวบทก็ ควบคุมบทบาทดังกล่าวไว้ด้วยการวิพากษ์อยู่ในที่ ตัวละครชายที่ถูกล่วงเกินในบางตัวบทจะมีการ วิพากษ์ด้วยการประณามอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตามบทบาทของตัวละครหญิงในลักษณะนี้นับเป็น ช่องทางในการระบายออกซึ่งความรู้สึกทางเพศของผู้หญิงที่ถูกควบคุมไว้ด้วยจารีตทางสังคม

หากเราจำแนกผู้เสพตัวบทออกเป็นกลุ่มผู้ชายและผู้หญิง ความรู้สึกที่มีต่อตัวบท ของคนทั้งสองกลุ่มนี้ย่อมแตกต่างกัน กล่าวคือผู้เสพตัวบทที่เป็นเพศชายย่อมรู้สึกต่อต้านต่อการ กระทำอันฝืนจารีตของตัวละครหญิง แต่ในส่วนผู้เสพตัวบทที่เป็นหญิงก็อาจรู้สึกพึงพอใจต่อ บทบาทดังกล่าวอยู่บ้างในแง่ที่ตัวละครนั้นเป็นภาพแทนเพศของตนและได้กระทำการอันเป็น ข้อจำกัดทางสังคมที่ในความเป็นจริงถูกควบคุมไว้ด้วยจารีตที่เข้มงวด ด้วยเหตุนี้บทบาทของผู้หญิง

¹⁹ สุนทรภู, อภัยนุราช, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), 6.

เช่นนางคันธมาลี นางแก้วหน้าม้า นางคลุตา ตลอดจนนางศรีสาหงจึงเป็นทางออกอย่างหนึ่งในการระบายความกดดันด้านเพศวิถีที่อาจแฝงฝังอยู่ในจิตใจสำนึกของผู้หญิงก็เป็นได้

ความขบขันในส่วนการรุกรานเพศของภรรยาต่อสามีนั้นเกิดจากลักษณะที่ขัดแย้งไปจากบทบาททางเพศของผู้หญิงและผู้ชายอย่างตรงกันข้าม ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ตัวบทแสดงถึงการรุกรานเพศของผู้หญิง ขณะที่ผู้ชายเป็นฝ่ายรับในลักษณะปกป้องหรือแสดงความไม่ต้องการต่อการกระทำดังกล่าวของผู้หญิง ผู้ชายจึงมีลักษณะไม่ต่างจากผู้หญิงที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ ทั้งที่ในความคาดหวังทางสังคมนั้นผู้หญิงจะต้องรักษาวลสงวนตัว เมื่อมีความรู้สึกดังกล่าวจะต้องสงวนท่าทีของตนไว้ไม่แสดงออก บทบาทดังกล่าวจึงควรเป็นฝ่ายชายที่จะต้องเกี่ยวพาราสีในเชิงรุก ดังนั้นเมื่อตัวบทแสดงให้เห็นถึงลักษณะขัดแย้งกันของบทบาทดังกล่าวจึงเป็นการขั้วล้อต่อบรรทัดฐานทางสังคมและสามารถสร้างความขบขันได้เป็นอย่างดี

1.2 ภรรยากับความหึงหวงและการผรุสวาท

บทบาทของภรรยาตามความคาดหวังทางสังคมนั้นต้องเป็นไปเพื่อสนับสนุนภาวะความเป็นผู้นำในครอบครัวของชายผู้เป็นสามี ด้วยเหตุนี้ภรรยาจะแสดงพฤติกรรมอันเป็นการทำลายเกียรติยศของสามีไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สังคมเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน ผู้หญิงที่เป็นภรรยาหลวงก็ต้องตามใจสามี ไม่แสดงความขัดข้องด้วยวิธีการใดก็ตาม หน้าที่ของภรรยาหลวงคือการดูแลปรนนิบัติสามีไม่ให้บกพร่องและคอยเป็นธุระไต่ถามปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้นระหว่างเหล่าอนุภรรยาของสามีให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย อย่งไรก็ตามบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีการนำเสนอบทบาทของตัวละครหญิงที่คลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคม กล่าวคือตัวละครหญิงที่เป็นภรรยาหลวงในบทละครนอกส่วนใหญ่มักแสดงความหึงหวงให้ปรากฏอยู่บ่อยครั้ง โดยแต่ละเหตุการณ์ที่พบจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน การแสดงความหึงหวงสามีของภรรยาหลวงนั้นมีระดับความรุนแรงตั้งแต่การงอน การด่าจนกระทั่งการทำร้ายร่างกายทั้งฝ่ายอนุภรรยาและสามี

ระดับการงอนนั้นเป็นระดับที่ผู้หญิงยังคงควบคุมตนเองให้อยู่ในกรอบได้พอสมควร หากตัวละครชายใช้การง้อเข้าแก้ไขสถานการณ์ก็จะดีขึ้น ดังกรณีของนางเบญจกายเมื่อทราบว่าหนุมานได้รับพระราชทานนางสุวรรณกัณธุมมาจากพระราม และทั้งคู่กำลังพลอดรักกันอยู่นางก็เกิดอาการหึงหวงแสร้งเคาะฝาห้อง หนุมานรู้ทีจึงออกมาปลอบโยน ฝ่ายนางเบญจกายไม่พอใจจึงพูดประชดดังความที่ว่า

อย่าต้อง	ตัวน้องไม่ควรแก่นวลหน้า
ไม่เหมือนแม่สุวรรณกันยูมา	วาสนากว้างขวางนางผู้ดี
ทั้งลูกมารากคก โภคทรัพย์	ควรนับแนบชมประสมศรี
คล้ายคลุ่มนุ่มนวลน่าขวัญ	ท่วงทีฉันเห็นจะเป็นรอง
ด้วยเขาเคยราชการมานานแล้ว	เทือกแถวพร้อมมูลพิศทุกค่อง
น้องเป็นสาวชาวสวนมิควรครอง	จะพาหมองมัวไปไม่ได้การ ²⁰

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นว่านางเบญจกายเกิดความหึงหวงในตัวหนุมานจึงแสวงทำขัณฑ์ขึ้นเพื่อเรียกร้องความสนใจ บทบาทดังกล่าวนี้เป็นการขจัดต่อความคาดหวังทางสังคมที่ภรรยาจะต้องไม่แสดงความหึงหวงหรือแสดงกิริยากระด้างกระเดื่องต่อสามี อย่างไรก็ตามการแสดงความหึงหวงในลักษณะนี้ยังคงไม่รุนแรงเท่าใดนัก เพราะตัวละครใช้วิธีการดำเนินตนเองอันเป็นการแสดงความน้อยใจเพื่อเรียกร้องให้ตัวละครชายเข้าไปง้อ ซึ่งหากตัวละครชายพยายามพูดคุยในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับภรรยาหลวงแล้วสถานการณ์ก็จะดีขึ้นทันที

กรณีนี้เราจะพบว่าตัวบทให้ผลไปในทางขบขันอีกด้วยกล่าวคือกิริยากระด้างกระเดื่องต่อสามีเป็นลักษณะที่ผู้อ่านสามารถคาดเดาสาเหตุของพฤติกรรมดังกล่าวได้ด้วยสามัญสำนึกของตนเอง เมื่อผู้อ่านเสพตัวบทที่แสดงให้เห็นว่าภรรยาหลวงดำเนินตนเองก็ทราบได้ทันทีว่าตัวละครต้องการที่จะเรียกร้องความสนใจจากสามี อีกประการหนึ่งคือลักษณะท่าทางเจ้าแง่แสนงอนของภรรยาหลวงที่รักสามีและต้องการครอบครองไว้แต่เพียงผู้เดียวนั้นทำให้ตัวละครมีลักษณะที่เรียกได้ว่าปากกับใจไม่ตรงกัน ดังนั้นตัวละครหญิงย่อมแสดงคำพูดหรือท่าทางออกมาในลักษณะที่ฝืดฝืนและขัดแย้งกับความรู้สึกของตนเพื่อเรียกร้องความสนใจของสามี คำพูดหรือท่าทางย่อมให้ความรู้สึกต่อผู้เสพตัวบทในทางขบขัน

ไม่เพียงแต่การงอนเท่านั้นในบทละครนอกยังมีการแสดงความหึงหวงในลักษณะของการด่าอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดที่หึงหวงพระไชยเชษฐาจนออกนอกหน้า พวกนางพยายามใช้วาจาขับไล่นางสุวิญชาออกไปจากเมืองหมั่นตั้งความที่ว่า

อิหน้าด้านมารยาพิราภวน	ทำกระบวนชวนผัวให้ร้องไห้
จะพะเนียงพะเน้าเอาอะไร	ไปไปแล้วกหกกลับมา

²⁰ กรมศิลป์ากร, พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลป์ากร, 2545), 360.

คนกระลือกระล่ำสำเสียด
ใส่หัวไปให้พื้นพารา

ให้เพื่อนเมียพลอยอายุชายหน้า
มึงอย่ามาอียวนกวนพระทัย²¹

บทบาทของนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดแสดงให้เห็นถึงความหึงหวงของภรรยา
หลวงต่ออนุภรรยาซึ่งคลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคม

แม้ว่านางสุวิญษาจะถูกเนรเทศไปจากเมืองหมันต์ตามแผนแล้ว แต่เมื่อนางบาท
บริจาริกาทั้งเจ็ดได้ยื่นพระไชยเชษฐคร่ำครวญถึงนางสุวิญษา พวกนางก็ตรงเข้าต่อว่าพระไชยเชษฐ
ทันทีดังความที่ว่า

ครั้นถึงจึงเข้าปลักไส

เฝ้าครวญคร่ำน้ำเนตรยังคลอคลอ

นางสุวิญษาเป็นกาลี

ยังอาลัยในหญิงทรลัทธิ

เขาจะว่าพระองค์หลงเมีย

นางอื่นหมิ่นแสนแน่นไป

ไม่เหมือนนางหน้าवलไม่ควรคู่

เดี๋ยวนี้พราวจากท้าวเป็นคราวเคราะห์

รักเมียสุดอย่างห่างมารอด

จับเสียดจากวังแล้วนั่งมิ

สมเพชเวทนาน่าหัวร่อ

รู้กระนี้จับเมียเสียดทำไม

น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน

ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ

ทุกขรื้อจนถึงใครกระนี้หนอ

เห็นต่อจะรำลึกถึงเมียรัก

เพ็ญมีลูกอ่อนเป็นท่อนสัก

ไม่อายพักตร์นักสนมกรมใน

จับไล่ไปเสียดแล้วร้องไห้

มิใช่สตรีมีจำเพาะ

แต่เจ้าสุวิญษาจะพาเหาะ

ไปสืบเสาะตามหาเอามาชิ

เป็นไรไม่กอดกันไว้สิ

สิ้นสติมันตั้งตะลึงตะไล

ทุกขรื้อนอนหงอเหมือนจับไข่

แล้วจะมาอาลัยเมื่อปลายมือ

จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ

อิงอื้อทั่วไปทั้งหมันต์²²

การที่นางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดแสดงความหึงหวงจนกระทั่งล่วงเกิน
พระไชยเชษฐด้วยการปลักไสและใช้คำพูดเหน็บแนมให้เจ็บใจนั้นถือเป็นพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้อง
กับความคาดหวังทางสังคมที่ภรรยาต้องให้ความเคารพต่อสามีและไม่แสดงความหึงหวงจนออก
นอกหน้า จะเห็นได้ว่าตัวละครใช้วิธีการด่าท้วงต่อนางสุวิญษาและพระไชยเชษฐ โดยการพยายามใช้

²¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**, 238.

²² เรื่องเดียวกัน, 257.

ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะอันต่ำต้อยของทั้งฝ่ายอนุภรรยาและสามีอย่างไม่ไว้หน้าด้วยวิธีการ การตีขลุม บางประเด็นมีลักษณะการเสียดสีด้วยการตั้งคำถามเชิงปฏิบัติ เช่น “จะพะเนียงพะเน้าเอา อะไร ไปไปแล้ววกหกกลับมา” “รักเมียสุดอย่างห่างมารอด เป็นไรไม่กอดกันไว้สิ” “น้ำลายคาย ถ่มลงถึงดิน จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ” ข้อความในลักษณะนี้ให้ผลแก่ผู้เสพในด้านความ สะใจ เพราะบรรทัดฐานทางสังคมมุ่งให้ภรรยาต้องสยบยอมต่อสามี แต่ในที่นี้กลับแสดงลักษณะ การต่อต้านประเด็นดังกล่าวโดยแฝงไว้กับสภาพสังคมแบบชาวบ้าน แต่กำหนดให้สถานภาพตัว ละครที่ถูกล่วงละเมิดเป็นกษัตริย์และคนที่กษัตริย์โปรดปราน

นอกจากการแสดงความหึงหวงโดยการงอนและการด่าแล้วตัวละครหญิงในบท ละครนอกที่มีฐานะเป็นภรรยาหลวงส่วนใหญ่จะมีพฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรง แสดงออกโดยการใช้ คำลึงเข้าปะทะอย่างตรงไปตรงมา ดังจะเห็นได้จากกรณีนางตะเกาแก้วตะเกาทองที่แสดงความหึง หวงไกรทองจนลงมือทำร้ายนางวิมาลาทำให้สถานการณ์ในครอบครัวของไกรทองวุ่นวายอย่างมาก ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	สองนางแค้นคิดอิจฉา
แลไปเห็นนางวิมาลา	พุ่มพายน้ตาจี้จี้ใจ
ร่ำว่าเหวยเหวยอิกุมภีล	เล่ห์กลมิ่งดีทำร้องไห้
แกล้งชะอ้อนวอนขู้หรือไร	จะให้มาทำไมกับกู
กลับมาขึ้นเสียงเถียงเจ้าผัว	แต่ล้วนไม่กลัวจะต่อสู
ทำไมเล่าจึงเข้าแฝงขู้	อันจะพันมือกูอย่าสงกา
ว่าแล้วรุกรานเข้าไปใกล้	เลี้ยงไลจะจิกเอาเกศา
พี่เลี้ยงทาสีก็มีมา	อุตุลตุคตุคร่าจะตบตี ²³

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากบทบาทของนางตะเกาแก้ว ตะเกาทองที่ไม่สอดคล้องกับความคาดหวังทางสังคม กล่าวคือนางทั้งสองแสดงความหึงหวง ไกรทองผู้เป็นสามีจนถึงกับแสดงออกด้วยการตบตีทำร้ายร่างกายนางวิมาลา และขึ้นเสียงเถียง ไกรทองที่พยายามขอร้องให้นางทั้งสองเข้าใจตน การที่ภรรยาหลวงใช้กำลังทำร้ายร่างกายของ อนุภรรยาอันเป็นพฤติกรรมที่รุนแรงที่สุด ทั้งนี้เพราะอนุภรรยาถือเป็นผู้ที่สามีโปรดปราน การทำ ร้ายอนุภรรยาจึงนับเป็นการล่วงเกินต่อสามีเช่นเดียวกัน เมื่อภรรยาหลวงพยายามแสดงสิทธิ์ในการ ครอบครองสามีแต่เพียงผู้เดียวด้วยการใช้กำลังนั้นเสมือนเป็นการบังคับสามีและประกาศอำนาจใน

²³ เรื่องเดียวกัน, 325.

พื้นที่ความเป็นภรรยาของตน การกระทำในลักษณะดังกล่าวทำให้ผู้เสพตัวพบเกิดความสะใจจากการฟื้นต่อบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งยกย่องภรรยาหลวงที่ตามใจสามีในทุกเรื่อง

นอกจากบทบาทความหึงหวงของภรรยาหลวงที่ปรากฏในบทละครนอกแล้ว ยังมีบทบาทความหึงหวงของอนุภรรยาซึ่งไม่สอดคล้องกับความคาดหวังทางสังคมอีกด้วย กล่าวคืออนุภรรยาต้องแสดงความเคารพเกรงใจต่อภรรยาหลวงและปฏิบัติตนราวกับตัวเป็นทาสในเรื่องนั้นเพื่อให้ภรรยาหลวงเกิดความเมตตา ในขณะที่เดียวกันก็ต้องปฏิบัติต่อสามีไม่ให้บกพร่องอีกด้วย หากแต่อนุภรรยาในบทละครนอกบางกรณีกลับมีบทบาทที่ผิดไปจากลักษณะดังกล่าวด้วยการแสดงความหึงหวง เราจะเห็นได้จากกรณีของนางสุวรรณกัณฐมณีที่แสดงความหึงหวงหนุมานและนางเบญจกายด้วยการถือพระแสงเข้ากั้นกลางระหว่างหนุมานกับนางเบญจกายเพื่อเรียกร้องความสนใจจากหนุมานดังความที่ว่า

ลุยได้พระแสงถือแซ่ชู้	เดินลุยฉายกรายแขนซ้ายขวา
ยักไหล่สายคอไม่รอร่า	แกลิ่งผ่าเข้าไปทำไม่รู้
เห็นผัวกับนางระคางเงิน	ทำเดินถือแสงไล่เหย่หนุ
ครั้นผัวหันหน้าเหลียวมาดู	ทำอันดูหน้าดินย็นตใจ
ปะดาเบญจกายเห็นอายเงิน	ยื่นประเชิญหน้าค้อนซ่อนดาให้
แล้วชู้แสงเหย่ผ่าด่าแมงโย	ตั้งใจทำรังจังกทาฬพาล
จะเดินเห็นไม่ได้ชักโยขวาง	ยุ่งหยางยุ่งยั้งขันจริงจ้าน
แยกเขี้ยวเทียววังรับประทาน	อาหารแมลงวันไม่ครั้นครือ ²⁴

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการแกลิ่ง กล่าวคือนางสุวรรณกัณฐมณีแสวงไม่เห็นหนุมานและนางเบญจกายด้วยการเดินฝ่าบุคลิกทั้งสองเข้าไปแล้วทำทีไล่ด่าว่าหนุและแมงมูม ซึ่งมีเนื้อความพาดพิงนางเบญจกายอีกด้วย บทบาทของนางสุวรรณกัณฐมณีในตอนนี้ถือว่าขัดแย้งต่อความคาดหวังทางสังคม เพราะนางสุวรรณกัณฐมณีอยู่ในฐานะอนุภรรยา แต่พยายามลบหลู่ภรรยาหลวงและสามีด้วยการแสดงออกซึ่งความหึงหวงอย่างไม่เกรงใจ

ความขบขันซึ่งเกิดขึ้นจากบทบาทของภรรยาที่แสดงความหึงหวงต่อสามีนั้น เป็นความคลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคมของภรรยาหลวงและอนุภรรยาโดยการไม่เชื่อฟังสามี และพฤติกรรมนั้นอยู่เหนือการควบคุมของสามี ดังจะเห็นได้จากการที่สามีไม่สามารถควบคุมบทบาทของภรรยาให้อยู่ในบรรทัดฐานทางสังคมได้ นอกจากนี้การที่ภรรยาหลวงและ

²⁴ กรมศิลปากร, พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1, 363.

อนุภรรยาใช้กำลังต่อกันนับเป็นบทบาทที่ผิดไปจากความคาดหวังทางสังคมซึ่งกำหนดให้ผู้หญิงควรต้องควบคุมอิริยาบถให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย อย่างไรก็ตามเมื่อบทบาทที่ปรากฏในตัวบทคลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคมเช่นนี้จึงทำให้เหตุการณ์คู่ชุลมุนวุ่นวายนำมาซึ่งความขบขันหรือสะใจต่อการลดทอนอำนาจปีศาจไปโดยของสามีที่แม้จะเก่งกาจหรือมีความเป็นผู้นำในพื้นที่สาธารณะมากเพียงใดก็ตาม แต่อำนาจหรือความเก่งกาจนั้นกลับใช้ไม่ได้ผลในพื้นที่ของครอบครัว

นอกจากภรรยาที่แสดงความหึงหวงแล้วผู้วิจัยยังพบบทบาทของภรรยาที่ใช้มารยาต่อสามีซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการกระทำที่คลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคมในด้านที่เกี่ยวกับความซื่อสัตย์ต่อสามี เพราะการใช้จิตมารยาเป็นการกระทำให้สามีหลงเชื่อโดยซ่อนความลวงไว้เบื้องหลัง บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้สะท้อนบทบาทของภรรยาในลักษณะดังกล่าวเช่นเดียวกัน

กรณีนางลาวทองที่สร้างทำทึบปกป้องนางวันทองซึ่งถูกขุนแผนขู่ว่าจะใช้ดาบฟันด้วยเหตุที่นางวันทองพยายามจะทำร้ายนางลาวทอง การกระทำของนางลาวทองในครั้งนี้ทำให้ขุนแผนโกรธนางวันทองมากยิ่งขึ้นดังความที่ว่า

น้อยเอยน้อยฤา	กล้าปากกล้ามือเอาสิหว่า
ชักดาบแกว่งมา	เงือง่าจะฟัน
ลาวทองทำกลัว	ห้ามผิวตัวสั้น
เข้าขวางกางกั้น	ตัวขยันซ่อนกล
ในใจไม่ละ	เอานะแยบยล
ทำดีทีชน	สายสนวิงวอน ²⁵

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจแฝงของนางลาวทองเพื่อลวงให้สามีปฏิบัติตามที่ตนต้องการ กล่าวคือนางลาวทองแสดงท่าทีว่าตนไม่ต้องการให้ใช้ความรุนแรงเพื่อยุติเหตุการณ์วุ่นวายดังกล่าวด้วยการห้ามไม่ให้ขุนแผนทำร้ายนางวันทอง แต่ในใจกลับขัดแย้งกับการกระทำอย่างชัดเจน ในที่สุดแล้วพฤติกรรมของนางลาวทองครั้งนี้ได้ทำให้ขุนแผนเกิดความเห็นใจนางลาวทองยิ่งขึ้น และในทางกลับกันก็โกรธนางวันทองซึ่งไม่ยอมเลิกกราที่จะเอาเรื่องนางลาวทอง เหตุการณ์นี้ทำให้ขุนแผนตัดสินใจทิ้งนางวันทองไปในที่สุด การกระทำของนางลาวทองจึงนับว่าขัดแย้งต่อบรรทัดฐานทางสังคมที่ภรรยาควรต้องบริสุทธิ์ใจไม่ใช้มารยาทกับสามี

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 243.

นอกจากนี้ในตอนที่ยุณแผนพานางลาวทองออกมาจากบ้านนางวันทองแล้ว ระหว่างทางขุนแผนครุ่นคิดถึงแต่นางวันทองจนนางลาวทองสังเกตเห็น นางจึงแสร้งทำมารยาต่อ ขุนแผนดังความที่ว่า

หม่อมเอยหม่อมขา	รู้ทำแล้วคะเจ้าคุณพ่อ
จะกลับไปหาเมียไปแต่ตัว	ฉันนี่กลัวมันรักไม่มักเมื่อ
ส่งเสียจากซ้างไว้กลางป่า	จะยอมม้วยมรณาเป็นเหยื่อเสือ
มารยาแสร้งบิบน้ำตาเจือ	บ่นว่าไอ้เนื้อกรรมทำร้าย ²⁶

คำพูดของนางลาวทองแสดงให้เห็นว่านางกำลังรู้ทันต่อความคิดของขุนแผนว่า คิดถึงนางวันทอง นางพร้อมที่จะเข้าใจและขอร้องให้ขุนแผนส่งนางในกลางป่า นางขอยอมตายแล้ว นางก็แสร้งบิบน้ำตา ผลของมารยาในตอนนี้ได้ทำให้ขุนแผนพยายามปฏิเสธความรู้สึกของตนอย่าง เต็มที่เพราะกลัวเสียศักดิ์ศรีความเป็นชาย ขุนแผนได้ตอบนางลาวทองดังความที่ว่า

จึงเอยจึงว่า	ไอ้มันไม่น่าร้องไห้
ฟ้าสีฟ้าเกิดให้ผิดไป	ข้าไม่ได้คิดคะนึ่งถึงวันทอง
ลาวทองน้องซำฮ่า	มองดูแล้วทำเอามือป้อง
นี่จริงถาเล่นลองลอง	เสือสมิงเมียมองจะกินลาว ²⁷

จะเห็นได้ว่านางลาวทองสามารถใช้มารยาเข้าควบคุมการกระทำของขุนแผนได้ เป็นผลสำเร็จทั้งสองเหตุการณ์ แม้เราจะเห็นความไม่ชอบมาพากลของอำนาจแฝงที่นางลาวทองใช้ ก็ตาม หากแต่อีกแง่มุมหนึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่านางลาวทองมิใช่หญิงในอุดมคติคือ เป็นผู้ถูกกระทำ (passive) หากแต่บทบาทของนางคือผู้กระทำ (active) ที่ควบคุมขุนแผนได้ ส่วน สถานภาพของขุนแผนนอกเหนือจากความเป็นสามีคือนักรบผู้กล้าหาญนั้นกลับดูอ่อนแอลง ในทันทีที่ถูกนางลาวทองควบคุมได้ดังใจ ซึ่งการใช้อำนาจแฝงของนางลาวทองในการควบคุม ขุนแผนผู้มีลักษณะของนักรบผู้กล้านี้ยังทำให้เกิดอารมณ์ขันขึ้นในฉันทกถาคด้วย

ความขบขันในส่วนของภรรยาที่ใช้มารยาต่อสามีนั้นเกิดจากบทบาทการลง ด้วยเล่ห์กลของภรรยาโดยแสร้งแสดงจริตให้ดูอ่อนด้อยจนน่าสงสาร ทั้งที่ในความเป็นจริงตัวละคร

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 255.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 256.

นั่นมิได้เกิดอารมณ์สะเทือนใจในลักษณะดังกล่าวเลย ลักษณะดังกล่าวคือการใช้ความอ่อนโยนอันเป็นลักษณะเด่นประจำตัวของผู้หญิงเพื่อควบคุมผู้ชายโดยหลีกเลี่ยงการปะทะกับอำนาจปีศาจไปโดยอันเป็นอำนาจหลักอย่างตรงไปตรงมา เมื่อตัวละครชายพลาดทำยอมตามตัวละครหญิงซึ่งใช้จิตมารยาลวงให้เข้าใจว่าอ่อนแอกว่ายอมทำให้เกิดอารมณ์ขันแก่ตัวบท

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่าบทบาทของภรรยาตามความคาดหวังทางสังคมนั้นเป็นไปเพื่อสนับสนุนภาวะความเป็นผู้นำในครอบครัวของชายผู้เป็นสามี นอกจากการไม่แสดงความหึงหวงแล้ว ภรรยาจะต้องปฏิบัติต่อสามีด้วยกิริยามารยาทที่เรียบร้อยงดงามอันจะเป็นการถนอมน้ำใจและส่งเสริมบารมีของสามีโดยทางอ้อม แม้ว่าสามีจะมีความประพฤติที่ต่ำทรามเพียงใดก็ตามภรรยาจะดูค่าว่ากล่าวสามีด้วยถ้อยคำที่หยวนคายไม่ได้ อย่างไรก็ตามบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการนำเสนอบทบาทของตัวละครหญิงที่มีการพुरुสวาทต่อสามีทั้งในเชิงประชดและเสียดสี ลักษณะดังกล่าวถือเป็นลักษณะที่คลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคม

กรณีบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนหกเขยแข่งหาปลาแพ้เจ้าเงาะ พระธิดาทึ่งหกก็ขัดใจคำว่าหกเขยเป็นการใหญ่ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ทั้งหกบุตรพี่ผู้ใหญ่
เห็นศั้วแพ้งะป่าขัดใจ	ศักปลาหาได้มานิดเดียว
มีหน้าซ้ำจุมูกแหง่หวะ	แล้วพระธิดาก็โกรธเกรี้ยว
ชายหน้าทุกสิ่งจริงเจียว	นางเหลียวชำเลื่องเคื่องค้อน
หกนางต่างคนบ่นบ้ำ	มันไม่น่าร่วมเรียงเคียงหมอน
บ้างกอดเข้าเจ้าจุกทุกขรื้อน	มีอ่อนดินอ่อนเสียน้ำใจ ²⁸

ไม่เพียงพระธิดาทึ่งหกจะตำหนิหกเขยในเรื่องที่หกเขยขาดเจ็บกลับมาจากการหาปลาเท่านั้น แม้ในตอนที่หกเขยต่างหวาดกลัวเจ้าเงาะเพราะไม่สามารถสู้กำลังเจ้าเงาะได้ พระธิดาทึ่งหกต่างก็พากันต่อว่าหกเขยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ทั้งหกบุตรพี่ผู้ใหญ่
เห็นศัวกกลัวเงาะก็ขัดใจ	จึงว่าเอออะไรช่างไม่อาย

²⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 123.

แต่เงาะป่าบ้าใบัดลี
เสียวแรงกำเนิดเกิดเป็นชาย

ชวนกันวิ่งหนีมันง่ายง่าย
ไม่อดสูคูร้ายเขามั่งเลย²⁹

การใช้ถ้อยคำผรุสวาทและท่าทาง “ซาเลื่องเคื่องค้อน” ของพระธิดาทิ้งหอกต่อหกเขยนั้นมีลักษณะของการเสียดสี วิพากษ์ความเป็นชายของหกเขยอย่างเผ็ดร้อน การที่พระธิดาทิ้งหอกสามารถแสดงความขัดใจออกมาอย่างไม่เกรงกลัวหกเขยนั้น ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีสาเหตุมาจากอำนาจของท้าวสามนต์ผู้เป็นพระราชบิดา ดังนั้นหกเขยจึงได้แต่เป็นฝ่ายรองรับอารมณ์ของพระธิดาทิ้งหอกแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้งที่บรรทัดฐานทางสังคมกำหนดให้ภรรยาต้องสำรวจหา เจียมตนด้วยความเรียบร้อยอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามการตกเป็นรองของหกเขยให้ผลในทางความสะใจแก่ผู้เสพตัวบททั้งนี้เพราะหกเขยอยู่ในสถานภาพเป็นคู่แข่งของเจ้าเงาะและช่วยส่งเสริมบทบาทของ เจ้าเงาะให้โดดเด่นมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่สอดคล้องกับประเด็นดังกล่าวนี้คือ การที่ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเงาะยังคงลักษณะอำนาจปิตาธิปไตยได้ในขณะที่หกเขยต้องสูญเสียอำนาจดังกล่าว การตกเป็นรองของหกเขยจึงแปรสภาพมาเป็นความขบขันซึ่งเป็นผลมาจากการไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมของพระธิดาทิ้งหอกนั่นเอง กรณีดังกล่าวนี้ผู้วิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกับบทบาทของนางตะเภาแก้วตะเภาทองในบทละครนอกเรื่องไกรทองที่กล่าวคำผรุสวาทต่อไกรทองอย่างไม่ไว้หน้า ทั้งนี้เพราะฐานะทางสังคมของนางตะเภาแก้วตะเภาทองเหนือกว่าไกรทองนั่นเอง

กรณีของพระธิดาทิ้งหอกดังกล่าวมานี้เราจะเห็นได้ว่ามีลักษณะการอาศัยอำนาจปิตาธิปไตยของบิดาสร้างความชอบธรรมในการกล่าวคำผรุสวาทต่อสามี สามีจึงไม่สามารถตอบโต้หรือทำอันตรายได้เพราะเกรงต่ออำนาจดังกล่าว อย่างไรก็ตามในกรณีที่ภรรยาไม่ได้มีอำนาจปิตาธิปไตยของบิดาคอยปกป้อง ภรรยาจะใช้วิธีการเปรียบเทียบระหว่างสามีเดิมและสามีใหม่ เพื่อเรียกร้องความสนใจต่อสามีใหม่ เราจะพบลักษณะดังกล่าวนี้ได้จากกรณีนางสุวรรณกัณฐมัจฉาตอนที่น้อยใจหนุมาน นางได้พยายามชื่นชมอินทรชิตผู้เป็นสามีเดิมของนางต่อหน้าหนุมานดังความที่ว่า

ไอ้พ่ออินทรชิตของเมียเอ๋ย
นี่อะไรเล่ามาเข้าไย
ตบหัวลูบหลังนำชังนัก
หยิกให้เลือดกระเด็นเล่น โลก

จะหาไหนเลยมาเปรียบได้
ยกไปไม่ชอบอย่าปลอบโยน
เอ็งยกไปมาคังหน้าโจน
ไปทางโน้นเถิดพ่อเขารอรับ³⁰

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 127.

³⁰ พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม 1, 372.

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการยั่วแหย่ของนางสุวรรณกัญญา เพื่อให้หนุมานเกิดความหึงหวงตน อย่างไรก็ตามคำพูดในลักษณะดังกล่าวนี้ว่ารุนแรงสำหรับผู้ฟังที่เป็นสามีเนื่องจากแสดงให้เห็นว่านางสุวรรณกัญญายังคงมีใจให้กับอินทรชิตสามีเดิม จึงนับว่าเป็นการขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมอย่างรุนแรง

ความขบขันของภรรยาที่ใช้ถ้อยคำพรุสวาทต่อสามีนั้นเกิดจากการแสดงบทบาทอันเป็นไปในลักษณะของการปะทะกับอำนาจปิตาธิปไตยที่สังคมยอมรับโดยที่สามีไม่สามารถควบคุมได้ การพรุสวาทในที่นี้ยังรวมถึงการกล่าวประชดประชันซึ่งมีเนื้อหาคมคายและส่งผลให้อำนาจของภรรยาอยู่เหนือสามีในลักษณะที่เป็นต่อจนสามีต้องยอมลดบทบาทมาอยู่ภรรยาหรือนิ่งเงียบตลอดจนแก้ตัวในลักษณะต่างๆ การแสดงบทบาทเชิงพรุสวาทของภรรยาจึงนำมาซึ่งความขบขันให้กับตัวบทในลักษณะดังกล่าว

นอกจากประเด็นเรื่องการใช้อ้อยคำพรุสวาทของภรรยาแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าบทละครนอกบางส่วนมีบทพรุสวาทของตัวละครหญิงซึ่งวรรณกรรมกำหนดแบบฉบับให้ต้องสำรวมระวังในการใช้คำพูด หลีกเลี่ยงลักษณะวาจาแบบพรุสวาท ทั้งนี้เพราะคำพูดที่หยาบคายจะทำให้ดูไม่งาม อย่างไรก็ตามบทละครนอกได้นำเสนอบทบาทของตัวละครหญิงที่มีลักษณะผิดแผกไปจากความคาดหวังทางสังคมในด้านการพูด ดังจะเห็นได้จากกรณีนางकुลาได้กล่าวพรุสวาทต่อพระฤๅษี แล้วแสดงท่าทางข่มขู่จะฆ่าพระฤๅษีและนางจันทวดี ดังความที่ว่า

บัดนั้น	कुลาอ้าปากว่าขากถุย
หนังสือรุ่งรังทำกรูย	เดี๋ยวนี้จะกระจุยกระจายไป
เร่งส่งตัวผู้คู่อีผู้หญิง	ใครชิงตัวกูไว้ให้ฉิบหาย
กูจะล้างผลาญให้วางวาย	อ้ายฉิบหายตาแต่อย่าเมามัว
แล้วชี้หน้าด่านางนงลักษณ์	น้อยฤๅช่างยักษ์ให้มีผิว
มีงทำข่มเหงไม่เกรงกลัว	จะจิกหัวตบตีให้หน้าใจ
แล้วรีงรัดขัดเขม้นเป็นเกลียว	ขบเขี้ยวเคี้ยวฟันให้หมั่นไส้
หมายเขม้นแผ่น โศน โจนเข้าไป	เลียวไล่จับผิวจับตัวนาง ³¹

จากบรรทัดฐานทางสังคมไทยที่ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์จะขึ้นเสียงโต้เถียงหรือต่อปากต่อคำกับผู้ชายแม้แต่น้อยได้ถูกท้าทายด้วยบทบาทความเป็นปัจเจกบุคคลของนางकुลาซึ่งกล้าที่จะปะทะกับบุคคลไม่เลือกหน้า แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่ไม่ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานทางสังคมแต่

³¹ กรมหลวงภูวนตรนรินทร์ฤๅษี, บทละครเรื่องเทวัญกับนางकुลา เล่ม 1, 42.

ประการใด นางทำทุกสิ่งเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุการณ์ที่นางพุดู่พระฤๅษีซึ่งมีฐานะทางสังคมสูงส่ง คนทั่วไปให้ความเคารพแม้แต่กษัตริย์ก็ตาม ในขณะที่นางมีชาติกำเนิดจากคคปลวกมวกหิน แม้ว่าในที่สุดเหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะจบลงด้วยความพ่ายแพ้ของนางकुลาต่อมณฑราของพระฤๅษีก็ตาม แต่ในประเด็นการใช้อำนาจของผู้หญิงเข้าปะทะกับลักษณะความเป็นชายนั้น ผู้วิจัยพบว่าตัวละครหญิงจะต้องมีข้อได้เปรียบกว่าตัวละครชายในด้านใดด้านหนึ่ง กรณีของนางकुลาคือการใช้ความสามารถทางการต่อสู้ของตนเข้าปะทะ เมื่อพ่ายแพ้นางก็ยินยอมต่อฝ่ายพระเทวัญนุราช นั้นแสดงให้เห็นว่าในมโนทัศน์ของนางकुลาไม่ได้ให้คุณค่าความเป็นหญิงหรือชายตามชาติกำเนิด แต่เป็นการให้ความสำคัญกับความสามารถประจำตัวบุคคลนั่นเอง

บทละครนอกเรื่องไกรทอง ตอนที่ไกรทองได้พุดู่ขุนนางวิมาลาที่ไม่ยอมตามตนขึ้นบกและได้เถียงกับตนจึงขู่จะฆ่านางด้วยมีดหมอจะทำร้ายนางวิมาลา นางได้ใช้คำพุดในเชิงประชดเชิงความที่ว่า

นำเขยน่ากลัว	หม่อมผัวโกรธาจนตาเขียว
ส่วนว่าเขานั่นขยันเสียว	เข่าข้างเข็นเขี้ยวจะฆ่าตี
เหตุว่าเจ้าคีมีฝีมือ	เอาเถิดให้เขาถืออ้อมมี
เขาจะได้ว่าเจ้าหัวหาญดี	ฆ่าฟันสตรีให้บรรลัย ³²

เมื่อนางวิมาลาขี้ว้าวเข้าทำที่อันคู่กันของไกรทอง ด้วยการพุดประชดว่าการที่ไกรทองทำร้ายนางซึ่งเป็นผู้หญิงเป็นการกระทำที่ดูกล้าหาญน่ายกย่องอย่างยิ่ง การประชดประชันในลักษณะดังกล่าวทำให้ไกรทองไม่อาจลงมือทำร้ายนางวิมาลาได้เลย จะเห็นได้ว่าคำพุดของนางวิมาลาแม้เป็นคำพุดที่เน้นย้ำให้ผู้ชายเช่นไกรทองตระหนักถึงศักดิ์ศรีของผู้ชายก็ตาม หากแต่โดยนัยก็แฝงไปด้วยการสั่งสอนและบังคับพฤติกรรมของไกรทอง ลักษณะเช่นนี้เป็นบทบาทของผู้หญิงที่ผิดไปจากบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งต้องการให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายเชื่อฟังผู้ชายมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายสั่งสอน ยิ่งไปกว่านั้นการที่ไกรทองไม่อาจลงมือทำร้ายนางวิมาลาได้เพราะถูกคิดตามโฆหารที่นางกล่าวมานั้นเท่ากับว่าไกรทองได้ถูกนางวิมาลาควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ทั้งหมด ภาพไกรทองซึ่งเป็นผู้กล้าปราบชลาละวันที่ต้องสยบยอมให้แก่โฆหารของนางวิมาลาผู้เป็นหญิงทำให้เกิดอารมณ์ขันได้เป็นอย่างดี

³² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 324.

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทละครนอกมีการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงบทบาทในลักษณะที่เป็นการต้านทานอำนาจของผู้ชายซึ่งเรียกว่าอำนาจแฝงที่มักแสดงออกมาทางด้านคำพูดเป็นหลัก ลักษณะดังกล่าวนี้สามารถต่อตรงกับอำนาจหลักคือปิตาธิปไตยได้ในบางโอกาสเท่านั้น การใช้ถ้อยคำพรุสวาทของภรรยาต่อสามีที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะการพยายามชิงพื้นที่ทางอำนาจของภรรยา อย่างไรก็ตามในที่สุดแล้วบทบาทดังกล่าวไม่อาจต้านทานกระแสหลักของปิตาธิปไตยได้

2. การยั่วล้อความบกพร่องของตัวละครชาย

ตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่มีลักษณะที่ไม่สอดคล้องกับความคาดหวังทางสังคม ดังจะเห็นได้จากสถานภาพของตัวละครชายในบทละครนอกทั้ง 4 สถานภาพนั้น สถานภาพความเป็นสามีตามความคาดหวังทางสังคมจะต้องแสดงความเป็นผู้นำและปกป้องคุ้มครองภรรยาให้ได้รับความปลอดภัย สถานภาพความเป็นพ่อจะทำหน้าที่ในการปกป้องและกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้กับลูก สถานภาพความเป็นลูกตัวบ่งชี้ในเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่บิดามารดาเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนสถานภาพความเป็นกษัตริย์นั้นจะต้องมีความกล้าหาญเป็นหลัก ทั้งต้องกอบปรีย์ด้วยความสุขุมและความฉลาดหลักแหลม อย่างไรก็ตามด้วยบทได้นำเสนอลักษณะบทบาทอันตรงกันข้ามกับความคาดหวังทางสังคมดังกล่าวในสถานภาพความเป็นกษัตริย์และสถานภาพความเป็นสามีซึ่งไม่สอดคล้องกับบทบาทของผู้ชายตามแนวคิดแบบปิตาธิปไตย

บทบาทของผู้ชายในบทละครนอกจะถูกกำกับด้วยขนบด้านอารมณ์ขัน ทั้งนี้เพื่อยั่วล้อบทบาทความเป็นชาย หากพิจารณาตามสถานภาพของตัวละครชายในบทละครนอกแล้ว ตัวละครชายในสถานภาพกษัตริย์จะถูกยั่วล้อมากกว่าสถานภาพสามี ดังจะเห็นได้จากภาพลักษณ์กษัตริย์ที่ขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมซึ่งปรากฏในบทละครนอกได้แก่ กษัตริย์ที่ไร้ความสุขกัมภีร์ภาพกษัตริย์ที่ไร้ความกล้าหาญและกษัตริย์ที่ไร้สติปัญญาความสามารถ ในขณะที่ภาพสามีอันขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมจะปรากฏในลักษณะการกล่าวภรรยา

2.1 กษัตริย์กับการพรุสวาท

นอกจากบทบาทที่ขัดแย้งกับความกล้าหาญแล้วบทละครนอกยังมีการนำเสนอบทบาทกษัตริย์ที่ขัดแย้งกับลักษณะความสุขุมอีกด้วย เพราะสถานภาพความเป็นกษัตริย์ต้องการความสง่างาม มีลักษณะที่ลึกซึ้งและประเมินความคิดได้ยาก กล่าวคือกษัตริย์ต้องสามารถควบคุมพฤติกรรมและการวางตนให้เหมาะสมเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ ได้ ลักษณะเหล่านี้จะนำมาซึ่งความเคารพเชื่อมั่นในสถาบันกษัตริย์เป็นสำคัญ ดังนั้นพฤติกรรมที่ผิดไปจากลักษณะดังกล่าวจึง

นับว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นกษัตริย์ ในบทละครนอกได้มีการเสนอบทบาทเหล่านี้และบางส่วนได้กำหนดให้ตัวละครอื่นทำหน้าที่วิพากษ์บทบาทดังกล่าวอย่างตรงไปตรงมาอีกด้วย

กรณีของท้าวศวิมลทรงแสดงถึงการขาดความสุขุมด้วยการตรัสบริภาษและได้ทำร้ายนางจันทาเทวีที่พูดเสียดสีการกระทำของพระองค์ถึงความที่ว่า

อโอยอจันทา	กล้าดีแล้วอย่าทำตาเหมียว
ฉวยได้ไม้เรียว	ไล่เลี้ยวปล้วน
คู่คู่ด้านหน้า	กลับมาเหยยหยัน
โกรธเกรี้ยวเคี้ยวฟัน	ตีรันรำไป ³³

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากท้าวศวิมลทรงถูกนางจันทาเทวีขู่เข้าจนพิโรธ พระองค์ทรงฉวยไม้เรียวไล่ตีนางจันทาเทวีเป็นที่วุ่นวาย ทั้งยังทรงด่าว่านางอย่างรุนแรง นางจันทาเทวีได้ใช้วาจาโต้เถียงในลักษณะวิพากษ์พฤติกรรมของท้าวศวิมลดังนี้

อโอยอภูมิ	มาทำโบยตีไม่ปราศรัย
แต่ก่อนร่อนชะไร	ท้าวไม่มูทะลุ
เดี๋ยวนี้หน่อ	ใจคอร้ายคู่
ยิ่งกว่าข้ายู	ครุ่นข้าง
แกลั้งเหยยืมหัว	เยาะขู่ให้กลั่ง
เลี้ยวล่ออรุ้ง	เหลียวหลังแล่นไป ³⁴

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจหมิ่นการกระทำอันไม่คงเส้นคงวาของท้าวศวิมล การที่ท้าวศวิมลทรงด่าว่าและทำร้ายร่างกายนางจันทาเทวินั้นเป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นกับนางมาก่อน น่าสังเกตว่าการที่นางจันทาเทวีแสดงท่าทาง “ตบหัตถ์ผัดฟ่อ เลี้ยวล่อหลีกหนี เยาะเหยยภูมิ ทำทีแสบคาบ”³⁵ ขู่เข้าอารมณ์พิโรธของท้าวศวิมลนั้น เกิดขึ้นหลังจากการที่นางพยายามหาเหตุผลมาอ้างในเรื่องความเหมาะสมกับตำแหน่งมเหสีเอกของนางแล้วท้าวศวิมลกลับพิโรธและทรงใช้กำลังทำร้ายนาง การกระทำของท้าวศวิมลเป็นบทบาทที่ขัดต่อความคาดหวังทาง

³³ เรื่องเดียวกัน, 189-190.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 190.

³⁵ เรื่องเดียวกัน.

สังคมและเป็นไปได้ว่านางอาจจะรู้สึกเสื่อมศรัทธาต่อพระองค์จึงแสดงอาการขี้ขลาดอย่างไม่เกรง
พระทัยท้าวศวมลเลย

ความขบขันที่เกิดขึ้นในตอนนี้มีผลคล้ายคลึงกับกรณีพระไชยเชษฐากับนางบาท
บริจาริกาทั้งเจ็ด กล่าวคือมีการแสดงถึงความวุ่นวายของเหตุการณ์ที่มีการไล่ทำร้ายเป็นพัลวันของ
ท้าวศวมลต่อนางจันทาเทวี ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาเคืองแค้นแสนสา
คู่คู่นลมนเจรจา	ต่อล้อเล่นหน้าคารมดี
อุตสาห์เร่งขึ้นเสียงเถียงอึง	หัวมิงจะขาดอยู่ที่นี้
พระกริ้วโกรธหนักดังอัคคี	เหม่อลีกำลังมึงเหยยไคร
ว่าเอ่ยว่าแล้ว	ฉวยพระขรรค์แก้วเลี้ยวไล่
ทุดอิจัญไร	วิ่งไปไยนา
ปากกล้าสาหัส	ถูจะตัดเกศา
อิเจ้ามารยา	ชี้เข้าอาธรรม
พระยังโกรธเกรี้ยว	ไล่เลี้ยวห้าหัน
กระชิตคิดพัน	ฟาดฟันวุ่นไป ³⁶

การที่พระไชยเชษฐาไล่ทำร้ายนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดเป็นเพราะนางได้กล่าว
เยาะเย้ยพระองค์ที่ทรงจับไถ่นางสุวิงชาไปแล้วทรงเสียดายในภายหลัง เมื่อพระไชยเชษฐาถูกลบหลู่
ก็พิโรธจนไม่อาจควบคุมพฤติกรรมให้สุขุมได้ ฝ่ายนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดเมื่อเห็นพระไชยเชษฐา
ทรงแสดงพฤติกรรมเช่นนั้นกลับพากันขี้ขลาดหนีขึ้นไปอีกดังความที่ว่า

เจ็ดเอยเจ็ดนาง	เถียงพลางวิ่งพลางไม่เข้าใกล้
เขาว่าถูกใจ	ออกไล่ฆ่าฟัน
คลังถึงเมียรัก	ฮึกฮักหุนหัน
ว่าพลางพากัน	พัลวันวิ่งไป ³⁷

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 258-259.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 259.

การตอบโต้ด้วยถ้อยคำพรูสาวาทของนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดนั้นนับว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของพระไชยเชษฐาอย่างยิ่ง แม้ลักษณะดังกล่าวจะเป็นการตอบโต้ที่มีได้เป็นการใช้กำลังก็ตาม หากแต่พฤติกรรมของพวกนางอาจเป็นผลมาจากบทบาทของพระไชยเชษฐาที่ไม่ทรงเก็บพระอาการให้สมกับสถานภาพความเป็นกษัตริย์ก็เป็นได้

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเบื้องหลังความไม่สุขุมของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ในบทละครนอกนั้นมาจากอารมณ์โกรธเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าอารมณ์กลัวมีส่วนต่อบทบาทความไม่สุขุมนี้ด้วยเช่นเดียวกันซึ่งเราจะพบลักษณะดังกล่าวได้จากกรณีของพระไชยเชษฐาที่ทรงพร้าเพื่อแสดงความวิตกว่านางสุวิญชาจะตัดขาดจากพระองค์ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาเส้าสร้อยละห้อยให้
ดูบหลังลูกยาแล้วว่าไป	เห็นพอจะบรรล้นนี้ไม่แคล้ว
เมื่อองค์พระอัยกาไม่ปราณี	จะทำอย่างไรคืนะลูกแก้ว
แม่เจ้าเขาก็ตัดพ่อขาดแล้ว	ไไหนจะแคล้วมอดม้วยด้วยความรัก
ก็จะสู้มรณาไม่ว่าเล่น	ให้มารดาเจ้าเห็นใจประจักษ์
ชาติหน้าบุญมาช่วยนำชัก	ขอให้ได้พบพักตร์ร่วมรักกัน
จงบอกแม่ว่าพอนี้ขอลา	ตายไปคอยทำอยู่เมืองสวรรค์
ลูกเอ๋ยเป็นกรรมมาตามทัน	จอมขวัญจำหน้าบิดาไว้
ตรัสพลางทางทรงโสกี	ปี่มประหนึ่งชีวิตจะตัดภัย
ไม่ทันสั่งพี่เลี้ยงร่วมใจ	ภูวไนยสลบลงทันที ³⁸

การที่พระไชยเชษฐาตรัสกับพระนารายณ์ธิเบศร์ว่าพระองค์จะต้องตายเนื่องด้วยท้าวสิงหลไม่พอพระทัยพระองค์มาก ส่วนนางสุวิญชานั้นตัดขาดจากพระองค์ไปแล้วนั้น แสดงให้เห็นถึงภาวะทางด้านจิตใจที่เต็มไปด้วยความอ่อนแอ อันมีเหตุผลมาจากความกังวลต่อเหตุการณ์ที่ทรงคาดว่าจะเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการที่พระองค์ไม่สามารถควบคุมความรู้สึกดังกล่าวได้จำเป็นต้องเปิดเผยออกมาภายนอกทำให้สถานภาพความเป็นกษัตริย์ของพระองค์คู่ค้อยคุณค่าลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพลักษณ์ของพระองค์ที่ย้อนถอยกลับไปปรึกษากับพระนารายณ์ธิเบศร์ซึ่งยังเป็นเด็กด้วยพระอาการที่พร้าเพื่อนั้น นอกจากจะขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมแล้วยังสื่อถึงความขบขันอีกด้วย

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 294.

นอกจากอารมณ์โกรธและอารมณ์เศร้าแล้วผู้วิจัยพบว่าความใคร่ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตัวละครในชนชั้นกษัตริย์ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ ลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากกรณีพระมณีพิชัยที่หลงรูปอารีพรหมณ์ว่าเป็นนางขอพระกลั่นดังความที่ว่า

ค้อยยกพระหัตถ์สัมผัสต้อง	ยืมพลางทางมองคูหน้า
เห็นคล้ายละม้ายเหมือนไม้เคลื่อนคลา	พระราชาสวมสอดกอดรัด
ครั้นเจ้าพรหมณ์ถามมาว่าอะไร	ก็ตกใจแก้เกี้ยวยุ่งกัศ
ทำเหลียวหลังเหลียวหน้าคว่ำพัด	โบกบัดพัดวิไปมา ³⁹

ความตอนนี้นำมาให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากพระมณีพิชัยได้พยายามแก้ตัวหลังจากพระองค์ทรงเข้าพระทัยว่าอารีพรหมณ์เป็นนางขอพระกลั่น จึงเปลื้องกอดพรหมณ์นั้น ครั้นได้สติพระองค์ทรงแสดงกิริยาบัดขุยกแก้เกี้ยว ฝ่ายอารีพรหมณ์รู้อยู่ในที่จึงกล่าวตำหนิพระมณีพิชัยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าพรหมณ์ยืมละม้ายอยู่ในหน้า
ดูทำนองพระมณีพิเชีย	เห็นว่าจะรู้คู่วาม
จึงพลิกตัวถอยถดด้วยอดสู	ลุกขึ้นนั่งตั้งกระทุ้งูถาม
เอออะไรไม่ควรมาลวนลาม	เข้าชี้ชีพรหมณ์เป็นน่าขง ⁴⁰

ความในตอนนี้จะเห็นได้ว่าพระมณีพิชัยถูกอารีพรหมณ์ตำหนิว่าทรงประพฤติน่าอายที่ลวนลามสมณเพศ

นอกจากนี้ยังมีกรณีท้าวสามนต์ที่พยายามใช้ความรุนแรงกับเจ้าเงาะแต่การกระทำดังกล่าวกลับพลาดไปมีผลกระทบทต่อหกเขย ทั้งจำเพาะตรงบริเวณจุมกอนันเป็นจุดที่บาดเจ็บเพราะความเขลาของหกเขยเองและความเขลาดังกล่าวนั้นเป็นที่ทราบกันดีของผู้เสพตัวบทเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงบทบาทในสถานภาพของกษัตริย์แล้ว พฤติกรรมของท้าวสามนต์ก็นับว่าขัดแย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นด้านการวางตัวที่กษัตริย์ต้องมีความสุขุม กรณีการแสดงอาการบู๊เชิญของท้าวสิงหลต่อพระไชยเชษฐาแสดงให้เห็นถึงความโกรธอย่างถึงขีดสุดจนกล่าวว่า “กูจะหักคอกินให้สิ้นเนื้อ” แสดงให้เห็นถึงการไม่สามารถควบคุมตนเองได้ซึ่งผิดจากสถานภาพกษัตริย์ตาม

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 372.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

ความคาดหวังทางสังคมที่ต้องสุ่มต่อสถานการณ์ต่างๆ อย่างไรก็ตามการขู่เชื้ญที่ปรากฏในบทละครนอกนั้นเป็นลักษณะการพูดให้ผู้ฟังเกิดจินตนาการคิดถึงผลลัพธ์อันจะเกิดขึ้นตามคำขู่นั้น ซึ่งตัวบทก็จะแสดงให้เห็นว่าตัวละครที่ถูกขู่มักเป็นผู้ที่มีอำนาจต่ำกว่าผู้พูด

ในแง่หนึ่งเราอาจเห็นว่าบทบาทของตัวละครชายในกลุ่มที่ยกมานี้ไม่มีความขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมไทยซึ่งมีลักษณะปิตาธิปไตยที่ยกให้ผู้ชายเหนือกว่าหญิง แต่อีกมุมมองหนึ่งบทบาทกษัตริย์ก็ควรจะต้องมีความสุขุมสำรวมไม่แสดงออกซึ่งกิริยาโผงผางเช่นที่ปรากฏในบทละครนอก

ความขบขันที่เกิดจากกษัตริย์ไร้ความสุขุมนั้นมักแสดงออกด้วยอากัปกิริยาอันไม่สำรวมของกษัตริย์อย่างเด่นชัด ลักษณะดังกล่าวขัดแย้งกับการรับรู้ของผู้สพที่เข้าใจว่ากษัตริย์ต้องมีบทบาทอันสุขุมคัมภีรภาพ ดังนั้นเมื่อกษัตริย์ในเรื่องแสดงอากัปกิริยาโผงผางจึงทำให้ผู้สพตัวบทเกิดอารมณ์ขำขันนั่นเอง

2.2 กษัตริย์กับความขลาดเขลา

สถานภาพกษัตริย์เป็นสถานภาพที่เน้นบทบาทด้านความกล้าหาญเป็นสำคัญ นอกจากนี้สังคมยังคาดหวังบทบาทของกษัตริย์ในด้านสติปัญญาความสามารถอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากในวรรณกรรมราชสำนักของไทยส่วนใหญ่ที่มุ่งนำเสนอภาพกษัตริย์นักรบผู้กล้าหาญมีชั้นเชิงการต่อสู้ที่สูงส่งประกอบกับมีความคิดที่ลึกซึ้ง แนวคิดดังกล่าวยังครอบคลุมไปถึงบทละครนอกอีกด้วย อย่างไรก็ตามบทละครนอกบางส่วนได้นำเสนอบทบาทของกษัตริย์ที่ขลาดและไร้สติปัญญา ซึ่งเป็นลักษณะตรงข้ามกับความคาดหวังทางสังคมตามลักษณะเฉพาะของบทละครนอกที่เน้นความขบขัน สถานภาพความเป็นกษัตริย์ตามแบบฉบับจึงถูกเสียดสีผ่านบทบาทที่ไม่สอดคล้องกับความคาดหวังทางสังคมประเด็นหลักคือเรื่องความขลาดของชนชั้นปกครองนั่นเอง

บทบาทความขลาดของชนชั้นกษัตริย์ที่มีความชัดเจนที่สุดในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือบทบาทของพระพิณทอง พระองค์ทรงแสดงบทบาทที่ตรงกันข้ามกับนางแก้วหน้าม้าอย่างชัดเจน ดังความในตอนที่พระพิณทองถูกบรรดาข้ากษัตริย์ล้อมเรือสำเภาไว้โดยรอบนางแก้วหน้าม้าได้แปลงกายเป็นมาณพหนุ่มมาช่วยพระองค์ หลังจากที่นางฆ่าข้ากษัตริย์หมดแล้วพระพิณทองยังคงซ่อนตัวอยู่ในห้องไม่กล้าออกมาพบมาณพหนุ่ม ด้วยระแวงว่ามาณพนั้นจะเป็นข้ากษัตริย์แปลงกายมาจับพระองค์ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระโหมยองค์สิ้นขวัญหนี
ร้องตอบไปปล้นทันที	เข้าซี้เปล่าเปล่าไม่เข้ายา
กลับไปเสียเถิดไม่เปิดรับ	กลัวยักษ์จักจับไปเช่นฆ่า
ตายแต่ตัวเหล่าเจ้าโยธา	อย่ามาพาม้วยมอดควอดวาย
ฟังตรัส	แก่นซัดเคืองหูไม่รู้หาย
ต่างคนบ่นว่านินทานาย	กลัวตายจนเกินขนาดไป ⁴¹

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากท่าทางหวาดกลัวของพินทองต่อภัยอันตรายจากบรรดายักษ์ที่มาล้อมเรือ จนกระทั่งนางแก้วหน้าม้าแปลงกายเป็นมานพมาช่วยฆ่ายักษ์จนหมดสิ้นแล้ว พระพินทองยังทรงหวาดกลัวไม่ยอมออกมาจากห้องหลบภัย พฤติกรรมของพระพินทองในตอนนี้เป็นที่ครหาของเหล่าไพร่พลโยธาเป็นอันมาก ความขบขันของตัวบทในตอนนี้นำจึงเกิดจากการแสดงความกลัวทางวาจาของพระพินทองออกมาอย่างชัดเจน การกระทำของพระพินทองเป็นการแสดงบทบาทที่ไม่สอดคล้องกับสถานภาพ ทั้งนี้เนื่องจากพระพินทองอยู่ในชนชั้นกษัตริย์ควรต้องมีความกล้าหาญ แต่ในสถานการณ์เช่นนี้พระองค์กลับแสดงความขลาดเขลาจนเกินกว่าเหตุ ส่งผลให้ทหารรู้สึกเสื่อมศรัทธาต่อพระพินทอง ความรู้สึกดังกล่าวจึงถูกแสดงออกมาในรูปแบบการนินทานั่นเอง

ไม่เพียงอาการหวาดกลัวที่พระพินทองทรงกระทำอย่างออกนอกหน้าเท่านั้น พระองค์ยังแสดงความขลาดเพิ่มมากขึ้น โดยการยอมลดพระองค์ลงไปกราบต่อบุคคลซึ่งพระองค์เข้าใจว่าเป็นศัตรูอย่างไม่เหลือคราบของกษัตริย์ ดังความที่ว่า

ฟังพาทิ	ภูมิก้อยตั้งสติได้
นั่งนีกตริกตรองแล้วร้องไป	ยักษ์ถ้ามิใช่ได้เมตตา
ออกไปไหว้กราบไม่หยาบคาย	กลัวนายจะทำโทษา
พราโต้นั้นโตเต็มประดา	วางเสียก่อนข้าจึงจะไป ⁴²

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากพระพินทองทอดพระเนตรเห็นมานพหนุ่มมิใช่ร่างยักษ์ แต่ยังทรงเกรงกลัวคิดว่ามานพนั้นถือมีดอโต้เล่มใหญ่ไว้ในมือ พระองค์ทรงขอร้องให้มานพนั้นวางมีดอโต้ได้ลงแล้วพระองค์จะออกไปกราบ การกระทำของพระพินทอง

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 116-117.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 118-119.

เป็นการพริ้วเพื่อถึงความความปลอดภัยของตนมากจนเกินควรอันนำมาซึ่งความขบขัน การกระทำของพระพิณฑทองจึงนับว่าเป็นความขำแหย่อย่างยิ่งในฐานะกษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากความรู้สึกของนางแก้วหน้าม้าที่มีต่อเหตุการณ์ครั้งนี้ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	มาณพนึกแค้นแสนบัดสี
ควรจะชิงชัยกับไฟริ	อัญชูลือสุรว่ากระไร
เป็นชายไม่อายุอดสู	มาไหว้กราบศัตรูก็เป็นได้
พูดกันไม่เชื่อน่าเบื่อใจ	นานไปจะขว้างเสียดกลางคัน ⁴³

ความตอนนี้นางแก้วหน้าม้าในร่างแปลงเป็นมาณพหนุ่มนึกแค้นใจที่พระพิณฑทองเป็นคนขลาดไม่กล้าประจันหน้ากับศัตรู ซ้ำยังยอมกราบไหว้ศัตรูอีกด้วย นอกจากนี้ด้วยที่ยังชี้ให้เห็นถึงความรู้สึกของข้าราชการที่แสดงออกมารูปแบบของความคับแค้นใจต่อกษัตริย์ที่อ่อนแอด้วยคำพูดที่ว่า “เป็นชายไม่อายุอดสู มากราบไหว้ศัตรูก็เป็นได้” นั้นนับเป็นการกล่าวอย่างชัดเจนถึงความกล้าหาญซึ่งเป็นบทบาทที่ผู้ชายควรจะเป็นอีกด้วย

กรณีท้าวเสนากุฎในตอนนี้นางเกสรสุมณฑาชักชวนให้พระองค์เสด็จออกตามหาพระสังข์ศิลป์ชัยโดยให้ย่อนรอยที่ทหารถูกตีแตกออกมานั้น ได้รับการปฏิเสธจากท้าวเสนากุฎด้วยพระองค์เกรงว่าจะมีอันตรายไม่คาดฝันเกิดขึ้น ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวเสนากุฎผดลุกหนี
เอะตายจริงจังแล้วครั้งนี้	ดีร้ายยักมีมันแปลงมา
งมเงาเอาชีวิตมาทิ้งเสีย	ที่ไหนเลยลูกเมียจะเห็นหน้า
เพราะเจ้าเกสรสุมณฑา	พาพี่มาฆ่าเสียจริงแล้ว
เมื่อมันเป็นยักจินีผีพร	ใครจะสู้มันได้นะน้องแก้ว
เห็นคงจะบรรลัยนี้ไม่แคล้ว	จะกลับไปเสียแล้วอย่าทักทาน ⁴⁴

จะเห็นได้ว่าท้าวเสนากุฎปฏิเสธนางเกสรสุมณฑาซึ่งชวนพระองค์ให้ออกตามหาพระสังข์ศิลป์ชัยในป่าโดยอ้างว่าทรงเกรงจะเจอกับยักษ์และอาจทำให้ถึงแก่ชีวิต บทบาทของท้าวเสนากุฎในตอนนี้นับว่าขัดแย้งต่อสถานภาพกษัตริย์ของพระองค์อย่างตรงกันข้าม เมื่อเรา

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 124.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 534.

พิจารณาจากคำว่ากษัตริย์ที่แปลว่านักรบแล้วจะเห็นได้ว่าการที่สังคมยกย่องบุคคลใดเป็นกษัตริย์เท่ากับเป็นการกำหนดบทบาทของบุคคลนั้นให้เป็นนักรบด้วย ดังนั้นบทบาทของท้าวเสนากุฎที่ปรากฏในบทละครนอกจึงผิดไปจากบรรทัดฐานทางสังคม นอกจากนี้การพลิกบทบาทของท้าวเสนากุฎให้คลาดเคลื่อนไปจากสถานภาพในลักษณะตรงกันข้ามยังทำให้ตัวบทสามารถสื่ออารมณ์ขันให้แก่ผู้เสพด้วยทออีกด้วย

เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ท้าวเสนากุฎถูกนางเกสรสุมณฑาต่อว่าในเชิงเปรียบเทียบบทบาทความเป็นชายและความเป็นหญิงดังความที่ว่า

ตัวน้องเป็นหญิงยังนิ่งฟัง	ไม่ตั้งตั้งตื่นเด่นเป็นไฟไหม้
พระเชื้อชายประเสริฐเลิศไกร	น้ำพระทัยขลาดจริงยิ่งสตรี
ยังไม่ทันถามไถ่ว่าได้เห็นอ	แต่ออกชื่อว่าเสือกก็จะวิ่งหนี
น้องเห็นว่ามีไซไฟรี	คูท่วงทีจะเป็นสังข์ศิลป์ชัย
แล้วเบือนพักตร์ซักถามเสนาพลัน	เจ้าคนนั้นยังเล็กหรือเด็กใหญ่
สูงต่ำคำชาวสักราวไร	เห็นจะเป็นลูกไพร่หรือผู้ดี ⁴⁵

จากคำกล่าวของนางเกสรสุมณฑาแสดงให้เห็นถึงความคาดหวังทางสังคมเกี่ยวกับบทบาททางเพศซึ่งเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปในสังคม กล่าวคือเป็นบทบาทที่ผู้หญิงคาดหวังต่อผู้ชายให้เป็นผู้นำ หากแต่พฤติกรรมของท้าวเสนากุฎกลับแสดงออกอย่างตรงกันข้าม โดยการแสดงความขลาดกลัวออกมาอย่างชัดเจน ในขณะที่นางเกสรสุมณฑากลับแสดงความกล้าหาญและเป็นผู้นำ โดยการซักถามเสนาถึงลักษณะของผู้ที่เข้ามาทำร้าย

เมื่อนางเกสรสุมณฑาเอ่ยปากชวนให้ท้าวเสนากุฎออกไปดูผู้ที่นางคาดว่าเป็นพระสังข์ศิลป์ชัย ท้าวเสนากุฎกลับหาข้ออ้างที่จะไม่ไปดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระเชษฐายิ้มแห่งแกลงใจ
วันนี้แข่งขานหนีบซาไป	จะคลาไคลสุดที่จะเหยียบยัน
ไปดูก่อนให้แน่เถิดแม่เอ๋ย	เจ้าเป็นคนคุ่นเคยกับหลานขวัญ
พี่จะคอยอยู่ไม่หนีกัน	สุพรรณไปเพื่อชนนี้ ⁴⁶

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 535.

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากท่าทางขลาดกลัวของ ท้าวเสนากุญซึ่งพยายามบ่ายเบี่ยงการออกติดตามพระสังข์ศิลป์ชัย การกระทำของท้าวเสนากุญทำให้นางเกสรสูมณฑาประณามว่า “พระเป็นชายถอยหลังเหมือนดั่งกิ้ง”⁴⁷ คำพูดนี้เป็นเสมือนการ เตือนใจให้ท้าวเสนากุญคำนึงถึงบทบาททางเพศของผู้ชาย และทำให้ท้าวเสนากุญยินยอมจะไปกับ นางเกสรสูมณฑาเพื่อตามหาพระสังข์ศิลป์ชัย หากแต่ยังคงมีข้อต่อรองโดย “ขอให้ข้านี้เดินกลาง”⁴⁸ แล้วให้นางเกสรสูมณฑาเดินนำหน้าพระองค์ไป จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของท้าวเสนากุญมีลักษณะ ที่สวนทางกับบทบาทของผู้ชายตามขนบของวรรณกรรมราชสำนักซึ่งเน้นให้ตัวละครชายที่มีฐานะ สูงส่งมีความกล้าหาญและปกป้องผู้หญิง แต่ท้าวเสนากุญในบทละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยกลับเป็น ตัวละครที่แสดงความขลาดกลัวและต้องให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายปกป้อง

นอกจากท้าวเสนากุญแล้วพระมณีพิชัยในบทละครนอกเรื่องมณีพิชัยเป็นอีกหนึ่ง กรณีของชนชั้นกษัตริย์ที่แสดงความขลาดเขลาออกมาอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พราหมณ์ แปลงมาประกอบพิธีรักษาพระอาการของนางจันทรมเหสีผู้เป็นพระราชมารดานั้น ปรากฏมือสรพิษ ออกมาจากพระวรกายของนางจันทรมเหสีสร้างความตกใจแก่บรรดาผู้คนที่ทั้งหลายที่อยู่ใน เหตุการณ์ รวมถึงพระมณีพิชัยด้วย ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระมณีตระหนกตกประหม่า
สิ้นสติตกใจอวสาน	กลัวงูเหาเหลือกลาน
ร้องเรียกเจ้าพราหมณ์ให้ช่วยด้วย	พิจะม้วยชีวังสังขาร
น้อยหรือนั่นมันเล็กพังพาน	ไม่ได้การแล้วจะไปข้างไหนดี
ฝ่ายฝูงสาวสวรรค์กำนัลใน	ตกใจตัวสั่นขวัญหนี
ร้องกรีดหวีดวิ่งเป็นสิงคลี	อิงมีไปทิ้งวังใน ⁴⁹

ความตอนนี้จะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงอาการตกใจของพระมณีพิชัยต่อเหล่า อสรพิษที่ออกมาจากพระวรกายของนางจันทรมเหสี สอดคล้องกับบทบาทของเหล่านางสนมกำนัล ซึ่งเป็นเพศหญิงคือกลัวอสรพิษจะเข้ามาทำร้าย เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมเยี่ยงสตรีของ พระมณีพิชัย แม้ในตอนที่พระองค์ถูกนางขอพระกลืนแกเล็งหลอกฝิศราวที่ให้เฝ้ากระท่อมแต่เพียง ผู้เดียวนั้น พระมณีพิชัยก็แสดงอาการหวาดกลัว บทบาทดังกล่าวนับว่าผิดไปจากสถานภาพความ

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 366.

เป็นกษัตริย์ที่ควรมีลักษณะของนักรบคือความกล้าหาญเป็นจุดเด่น แต่บทบาทของพระมณีพิชัยในตอนนั้นก็กลับแสดงถึงภาวะความกล้าออกมาให้เห็นได้ชัด การที่พระมณีพิชัยซึ่งมีสถานภาพเป็นเจ้าชายใน ชั้นชั้นปกครองแต่กลับแสดงอาการนลาน พร่าเพื่อด้วยความกลัวนั้นนับว่าไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม อย่างไรก็ตามความไม่สอดคล้องนี้เองได้สร้างความขบขันให้เกิดขึ้นแก่ผู้เสพตัวบท

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่พระวิศณุกรรมได้รับพระบัญชาจากพระอินทร์ให้มาอ่านสาส์นทำดีลึพนั้นเอาบ้านเมือง พระวิศณุกรรมได้ถึบประตูเมืองจนพังทลายลงแล้วตวาดไล่บรรดาทหารของท้าวสามนต์จนเป็นที่เกรงกลัว ทั้งยังบุกรุกเข้ามายังท้องพระโรงอีกด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ท้าวสามนต์ทรงหวาดกลัวอย่างยิ่ง พระองค์มีพระอาการนลานอ่อนวอนให้นางมณฑาทวีปปกป้องพระองค์ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตัวสั่นพรันหนักหนา
ทำหน้าเขียวเหลืองนางมณฑาทวี	หูตาบ้องแหวเหมือนแมวคราว
เรียกเมียว่าช่วยพี่ด้วยชี	สิ้นสติตกประหม่าตาขาว
ความกลัวตัวสั่นอยู่ท้าวท้าว	มันให้หนาวสะท้านรำคาญใจ ⁵⁰

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงการขาดภาวะผู้นำครอบครัวของท้าวสามนต์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ไม่สามารถแสดงบทบาทปกป้องนางมณฑาทวีปเป็นภรรยาได้ ไม่เพียงเท่านั้นพระองค์ยังต้องเป็นฝ่ายทรงตรัสขอความช่วยเหลือจากนางอีกด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวนำมาซึ่งอารมณ์ขันเพราะความไม่สอดคล้องกันระหว่างสถานภาพและบทบาทความเป็นสามีของท้าวสามนต์

นอกจากท้าวสามนต์แล้ว ยังมีกรณีของหกเขยในตอนที่บ้านเจ้าเงาะแสดงท่าทางล้อเลียนพระธิดาทั้งหกผู้เป็นภรรยา หกเขยได้พยายามต่อสู้กับเจ้าเงาะแต่ไม่สามารถเอาชนะได้ ทั้งยังถูกเจ้าเงาะทำร้ายบาดเจ็บจนต้องถอยร่นมาหาที่ซ่อนดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	หกเขยเจ็ดขยาดไม่อาจสู้
เหลียวซ้ายแลขวาหาประตู	เอ๊ะอยู่แล้วระมังครั้งนี้
บ้างเข้าแอบหลังภรรยา	รูนเมียออกหน้าเจ้าอย่าหนี
ความกลัวตัวสั่นไม่สมประดี	เต็มทีลงนั่งภาวนา

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 148.

บ้างกำหัดขัดเขมรหมายเขม้น	ทำเป็นว่าพินี้คนกล้า
ครั้นเห็นเงาะถือไม้ไผ่เข้ามา	ก็วิ่งลี้มถลาหาแข่งเพลี่ย
กลางคนยืนนิ่งไม่วิ่งหนี	อุตส่าห์ทำใจดีแก่เบี่ย
พูดจาฮวดฮึกศีกหน้าเมีย	ผู้เสียชีวิตไม่คิดกลัว
ทำเหน็บรังตั้งมวยอยู่เด่นอก	เห็นเงาะเงื่อศอกก็กลอกหัว
ย่อท้อถอยหลังระวังตัว	ต่างกลัวเงาะป่าทุกคนไป ⁵¹

จะเห็นได้ว่าหกเขยไม่สามารถปกป้องพระชายาของตนได้เลย แม้ว่าในตอนแรกต่างได้แสดงตนเพื่อการนี้เต็มที่ แต่ในที่สุดแล้วหกเขยก็ไม่อาจสู้กำลังเงาะได้ ไม่เพียงเท่านั้นหกเขยแต่ละพระองค์ต่างทรงแสดงอาการกลัวเงาะแบบลนลานอีกด้วย คำที่หกเขยอยู่ในสถานภาพความเป็นสามีแต่ไม่อาจปกป้องภรรยาได้นั้นนับว่าเป็นความอับอายอย่างยิ่ง หากแต่โดยท่าทางที่แสดงออกถึงความกึ่งกล้ากึ่งกลัวของหกเขยนั้นเป็นลักษณะขบขันอย่างยิ่ง

การที่บทละครนอกนำเสนอภาพของสามีที่ไม่สามารถปกป้องภรรยาได้นั้นเป็นเหตุการณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความขบขันในช่วงสั้นๆของตัวบท ทั้งนี้เพราะตัวละครที่ไม่สามารถปกป้องภรรยาได้ในบทละครนอกนั้นมีสถานภาพกษัตริย์หากแต่ไม่สามารถแสดงความกล้าหาญเข้าปกป้องหรือควบคุมสถานการณ์ได้เลย แม้ในกรณีที่ตัวละครในสถานภาพสามีพยายามเข้าแก้ไขเหตุการณ์ แต่ผลลัพธ์กลับเป็นการพ่ายแพ้ที่น่าสมเพช การจมนมของตัวละครในสถานภาพกษัตริย์ทำให้ผู้เสพตัวบทเกิดอารมณ์ขัน อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการวิพากษ์ต่อบทบาทของสามีอันพึงกระทำต่อภรรยาด้วยการปกป้อง เมื่อการนำเสนอเป็นไปในรูปแบบตรงกันข้าม จึงเท่ากับเป็นนัยให้ผู้เสพย้อนมาวิพากษ์บทบาททางสังคมของตนด้วย

เราจะเห็นได้ว่าบทละครนอกจะมีการนำเอาลักษณะท่าทางที่ผิดไปจากความคาดหวังทางสังคมกล่าวคือตัวบทได้ยั่วล้อท่าทางของตัวละครในสถานภาพกษัตริย์ที่ต้องแข็งแกร่งองอาจและกล้าหาญ แต่บทบาทของท้าวสามนต์ ท้าวสันนุราช หกเขย หรือกระทั่งพระมณีพิชัยก็ตาม ล้วนเป็นบทบาทที่อ่อนแอไร้ศักยภาพความเป็นชนชั้นปกครองทั้งสิ้น ทั้งนี้สถานภาพกษัตริย์จะต้องมาควบคุมกับบทบาทความกล้าหาญเป็นเบื้องต้น ด้วยเหตุนี้ตัวละครชายในลักษณะแบบฉบับของไทยจึงแสดงบทบาทดังกล่าวเสมอมา อย่างไรก็ตามในวรรณกรรมบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความแตกต่างไปจากนั้น กล่าวคือมีการให้ชนชั้นกษัตริย์แสดงความขลาดเขลาเพื่อความบันเทิงนั่นเอง ความขบขันที่เกิดจากกรณีกษัตริย์ไร้ความกล้าหาญเกิดจากความขัดแย้งกับความรับรู้และความคาดหวังทางสังคมที่มุ่งหมายให้กษัตริย์มีความกล้าหาญ การแสดง

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 126.

อากัปกิริยาของกษัตริย์ที่แสดงความฉลาดออกมาอย่างชัดเจนด้วยลักษณะท่าทางลนลานทำให้ผู้เสพ เกิดอารมณ์ขันเนื่องจากความเข้าใจของผู้เสพตัวบทคือกษัตริย์ต้องมีความมองจากลำหญา

นอกจากความกล้าหาญและความสุขุมแล้วกษัตริย์ยังต้องมีสติปัญญาอันหลักแหลมตลอดจนความสามารถอันเป็นที่ยอมรับอีกด้วย ทั้งนี้เพราะปัญญาแสดงให้เห็นถึงความเหนือชั้นในเชิงความคิดซึ่งสำคัญต่อการบริหารบ้านเมือง ด้วยการที่บ้านเมืองจะอยู่รอดนั้นไม่อาจประเมินจากความชอบธรรมด้านกำลังแต่เพียงอย่างเดียว บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้หยิบยกเอาประเด็นดังกล่าวมาใช้กับสถานภาพความเป็นกษัตริย์ โดยให้ตัวละครในชนชั้นดังกล่าวแสดงลักษณะโง่เซอะออกมาเพื่อขบขันบทบาทอันฉลาดหลักแหลมของตัวละครเอก

บทบาทของกษัตริย์ที่ไร้สติปัญญาจนนำมาซึ่งปัญหาใหญ่หลวงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับตัวละครอื่นๆ ในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่พระไชยเชษฐังค์ จะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงเชื่อนางบาทบริจาริกาว่านางสุวิญชาตลอดลูกเป็นท่อนสักจน ถึงกับตรัสจะประหารนางดังความที่ว่า

ครั้นถึงจึงเห็นนางสุวิญชา	ยิ่งโกรธาหุนหันหมั่นไล่
กระที่บาททีกก้องทั้งห้องใน	ชี้หน้าว่าไปกับนงลักษณ์
เสียแรงเราซุบเลี้ยงถึงเพียงนี้	ควรหรือมีลูกอ่อนเป็นท่อนสัก
ให้อับอายขายหน้านักหนานัก	สิ้นรักใคร่กันแล้ววันนี้
แม้เลี้ยงไว้ในเมืองจะเลี้ยงลือ	ขึ้นชื่อว่าเป็นเมียเสียศักดิ์ศรี
ชอบแต่สังหารผลาญชีวิ	ภูมิฮึดอัดขัดแค้นใจ ⁵²

การตัดสินใจพระทัยของพระไชยเชษฐังค์ดังกล่าวมานี้ นำมาซึ่งการดำเนินคดีจากบุคคลต่างๆ ในเวลาต่อมา เริ่มจากท้าวธรรมมีพระราชบิดาของพระไชยเชษฐังค์ความที่ว่า

คู่ไชยเชษฐังค์ทะนงศักดิ์	ฮึดฮักไม่บอกเล่าเราผู้ใหญ่
ที่ไหนมั่งลูกคนเป็นท่อนไม้	ผิดเพศวิสัยในแผ่นดิน
เราก็ได้มีเมียมาเสียหนัก	จนพินหักหัวหงอกไปหมดสิ้น
เกิดมาแก่จะตายฟังได้ยิน	ช่างเชื่อลึนหลงกลคนมารยา

⁵² เรื่องเดียวกัน, 231.

ชิชะขอบใจไชยเชษฐ
ทำตามลำพังอหังการ์

ฤทธิ์เดชสูงสิงหยังนักหนา
ไม่เกรงศักราชพระยามาร⁵³

เนื้อความที่ท้าวธรรมมีกตำหนิพระไชยเชษฐนั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความบกพร่องทางปัญญาในด้านความเชื่อของพระไชยเชษฐในเรื่องคนคลอดลูกเป็นท่อนสักแล้ว ยังแสดงให้เห็นความบกพร่องทางปัญญาในการเมืองอีกด้วย ทั้งนี้เพราะการเนรเทศนางสุวิญชา กลับไปยังเมืองสิงหลอาจทำให้ท้าวสิงหลไม่พอพระทัยจนอาจนำมาซึ่งสงครามได้

ไม่เพียงท้าวธรรมมีกที่ประณามการกระทำของพระไชยเชษฐเท่านั้น นางแก้วสัจจา ผู้เป็นพระมารดาของพระองค์ยังทรงตำหนิในเชิงตัดพ้ออีกด้วยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
เคืองแค้นลูกยาแล้วว่าไป
ของนี้จำได้หรือไม่เล่า
พลอยเพื่อนเปื้อนปนเจ้าคนดี
เชื่อดิ้นหลงกลคนโกหก
ใจคอพอดิกระนั้นเชียว

นางแก้วสัจจาอชฌาสัย
นั่งคูอยู่ไยไม่พาที
ลูกเต่าอะไรที่ไหนนี่
ช่างไม่มีความคิดสักนิดเดียว
มีแต่พอกโม โหคุณเฉียว
จะบอกแม่คำเดียวไม่น้อยใจ⁵⁴

นางแก้วสัจจาทรงเป็นทุกข์กับเหตุการณ์ที่พระไชยเชษฐทรงเนรเทศนางสุวิญชา ออกจากวังเป็นอันมาก พระนางทรงตำหนิว่าพระไชยเชษฐพ้นเพื่อนไร้ความคิด ปล่อยให้อารมณ์อยู่เหนือเหตุผลจนทำให้เกิดปัญหาตามมา

นอกจากท้าวธรรมมีกและนางแก้วสัจจาแล้วท้าวสิงหลก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ตำหนิการกระทำของพระไชยเชษฐ ดังความที่ว่า

เอออะไรไชยเชษฐมันช่างชั่ว
เกิดมาเพียงนี้แล้วมิเคย

เมามัวจับเมียเสียเฉยเฉย
กระไรเลยเง่าโง่อย่าไม่นัก⁵⁵

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 252.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 254.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 278.

การที่ท้าวสิงหลได้กล่าวตำหนิพระไชยเชษฐาว่าเป็นคนโง่เขลา เนื่องจากพระไชยเชษฐาทรงหลงเชื่อนางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ดที่พูดใส่ความว่านางสุวิญชาคลอดลูกเป็นท่อนสัก ซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้เลย

ไม่เพียงตัวละครที่เป็นมนุษย์เท่านั้น แม้แต่ตัวละครที่เป็นสัตว์อย่างนางวิพาร์ก็ยังคงกล่าวเสียดสีแก่พระไชยเชษฐาเช่นเดียวกันดังความที่ว่า

นำเอาน้ำหัวรอ	ข้ามิใช่บ้ายอย่าเสริมส่ง
ถึงเป็นสัตว์เดียรฉานก็พานตรง	ไม่รักคบคนหลงเมามัว
คิดมาน่าอายชายมูทะลุ	แต่เขายูก็น่าเชื่อว่ามีเขี้ยว
นางเหล่านั้นทั้งรักทั้งกลัว	ควรเป็นเมียเป็นผัวทั้งเจ็ดนาง ⁵⁶

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงการกล่าวตำหนิพระไชยเชษฐาของนางวิพาร์ซึ่งมีสถานภาพเป็นเพียงผู้รับใช้นางสุวิญชาว่ามีพฤติกรรมน่าอาย เนื่องจากพระไชยเชษฐาทรงหลงเชื่อนางสุวิญชาคลอดลูกเป็นท่อนสัก ผิดกับนางที่แม่เป็นเพียงสัตว์เดียรฉานแต่มีความคิดมากกว่า

จะเห็นได้ว่ากรณีของพระไชยเชษฐานั้นแสดงให้เห็นถึงบทบาทของกษัตริย์ที่ไร้ปัญญาเป็นอย่างยิ่ง บทบาทดังกล่าวได้ถูกประเมินโดยตัวละครต่างๆภายในเรื่องอย่างชัดเจนในลักษณะการตอกย้ำความโง่เขลาจากตัวละครทุกชนชั้น อารมณ์ที่ได้จากเนื้อความในตอนนี้เป็นความสะใจที่พระไชยเชษฐาได้รับผลร้ายจากการตัดสินใจที่ผิดพลาดเพราะไม่อิงกับเหตุผลเป็นที่ตั้ง การที่พระไชยเชษฐาถูกตำหนิครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างไม่มีทางแก้ตัวนั้นนำมาซึ่งความขบขันที่แฝงไปด้วยการเย้ยหยันพฤติกรรมอันไม่ชอบธรรม

นอกจากพระไชยเชษฐาแล้วยังมีกรณีหกเขยที่ท้าวสามนต์ทรงมั่นพระทัยว่าเป็นที่พึงได้นั้นกลับมีพฤติกรรมไปในทางตรงข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่ถูกหกเขยออกหาปลาแข่งกับเจ้าเงาะแต่ถูกเจ้าเงาะใช้กลอุบายถอดรูปเป็นพระสังข์ลวงหกเขยให้เชื่อว่าเป็นท้าวคางความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระสังข์นั่งยิ้มอยู่ในหน้า
เห็นหกเขยเคอะเซอะมา	สมดังจินตาก็ยินดี
จึงเสแสร้งแกล้งทำไม่รู้จัก	ถามทักซักไซ้ไปไหนนี่
เอะแล้วอ้อเจ้าเหล่านี้	หน่วยก้านพาลจะดีมีฝีมือ

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 281.

เรือแพแหวนก็เอามา	จะลอบลักคักปลาของข้าหรือ
เราเป็นเทพเจ้าเล่าลือ	นับถือทุกแห่งแพร่พราย
แต่หักคอคนตายเสียหลายพัน	อย่าดูคั่นคูหมิ่นมังกาย
มาหาเรานี้ดีหรือร้าย	บอกยบลั่นปลายให้แจ้งใจ ⁵⁷

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากเนื้อความที่พระสังข์ได้ประเมินบทบาทของหกเขยว่ามีความ “เซอะ” สมดังที่พระองค์ทรงดำริไว้ตั้งแต่แรก จากนั้นตัวบทได้แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของพระสังข์ที่วางอุบายทำร้ายหกเขยให้ได้อาย หกเขยหลงเชื่อดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ทั้งหกอกสันห้วนไหว
สำคัญจิตคิดว่าพระไพโร	กราบไหว้ท่วมหัวกลัวฤทธา ⁵⁸

จากพฤติกรรมของหกเขยซึ่งหลงเชื่อพระสังข์ว่าเป็นรุกขเทวดาโดยมิได้พิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผลเสียก่อนแสดงให้เห็นถึงสติปัญญาอันโง่เขลาของหกเขย คำที่หกเขยมีสถานภาพอยู่ในชนชั้นปกครองแต่กลับเสียรู้พระสังข์นั้นได้สื่อถึงอารมณ์ขันในลักษณะของความคลาดเคลื่อนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมเพราะขัดแย้งกับบทบาทอันพึงกระทำ ยิ่งไปกว่านั้นการที่หกเขยซึ่งอยู่ในระดับชนชั้นปกครองแต่กลับถูกพระสังข์ใช้กลอุบายหลอกลวงนับว่ามีความขัดแย้งต่อความคาดหวังทางสังคม ทั้งนี้เพราะชนชั้นปกครองควรฉลาดและมีไหวพริบดังความที่ท้าวสามนตักกล่าวไว้ว่า “ถ้าเขยคนใดดีมีปัญญา จะยกพารามอบให้ครอบครอง” อันหมายถึงกษัตริย์ควรจะเป็นผู้มีสติปัญญาและความสามารถนั่นเอง ในประเด็นเกี่ยวกับบุคลิกภาพของหกเขยนั้น มีลักษณะที่ขัดแย้งกับลักษณะความเป็นกษัตริย์ กล่าวคือขาดคุณสมบัติความเป็นนักรบ และมักพูดเพื่อเอาตัวรอดซึ่งหมายถึงความบกพร่องในด้านความกล้าหาญอีกด้วย

การขำล้อสถานภาพกษัตริย์ดังกล่าวมานี้เป็นการใช้ความไม่เข้ากันของบทบาทตัวละครที่เกิดขึ้นในตัวบทกับความคาดหวังทางสังคม ทั้งนี้เพื่อวิพากษ์บทบาทของกษัตริย์ อย่างไรก็ตามการขำล้อในบทละครนอกยังทำหน้าที่อีกประการหนึ่งคือการตอรองด้านชนชั้น กล่าวคือลักษณะการตอรองของตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นรูปแบบการปะทะกันระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง และในกระบวนการดังกล่าวนี้ชนชั้นปกครองจะถูกลดทอนความน่าเชื่อถือตลอดจนความสูงส่งลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งที่สุดแล้วชนชั้น

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 117-118.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 118.

ปกครองกลับเป็นรองต่อชนชั้นผู้ถูกปกครอง ลักษณะของชนชั้นปกครองที่ถูกลดทอนความ
น่าเชื่อถือนี้เองจะส่งผลให้เกิดความขบขันอีกด้วย

เหตุการณ์ที่น่าสนใจในประเด็นนี้คือกรณีที่ถูกยกย่องซึ่งเป็นภาพแทนของความสูงส่ง
พยายามทำร้ายเจ้าเงาะ ซึ่งเป็นภาพแทนของความเป็นชายขอบแต่ไม่สำเร็จ ไม่เพียงเท่านั้น
สถานการณ์ยังกลับกลายเป็นว่าทั้งหมดตกเป็นรองเจ้าเงาะดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำเงื่อศอกบอโกไบ้
เหลียวหลังเหลียวหน้าคว่ำไม้	กวัดแกว่งแกลังไล่กระชั้นชิด
เห็นเขยทิ้งหกตกประหม่า	ก็หวดไปหวดมาให้ผิดผิด
ควงกระบองลงแรงแผลงฤทธิ์	ไล่ติดตามตีหนีกระจู๋
คุณเห็นเต็มกลักหัวเราะ	ยิ้มเยาะยกมือขึ้นก้อยก้อย
ตั้งท่าที่ให้เป็นรำชุย	เบี้ยวนุ้ยปากหลอกออกหน้าตา
เห็นหกเขยคอยจะถอยหลัง	ก็หยุดยั้งยื่นมองป้อมหน้า
แล้วอย่างทำสาวหมัดเข้ามา	ถลึงตาบูเข็ญเขม้นคู ⁵⁹

การที่เจ้าเงาะตรงเข้าทำร้ายหกเขย เนื่องมาจากหกเขยเป็นฝ่ายแสดงท่าที่ทำร้ายเจ้า
เงาะก่อน เจ้าเงาะแสวงหาวดกระบองผิดๆถูกๆไล่ทำร้ายหกเขยไม่ยั้งมือ ครั้นหกเขยสู้ไม่ได้ต่างก็วิ่ง
หนีพัลวันเป็นที่ชอบใจแก่เจ้าเงาะ

นอกจากหกเขยแล้วท้าวสามนต์ก็เป็นตัวละครอีกตัวที่พยายามทำร้ายเจ้าเงาะแต่
กลับต้องตกเป็นรอง ถูกเจ้าเงาะกลั่นแกล้งเป็นว่าเล่นดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำโกรธาคว่าไขว่
ปะตะต๋อยทุบถองว่องไว	เลี้ยวไล่ประชิดติดพัน
มือจับอำมาตย์ข้างละคน	เอาหัวชนกันเล่นให้เห็นขัน
ทั้งสองร้องคั่นอยู่ยันยัน	เจ้าเงาะหัวเราะยันชอบใจ
เห็นหกเขยทิ้งหกทำงเงิน	แกว่งไม้เท้าก้าวเดินเข้ามาใกล้
ยิ่งถอยยิ่งประชิดติดไป	ยิ่งวิ่งยิ่งไล่กระ โขกมา
เห็นท้าวสามนต์อยู่บนเตียง	ก็ยื่นเมียงเขม้นมองป้อมหน้า
ชู่ตะคอกหลอกลือพ่อตา	เงื่อง่าทำทีจะตีรัน

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 125-126.

เมื่อนั้น
ไม่สู้ไม่รบหลบเป็นคว้น

ท้าวสามนต์ตื่นกลัวตัวสั้น
จันจันงกกพลัดตกเตียง⁶⁰

ความตอนนี่แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการที่ชนชั้นปกครองเช่นท้าวสามนต์และหกเขยต่างหมดทางสู้กับเจ้าเงาะซึ่งอยู่ในระดับชนชั้นผู้ถูกปกครอง

จะเห็นได้ว่าภาพเหตุการณ์ทั้งในส่วนของหกเขยและท้าวสามนต์นั้นมีลักษณะของ Farce ซึ่งเป็นการแสดงความตลกด้วยท่าทาง เพราะทั้งหกเขยและท้าวสามนต์มีการออกท่าทางที่มีลักษณะขื่นต่ำและเกินความจำเป็น

นอกจากการปะทะโดยตรงแล้วบางครั้งเจ้าเงาะยังใช้ลักษณะของอุบายอันเป็นการปะทะทางปัญญาระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครองดังความตอนที่เจ้าเงาะถอดรูปเป็นพระสังข์ซึ่งมีผิวกายเป็นทองก็สามารถลวงให้หกเขยตัดจุมกและโบหูแตกกับปลาและเนื้อดังความที่ว่า

เมื่อนั้น
เราเป็นเทวาสุรารักษ์
จะขอปลายจุมกหม่อมลูกเขย
แม้ให้เราเราจะให้ปลาไป

พระสังข์กล่าวแกลิ่งแจ้ประจักษ์
จะเช่นวักสิ่งของไม่ต้องใจ
ตามเคยคนละน้อยหามาไม่
จะให้หรือไม่ให้ให้วาม⁶¹

และ

เมื่อนั้น
จะเชือดแต่เบาเบาเอาบุญ
เขยใหญ่ขยันพริ้นพริ้ง
อย่างนี้ที่ไหนจะได้เนื้อ
แกลิ่งขยับจับจ้องลงใจ
เห็นยวหูขวาลากลงให้ก่งคอ

พระสังข์อุคระชากลากหลุน
แล้วชักดาบญี่ปุ่นออกเงือดเงื้อ
ร้องอึ้งอุยหนาน่าเจ็บเหลือ
ทำทีจะเชือดเถื่อแล้วร้องรือ
เลือกเอาข้างไหนจะดีหนอ
แข็งข้อเชือดขาดเลือดสาดไป⁶²

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 140.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 119.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 134.

แม้การที่พระสังข์แสรังทำว่าตนเป็นรุกขเทวดาในป่าจะมีได้เป็นการต่อรอง โดยตรง หากแต่การหาปลาและเนื่อนั้นน่าจะเป็นการต่อรองทางปัญญาซึ่งในที่สุดฝ่ายพ่ายแพ้ก็คือ หกเขยซึ่งเป็นตัวแทนของชนชั้นปกครอง

นอกจากการต่อรองในเชิงสติปัญญาแล้ว เจ้าเงาะยังแสรังใช้ความบ้าใบ้ของตนในการล้อเลียนดูถูกหกเขยให้ได้รับความอับอายจากความอัปยศณ์ที่เกิดจากการเสียรู้เจ้าเงาะอีกด้วย ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะก็มกราบยิบสักลีบหน
แกลึ่งเลียนล้อต่อหน้าท้าวมณต์	เฝ้าก่นหัวเราะริกกระดิกเท้า
เห็นพ่อตาทำไรก็ทำมั่ง	เหมือนบ้าหลังจริงจริงยิงฟันขาว
ทำโจงกระเบนใหม่ไว้หางยาว	แกลึ่งปิดหัวผัวที่สาวของเมียไป
แล้วยื่นมองป้อมหน้าคูจุก	เห็นรอยถูกมิดเชือกเลือดยังไหล
ตบมือหัวเราะเยาะไฮไพ	บอกใบ้ขี้ปากให้เมียดู
เห็นทั้งหกตกประหม่ากัมน้ำนึ่ง	ไม่ไหวติงเต็มกล้วตัวเป็นหนู
จึงชวนรจนาโถมครุ	ออกประตุริบกลับไปจับพลัน ⁶³

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการแสดงท่าทางของเจ้าเงาะซึ่งเป็นการใช้ลักษณะชายขอบของตนในการวิจารณ์บุคคลในชนชั้นปกครองอย่างแยบยล แม้ว่าฝ่ายหกเขยก็ได้แต่กัมน้ำไม่ไหวติง สอดคล้องกับตอนที่พระธิดาทิ้งหกด้าทอเจ้าเงาะแต่เจ้าเงาะแสรังทำเป็นไม่สนใจซึ่งยังแสดงท่าทางล้อเลียนนางอีกด้วยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะเห็นวุ่นวางเข้ากางกั้น
ทำบอกใบ้ให้รู้สำคัญ	แกลึ่งกระชั้นกระโจกโบกมือ
กัมลงหลอนหลอกกลลอคอ	หกนางคำทอก็ไม่ถ้อ
ทำเหมือนบ้าใบ้ได้แต่อื้อ	ตบมือหัวร่อล้อเลียนนาง
เห็นพี่เมียชำเลื่องเคื่องค้อน	ก็ขูดเมียมาสอนให้ค้อนบ้าง
ถ้อไม้ทำกำวดินเป็นท่าทาง	ทีเสื่อลากหางให้นางถ้ว
แล้วเตี๋ยใบไม้ปีดจุกเล่น	ทำเป็นปิดแมลงวันสั้นหัว
ชี้มือให้เห็นแล้วเล่นตัว	เข้าขั้วพี่เมียไปมา ⁶⁴

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 129.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 125.

จะเห็นได้ว่าการที่เจ้าเงาะเป็นฝ่ายควบคุมท้าวสามนต์ หกเขยตลอดจนพระธิดาทั้งหกได้นั้นแสดงให้เห็นถึงการพลิกบทบาทให้ชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งอยู่ในสถานภาพที่ต่ำกว่าสามารถที่จะใช้กำลังทำร้ายชนชั้นปกครองได้ ขณะเดียวกันชนชั้นปกครองก็ถูกล่วงละเมิดทางด้านร่างกายอย่างไม่มีทางสู้ เหตุการณ์ดังกล่าวให้ผลในทางความสะใจแก่ผู้เสพตัวบพซึ่งบพทะเลครนอกมักสร้างเรื่องราวพลิกผันให้ตัวละครที่ได้เปรียบกลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบเสมอ

นอกจากนี้ในตอนที่พระอินทร์ทรงส่งสาสน์ท้าท้าวสามนต์ตีคลีนั้น ได้มีเหตุการณ์อันมีลักษณะการต่อรองระหว่างชนชั้น ท้าวสามนต์ทรงให้หกเขยออกไปแข่งขันแต่แพ้กลับมา พระอินทร์ทรงให้โอกาสท้าวสามนต์ส่งเขยคนสุดท้ายคือเจ้าเงาะออกมาแข่งใหม่ ท้าวสามนต์สิ้นหนทางจึงขอร้องนางมณฑาทิวีให้ไปอ้อนวอนเจ้าเงาะยังกระท่อมปลายนาแต่เจ้าเงาะกลับปฏิเสธดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะสำรวจสรรพสัตว์
จึงตอบวามารดาปล้น	จะรับอาสน์นั้นสุดปัญญา
เงาะนี้พวกปีศาจอุบาทว์ร้าย	มากลับกลายสรรเสริญเห็นเกินหน้า
จะล่อลวงให้หลงอย่างสงกา	ลูกกลัวพระบิดาจะฆ่าแกง
ท่านคิดแยบยลเป็นกลใน	แต่หลังอย่างไรพระยอมแจ้ง
ไข่ลูกจะรังเกียจเสียดแทง	พระมารดาอย่าระแวงฤทัยนึก
อันท่านทั้งหกเขยยอมเคยคลี	ต่อตียังแพ้แก่ข้าศึก
นับประสาหน้าเงาะนี้เห็นลึกลับ	จะพึงพಾಯ่านึกให้ป่วยการ
แต่ฐานะของข้าหาไต่ปาก	แสนยากก็ไม่มีใครสงสาร
พึงเห็นว่าชนนี้โปรดปราน	อุตส่าห์มาถึงบ้านข้าขอบใจ ⁶⁵

ความตอนนี้เจ้าเงาะได้กล่าวย้อนถึงความหลังเมื่อครั้งที่ตนได้รับการดูแลจากคนในวังเพื่อปฏิเสธนางมณฑาทิวี นางมณฑาทิวีได้ยอมตรัสขอโทษแก่เจ้าเงาะดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาทิวีมาปะเงาะพูดได้
น้อยหรือถ้อยคำรำไพโร	สำคัญว่าบ้าใบ้ไม่รู้เลย
สารพัดตัดพ้อพ้อตา	แหลมหลักหนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
ทั้งกระทบกระเทียบเปรียบเปรย	ไม่ปรานีบ้างเลยหรือเจ้าเงาะ

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 159.

ถึงโกรธพ่อก็เห็นกับแม่บ้าง	อย่าให้นั่งน้ำตาลงเผาเผา
คูหุช่วงตั้งใจแต่หัวเราะ	ไม่ช่วยอนุเคราะห์แล้วหรือไร
เสียดแรงแม่มาง้อขอโทษแล้ว	ลูกแก้วจะโกรธซึ่งไปถึงไหน
นางรบเร้าเฝ้าวอนจนอ่อนใจ	จึงผินไปว่ากล่าวลูกสาวตัว ⁶⁶

ด้วยเหตุนี้ท้าวสามนต์จึงต้องจำพระทัยเดินทางไปยังกระท่อมปลายนาของเจ้าเงาะกับนางรจนาด้วยพระองค์เองเพื่อประทานเครื่องทรงและทรงขอร้องเจ้าเงาะให้รับอาสาตีคดีดังกล่าว

ครั้นถึงจึงหยุดข้างทรง	อยู่ตรงกระท่อมที่ริมไร่
ร้องเรียกรจนายาใจ	เป็นไรไม่มารับบิดา
พ้อออกมางอนง้อขอโทษ	สิ้นซึ่งสิ้นโกรธเจ้าเงาะป่า
เครื่องทรงสารพัดจัดแจงมา	ที่นี้งามหนักหนามารับเอา
นางแม่ยายแม่ข่อยก็พลอยเฉย	ไม่ตักเตือนลูกเขยเร็วเร็วเข้า
รจนาก็มาเร่งรบเร้า	จะให้เขารับเข้าหรือว่าไร ⁶⁷

จะเห็นได้ว่าท้าวสามนต์ต้องเสด็จมาพบเจ้าเงาะด้วยพระองค์เองถึงกระท่อมเพื่อที่จะทรงอ่อนวอนให้เจ้าเงาะรับอาสาตีคดี พร้อมทั้งพระราชทานชุดใหม่ให้อีกด้วย

ความตอนนี่แสดงให้เห็นว่าเจ้าเงาะต้องการชุดที่สวยงามซึ่งสุดความสามารถของท้าวสามนต์จะทรงหาได้ การที่เจ้าเงาะกล่าววาทะที่สวดของท้าวสามนต์ออกไปแข่งศึกก็จะเป็นที่ดูถูกของข้าศึกนั้นแสดงให้เห็นว่าสถานภาพความเป็นกษัตริย์ของท้าวสามนต์มีความต่ำต้อยมากในความคิดของเจ้าเงาะ

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเจ้าเงาะซึ่งมีลักษณะของชนชั้นผู้ถูกปกครองสามารถต่อรองกับชนชั้นผู้ปกครองด้วยความสามารถของตนเอง การที่ท้าวสามนต์และนางมณฑาทิวซึ่งเป็นผู้ปกครองต้องยอมให้แก่เจ้าเงาะทุกประการนั้นเป็นเพราะพระองค์มีความสามารถน้อยกว่านั่นเอง

นอกจากกรณีของเจ้าเงาะแล้วนี้ยังมีสถานการณ์ของท้าวสันนุราชที่ทรงเสียดรู้พระพลวิชัยในร่างฤาษีซึ่งอาสาชุบตัวให้แก่พระองค์เพื่อให้อีกกลับมีพระวรกายเป็นหนุ่ม

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

ท้าวสันนุราชทรงปลงพระทัยเชื่อถือให้ประกอบพิธีชุบตัวโดยท้าวสันนุราชทรงต้องประทับใน
กองไฟ ในตอนแรกพระองค์ทรงไม่สามารถทนต่อความร้อนได้ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชร้อนเหลือจนเหงื่อไหล
ลูกทะเล็งตั้งตั้งใจ	แล้วว่าทนไม่ได้พระมุนี
เอออะไรให้นั่งริมกองเพลิง	เนื้อหนังจะปอกเป็งเสียแล้วนี่
มันจะงามมีงามก็ตามที	เช่นนี้แล้วเห็นไม่เป็นการ ⁶⁸

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากท้าวสันนุราชไม่สามารถทนต่อ
ความร้อนได้จึงทรงขอให้พระหลวิชัยเปลี่ยนพิธี แต่พระหลวิชัยกลับสามารถใช้คำพูดควบคุมท้าว
สันนุราชเอาไว้ได้อย่างง่ายดายดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	พระคาบสยัมพลาทางว่าขาน
ใจคอท้อแท้ไม่ทนทาน	จะทำให้เสียการเสียทั้งคราว
แต่ถูกร้อนนิดหนึ่งก็ถอยหนี	นี้หรือยังจะมีเมียสาว
รู้กระนั้นชี้คร้านชุบท้าว	เอออะไรใจราวกับปลาชิว ⁶⁹

ไม่เพียงเท่านั้นพระหลวิชัยยังนำพระคาไว้ออกมาจากยาม โดยแสสร้งว่าตนปั้นรูปนี้
ไว้เพื่อให้เป็นร่างชุบของท้าวสันนุราช ท้าวสันนุราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงเชื่ออย่างสนิท
พระทัย พระองค์ทรงวิงวอนแก่พระหลวิชัยดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชเขม่นอยู่เป็นครู่
หมายว่ารูปปั้นไม่ทันรู้	พิศดูงามประกอบขอบอภรณ์
จึงฝันมาว่ากับพระมุนี	แต่อย่างนี้ก็งามเสียมิถม
จงโปรดช่วยชุบข้าด้วยอาคม	ให้โสภาน่าชมเหมือนรูปนี้
โยมจะไปนั่งอยู่อย่างเก่า	ถึงร้อนเร่าเท่าไรไม่ถอยหนี
แล้วลุกเข้าไปใกล้อัคคี	ภูมินั่งนั่งพนมมือ ⁷⁰

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 433.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 433-434.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 434-435.

จากเหตุการณ์นี้ส่งผลให้ท้าวสันนุราชได้สิ้นพระชนม์ในกองไฟนั่นเอง จะเห็นได้ว่าท้าวสันนุราชซึ่งอยู่ในชั้นปกครองได้เสวยรู้แก่พระพลวิชัยซึ่งอยู่ในชั้นผู้ถูกปกครองเพราะกามราคะของตน

นอกจากนี้ยังมีกรณีพระสังข์ศิลป์ชัยที่ทรงพบกับท้าวเสนากุฎซึ่งเป็นการต่อรองกันระหว่างสถานภาพความเป็นลูกกับสถานภาพความเป็นพ่อ กล่าวคือท้าวเสนากุฎต้องการจะกินดีกับพระสังข์ศิลป์ชัยและนางประทุม แต่พระสังข์ศิลป์ชัยได้ตัดพ้อว่า

ผ่านเอ่ยผ่านเกล้า	ความเก่าในจิตจงคิดก่อน
ว่าลูกชั่วสารพัดคัดรอน	ให้จับจากพระนครทั้งมารดา
ได้ความทุกข์ทนเป็นพันไป	ลูกคอยอยากยากไร้อยู่ในป่า
ชีวิตถูกรอดเป็นตัวมา	ก็เพราะพระมารดาบำรุงเลี้ยง
เห็นเป็นขาดแล้วกับบิดร	แต่ชาติก่อนทำกรรมไว้แท้เที่ยง
ไม่ควรทวงไฉนจะใกล้เคียง	ไซ้จะเคียงเลี้ยงเป็นมารยา ⁷¹

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากการตัดพ้อของพระสังข์ศิลป์ชัยต่อท้าวเสนากุฎซึ่งพยายามจะแสดงความเป็นพ่อว่าเป็นการไม่สมควรทั้งนี้เพราะท้าวเสนากุฎทรงทำให้พระมารดาต้องลำบากหาเลี้ยงพระสังข์ศิลป์ชัยแต่เพียงผู้เดียว โดยที่ท้าวเสนากุฎไม่เคยดูแลเลย นอกจากนี้พระสังข์ศิลป์ชัยยังจับไล่ท้าวเสนากุฎอีกด้วยดังความที่ว่า

พระเอยพระทรงธรรม	ลูกไม่เสกสรรรำพันว่า
เมื่อขับไล่ไม่เลี้ยงพระมารดา	ไพร่ฟ้าพลเมืองก็เลื่องลือ
เดี๋ยวนี้จะมารับกลับไป	ฉวยกระไรจะมีอายุเขากหรือ
ลูกกริ่งเกรงอันตรายเมื่อปลายมือ	เพราะพระเชื่อถือทั้งหกนาง
อันสองมารดากับข้านี้	เข้าไปอยู่บุรีจะคิดขวาง
เชิญเสด็จกินนกรอย่านอนค้ำ	หกนางจะคอยละห้อยใจ
ตัวลูกนี้หรือไม่ถือโทษ	จะซึ้งโกรธพระบิดานั้นหาไม่
แต่หากเจียมตัวด้วยกลัวภัย	จะสู้อยู่ยากไร้กับมารดร ⁷²

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 538.

⁷² เรื่องเดียวกัน.

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากคำพูดของพระสังข์ศิลป์ชัยซึ่งได้กล่าวแก่ท้าวเสนากุฎว่าเมื่อทรงขับไล่พระมารดาของตนออกมาตามคำขอร้องของพระชายาทิ้งหกนางแล้ว หากคิดรับกลับไปอีกย่อมจะเป็นที่ครหาแก่ผู้คนทั้งหลาย จึงขอให้ท้าวเสนากุฎกลับไปยังบ้านเมืองของตนเพื่อไม่ให้พระชายาทิ้งหกนางเฝ้าคอย ส่วนตนจะทนอยู่อย่างลำบากกับพระมารดา คำพูดประชดประชันดังกล่าวนี้ทำให้ท้าวเสนากุฎต้องทรงอ่อนวอนขอโทษแก่พระสังข์ศิลป์ชัยด้วยความที่ว่า

แก้วเอ๋ยแก้วตา	ฉลาดว่าและไฉนใครสอน
เฝ้ายกข้อเคืองขัดคัดรอน	จะให้พ่อม้วยมรณเสียดิจจริงจริง
ซึ่งแต่หลังมมเงาเภาโศค	ก็สารภาพโทษเจ้าทุกสิ่ง
จงมตดาบิดาไฉวอนวิง	อย่าเกรงกริ่งหุทัยพิไรพ่อ
จะเสกเจ้าให้ครองอาณาจักร	บำรุงรักษาด้าวแดนแทนพ่อ
ได้สืบวงศ์พงศ์เฝ้าเหล่ากอ	ไซ้จะล่อลวงลูกให้หลงรัก
ว่าพลางทางถดเข้านั่งไถ่	อุ้มลูกสายใจขึ้นใส่ตัก
แล้วว่าแก่นิชฐานงลักษณ์	เจ้าช่วยปลอบหลานรักบ้างเถิดรา ⁷³

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากท้าวเสนากุฎทรงพยายามขอโทษแก่พระสังข์ศิลป์ชัยและตรัสว่าจะยกพระราชสมบัติให้อีกด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการที่ท้าวเสนากุฎต้องทรงเอาใจพระสังข์ศิลป์ชัยนั้นเป็นเพราะทรงเล็งเห็นความสามารถของพระสังข์ศิลป์ชัยว่าจะเป็นกษัตริย์ได้ หากแต่ที่ผ่านมาพระองค์ทรงละเลยและกระทำผิดกับนางประทุมและพระสังข์ศิลป์ชัยอย่างมาก กล่าวคือการไม่ทรงแสดงบทบาทความเป็นพ่อและสามี ดังนั้นพระองค์จึงขาดสิทธิโดยชอบธรรมที่จะแสดงพระองค์ในสถานภาพความเป็นพ่อของพระสังข์ศิลป์ชัยและสถานภาพความเป็นสามีของนางประทุมได้ ด้วยเหตุนี้พระสังข์ศิลป์ชัยจึงสามารถต่อรองกับท้าวเสนากุฎได้นั่นเอง

ลักษณะของกษัตริย์ที่ไร้สติปัญญาความสามารถตลอดจนโง่เขลาเบาปัญญาเป็นบทบาทที่ขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคม อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าการสร้างตัวละครในระดับชนชั้นปกครองให้มีความขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมนั้นนอกจากจะเป็นการวิพากษ์บทบาทของชนชั้นปกครองแล้วยังทำหน้าที่ในการขับเน้นบทบาทของตัวละครเอกซึ่งมีปัญญาความสามารถสูงอยู่แล้วให้โดดเด่นมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ความขบขันของกษัตริย์ที่ไร้สติปัญญาเกิดจาก

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 539.

การแสดงความ โง่เขลา รู้ไม่เท่าทันตัวละครที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่า รวมทั้งการตัดสินใจผิดพลาดเพราะขาดการพิจารณาด้วยเหตุผล บทบาทดังกล่าวนับว่าผิดไปจากความคาดหวังทางสังคมที่ภักษัตริย์ต้องมีสติปัญญาที่ดีพร้อมกว่าสามัญชน เมื่อบทบาทของภักษัตริย์คลาดเคลื่อนไปเช่นนี้จึงทำให้เกิดอารมณ์ขันแก่ผู้เสพตัวบทบาทของภักษัตริย์ที่ปรากฏในบทละครนอกมีมุมมองการนำเสนอที่ขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมอย่างยิ่ง การพลิกบทบาทของตัวละครภักษัตริย์ที่ควรจะมีภาพลักษณ์ความ สุขุมคัมภีรภาพ ตลอดจนความฉลาดหลักแหลมตามขนบทางวรรณคดีไทยมาเป็นความฉลาดกล้ว โง่ผอง รวมถึงความ โง่เขลาด้วยแล้วทำให้ตัวบทสามารถสื่อถึงอารมณ์ ขบขันได้เป็นอย่างดี

1.3 สามีกับความกลัวภรรยา

บทบาทของสามีในการควบคุมภรรยา นั้นเป็นบทบาทที่อิงอยู่กับแนวคิด ปิตธิปไตยซึ่งสามีต้องแสดงความเด็ดขาดในสถานการณ์ต่างๆ ประกอบกับอาศัยความได้เปรียบทางด้านเพศสรีระที่เหนือกว่าของผู้ชายเข้าจัดการ อย่างไรก็ตาม บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงบทบาทที่คลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคมดังกล่าวที่สามีไม่สามารถควบคุมภรรยาได้ เหตุการณ์ในลักษณะนี้บางกรณีมีปัจจัยทางสังคมด้านอื่นๆร่วมด้วย

กรณีไกรทองซึ่งถูกนางตะเภาแก้วตะเภาทองจับได้ว่าลักลอบพานางวิมลามาซ่อนไว้ที่ศาลาในสวนของเศรษฐี ก็สร้างเรื่องแก้ตัวเป็นการใหญ่ดังความที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าไกรทองเมียงเมินเดินเข้าใกล้
ทำแก้วขยวมืออย่าอ้อไป	จะบอกความในใจให้เจ้ารู้
เดิมทีไปหาพระอาจารย์	คิดอ่านว่าจะบวชให้ชวดอยู่
เพราะโลกีย์เจ้ากรรมมันทำพรู	สุดรู้ที่จะทนพ้นปัญญา
เป็นห่วงด้วยซู้เมียเสียไม่ได้	ให้อีกอ้วนป่วนใจเป็นหนักหนา
ตะวันชายบ่ายหน้อยพี่กลับมา	คิดถึงวิมลานารี
พี่จึงไปพาเอามาไว้	หวังจะให้เพื่อนน้องสองศรี
ครั้งจะบอกเจ้าแต่เดิมที	ไปหนนางนารีจะผ่อนตาม ⁷⁴

เมื่อไกรทองถูกนางตะเภาแก้วตะเภาทองจับได้อย่างคาหนังคาเขาว่าแอบพานางวิมลามาพลอดรักในสวน ไกรทองได้กล่าวแก้ตัวอย่างขำๆๆว่าตอนแรกตนคิดอ่านจะไปบวชกับพระอาจารย์วัดหน้าพระธาตุ แต่เพราะกิเลสที่ทำให้ครุ่นคิดเป็นห่วงแต่นางตะเภาแก้วตะเภา

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 320.

ทอง ด้วยเหตุนี้ตนจึงลงไปพานางวิมาลาขึ้นมาบนบกเพื่อให้เป็นเพื่อนแก่นางตะเภาก้าวตะเภาทอง แต่ยังไม่กล้าบอกนางทั้งสองเพราะเกรงว่าจะไม่ยินยอม จะเห็นได้ว่าคำแก้ตัวของไกรทองนั้นไม่สมเหตุสมผลทั้งยังแฝงไปด้วยความกลัวต่อภรรยาของตนแม้ไกรทองจะอยู่ในสถานภาพสามีของนางตะเภาก้าวตะเภาทองก็ตาม ภาพที่ไกรทองเป็นผู้กล้าปราบซาละวันจนเป็นที่เลื่องลือไปทั้งเมือง พิจารณ์แต่กลับต้องสยบแก่นางตะเภาก้าวตะเภาทองชนิดไปไม่รอดจนต้องแก้ตัวแบบน้ำขุ่นๆนั้น เป็นความขบขันที่ตัวบทได้สอดแทรกไว้อย่างน่าสนใจ

กรณีท้าวเสนากุฎตอนที่ทรงตามไปง้อนางประทุมยังเมืองเนรมิตของพระอินทร์ นั้น เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นท่าที่อันเย็นชาของนางประทุมก็ไม่กล้าเข้าไปหา จนพระสังข์ศิลป์ชัยต้องบอกแก่นางประทุมถึงความที่ว่า

แล้วผินหน้ากราบกรานพระมารดร	อย่าเคืองขัดคัดรอนเลยทูนหัว
พ่อข้าเสงี่ยมเจียมตัว	ยำเียงเกรงกลัวนี้สุดใจ
ควรหรือพระองค์ไม่สงสาร	ยังจะทำทรมานไปถึงไหน
แกลึ่งพูดจาพิริ์พิไร	พลางพยักหน้าให้พระบิดา ⁷⁵

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงความขบขันที่เกิดจากสถานะอันเป็นรองของท้าวเสนากุฎในฐานะสามีที่ไม่ทรงกล้าแม้กระทั่งการจ้อภรรยาเช่นนางประทุม ทั้งต้องทรงให้พระสังข์ศิลป์ชัยทำหน้าที่เปิดทางในการสมานความสัมพันธ์ที่จบลงในอดีต และเมื่อท้าวเสนากุฎได้โอกาสที่จะตรัสคืนดีกับนาง พระองค์ก็ทรงเลือกใช้ถ้อยคำที่อ่อนหวานอย่างยิ่งดังความที่ว่า

อนิจจาเจ้าประทุมของผัวเอ๋ย	มาเชื่อนเฉยผินหลังนั่งนึ่ง
เมื่อตะกีที่แปลกเจ้าจริงจริง	ด้วยงามยิ่งกว่าเก่าเป็นเท่าไร
อันโทษตัวผัวผิดนั้นสิ้นพัน	เพราะเชื่อคนยุยงหลงไหล
เจ้าจงเงือกดงคอคใจ	อย่าได้ถือโกรธคุณโทษทัณฑ์ ⁷⁶

จะเห็นได้ว่าท้าวเสนากุฎทรงยอมรับผิดทุกประการ ทั้งยังชมนางประทุมอีกว่ามีรูปโฉมงดงามกว่าเดิม ไม่เพียงเท่านั้นท้าวเสนากุฎยังให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ประพฤติดังเช่นที่ผ่านมา อีกด้วยดังความที่ว่า

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 552.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

เมื่อนั้น	ท้าวเสนาภูกุฎีหรรษา
ให้ถ้อยคำมั่นสัญญา	ทีหลังข้าไม่เป็นเช่นนั้น
ถึงนางพิศพลั่งอย่างไร	จะเงืองคอคอดใจไม่หุนหัน
อันถ้อยคำคนอื่นสักหมื่นพัน	จะไม่เชื่อถ้อยมันจนบรรลัย ⁷⁷

การที่ท้าวเสนาภูกุฎีสว่าต่อไปพระองค์จะทรงอดทน ไม่หุนหันพลันแล่นและไม่เชื่อคำของคนอื่นมากกว่านางประทุมนั้นเป็นเนื้อความที่สื่อถึงความขบขันได้ประการหนึ่ง เนื่องจากอันที่จริงแล้วความอดทนเป็นคุณสมบัติตามความคาดหวังทางสังคมของภรรยาที่ควรมีต่อสามี หากแต่ตัวบทกลับแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในคุณสมบัติดังกล่าวของท้าวเสนาภูกุฎีซึ่งเป็นสามี ทำให้สถานภาพความเป็นสามีของท้าวเสนาภูกุฎีกลายเป็นรองสถานภาพภรรยาของนางประทุม

กรณีของหนุมานที่ไม่สามารถจัดการกับปัญหาเรื่องภรรยาหลงและอนุภรรยาในครอบครัวได้นั้น การที่หนุมานซึ่งมีสถานภาพเป็นทั้งสามีและแม่ทัพผู้แก้แค้นกล้าของพระรามแต่กลับตกเป็นรองภรรยา จนในที่สุดได้มีการแสดงความเก้อเงินในรูปแบบที่ต่ำไปจากปกติดังความที่ว่า

ฟังนาง	กระบี่หมางหมองใจให้สะดุ้ง
แก้ขวยฉวยทางขึ้นพันพุง	ตบยุงแก้เก้อชะเง้อคาง
ยืนไม่เป็นสุขทำหลุกหลิก	เกาตัวยิกยิกออกเดินหยาง
แล้วขึ้นยืนหน้ามาหานาง	ยิ้มพลางว่าเปล่าอย่าเข้าชี้ ⁷⁸

ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงภาวะจิตใจที่อ่อนแอ ซึ่งบุคลิกภาพดังกล่าวนี้ไม่ควรจะเกิดขึ้นกับแม่ทัพใหญ่เช่นหนุมาน นอกจากนี้หนุมานยังแสดงท่าทีแก้เก้อด้วยการ “ฉวยทางขึ้นพันพุง” ตลอดจน “เกาตัวยิกยิกออกเดินหยาง” อันเป็นลักษณะของสัตว์ดิรัจฉาน บทบาทดังกล่าวได้สร้างความขบขันให้แก่ตัวบทที่ถอดเอาความเกรียงไกรของหนุมานในฐานะแม่ทัพเอกของพระราม มาสยบยอมต่อภรรยาของตน ความขบขันที่เกิดขึ้นจากบทบาทของตัวละครชายในสถานภาพสามี ขณะกำลังง้อตัวละครหญิงในสถานภาพภรรยาขึ้นเกิดจากความขัดแย้งทางความคิดกับการกระทำของตัวละครชายในสถานภาพสามี บางบทบาทตัวละครชายมีพฤติกรรมที่อ่อนแอและเป็นรองตัวละครหญิงอย่างชัดเจน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าตัวละครชายมีการแสดงความเก้อเงินอันเป็น

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, 553.

⁷⁸ พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1, 364.

ลักษณะที่ผิดไปจากความเป็นชาย ลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดอารมณ์ขันแก่ผู้เสพตัวบทได้เป็นอย่างดี

บทบาทการร้องของผู้ชายนับได้ว่าเป็นการแสดงลักษณะที่อ่อนแอผิดกับความคาดหวังทางสังคมที่ผู้ชายจะต้องมีลักษณะแข็งแกร่ง แต่บทบาทดังกล่าวนี้กลับปรากฏอยู่มากในวรรณกรรมบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการกำหนดบทบาทให้ผู้ชายตามง้อผู้หญิงนั้น อาจเป็นเหตุผลทางด้านสังคม กล่าวคือผู้ชายต้องรักษาสัมพันธภาพในครอบครัวทั้งนี้เพราะผู้หญิงเป็นเพศที่มีอิทธิพลในหลายด้าน ทั้งในด้านการเลี้ยงดูลูกชายและด้านเศรษฐกิจ กรณีนางคันธมาลีนั้นพระควาจีจำเป็นต้องง้อเพราะนางเป็นผู้กุมอำนาจทางการเมืองเนื่องจากมีตำแหน่งเป็นพระมเหสีของ ท้าวแสนนุราช การผูกใจนางคันธมาลีจึงเป็นการรักษาฐานอำนาจดังกล่าวไว้ให้ดำเนินไปตามปกติ กรณีของนางเบญกายนั้นหนุมานจำเป็นต้องโอนอ่อนผ่อนตามอาจจะเพราะเหตุผลที่ว่านางเป็นลูกสาวของพิเภกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกองทัพพระราม อีกประการหนึ่งผู้ชายที่เป็นสามีนั้นก็ควรจะสามารถควบคุมภรรยาไว้ให้ได้ตามค่านิยมทางสังคมเป็นการเสริมอำนาจให้แก่ผู้ชายที่จะมีภรรยาได้มาก กรณีนางประทุมแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่ท้าวแสนนุราชต้องง้อเนื่องมาจากนางประทุมมีพระราชโอรสที่มีความสามารถคือพระสังข์ศิลป์ชัยซึ่งคู่ควรกับราชสมบัติ จึงเห็นได้ว่าบทบาทการอ่อนข้อของผู้ชายที่แสดงออกมาในลักษณะการง้อผู้หญิงนั้นล้วนแล้วแต่มีเหตุผลของอำนาจปิตาธิปไตยอยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการขั้วล้อของตัวละครชายส่วนใหญ่เป็นลักษณะการต่อรองที่เชื่อมโยงกับชนชั้นทางสังคม กล่าวคือชนชั้นปกครองมักเป็นฝ่ายเสียเปรียบชนชั้นผู้ถูกปกครองเมื่อเกิดการปะทะกันในด้านใดด้านหนึ่ง นอกจากนี้ตัวละครชายในบทละครนอกบางส่วนยังต่อรองกับระบบอาวุโสในสังคมไทย กล่าวคือตัวละครที่มีสถานภาพความเป็นพ่อถูกต่อรองโดยสถานภาพความเป็นลูกซึ่งถือว่าสถานภาพความเป็นลูกนั้นต่ำกว่าสถานภาพความเป็นพ่อ การที่สถานภาพความเป็นลูกสามารถต่อรองกับสถานภาพความเป็นพ่อได้นั้นเกิดจากการที่ตัวละครที่มีสถานภาพความเป็นพ่อแสดงบทบาทไม่สอดคล้องกับสถานภาพ กล่าวคือผู้เป็นพ่อก็ได้ปกป้องเลี้ยงดูลูกมาแต่กำเนิด ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวประบางซึ่งตัวบทที่จะนำเสนอให้ตัวละครในสถานภาพพ่อรับผิดชอบและเป็นฝ่ายขอโทษแก่ตัวละครในสถานภาพลูก

ความขบขันที่เกิดจากการต่อรองบทบาทของตัวละครชายนั้นเกิดจากการตอบโต้ของตัวละครที่มีสถานภาพต่ำกว่าทางสังคมกระทำกลับไปสู่ตัวละครที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่า และตัวละครที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกวานั้นตกเป็นรอง ผู้เสพตัวบทจะเห็นการปะทะกันระหว่างความได้เปรียบด้านชนชั้นทางสังคมกับความได้เปรียบด้านความสามารถ อย่างไรก็ตามแม้ความได้เปรียบด้านความสามารถจะไม่อาจเปลี่ยนระบบโครงสร้างทางสังคมที่ยอมรับในเรื่อง

ชนชั้นไว้สูงกว่าได้ หากแต่การกระทำของตัวละครที่มีความสามารถก็มีลักษณะที่สะท้อนระบบทางสังคมด้วยการยั่วล้อทำให้เกิดอารมณ์ขันและความสะใจแก่ผู้เสพด้วยทได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าอารมณ์ขันในบทละครนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแสดงบทบาทของตัวละครหญิงและตัวละครชายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม ลักษณะอารมณ์ขันซึ่งปรากฏในบทละครนอกนั้นจะมีลักษณะที่เน้นย้ำการกระทำที่สื่อถึงแนวคิดด้านเพศภาวะ โดยสังเกตจากลักษณะบทบาทที่เกินความจำเป็นของทุกๆ ความขบขันนี้เชื่อมโยงไปถึงความคาดหวังทางสังคมอันเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในสังคมด้วยการยั่วล้อเชิงวิพากษ์และต่อรองด้านบทบาททางเพศ กล่าวคือบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายบางส่วนในบทละครนอกมีความคลาดเคลื่อนไปจากความคาดหวังทางสังคม และมีผลในทางอารมณ์ขันมากกว่าการปฏิเสธบรรทัดฐานทางสังคมที่ควบคุมบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในยุคนั้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงบทบาททางเพศของผู้ชายและผู้หญิงที่ยังคงมีกรอบทางความคิดอยู่ในระบอบปิตาธิปไตย แต่มีการเปิดโอกาสให้สังคมได้วิพากษ์ผู้ชายและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้โคดเค้นบางโอกาส ลักษณะดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับทั้งในตัวบทและการรับรู้ของผู้เสพด้วยทอีกด้วย

การที่บทละครนอกสามารถนำเสนอบทบาทของผู้หญิงให้คลาดเคลื่อนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมทั้งที่ในระบอบปิตาธิปไตยแบ่งแยกให้ผู้หญิงมีฐานะเป็นชายขอบไร้อำนาจทางสังคมได้นั้น เพราะแนวคิดดังกล่าวอาศัยลักษณะเฉพาะของบทละครนอกที่เน้นในเรื่องความขบขันเป็นวิธีการนำเสนอ โดยแฝงฝังแนวคิดอันผิดไปจากการรับรู้ทางสังคม 2 ความหมายได้แก่ การที่ผู้หญิงไม่เป็นไปตามความบรรทัดฐานทางสังคมและการที่ผู้หญิงสามารถกระทำสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากบรรทัดฐานทางสังคมได้ ส่วนบทบาทของผู้ชายตัวบทละครนอกกลับแสดงลักษณะที่ตรงกันข้ามกับบทบาทของผู้หญิงในประเด็นที่ผู้ชายไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม แต่สอดคล้องกับประเด็นของตัวละครหญิงตรงที่ตัวละครชายบางตัวสามารถกระทำสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากบรรทัดฐานทางสังคมได้ การกระทำนั้นเป็นการกระทำต่อเพศเดียวกันและแสดงออกด้วยลักษณะการคัดง้างกับประเด็นของชนชั้น อย่างไรก็ตามลักษณะบทบาทที่คลาดเคลื่อนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมเช่นนี้มิได้เป็นไปเพื่อการหักล้างแนวคิดแบบปิตาธิปไตยทั้งระบบ เพราะในที่สุดแล้วความคลาดเคลื่อนนั้นก็กลับลอรอยตามแนวคิดแบบปิตาธิปไตยเช่นเดิม นั่นแสดงให้เห็นว่าบทบาทที่คลาดเคลื่อนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมในบทละครนอกนั้นทำหน้าที่เพื่อยั่วล้อระบอบปิตาธิปไตย ตลอดจนเป็นทางระบายออกซึ่งแรงปรารถนาที่ถูกกดทับด้วยระบอบปิตาธิปไตยอันเป็นอำนาจกระแสหลักทางสังคมเท่านั้นและด้วยการถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของวรรณกรรมบทละครนอกนี้เอง กวีได้ถ่ายทอดความเป็นมนุษย์ตามความเป็นจริงตลอดจนนำความบกพร่องของ

มนุษย์มาประกอบสร้างให้เกิดความซับซ้อน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการชั่วต่อบรรทัดฐานทางสังคม
อย่างเนบเนียน

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการนำเสนอแนวทางการประพฤติปฏิบัติไว้ในรูปแบบของบทบาททางเพศระหว่างผู้ชายและผู้หญิงที่แตกต่างกันเพื่ออบรมสั่งสอนบุคคลในสังคมตลอดจนเน้นย้ำบทบาทหน้าที่ของผู้ชายและผู้หญิงในกรอบแนวคิดแบบไทยได้เป็นอย่างดี แนวทางดังกล่าวได้ยึดถือและสืบทอดผ่านวรรณกรรมคำสอนซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในสังคมไทย การที่สังคมไทยรับเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาและคติทางฮินดูหลายประการมาเป็นบรรทัดฐานทางสังคม ทำให้วรรณกรรมหลายเรื่องมีการสะท้อนลักษณะของวรรณกรรมคำสอนไปในตัวบท วรรณกรรมที่กล่าวมานี้จะนำเสนอด้านศีลธรรม อันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งทำให้วรรณกรรมมีหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการควบคุมสังคม ตลอดจนการกำหนดแบบแผนหรือกรอบในการปฏิบัติให้แก่คนในสังคม

จากการศึกษาพบว่าการครองตนของผู้หญิงและผู้ชายที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมคำสอน มีความแตกต่างกัน ในส่วนของผู้หญิงนั้นวรรณกรรมคำสอนเน้นในเรื่องเพศวิถีที่ต้องควบคุมให้อยู่ในรูปแบบที่รัดกุมและมีปฏิสัมพันธ์ต่อบุคคลต่างๆ ในสังคมอย่างเหมาะสมด้วยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามจากการวิจัยพบว่าวรรณกรรมคำสอนจะเน้นในด้านความสัมพันธ์ระหว่างภรรยาสามี กล่าวคือภรรยาต้องปรนนิบัติสามีมิให้ขาดตกบกพร่อง ในด้านการวางตัวของผู้หญิงนั้นวรรณกรรมคำสอนกล่าวว่าต้องประพฤติให้งามในอิริยาบถทั้ง 4 กล่าวคือการยืน เดิน นั่ง นอนให้สุภาพ นอกจากนี้ผู้หญิงต้องมีความรู้ในด้านของธรรมะเพื่ออบรมขัดเกลาจิตใจตนเองให้สงบเรียบร้อย ในส่วนของผู้ชายวรรณกรรมคำสอนเน้นให้ศึกษาหาความรู้ในศาสตร์ต่างๆจนเชี่ยวชาญในศาสตร์นั้นๆ สอดคล้องกับบทบาทด้านการปกครองซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษา ทั้งนี้เพราะสังคมไทยในอดีตเชื่อว่าอาชีพที่มั่นคงที่สุดคือการรับราชการอยู่ในชนชั้นปกครองของสังคมซึ่งรวมถึงพระมหากษัตริย์อีกด้วย อย่างไรก็ตามวรรณกรรมคำสอนได้กล่าวถึงแนวทางปฏิบัติที่มีได้แก่กร้าว หากแต่เน้นคุณธรรมความเมตตาเป็นหลักในการปกครอง ในประเด็นของการวางตัวซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของผู้หญิงนั้นก็มีความแตกต่างกันกล่าวคือบทบาทของผู้หญิงเน้นด้านความเรียบร้อยในอิริยาบถ 4 ขณะที่ผู้ชายจะเน้นด้านความจงรักภักดีและความไม่ประมาทในชีวิต ซึ่งจะเห็นได้ว่าในด้านบทบาททางสังคมนั้นผู้หญิงถูกควบคุมมากกว่าผู้ชาย จากข้อปฏิบัติจะเห็นได้ว่าผู้ชายมีสังคมที่กว้างกว่าผู้หญิง ผู้ชายสามารถปรากฏตัวในที่สาธารณะได้โดยไม่มีข้อจำกัดมากนัก ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดอยู่แต่เฉพาะในพื้นที่ส่วนตัว หากจะปรากฏตัวในที่สาธารณะก็มีข้อปฏิบัติที่เข้มงวดรัดกุม

อย่างไรก็ตามวรรณกรรมคำสอนยังกล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ในข้อปฏิบัติของฝ่ายผู้ชายให้ดำเนินชีวิตด้วยความรอบคอบ ซึ่งส่วนนี้จะปรากฏในวรรณกรรมคำสอนผู้หญิงค่อนข้างน้อย เนื่องจากประเด็นดังกล่าวน่าจะเชื่อมโยงกับเรื่องพื้นที่ทางสังคม กล่าวคือสังคมไทยมองว่าผู้ชายมีพื้นที่สาธารณะซึ่งเสี่ยงต่ออันตรายในหลายรูปแบบ หากแต่ด้วยชนบททางสังคมที่ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้ชายได้อย่างรัดกุมเท่าผู้หญิง ลักษณะการสอนจึงออกมาในรูปแบบของการตักเตือนและแนะนำอย่างกว้างๆเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในวรรณกรรมบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับลักษณะทางสังคมยุคเดียวกันจะพบว่ามีความสอดคล้องกันอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือในด้านศาสนานั้นให้คุณค่าของผู้ชายมากกว่าผู้หญิงก็จริง หากแต่ผู้หญิงจะได้รับการยกย่องอย่างมากในสถานภาพมารดา ซึ่งสอดคล้องกับบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่พระเอกมักให้ความสำคัญกับมารดามากกว่าบิดา ส่วนในด้านการศึกษานั้นพบว่าลักษณะทางการศึกษาของผู้หญิงและผู้ชายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือชนชั้นผู้ถูกปกครองจะมีโอกาสเรียนรู้ด้านอักษรวิธจากที่วัดโดยมิได้มุ่งผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเท่าใดนัก ส่วนชนชั้นปกครองจะเรียนรู้อักษรวิธจากในวังเพื่อมุ่งใช้ในทางราชการ ฝ่ายผู้หญิงทั้งชนชั้นผู้ถูกปกครองและชนชั้นปกครองจะมีลักษณะการศึกษาที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเรียนรู้เรื่องงานบ้านงานเรือนเพื่อปรนนิบัติรับใช้ผู้ชาย อย่างไรก็ตามผู้หญิงชนชั้นปกครองจะมีการเรียนรู้ด้านอักษรวิธเพิ่มเติมด้วย ลักษณะด้านการศึกษาดังกล่าวมานี้มีความสอดคล้องกับบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เน้นให้ตัวละครชายชนชั้นปกครองมีความรู้ความสามารถด้านอักษรวิธดังจะเห็นได้จากการที่สามารถอ่านมนตร์ต่างๆ หรือเรียนรู้ตำราพิชัยสงครามอย่างแตกฉาน ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ตัวบทจะเน้นให้มีความสามารถด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น สำหรับตัวละครหญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ ตัวบทจะเน้นให้มีความชำนาญด้านการจัดการในบ้านเป็นสำคัญ ส่วนความรู้ด้านอักษรวิธนั้นตัวบทไม่ได้แสดงไว้มากนัก ในด้านเศรษฐกิจของสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญกว่าผู้ชายที่ต้องเป็นทหารเกือบทั้งชีวิต สอดคล้องกับบทบาทของผู้หญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เน้นบทบาทของผู้หญิงในด้านนี้มากกว่าผู้ชายซึ่งไม่ได้กล่าวถึงเลย อย่างไรก็ตามบทบาทด้านนี้กลับปรากฏไม่มากนักในบทละครนอก ด้านการปกครองนั้นสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้คุณค่ากับผู้ชายมากกว่าผู้หญิงในด้านที่กฎหมายตราสามดวงเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้ไม่จำกัด ซึ่งในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ก็นำเสนอบทบาทในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานภาพภักษัตริย์ ส่วนสถานภาพของผู้หญิงนั้นกฎหมายตราสามดวงได้จำกัดอิสระในการเลือกคู่ครองตามความเห็นชอบของบิดามารดาเท่านั้น ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องอย่างยิ่งกับบทบาทของ

ตัวละครหญิงในบทบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีได้เลือกคู่ครองตามความสมัครใจของตน และหากตัวละครใดฝ่าฝืนในด้านนี้ก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม

บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับลักษณะทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือบทบาทของผู้หญิงที่ปรากฏในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะกล่าวคือ บทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว บทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยา และบทบาทของผู้หญิงในฐานะมารดา จากการศึกษาพบว่าบทบาทของผู้หญิงทั้ง 3 ประการนี้บทบาทของผู้หญิงในฐานะมารดาเป็นบทบาทที่ได้รับการยอมรับมากที่สุด ส่วนบทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยาและบทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกเป็นบทบาทที่มีข้อจำกัดทางสังคมมากและค่อนข้างจะถูกเอาเปรียบทางด้านสิทธิ ส่วนบทบาทของผู้ชายนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ กล่าวคือบทบาทของผู้ชายในฐานะลูกชาย บทบาทของผู้ชายในฐานะสามี บทบาทของผู้ชายในฐานะบิดา และบทบาทของผู้ชายในฐานะกษัตริย์ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบระหว่างบทบาทของผู้ชายกับผู้หญิงแล้วจะเห็นได้ว่าตัวบทแสดงให้เห็นถึงสิทธิที่เหนือกว่าของผู้ชายในทุกสถานภาพ

จากการศึกษาที่ผ่านมามีพบว่าทุกบทบาทของผู้หญิงในสถานภาพที่คู่กันกับผู้ชายล้วนมีลักษณะเป็นรองผู้ชายทั้งสิ้น กล่าวคือภรรยาต้องปรนนิบัติสามีด้วยความเทิดทูน มารดามีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบุตรธิดาเป็นหลัก ทั้งยังมีส่วนในการปลูกฝังแนวคิดปิตาธิปไตยให้แก่ลูกทั้งผู้ชายและผู้หญิง ในขณะที่พ่อมีสิทธิในการชี้นำความเป็นไปของลูกได้อย่างเด็ดขาด ส่วนกรณีลูกสาวกับลูกชายนั้นมีความแตกต่างกันในด้านของการอบรมเลี้ยงดู ลูกสาวถูกปลูกฝังให้เรียนรู้วิชาการในวงแคบกว่าลูกชาย วิชาหลักคือด้านงานบ้านงานเรือนซึ่งสนองตอบต่อผู้ชาย ในขณะที่เดียวกันก็จำกัดพื้นที่ให้ผู้หญิงอยู่เพียงในบ้านเท่านั้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทั้งสองเพศได้รับการปลูกฝังอย่างสอดคล้องกันคือเรื่องความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณในระดับต่างๆ สำหรับสถานภาพกษัตริย์นั้นสังคมให้คุณค่าแต่เฉพาะผู้ชายเท่านั้น

เมื่อพิจารณาจากลักษณะดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนทุกประการ กล่าวโดยรวมคือการเชิดชูอำนาจปิตาธิปไตยของผู้ชายที่ผู้หญิงต้องยอมรับอย่างไร้ข้อแม้ ไม่เพียงเท่านั้นอำนาจดังกล่าวยังแฝงฝังอยู่ภายในจิตใต้สำนึกของทั้งผู้ชายและผู้หญิงจนกลายเป็นจารีต (mores) ที่ทำให้คนในสังคมเข้าใจว่าการฝ่าฝืนต่ออำนาจดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเสียหายอย่างร้ายแรง

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าแม้บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะถูกควบคุมด้วยแนวคิดแบบปิตาธิปไตยอันเป็นอำนาจกระแสหลักทางสังคม หากแต่บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังได้รับอิทธิพลจากขนบของบทละครนอกที่มุ่งความคลกขบขันเป็นสำคัญ ผู้วิจัยพบว่าความขบขันที่พบในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักเกิดขึ้นจากการที่

บทบาททางเพศระหว่างผู้ชายและผู้หญิงในบทละครมีลักษณะตรงกันข้ามกับความคาดหวังทางสังคม โดยส่วนใหญ่จะวิพากษ์ผู้ชายและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้ต่อช่องทางสังคม

บทบาทของผู้หญิงในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความขัดแย้งไปจาก ความคาดหวังทางสังคมใน 2 ด้าน ได้แก่ หญิงสาวกับการรุกเร้าทางเพศประการหนึ่ง ภรรยา กับ ความหึงหวงและการผรุสวาทอีกประการหนึ่ง ด้านหญิงสาวกับการรุกเร้าทางเพศนั้นผู้วิจัยพบว่า บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงบทบาทเป็นฝ่ายกระทำทาง เพศต่อผู้ชาย ทั้งยังขบขันบทบาทดังกล่าวด้วยความอ่อนหัดของผู้ชายในเรื่องเพศอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้เล่าตามตัวบท (narrator) ได้วิพากษ์พฤติกรรมการรุกเร้าทางเพศของตัวละครหญิงในแง่ของ ความไม่เหมาะสม ส่วนลักษณะที่เป็นการต่อรองอำนาจปีศาจไปโดยซึ่งเป็นอำนาจกระแสหลัก ของสังคมนั้น บทบาทดังกล่าวมานี้เรียกว่าอำนาจแฝงที่มักแสดงออกมทางด้านคำพูดเป็นหลักซึ่ง อาจต่อรองกับอำนาจปีศาจไปได้ในบางโอกาส ลักษณะการต่อรองของผู้หญิงกับผู้ชายเป็นไปใน ลักษณะการซ้ำเติมความอ่อนด้อยของผู้ชายในแง่ใดแง่หนึ่ง บทบาทนี้ผู้หญิงจะเป็นผู้ชี้้นำการแสดง พฤติกรรมให้กับผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการควบคุมการกระทำของผู้ชายให้เป็นไปตามที่ตน ต้องการได้ ลักษณะดังกล่าวนี้นับว่าผิดไปจากความคาดหวังทางสังคมซึ่งผู้เสพตัวบทเข้าใจว่า ผู้หญิงต้องอยู่ในอาณาเขตของเพศชาย ด้วยเหตุนี้เมื่อบทละครนอกนำเสนอลักษณะที่ขัดแย้งจากสิ่งที่ผู้ เสพตัวบทรับรู้ในลักษณะที่เกินจริงจึงทำให้เกิดอารมณ์ขันขึ้นในตัวบท การแสดงออกทางอารมณ์ ขันนี้เองได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงต่อรองกับอำนาจปีศาจไปโดย

บทบาทของผู้ชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความขัดแย้งจากความ คาดหวังทางสังคม 3 ด้าน ได้แก่ กษัตริย์กับการผรุสวาท กษัตริย์กับความขลาดเขลา และสามีกับ ความกลัวภรรยา ด้านกษัตริย์กับการผรุสวาทนั้นแสดงให้เห็นถึงบทบาทที่ไม่ตรงตามสัจนิยมที่มัก กำหนดบทบาทให้กษัตริย์วางตนสุขุม รักษาภาพลักษณ์ความสง่างามของตนเป็นอย่างดี นอกจากนี้ บทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทของกษัตริย์ที่ไร้ความกล้าหาญ และบกพร่องด้านสติปัญญาความสามารถ ส่วนด้านความเป็นสามีนั้นบทละครนอกสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นถึงบทบาทของสามีที่ไม่สามารถควบคุมภรรยาและสามีที่ไม่ สามารถปกป้องภรรยา

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าขนบของบทละครนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอารมณ์ ขันนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการขจัดบรรทัดฐานทางสังคม กล่าวคือการขจัดเป็นวิธีการสร้าง พื้นที่อันสามารถละเมิดต่อบรรทัดฐานทางสังคมได้โดยไม่มีความผิด บทบาทของตัวละครหญิง และตัวละครชายในบทละครนอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องกับขนบของบท ละครนอกที่เน้นเรื่องอารมณ์ขันซึ่งขัดแย้งกับความคาดหวังทางสังคมอันเป็นปัจจัยสำคัญในการ

กำหนดบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในสังคมด้วยการขั้วล้อเชิงวิพากษ์และต่อรองด้านบทบาททางเพศ กล่าวคือบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายบางส่วนในบทละครนอกมีความคลาดเคลื่อนไปจากความคิดหวังทางสังคมและมีผลในทางอารมณ์ขันมากกว่าการไม่ยอมรับสิ่งที่ด้วยทกำลังนำเสนอ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงบทบาททางเพศของผู้ชายและผู้หญิงที่ยังคงมีกรอบทางความคิดอยู่ในแนวคิดปิตาธิปไตยหากแต่มีการเปิดโอกาสให้สังคมได้วิพากษ์ผู้ชายและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้โดดเด่นในบางโอกาส ลักษณะดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับทั้งด้านตัวบทและการรับรู้ของผู้เสพตัวบทสอดคล้องกับทฤษฎีอารมณ์ขันจากประเด็นของความรู้สึกเหนือกว่าและการผ่อนคลายความตึงเครียด กล่าวคือกรณีที่บทละครนอกเป็นที่นิยมนั้นเป็นเพราะความรู้สึกเหนือกว่าของชาวบ้านซึ่งได้รับจากการเสพละครนอกที่มีบทบาทของตัวละครบางส่วนขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความบกพร่องอันเป็นลักษณะประจำของตัวละครที่มีสถานภาพสูงส่งทางสังคมบางตัว นอกจากนี้การที่สังคมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบรรทัดฐานทางสังคมเข้มงวดหลายประการ จึงอาจนำมาซึ่งความเครียดแก่ผู้คนในสังคมให้ไม่สามารถพูดหรือวิจารณ์ได้ อย่างไรก็ตามเมื่ออยู่ในบริบทของละครนอก ชาวบ้านจึงสามารถเสพหรือมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ลักษณะดังกล่าวถือเป็นแนวทางในการผ่อนคลายความเครียดนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

1. การศึกษาด้านบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในวรรณกรรมนั้นควรขยายขอบเขตไปสู่วรรณกรรมบทละครประเภทต่างๆตามยุคสมัย ทั้งนี้เพื่อศึกษาสภาพสังคมในยุคสมัยนั้นๆ
2. การศึกษาด้านบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในวรรณกรรมนั้นนอกจากจะขยายขอบเขตไปสู่วรรณกรรมบทละครประเภทต่างๆตามยุคสมัยแล้ว ควรมีการศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบในด้านบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงระหว่างวรรณกรรมประเภทต่างๆ เพื่อหาลักษณะเฉพาะหรือแนวคิดร่วมด้านบทบาททางเพศ
3. การศึกษาด้านบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในวรรณกรรมนั้นควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมอันเป็นที่มาของบทละครนอกเรื่องนั้นๆ ทั้งนี้เพราะบทละครนอกส่วนใหญ่พัฒนามาจากนิทานพื้นบ้านตลอดจนชาดกทางศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบในด้านที่อาจจะทำให้เข้าใจมโนทัศน์ด้านบทบาททางเพศที่อาจเปลี่ยนแปลงหรืออนุรักษ์แนวคิดเดิมจากโครงเรื่องเดียวกันได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2514.
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ภาษิตและคำสอนภาคกลางเล่ม 1. กรุงเทพฯ:สถาบันภาษาไทย
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545.
- กรมศิลปากร. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.
- _____. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระ
พระปฐมราชเดชานุภาพและวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท., 2516.
- _____. พระบรมราชนิพนธ์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
2545.
- _____. พระราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515.
- กฤษณาสอนน้อง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ จ.ศ. 1115 (พ.ศ. 2296) เลขที่ 79 ตู้นี้ 113
ชั้น 6/3 มัคที่ 9.
- กฤษณา เกษมศิลป์. นาลันทาแห่งกรุงสยาม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศิษย์มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, 2525.
- โกชัย สาริกบุตร. ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอกและบทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครู
เชียงใหม่, 2522.
- คำฉันท์สอนหญิง ประชุมสุภชาติสุนทรภู์. ม.ป.ท., 2512 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนาง
แหยม นวมสันเทียะ)
- แคทเธอริน เบลชีย์. Poststructuralism: a very short introduction. แปลโดยอภิญา เพ็ญฟูสกุล.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2549.
- จตุพร มีสกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครนอกพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภู
เนตรนรินทรฤทธิ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- จางงศ์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์
ราชวิทยาลัย, 2532.
- เจตนา นาควัชระ. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2542.
- _____. ศิลป์ส่องทาง. กรุงเทพฯ: คมบาง, 2546.

- ชัตสุณี สันธุสิงห์. **วรรณกรรมศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ฉอง แบบปติสต์ ปาลเลอกัวซ์. **บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2524.
- ควมณ จิตรจำนง. **หลังม่านวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2528.
- คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2514.
- _____. **ตำนานละครอิเหนา**. พระนคร: คลังวิทยา, 2508.
- _____. **ละครฟ็อนรำ ประชุมเรื่องละครฟ็อนรำและระบำรำเต้น**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- ดวงทอง เหล่าวรรณกุล. “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**, 2539.
- เทพ สุนทรสารทูล. **สุภาษิตสอนหญิง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- ธนู บุญยรัตน์พันธุ์. **วรรณกรรมปริบทรี 4 เรื่อง**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูเพชรบุรี, 2523.
- นงลักษณ์ แซ่มโซติ. “หาสรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**, 2521.
- นิโกลาส แซร์แเวส์. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติแห่งราชอาณาจักรสยาม**. พระนคร: ก้าวหน้า, 2506.
- นิตยา กาญจนะวรรณ. **วรรณกรรมอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543.
- _____. “โลกของนางนพมาศ” **วารสารธรรมศาสตร์ 9:1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522): 31**.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. **ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.
- ประจักษ์ ประภาพิทยากร. **ประเพณีในขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ: เจริญธรรม, 2520.
- ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2506.
- “ประถม ก กา หัดอ่าน” ใน **แบบเรียนหนังสือไทย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506.
- ปรานี วงษ์เทศ. **เพศสถานะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544.
- ปาลเลอกัวซ์. **เล่าเรื่องเมืองสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, 2506.
- พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระและกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, **บทละครเรื่อง
ไกรทอง** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว พนมวัน ณ อยุธยา) ณ วัดเทพศิรินทราวาส)
_____. **บทละครนอกเรื่องมณีพิชัย** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.มด.
ไอศถ ทินกร ณ วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2498).

ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, กรมหลวง. **บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544.

_____. **บทละครเรื่องเทวัญกับนางकुลา เล่ม 1**. กลอนบทละคร หมวดอักษร ท. สมุดฝรั่ง เลขที่
13-16 คู่ที่ 115 ชั้นที่ 4/4 มัดที่ 10 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ.

_____. **สุวรรณหงส์**. กลอนบทละคร หมวดอักษร ส. สมุดไทย เลขที่ 173 คู่ที่ 114 ชั้นที่ 6/1 มัดที่
144 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ

มนตรี ตราโมท. **การละเล่นของไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

มั่งคั่งตีปี่ เล่ม 2 แปล. พระนคร: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2512.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. **ขุนนางอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ยรรณตรี บุญสนิท. “พระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย:
วิเคราะห์ในด้านครอบครัวและการสมรส.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

ราตรี ผลาภิรมย์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

เรื่องอุไร กุศลาสัย. **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545.

ลิไทย, พญา. **ไตรภูมิถาวรหรือไตรภูมิพระร่วง**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของ สกสค.,
2551.

วันทนีย์ ม่วงบุญ. **แนวทางการศึกษาวรรณคดีการแสดง**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2533.

วารุณี ภูริสินธิ์. “ความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย”, สังคมศาสตร์ 2 ,12, 2543.

เดอ, ลาตุแบร์. **ราชอาณาจักรสยาม**. สันต์ ท. โกมลบุตร(แปล) กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510.

ด้อย ชุมสาย, ม.ล.. **วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516.

สมถวิล วิเศษสมบัติ. **วรรณคดีการละคร**. กรุงเทพฯ: อักษรบัณฑิต, 2524.

- สัมพันธ์ สุวรรณเลิศ. “กลวิธีการตัดแปลงวรรณกรรมต้นฉบับเป็นบทละครนอกของกรมศิลปากร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.
- ลีทธา พินิจกุล. *ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2520.
- สุนทรภู่. *อภัยนุราช*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528.
- สุภษิตของสุนทรภู่และบางคน. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2501.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- สุวรรณสา สถาอนันท์. *คำร่ำรองรอยความคิดความเชื่อไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- สุวรรณหงส์. *กลอนบทละคร(หมวดอักษร ส. สมุดไทย เลขที่ 173 ฐิติ 114 ชั้นที่ 6/1 มัดที่ 144 แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ*.
- หลุยส์ คูปลาตร์. *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม*. ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์).
- อภิวันท์ อุดลยพิเชษฐ์. “สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในอดีต ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.
- อัศวินท์ เรืองรอง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- เอ็ม. เอช. เอแบรมซ์. *อธิบายศัพท์วรรณคดี แปลจาก A Glossary of Literary Terms*. โดยทองสุข เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณสุภา, 2538, 49.
- Charles Buls(Translated by Walter Tips). *Siamese Sketches*. Bangkok: White Lotus, 1994.
- Critchley, Simon. *On Humour*. London: Routledge, 2002.
- Freud, Sigmund. *Jokes and Their Relations to the Unconscious*, trans. Angela Richards. Great Britain: Penguin Books, 1976.
- Humour** [Online]. accessed 16 November 2009. Available from: <http://www.iep.utm.edu/humour>.
- Incongruity theory** [Online]. accessed 16 November 2009. Available from: <http://www.richardwiseman.com/LaughLab/incon.html>.

Nicholson, Linda. Interpreting gender. In L. Nicholson and S. Seidman (eds.). **Social postmodernism: beyond Identity Politics**. Cambridge: Cambridge university Press.

Thisa, k. **Providence and Prostitution-Image and Reality for Women in Buddhist Thailand**. London: CHANGE International Reports (Women and Society), 1980.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล

นายปรีชา เสือพิทักษ์

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. 2549 สำเร็จการศึกษาปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1)
สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
- พ.ศ. 2550 ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร